

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė

PAJAMŲ PERSKIRSTYMAS FORMUOJANTIS
GEROVĖS KAPITALIZMUI LIETUVOJE

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2006-2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Romas Lazutka (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
sociologija – 05 S)

TURINYS

IVADAS.....	5
1. PERSKIRSTYMAS GEROVĖS KAPITALIZME	14
1.1. Perskirstymo ir gerovės kapitalizmo sampratos.....	14
1.2. Perskirstymas gerovės valstybės raidos perspektyvoje.....	17
1.2.1. Perskirstymas Vakarų gerovės valstybėse.....	17
1.2.2. Perskirstymo pokyčiai gerovės sistemoje Lietuvoje	22
1.2.3. Lietuvos ir kitų pokomunistinių gerovės režimų tipologijos.....	28
1.3. Perskirstymas gerovės valstybės kilmės teorijose.....	30
1.3.1. Funkcionalistinis perskirstymo aiškinimas remiantis „industrializacijos logikos“ teze	31
1.3.2. Valstybės vykdomas perskirstymas pagal galios išteklių požiūrį	34
1.3.3. Perskirstymo pagrindimas remiantis valstybės-centristine ir institucionalizmo teorijomis.....	38
1.4. Perskirstymo siekiai ir instrumentai.....	46
1.4.1. Perskirstymo tikslai	47
1.4.1.1. Perskirstymas kaip socialinio teisingumo siekis	48
1.4.1.2. Perskirstymas kaip efektyvumo siekis	55
1.4.2. Perskirstymo subjektai (tarp ko yra perskirstoma).....	58
1.4.3. Pajamos kaip perskirstymo objektas	61
1.4.4. Pajamų perskirstymo instrumentai	67
1.4.4.1. Mokesčiai	68
1.4.4.1.1. Apmokestinimas, jo funkcijos ir principai	68
1.4.4.1.2. Mokesčiai kaip gerovės valstybės finansavimo šaltinis	71
1.4.4.1.3. Perskirstomoji mokesčių funkcija arba mokesčiai kaip gerovės forma ..	74
1.4.4.1.4. Mokesčių sistemos vertinimas.....	76
1.4.4.1.5. Mokesčių režimų tipologijos.....	78
1.4.4.2. Išmokos	81
2. METODOLOGIJA.....	86
2.1. Naudojami duomenys ir analizės metodai	89
2.2. Mikro lygmens duomenų paruošimas ir analizės metodai	93
2.2.1. Duomenų paruošimas.....	93
2.2.2. Pajamų sudarymo samprata.....	94
2.2.3. Analizės vienetas.....	96
2.2.4. Perskirstymo vertinimas.....	98
2.2.5. Skirtingų tyrimų duomenų suderinamumas, jautrumo analizė.....	100

2.3. Naudojamų metodų apibendrinimas ir naudojamos programos	104
3. PAJAMŲ NELYGYBĖ IR PERSKIRSTYMAS LIETUVOJE	106
3.1. Tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų įstatymų pokyčiai po nepriklausomybės atkūrimo	106
3.1.1. Socialinės paramos išmokų pasikeitimai.....	107
3.1.2. Socialinio draudimo išmokų pokyčiai	110
3.1.3. Tiesioginių mokesčių kaita.....	114
3.1.3.1. Socialinio draudimo įmokos.....	114
3.1.3.2. Gyventojų pajamų mokestis	115
3.2. Pagrindinių makroekonominių veiksnių ir visuomenės struktūros pokyčiai	121
3.3. Pirminių pajamų pasiskirstymo tendencijos: rinkos vaidmuo	126
3.4. Lietuvos gyventojų požiūriai į pajamų perskirstymą	133
3.5. Gyventojų pirminių ir disponuojamų pajamų nelygybės ir perskirstymo kaita: rinkos ir valstybės vaidmuo.....	140
3.5.1. Disponuojamų pajamų sudėtis	141
3.5.2. Pirminių pajamų nelygybė ir perskirstymas tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų pagalba.....	154
3.5.3. Perskirstymo pokyčiai tarp aukštas ir žemas pajamas gaunančių asmenų	174
3.5.4. Pajamų perskirstymas tarp atskirų gyventojų grupių	185
3.5.5. PVM vaidmuo perskirstant pajamas	193
3.5.5.1. Namų ūkių išlaidos ir taupymas	194
3.5.5.2. PVM regresyvumas ir poveikis pajamų nelygybei.....	198
4. IŠVADOS	205
Literatūros sąrašas	214
PRIEDAI	230
1 PRIEDAS. Analizėje naudojamų mikro duomenų rinkinių privalumai ir trūkumai	230
2 PRIEDAS. Pajamų sampratos ir jas sudarantys komponentai	233
3 PRIEDAS. Analizėje naudojami pajamų nelygybės ir perskirstymo rodikliai	235
4 PRIEDAS. Gyventojų nuomonių pasiskirstymas.....	243
5 PRIEDAS. Gyventojų pajamos (apskaičiuotos NŪBT duomenimis) ir jų sudėtis	244
6 PRIEDAS. Gyventojų pajamos (apskaičiuotos EUROMOD išvestiniais duomenimis) ir jų sudėtis	248
7 PRIEDAS. Socialinių išmokų gavėjai ir išlaidos socialinėms išmokoms	252
8 PRIEDAS. PVM pokyčiai.....	254

IVADAS

Tikroji problema yra ne įrodyti, jog perskirstymas vyksta, bet nustatyti šio perskirstymo kryptį ir reikšmingumą bei, galbūt, imtis priemonių jį planuojant.
(Reisman, 2001, p.137)

Tiriamoji problema ir darbo aktualumas

Viena didžiausių šiuolaikinių demokratinių valstybių vykdomų veiklų yra pajamų perskirstymas, kuris paveikia kiekvieną šalies gyventoją. Pajamos, kurias žmogus uždirba rinkoje dėl valstybės įsikišimo nėra tos pačios, kurios galiausiai skiriamos vartojimui ir taupymui. Autoriai atliekantys lyginamuosius tyrimus pastebi, kad pajamų nelygybė beveik visose Vakarų Europos valstybėse nuolat didėjo nuo XX amžiaus pabaigos. Lietuva per pastaruosius du dešimtmečius po nepriklausomybės atkūrimo taip pat patyrė daug pokyčių ekonominėje, politinėje, socialinėje srityse, keitėsi įstatymai, reglamentuojantys atskiras gyventojų gerovės sritis. Taigi kyla klausimas kaip kito iš rinkos ir šeimos institutų paskirstoma gyventojų materialinė gerovė ir kaip keitėsi gyventojų nuomonės dėl egzistuojančios pajamų nelygybės (kitaip tariant, koks yra poreikis perskirstymui)? Koks yra valstybės vaidmuo perskirstant pajamas?

Nors dažnai teigiama, kad rinkos ekonomikoje pajamų nelygybė yra neišvengiama, tačiau vis dažniau kalbama apie augančios pajamų nelygybės kainą. Nobelio premijos laureatas Josephas Stiglitzas akcentuoja, kad pajamų nelygybė sukuria įtampas tarp piliečių, blogina kriminogeninę situaciją, trumpina gyvenimo trukmę, o taip pat kuria nestabilumą, mažina šalies BVP ir didina nedarbo lygį. Taip pat, šalyse, kuriose egzistuoja didelė pajamų nelygybė, ekonomikos nėra nei stabilios, nei tvarios ilgalaikėje perspektyvoje (Stiglitz, 2012). Visuomenės praradimus dėl pajamų nelygybės rodo ir adaptuotas žmogaus socialinės raidos indekso (ŽSRI) vertinimas. 2011 metais Lietuvos ŽRI siekė 0,810 (40 šalis pasaulyje pagal šį vertinimą), tuo tarpu

atsižvelgiant į šalies disponuojamų pajamų nelygybę šio indekso vertė sumažėja iki 0,765¹. Taigi, dėl šalyje egzistuojančios pajamų nelygybės neišnaudojama apie 10 proc. šalies potencialo (akcentuojant tikėtiną gyvenimo trukmę, išsilavinimą ir šalies ūkio augimą).

Nors oficiali statistika parodo, kaip keitėsi gyventojų disponuojamų pajamų nelygybė², o taip pat esama ir tyrimų kurių objektas – pajamų nelygybė, tačiau disponuojamų pajamų nelygybės vertinimas, nors ir svarbus lyginant su kitomis šalimis, tačiau atspindi tik vieną medalio pusę. Neaišku kokia pirminių (rinkos) pajamų nelygybė ir koks yra perskirstymas (jo dydis ir kryptis)³. Vertinant vien tik galutinę pajamų nelygybę paprasta apibendrinti gana griežtomis išvadomis, kad pajamų nelygybė didėja ir valstybė neužtikrina socialinio saugumo ar nesiekia sumažinti šio atotrūkio. Be to, nėra aišku kaip kinta perskirstymo lygis ilgesniu laikotarpiu (po nepriklausomybės atkūrimo iki dabartinio laikotarpio), kaip perskirstymo ypatybės veikia kintantys įstatymai ir koks yra perskirstymo poveikis skirtingoms gyventojų grupėms.

Apskritai gyventojų pajamų nelygybė gali būti paaiškinama viešo-privataus skirtimi, rinkos ir valstybės santykiu. Jei rinkos jėgos, anot Stiglitzo sąlygoja tam tikrą nelygybės lygį, tai valstybės politika formuoja rinkos jėgas. Egzistuojanti pajamų nelygybė yra vyriausybės politikos rezultatas: tiek atsižvelgiant į tai, ką valstybė daro ir ko ne. Taigi, šia disertacija siekiama parodyti valstybės indėlį į pajamų perskirstymo procesą, apsiribojant tiesioginių pajamų perskirstymo instrumentų (mokesčių ir išmokų) poveikio įvertinimu. Nors valstybė perskirsto ne tik pajamas, bet ir turtą, galimybes, teikia viešąsias paslaugas, sveikatos priežiūros paslaugas, išsilavinimą ir kt., šiame darbe apsiribojama žmonių materialinės gerovės ir jos kaitos vertinimu,

¹ Human Development Report 2011, 2001, p.135.

² Paskutiniai Eurostat duomenys rodo, kad 2010 metų disponuojamų pajamų nelygybė yra didžiausia visoje ES: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en

³ Juk konstatuojant faktą, kad pajamų nelygybė yra maža, gali reikšti du dalykus: viena, rinkos pajamų nelygybė yra maža, valstybė įsikiša nedaug ir disponuojamų pajamų nelygybė nedidelė, tačiau gali būti ir taip, kad pirminių pajamų nelygybė yra labai didelė, bet būtent dėl aktyvaus valstybės vaidmens, t. y. didelio perskirstymo žmonės gali džiaugtis nedidele galutine pajamų nelygybe. Kaip pajamų nelygybė yra didelė, kaip Lietuvos atveju, vėlgi, tikslinga yra žvelgti koks yra perskirstymo lygis: ar iš tiesų valstybė mažai prisideda siekdama sumažinti pajamų atotrūkius, ar pirminių pajamų skirtumai yra tokie dideli, kad net didėjanti valstybės intervencija nepajėgia reikšmingiau sumažinti skirtumų pajamų pasiskirstymo kraštuose.

o konkrečiau – gyventojų pajamomis. Šį kintamąjį santykinai lengvai gali veikti valstybė tradiciniais perskirstymo instrumentais (mokesčiais ir socialinėmis išmokomis) ir tą poveikį galima tiesiogiai išmatuoti pritaikant tradicinius statistinius metodus. Be to, duomenys apie gyventojų pajamas yra pakankamai detalūs ir lengviau prieinami, dažniau naudojami tarptautinėje praktikoje. Į pajamų perskirstymo kaitą formuojantis gerovės kapitalizmui Lietuvoje žvelgiama pasitelkiant Esping-Anderseno (1990) išplėtotą gerovės režimo sampratą, kurioje akcentuojama analitinė rinkos – valstybės (privataus – viešo) skirtis. Reikia atkreipti dėmesį, kad gerovės kapitalizmo sąvoka pasirinkta indikuoti laikotarpį po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki dabartinio laikotarpio, perėjus iš socialistinės į kapitalistinę santvarką, kai valstybė, veikdama rinkos sąlygomis prisiima gerovės užtikrinimo funkciją, kuri vykdoma instrumentais, įprastais kitoms tokiomis sąlygomis funkcionuojančioms valstybėms. Šia sąvoka apibrėžiamas laikotarpis atskiriamas nuo gerovės sistemos, kuri egzistavo tarpukariu ar nuo „sovietinės gerovės valstybės“. Verta pridurti, kad šiame darbe vartojama gerovės kapitalizmo sąvoka taip pat yra kiek platesnė nei tradiciškai suprantama gerovės valstybės sąvoka, įtraukianti ir mokesčius (tiesioginius bei netiesioginį PVM mokestį). Disertacijoje vertinamas ne tik bendras perskirstymo lygis, bet ir atskirų perskirstymo instrumentų santykinė svarba mažinant pajamų nelygybę bei šių instrumentų poveikis skirtingoms gyventojų grupėms.

Tyrimo objektas – gyventojų pajamų perskirstymas besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje.

Disertacijos tikslas - ištirti mokesčiais ir socialinėmis išmokomis vykdomą pajamų perskirstymą besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje tarp skirtingų gyventojų grupių siekiant socialinės gerovės tikslų.

Uždaviniai

1) Remiantis gerovės valstybės kilmės teorijomis paaiškinti perskirstymo poreikio atsiradimą, perskirstymo krypties, pobūdžio bei masto

kriterijus, apibūdinti šiuolaikinėse visuomenėse taikomus perskirstymo instrumentus.

2) Atskleisti Lietuvos socialinės apsaugos sistemos ypatybes ir parodyti pagrindinių ją reglamentuojančių įstatymų bei gyventojų mokamų mokesčių sistemos pokyčių raidą per pastaruosius du dešimtmečius.

3) Išnagrinėti Lietuvos gyventojų rinkoje gaunamų pajamų raidą bei toms pajamos įtaką darančių populiacijos struktūros bei makroekonominių veiksnių pokyčius po nepriklausomybės atkūrimo.

4) Išnagrinėti Lietuvos gyventojų nuomonių, apie pajamų pasiskirstymą ir valstybės vaidmenį perskirstymo procese, kaitą per pastaruosius du dešimtmečius.

5) Išanalizuoti kaip keitėsi Lietuvos gyventojų pirminių pajamų ir disponuojamų pajamų nelygybė ir pajamų perskirstymas po nepriklausomybės atkūrimo.

6) Įvertinti atskirų socialinių išmokų ir tiesioginių mokesčių bei netiesioginio pridėtinės vertės mokesčio (PVM) progresyvumo lygį bei jų poveikį pajamų nelygybei, perskirstymo lygiui bei identifikuoti Lietuvos gyventojų grupes – perskirstymo proceso laimėtojas ir pralaimėtojas.

Ginamieji teiginiai:

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje rinkos pajamų nelygybė augo, o taip pat didėjo ir valstybės vykdomas perskirstymas. Vis dėlto, šis perskirstymas nepajėgė kompensuoti didėjančios rinkos pajamų nelygybės, todėl matomas ir disponuojamų pajamų nelygybės didėjimas.

Pajamų perskirstymo procese socialinės išmokos Lietuvoje vaidina svarbiausią vaidmenį, o tiesioginių mokesčių poveikis yra minimalus ir mažėjantis pastarąjį dešimtmetį. Pagal santykinį mokesčių ir išmokų vaidmenį perskirstant pajamas ir mažinant pirminių pajamų nelygybę Lietuva panaši į konservatyvų gerovės režimą.

Dėl pokyčių perskirstymo sistemoje ir pirminės pajamų nelygybės kaitos pirmaisiais gerovės kapitalizmo formavimosi metais Lietuvoje laimėjo

aukštesnes pajamas gaunantys asmenys. Tuo tarpu vėlesniu laikotarpiu, dėl vykdytų politinių reformų, rezultatai yra gana panašūs tiek aukštesnių, tiek ir žemesnių gyventojų pajamų grupėse.

Šio darbo naujumas ir jo reikšmė

Pastaruosius trisdešimt metų pasaulyje matomas pajamų perskirstomąjį poveikį analizuojančios literatūros gausėjimas, prasidėjęs aštunto dešimtmečio viduryje⁴. Pirmiausiai tai siejama su išsamių, patikimų mikro lygmens duomenų prieinamumu, kuris leido perskirstymą analizuoti namų ūkių ar individo lygmenyje. Be to, tai susiję su valstybės kaip pagrindinės veikėjos mažinant ekonominę nelygybę traktavimu (Urban, 2009). Mokslinėje literatūroje analizuojamas tiek visuminis mokesčių ir išmokų sąlygojamas perskirstymas ir poveikis visai populiacijai ar atskiroms gyventojų grupėms, tiek ir atskirų instrumentų vaidmuo, daugiausiai vykdant lyginamuosius gerovės valstybių tyrimus (pvz., Joumard et al., 2012; Immervol, Richardson, 2011; Wang, Caminada, 2011; Anyaegbu, 2011; Kenworthy, 2011; Salanauskaitė, Verbist, 2011; OECD, 2006, 2008, 2011; Fuest et al., 2009, 2010; Paulus, Peichl, 2008; Mahler, Jesuit, 2006; O'Donoghue et al., 2004; Verbist, 2002; Korpi, Palme, 1998 ir daugelis kitų). Taip pat domimasi kaip kinta gyventojų nuomonės dėl esamo ar pageidaujamo pajamų perskirstymo, kokie rinkėjai dažniau „balsuoja“ už didesnę pajamų perskirstymą ir kaip jis (perskirstymo lygis ir jo kaita) siejasi su šalyje dominuojančiomis politinėmis jėgomis (pvz., Alesina, La Ferrara, 2005; Huber, Stanig, 2007; Jaeger, 2006; Larsen, 2006 ir kiti).

Pajamų perskirstymo ypatybės ir pokyčiai yra platesnio – gerovės valstybės – fenomeno dalis. Mokslinėje literatūroje apie gerovės režimus ar modelius, taip pat apie atskiras gerovės valstybes, jų formavimosi ypatumus, fundamentalius skirtumus pradėta kalbėti dvidešimto amžiaus antroje pusėje⁵.

⁴ Šios srities tyrimų plėtrai pagrindus padėjo autorių Musgrave, Thin (1948); Jakobsson (1976) ir Kakwani (1977) darbai (Urban, 2009, p.2).

⁵ Reikšmingiausiu šios srities darbu laikomas Gosta Esping-Anderseno 1990 metų darbas „Trys gerovės kapitalizmo pasauliai“ („*Three worlds of welfare capitalism*“).

Pastaraisiais metais daugėja tyrimų, kurie analizuoja dabartinius sunkumus patiriančias gerovės sistemas bei kalba apie jų ateitį, globalizacijos įtaką (Ch. Pierson, 1998, 2004; P. Pierson, 2001a, 2001b, 2001c, 2008; Schustereder, 2010; Jessop, 2007 ir kt.). Daugiau dėmesio skiriama ir buvusiomis socialistinio režimo Vidurio bei Rytų Europos šalimis (Therborn, 1995; Ingot, 2008; Cerami, Vanhuysse, 2009; Bar, 2004; Haggard, Kaufman, 2009 ir kiti), jų tipologijomis (Fenger, 2007; Bohle ir Greskovits, 2007; Orenstein ir Hass, 2005; Wood ir Gough, 2006; Abu Sharkh ir Gough, 2010; Knell, Srholec, 2005; Hudson, Kühner, 2009, 2011; Toots, Bachmann, 2010; ir kiti).

Susidomėjimas Lietuvos gerovės valstybės ar gerovės kapitalizmo formavimusi ir raida moksliniame diskurse ypač pastebimas pastaraisiais metais. Viena naujausių studijų, nagrinėjanti Lietuvos gerovės valstybės kūrimąsi yra Aidukaitės, Bogdanovos ir Guogio (2012) knyga. Lietuvos gerovės valstybės ypatybes nagrinėjo ir su tradiciniais gerovės režimais lygino Guogis, 2000, 2006; Bernotas, Guogis, 2003; 2006; 2007; 2008; Skuodis, 2009, Aidukaitė, 2004, 2006, 2009, 2010; Dromantienė, 2008; Medaiskis, 1995, 2007; Smalskys, 2005, Maniokas, 2005, gerovės kapitalizmo problemas nagrinėjo ir Lazutka, 2007a. Taip pat, daugėja disertacinių darbų, kuriuose nagrinėjamos pokomunistinės Lietuvos gerovės valstybės ypatybės ar atskiros jos dalys (pvz., sveikatos apsaugą – Gudžinskas, 2012; socialines paslaugas – Dunajevs, 2011). Kiek dažniau Lietuvoje nagrinėjamos atskiros valstybės gerovės sistemos dalys ar gerovės valstybės pasekmės (paslaugos, socialinės apsaugos sistema, socialinio draudimo sistema, pensijos, sveikatos apsaugos sistema ir pan.): Žalimienė, 2003; Žalimienė, Lazutka, 2009; Lazutka, 1997, 2003, 2007b, 2008; Gruževskis, 2011; Papirtis, Bitinas, 2010; Skučienė, 2008, 2010; Skučienė, Genelytė, 2010; Skučienė, Gataūlinas, 2011; Jokūbaitis, Norkus, 2006, 2008; Misiūnas, Rukšėnaitė, 2007; Šileika, 2011; Bitinas, Litvaitienė, Tartilas, 2011; Černiauskas, 2009; Buivydas, Černiauskas, 2011, ir kiti. Apie socialinį teisingumą rašė Guogis, Gruževskis, 2010, Žalimienė et al., 2010; ir kiti. Taip pat esama ir tyrimų kurių objektas – pajamų nelygybė: Blažienė, Zabarauskaitė, 2011, 2012; Lisauskaitė, 2010; Misiūnas, Rukšėnaitė,

2006; Misiūnas, Bratčikovienė, 2007; Blažienė, 2002; Šileika, Blažienė, 2001a, 2001b ir kt.

Taigi, Lietuvoje yra atliekama nemažai pokomunistinės gerovės valstybės ar atskirų jos dalių studijų (autorių darbai daugiau skirti socialinės apsaugos sistemos ir atskirų priemonių, draudimo nuo socialinių rizikų analizei), tačiau nesama kryptingų tyrimų kurie įvertintų Lietuvos gyventojų pirminių pajamų nelygybę ir perskirstymą mokesčių ir išmokų pagalba (kitaip tariant, minėtų priemonių pasekmės pajamų nelygybei) besiformuojančiame gerovės kapitalizme, t. y. po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki dabartinio laikotarpio.

Šioje disertacijoje, pasitelkiant mikro lygmens duomenis apie Lietuvos namų ūkius ir individus, analizuojama, kaip keitėsi gyventojų rinkos pajamos ir jų nelygybė. Kartu parodoma ir gyventojų nuomonių dėl norimo pajamų pasiskirstymo ir didesnio ar mažesnio valstybės vaidmens kaita per du dešimtmečius, taip išryškinant poreikį pajamų perskirstymui. Disertacijoje analizuojama, kaip valstybė socialinėmis išmokomis ir mokesčiais prisideda prie šios nelygybės sumažinimo ir koks yra poveikis skirtingoms gyventojų pajamų ir gyventojų socialinėms ekonominėms grupėms. Įvertinama, kurie perskirstymo instrumentai labiausiai prisideda mažinant gyventojų pajamų nelygybę, parodomas jų dydis, progresyvumas ir kaita laikui bėgant. Pajamų perskirstymo kaita labiausiai siejama su mokesčių ir išmokų politikų (gyventojų pajamų mokesčio, socialinio draudimo išmokų, socialinės paramos išmokų, PVM) pokyčiais ir kai kuriais gyventojų struktūros pokyčiais bei makroekonominiais veiksniais. Galiausiai prisidedama prie mokslinės diskusijos, kokiam gerovės režimo tipui, pagal santykinį mokesčių ir išmokų vaidmenį perskirstant pajamas ir mažinant pirminių pajamų nelygybę, Lietuva galėtų būti priskirta.

Šios žinios reikšmingos ne tik padedant geriau suvokti valstybės vaidmenį ir jo reikšmingumą perskirstymo procese bei perskirstymo ypatybes, kryptį bei lygį šalyje, bet ir prisidedant prie aiškesnio Lietuvos gerovės kapitalizmo modelio ir jo raidos supratimo. Šis darbas, tikėtina, pasitarnaus politinio

proceso dalyviams planuojantiems ir inicijuojantiems tam tikrus naujus politikos pokyčius, kurie vienaip ar kitaip paveiktų skirtingas gyventojų grupes, o taip pat bus naudingas informacijos šaltinis visuomenei.

Disertacijos struktūra

Pirmoje darbo dalyje aptariamos gerovės valstybės, gerovės kapitalizmo ir perskirstymo sąvokos, trumpai parodoma Vakarų gerovės valstybių raida, akcentuojant perskirstymo kaitą skirtingais periodais. Apžvelgiamas ir Lietuvos gerovės kapitalizmo formavimasis, parodant ankstesnių istorinių laikotarpių socialinės apsaugos ypatybes, palikimą dabartiniam laikotarpiui; trumpai apžvelgiamos gerovės režimų tipologijos, įtraukiančios Lietuvą į savo skirstymus. Atskirame poskyryje, pasitelkiant keletą ekonomikos, sociologijos ir politikos mokslininkų diskusijose dominuojančių teorijų, analizuojamas poreikio perskirstymui atsiradimas, perskirstymo formos ir masto skirtumai, socialinės rizikos, kurias siekiama kompensuoti perskirstymu. Galiausiai aptariami perskirstymo siekiai, subjektai, objektai ir pagrindiniai perskirstymo instrumentai bei jų ypatybės gerovės kapitalizme.

Antroje darbo dalyje pristatoma tyrimo metodika: naudojami duomenų šaltiniai ir naudojami duomenų rinkimo metodai, duomenų paruošimas, naudojamos pajamų sąvokos, analizės vienetas, duomenų analizės metodai ir naudojamos statistinės analizės programos. Taip pat, siekiant parodyti dviejų naudojamų duomenų šaltinių suderinamumą ir tinkamumą perskirstymo reiškinio vertinimui, atliekama duomenų suderinamumo analizė.

Trečioje dalyje pristatomi pagrindiniai socialinio draudimo ir socialinės paramos sistemų pokyčiai, o taip pat socialinio draudimo įmokų bei gyventojų pajamų mokesčio pasikeitimai Lietuvoje po 1990 metų. Parodomi makroekonominių (BVP augimo kaitos, nedarbo, BVP tenkančio socialinei apsaugai dalies) veiksnių bei populiacijos struktūros pokyčiai, svarbūs paaiškinant gyventojų pirminių pajamų kaitą ir leidžiantys daryti prielaidas apie atskirų perskirstymo instrumentų svarbą. Taip pat yra tiriamas perskirstymo poreikis, t. y. gyventojų pirminių pajamų augimo bei atotrūkio

tarp skirtingų gyventojų pajamų grupių, o taip pat ir gyventojų nuomonių kaita, parodanti pritarimą didesniai ar mažesniai perskirstymui. Vėliau yra analizuojama disponuojamų pajamų sudėtis skirtingais laikotarpiais, faktinis atskirų instrumentų poveikis pajamų perskirstymui, jų progresyvumas, dydis (perskirstymo lygio ar instrumentų svarbos pokyčius gerai pagrindžia mokesčių ir išmokų įstatymų pokyčiai). Parodoma, kurios gyventojų pajamų grupės dėl vykusių pokyčių labiausiai laimėjo ar pralaimėjo, bei kaip valstybės vykdomas perskirstymas veikia skirtingų socialinių ekonominių gyventojų grupių pajamų nelygę. Galiausiai įvertinamas netiesioginio pridėtinės vertės mokesčio perskirstomasis poveikis. Taip pat daromos išvados apie gerovės režimo ypatybes Lietuvoje, atsižvelgiant į perskirstymo lygį, atskirų instrumentų santykinę svarbą mažinant pajamų nelygę.

Darbo pabaigoje pristatomos pagrindinės išvados, pateikiamos gairės tolimesniems tyrimams.

1. PERSKIRSTYMAS GEROVĖS KAPITALIZME

1.1. Perskirstymo ir gerovės kapitalizmo sampratos

Perskirstymas yra laikomas didžiausia atskira valstybės vykdoma veikla XXI amžiaus pradžioje (Holcombe, 2004). Žinoma, perskirstomoji valstybės veikla buvo reikšminga ir ankstesniais laikotarpiais. Ypatingas dėmesys šiam reiškiniui buvo skiriamas gerovės valstybės „aukso amžiuje“ – 1945-1975 metais. XX a. 6 dešimtmetyje R.Musgrave'as (1959) perskirstymą įvardijo kaip vieną iš trijų pagrindinių valstybės tikslų (kartu su gamyba ir stabilizavimu)⁶. Valstybė renka mokesčius ir teikia išmokas bei paslaugas (žmonės naudą gauna pinigine ar nepinigine forma), o *perskirstymas vyksta tada, kai surenkami iš mokesčių pinigai nėra išmokų forma sugražinami tiksliai tuo pačiu dydžiu tiems patiems mokesčių mokėtojams, bet yra nukreipti iš vieno asmens ar grupės kitam asmeniui ar grupei* (Reisman, 2001; Aranson ir Ordeshook, 1981; Titmuss, 1968).

Perskirstymo esmę gerai nusako Reismanas, pastebėdamas, kad tikroji problema yra ne nustatyti ar vyksta perskirstymas, bet identifikuoti šio perskirstymo kryptį ir mastą (Reisman, 2001). Iš tiesų visos gerovės programos yra perskirstomosios, padidinančios arba sumažinančios pirminio pajamų pasiskirstymo ar gyvenimo šansų nelygybę, tačiau kai kurios jų daugiau naudos teikia turtingesniems, o kitos – daugiau skurdesniems. Kyla klausimas, kokios grupės dažniausiai gauną naudą iš perskirstymo? Nors dažnai literatūroje perskirstymui iliustruoti metaforiškai pasitelkiamas Robino Hoodo personažas, kuris atima iš turtingųjų ir perduoda vargšams (tai yra vertikalus perskirstymo pavyzdys⁷, kuriuo siekiama sumažinti egzistuojančią pajamų nelygybę), praktikoje socialinės išlaidos daugiausiai naudos suteikia ne patiems skurdžiausiems asmenims, o būtent vidurinei klasei (Hills, 2004;

⁶ Iš tiesų pats perskirstymas nėra savitiksliis. Perskirstymas gerovės kapitalizme vyksta siekiant tam tikrų tikslų, apie kuriuos plačiau 1.4.1. darbo dalyje.

⁷ Plačiau apie vertikalų ir horizontalų perskirstymą 1.4.2. dalyje.

Holcombe, 2004). Dar 1970 metais Stigleris suformulavo taip vadinamą pajamų perskirstymo Direktorius taisyklę (*angl.* Director's law), kuri teigia, kad viešosios išlaidos pirmiausiai sukurtos teikti naudą vidurinėms klasėms, o šios išlaidos yra finansuojamos iš mokesčių, kuriuos didesne dalimi sumoka turtingieji ir skurdieji. Šio autoriaus pastebėjimus galima būti priskirti galios išteklių prieigos ir klasių mobilizavimo tezės teiginiams⁸. Stigleris atkreipė dėmesį į tai, jog perskirstymo kryptis yra iš tų, kurie turi ekonominius išteklius tiems, kurie turi politinę galią. Taigi mažai tikėtina, kad perskirstymas padės tiems, kuriems labiausiai tos pagalbos reikia, nes šie asmenys turi mažai politinės galios. Tuo tarpu grupės, kurios turi ekonominius išteklius, tikėtina, turi ir politinę galią, tad perskirstymo procese iš šių žmonių surinktos lėšos gali didele dalimi sugrįžti pas juos atgal išmokų forma (Stigler, 1970).

Neatsiejama nuo perskirstymo sąvokos yra gerovės kapitalizmo samprata, kadangi pajamų perskirstymas vyksta valstybėje ir juo yra siekiama tam tikrų tikslų. Pažymėtina, kad literatūroje galima sutikti neretai sinonimiškai vartojamas gerovės valstybės, gerovės kapitalizmo ir gerovės režimo sąvokas.

Gerovės valstybei apibrėžti dažnai naudojama Gösta Esping-Anderseno (1990) samprata, kad gerovės valstybėje valstybė prisiima atsakomybę užtikrinant tam tikrą minimalų gerovės lygį savo piliečiams. Viešajame diskurse ar tam tikrose šalyse (pvz., JAV), gerovės valstybė yra suprantama labai siaurai, kaip gerovės teikėja viešųjų transferų forma arba kitaip, piniginių išmokų ir nepiniginių paslaugų teikėja (Barr, 2004; Lindbeck, 2006; Goodin, 1988; 2008; Goodin et al., 1999; Esping-Andersen, 1990). Žvelgiant į gerovės valstybę plačiau, galima pastebėti, kad jos veikla taip pat apima kainų reguliavimą (pvz., rentų kontrolę ir žemės ūkio kainų subsidijavimą), būsto politiką, darbo užmokesčio ir darbo aplinkos reguliavimą, darbo apsaugos įstatymų leidybą ir aplinkosaugos politikų įgyvendinimą bei apskritai makroekonominį reguliavimą (Lindbeck, 2006; Goodin et al., 1999; Esping-Andersen, 1990). Iš tiesų šie aspektai yra platesnės – *gerovės režimo* ar *gerovės kapitalizmo* – sąvokos dalis. Kitaip tariant, siaurai suvokiama gerovės valstybė

⁸ Plačiau apie gerovės valstybės kilmės teorijas - 1.3. darbo dalyje

yra įtvirtinama platesnėse socialinėse ekonominėse santvarkose, kurios naudoja kitas priemones žmonių gerovės, arba, interpretuojant plačiau, subjektyvios žmonių gerovės, didinimui. Gerovės režimo ar gerovės kapitalizmo sąvoka susijusi su didesne socialinių ekonominių institucijų, politikų ir programų, kurios orientuotos į bendros žmonių gerovės didinimą, konsteliacija. Taigi gerovės kapitalizmo sąvoka neabejotinai apima ir siaurai suprantamą į transferus orientuotą „gerovės valstybės“ sektorių, o taip pat ir mokesčius, o be šių dviejų – ir kapitalistinės ekonomikos gamybos sektorių⁹ (Goodin et al., 1999).

Diskusija apie skirtingus gerovės kapitalizmo tipus prasidėjo palyginus neseniai. Vienu reikšmingiausiu ir žinomiausiu gerovės kapitalizmo arba gerovės režimų tyrinėtoju laikomas G. Esping-Andersen, kuris išskyrė tris gerovės kapitalizmo tipus: *liberalųjį, socialdemokratinį ir konservatyvųjį* (Esping-Andersen, 1990). Pagrindinė G. Esping-Anderseno kritika prieš tai buvusiems bandymams išskirti ir paaiškinti gerovės valstybės tipus rėmėsi tuo, kad iki tol daugiau buvo žvelgiama vien tik į valstybės išlaidas socialinėms reikmėms (arba gerovės valstybės supratimui siaurąja prasme), o šiuo pagrindu paremtas gerovės valstybių išskyrimas ignoravo politinių institucijų ir vykdomos politikos svarbą (Esping-Andersen, 2009). Tuo tarpu G. Esping-Andersen gerovės režimus skyrė atsižvelgdamas į tai, kokioms institucijoms priskiriamos gerovės užtikrinimo funkcijos: valstybei, rinkai ar šeimai (namų ūkiui). Skirdamas tipus autorius atsižvelgė į socialinę stratifikaciją (nelygybę) ar solidarumą ir koks yra darbo jėgos išprekinimo (arba dekomodifikacijos, angl. *decommodification*) laipsnis, kuris atspindimas per pajamų užtikrinimą nepriklausomai nuo dalyvavimo darbo rinkoje (Esping-Andersen, 1990; 1999). Kitaip tariant, naudodamas „režimo“ sąvoką jis atkreipė dėmesį į abipusį ryšį, o kartu ir skirtį tarp *privataus* ir *valstybinio* gerovės teikimo (tarp *valstybės* ir *rinkos bei šeimos (namų ūkio)*). Anot Esping-Anderseno, gerovės valstybės sąvoka ilgą laiką buvo naudojama klaidingai, kadangi dažnai tyrimai apėmė

⁹ Tam tikros mokesčių ir išmokų konfigūracijos šalyje yra susijusios ir su konkrečiomis strategijomis gamybos srityje (Goodin et al, 1999).

sąveikas tarp privataus ir viešojo gerovės kūrimo ir paskirstymo (o ne tik valstybės teikiamos gerovės) (Esping-Andersen, 1999). Vis dėlto literatūroje ir dabar dominuoja gerovės valstybės sąvoka, taip pabrėžiant valstybės reikšmingumą ir svarbą gerovės politikoje, palyginus su likusiais gerovės teikimo institutais.

Šiame darbe, *siekiant pabrėžti valstybės ir rinkos skirtį bei analizuojant ne tik socialinių išmokų* (siaurai suvokiamos gerovės valstybės elementas), *bet ir mokesčių vaidmenį perskirstant gyventojų pajamas, naudojama gerovės kapitalizmo (gerovės režimo) sąvoka*. Kartu ši sąvoka apibrėžia ne tik turinį, bet ir nagrinėjamą laikotarpį. *Analizuojamas pajamų perskirstymas po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo*, perėjus iš socialistinės į kapitalistinę santvarką, kai valstybė įsikiša į ekonominį gamybos procesą ir gėrybių paskirstymą, prisiimdama gerovės užtikrinimo funkciją (pajamų apsaugą socialinių rizikų atvejais) ir siekdama apsaugoti žmones nuo nepageidautinų rinkos ekonomikos šalutinių poveikių, - taip atskiriant nuo tarpukario gerovės sistemos, ir nuo „sovietinės gerovės valstybės“.

1.2. Perskirstymas gerovės valstybės raidos perspektyvoje¹⁰

1.2.1. Perskirstymas Vakarų gerovės valstybėse

Perskirstymą galima sieti su gerovės valstybės iškilimu 19 a. antroje pusėje (apie 1880 m.), nuo 1960 metų gerovės valstybės terminas visuotinai reiškia pramoninę kapitalistinę visuomenę, kurioje valstybės jėga "apgalvotai naudojama (per politiką ir administravimą) siekiant modifikuoti rinkos jėgų veikimą" (Briggs, 1961, p.221)¹¹. Kapitalizmo iškilimą lydėjo industrinės darbo klasės formavimasis, kuri (darbo klasė) atvirai įsivėlė į galios kovas tarp klasių, siekdama transformuoti tradicines autoritarines sistemas į visuotines

¹⁰ Šiuo atveju naudojama dažniau literatūroje sutinkama gerovės valstybės sąvoka. Pristatoma socialinės apsaugos raida (nuošalyje paliekant mokesčius). Rinkos-valstybės skirtis išlieka svarbi net ir vartojant pastarąją sąvoką.

¹¹ Reikia pastebėti, kad menkos nacionalinės socialinės apsaugos užuomazgos Vakarų pasaulyje jau egzistavo nuo 16 amžiaus – tai taip vadinamas skurdžiųjų teisė (*Poor Law policies*) - tačiau šios skurdo programos skyrėsi nuo modernios gerovės valstybės įstatymų. Be to jos buvo daugiau skirtos tradicinės autoritarinės tvarkos palaikymui (Pierson, 1998).

demokratines ir sukurti socialinės apsaugos nuo naujų socialinių rizikų, kurias sukėlė industrializacija, sistema. Tad iki pirmojo pasaulinio karo keletas šalių išvystė keturias pagrindines socialinio draudimo sistemas, siekiant apsaugoti nuo šių rizikų: *nelaimingų industrinių atsitikimų, ligos ir negalios, senatvės ir nedarbo* (Schustereder, 2010; Pierson, 1998). Pirmiausiai buvo įgyvendinta nelaimingų industrinių atsitikimų schema ir perskirstymas šios rizikos atveju buvo vykdomas socialinio draudimo institucijų pagalba, privertusia tam tikros pramonės šakos darbdavius sudaryti kompensacinių mokėjimų fondą, kuris būtų panaudojamas įvykus darbiniam nutikimams. Toliau vyko likusių trijų draudimo sistemų institucionalizacija¹². Taigi šiuo laikotarpiu atskiros šalyse buvo įteisintas valstybės vykdomas perskirstymas siekiant palaikyti pajamas atsiradus minėtoms socialinėms rizikoms. Suvokta, kad už gerovės kūrimą ir jos paskirstymą bei perskirstymą turi būti atsakinga ne tik šeima ir rinka, bet ir valstybė.

Tarpukario periodu (maždaug iki 1940 metų), kuris vadinamas gerovės valstybės konsolidacijos ir jos plėtros laikotarpiu buvo mažiau dėmesio skiriama inovacijoms ir daugiau socialinės politikos programų plėtrai, siekiant patenkinti neatidėliotinus visuomenės poreikius¹³. Nors šiuo laikotarpiu susidurta su pirmąją gerovės valstybės fiskaline krize, kurios metu neišvengta socialinių išlaidų apkarpymų, bendrai perskirstymas didėjo, t. y. pradėjo augti valstybės skiriamos lėšos socialinėms reikmėms.¹⁴ Politika Vakarų šalyse tapo labiau poliarizuota ir „pakrypo“ labiau į kairę, o įsipareigojimas socialiniam draudimui tampa nauja keinsistine-velfaristine ortodoksija. Vidinis socialdemokratų reformistų tikslas buvo sušvelninti negatyvius kapitalizmo

¹² Vokietija, Danija buvo pirmosios valstybės įgyvendinusios atskiras socialinio draudimo schemas (Vokietija buvo pirmoji įvedusi pensijų socialinį draudimą 1871 m). Kitos kontinentinės Europos ir Šiaurės šalys (išskyrus Suomiją) greitai sekė iš paskos. Tuo tarpu priešingai, Anglosaksiškos šalys (išskyrus Airiją ir JK) atsiliko nuo pastarųjų (socialinio draudimo schemas atsirado 20 a. pr.), kadangi jose buvo aiškiai išreikštas nepasitikėjimas valstybės intervencija.

¹³ kaip atsakas į II Pasaulinio karo ir Didžiosios 1930 metų depresijos padarinius.

¹⁴ Anksčiausiai, 3 proc. nuo BVP lygį pasiekė Vokietija ir Šveicarija apie 1900 metus. Tuo tarpu Australijoje, Kanadoje ir JAV šis lygis buvo pasiektas apie 1920 m., o Austrijoje ir Suomijoje tik 1926 metais. Beveik visose Vakarų Europos ir Anglosaksiškose šalyse išlaidų lygis iki 5 proc. ribos padidėjo per trumpą 10-15 metų laikotarpį (Pierson, 1998).

poveikius institucionalizuojant gerovės kapitalizmo sistemą (Esping-Andersen, 1990; Hicks, 1999; Pierson, 1998)¹⁵.

Viešosios gerovės aprėptis ir perskirstymo lygis ir Vakarų šalyse ir toliau sparčiai augo 1945-1975 m. laikotarpiu, taip vadinamu modernios gerovės valstybės „aukso amžiumi“. Valstybių socialinės išlaidos išaugo nuo 12,3 proc. 1960 metais iki 21,9 proc. nuo BVP 1975 metais¹⁶, sparčiai didėjo ir profesinių sąjungų vaidmuo¹⁷. Šiuo laikotarpiu ir toliau didėjo pasitikėjimas mišria ekonomika, o keinsistinių pilno užimtumo ir ekonominio augimo idėjų augimas buvo suvokiamas kaip panacėja nuo ekonomikos negalių ir paskatino greitą viešosios gerovės programų plėtrą. Pagrindinė naujos ekonomikos programos idėja buvo sukurti institucinę aplinką, kurioje galėtų būti garantuotas nuoseklus kompromisas tarp kapitalo ir darbo interesų (Pierson Ch., 1998). Kartu, finansinė sistema, gamybos rinka industrializuotose šalyse buvo globojamos nuo tarptautinio varžymosi, o liberalesnės priemonės buvo įvestos vėliau (Schustereder, 2010).

Priešingai ankstesniems dešimtmečiams, nuo 1975 metų imta kalbėti apie suvaržymų erą. Šalyse dėl didėjančių naftos kainų pasireiškė didelė infliacija ir kartu didėjo nedarbas (dėl pasaulio mastu egzistuojančio paklausos trūkumo)¹⁸. Šiuo laikotarpiu perskirstymo lygis šalyse mažėjo, sugriežtėjo socialinių programų taisyklės, mokėjimo trukmė, daugelis šalių padidino pensinį amžių,

¹⁵ Socialdemokratai programiniais kertiniais naujos gerovės kapitalizmo sistemos pagrindais laikė visapusį socialinio draudimo įteisinimą ir neokorporatyvistines institucijas (galios mobilizaciją) (Esping-Andersen, 1990). Lyginamosios istorinės analizės pateikia aiškų įrodymą, kad egzistuoja stiprus ryšys tarp socialdemokratiškos vyriausybės buvimo valdžioje ir socialinio draudimo programų institucionalizavimo tuo laikotarpiu. Pvz., Hicks (1999, p.82) atskleidžia, kad socialdemokratiškos partijos dalyvavo 88 proc. visų vyriausybės, kurios priėmė privalomas pajamų apsaugos programas 1931 - 1950 metų laikotarpiu. Taigi galime apibendrinti, kad viešosios socialinės gerovės konsolidacija tarpukario periodu buvo artimai susijusi su socialinės demokratijos kaip demokratinio judėjimo dominavimu.

¹⁶ Iki 1975 metų Prancūzija, Vokietija, Belgija, Danija, Nyderlandai bei Švedija skyrė per 25 proc. nuo BVP. Tuo tarpu mažiau nei 20 proc. nuo BVP skyrė JK, JAV ir Japonija (pastaroji vos 13,7 proc.) (Pierson, 1998).

¹⁷ Priešingai kapitalo pusei, kuri jau buvo organizuota prieš I Pasaulį karą, šiuo laikotarpiu profesinės sąjungos tapo pagrindiniais veikėjais makroekonominiame koordinavime.

¹⁸ Padidėjusi prekybos internacionalizacija, kapitalo internacionalizacija ir multinacionalizacija, finansų, kapitalo ir pinigų internacionalizacija ir dereguliacija, pramonės sektoriaus sumažėjimas ir paslaugų iškilimas, „fordistinės“ surinkimų linijos, pusiau kvalifikuotos gamybos ir laisvų specializacijų ir įgūdžius diferencijuojančios gamybos atsiradimas iškėlė naujus iššūkius gerovės valstybėms (Stephens et al., 1995, cit. Pierson Ch., 1998, p.165).

sugriežtino darbinio stažo reikalavimus, kai kurių socialinių išmokų gavimui pradėjo taikyti pajamų testavimą, sutrumpino išmokų mokėjimo trukmę ir pan. (Pierson, 1998). Vis dažniau prabilta apie auksinio gerovės valstybės amžiaus pabaigą.

Kapitalo ir gamybos rinkų liberalizacijos sukelta ekonomikos globalizacija „nuvedė“ į dabartinį gerovės valstybės raidos periodą, kurį Peteris Taylor-Goobys (2004) pavadino gerovės valstybės „sidabro amžiumi“. Šiuo laikotarpiu gerovės kapitalizme vykdomu persikirstymu siekiama apsaugoti savo piliečius ne tik nuo industrinės visuomenės senųjų socialinių rizikų, bet ir spręsti naujas postindustrinės visuomenės keliamas rizikas ar iššūkius gerovės valstybėms. Reikia spręsti, kaip persikirstyti pajamas ir paslaugas atliepianį besikeičiantį moterų vaidmenį (susiję tiek su demografiniais pokyčiais, tiek su šeimos struktūros pokyčiais ir dalyvavimu darbo rinkoje: didėja moterų įsitraukimas į darbo rinką, didėja moterų išsilavinimas, tačiau susiduriama su šeimos darbo derinimo problemomis, dominuoja branduolinės šeimos, mažėja vedybų, tačiau didėja skyrybų skaičius ir gausėja kartu gyvenančių nesusituokusių, mažėja vaikų skaičius šeimose, didėja skiriamos išlaidos tų vaikų išlaikymui bei išsilavinimui, keičiasi santykiai tarp kartų); senėjančią visuomenę (daugėja senų žmonių dalis gyventojų struktūroje, o tai sukuria papildomus iššūkius gerovės valstybei: pensijos, sveikatos apsauga, globos paslaugos); globalizaciją ir deindustrializaciją bei darbo rinkos pokyčius (mažėja nekvalifikuoto darbo apimtis, didėja tarptautinė konkurencija, didėja spaudimas įgyti išsilavinimą ir įgūdžius, didėja darbo jėgos lankstumas, o kartu ir socialinis nesaugumas); viešųjų paslaugų ir turto privatizavimą dažnai turint asimetrišką informaciją, darbo jėgos suprekinimą (komodifikaciją); didėjantį individualizmą ir vartotojiškos visuomenės plitimą (Esping-Andersen, 2009; Schustereder, 2010; Powell J., Hendricks J., 2009; Taylor-Gooby, 2004; Swank, 2004, 2004a; Pierson, 2001a, 2001b, 2001c). Vakarų valstybėse vis dar palaikomas pajamų apsaugos teikimas nuo senųjų socialinių rizikų, tuo tarpu naujosios rizikos yra gana ribotai aprėpiamos šių dienų gerovės kapitalizme (Toots, Bachmann, 2010).

Dabartiniu periodu vėl stipriai išryškėja skirtis tarp viešojo ir privataus, tarp valstybės ir rinkos (bei šeimos). Atliepiant globalizacijos iššūkius vyksta atvirkštinis procesas: jeigu ankstesniu gerovės valstybės periodu didesnis dėmesys buvo skiriamas socialinėms teisėms ir jų plėtrai, tai dabartiniu metu socialinės teisės subordinuojamos valstybės ekonominei politikai. Siūloma mažinti pajamų perskirstymą socialinių rizikų atvejais, išmontuoti tradicinę pajamų apsaugą kartu daugiau investuojant į išsilavinimą ir mokymus, tai yra apskritai į žmogiškųjų gebėjimų didinimą, kuris paspartina ekonomikos augimą (Hudson ir Kühner, 2009; Midgley ir Tang, 2001; Room, 2002; Giddens, 2000; 2006). Didesnio darbo rinkos lankstumo (ypatingai darbo jėgos) siekis taip pat implikuoja pokyčius ir iššūkius valstybių socialinės apsaugos programoms. Šie pokyčiai veda prie didėjančio darbo jėgos suprekinimo ir sušeiminimo (familializacijos¹⁹, angl. *familisation*). Keinsistinę gerovės (velfaristinę, angl. *welfare*) nacionalinę valstybę keičia Shumpeterinis konkurencinis (vorkfaristinis, angl. *workfare*) postnacionalinis režimas (Jessop, 2007; Tirfing, 1999).

Apibendrinant, perskirstymas Vakarų kapitalistinėse visuomenėse prasidėjo nuo socialinių teisių plėtros ir apsaugos socialinių rizikų atvejais. Pereita nuo tokių gerovės teikimo šaltinių kaip šeima ir rinka prie didesnio išprekinimo ir iššeiminimo, t. y. suvokta, kad žmogaus gerovės užtikrinimas dėl nelaimingų atsitikimų, ligos, negalios, senatvės turi priklausyti ne tik nuo rinkos ir šeimos, bet ir nuo valstybės. Tuo tarpu po 1975 metų perskirstymo apimtis mažėjo, daugėjo socialinių programų „apkarpių“, mažėjo išmokų dosnumas, atsirado poreikis atliepti naujas postindustrinės visuomenės rizikas. Prioritetas skiriamas ne tolimesnei socialinių teisių plėtrai ar valstybės teikiamai pajamų apsaugai nuo senųjų ir naujųjų socialinių rizikų, o ekonominio augimo skatinimui, investicijoms į žmogiškąjį kapitalą. Viešojo-privataus skirtyje labiau „pasislenkama“ į gerovės kūrimą rinkoje ir mažesni valstybės vykdomą perskirstymą, t. y. didėja darbo jėgos suprekinimas.

¹⁹ Sušeiminimas reiškia didėjančią individo priklausomybę nuo šeimos teikiamos gerovės. Priešingai, iššeiminimas (defamilializacija) parodo, kad valstybės gerovės politikos geba individą išlaisvinti nuo socialinio aprūpinimo įsipareigojimų namų ūkyje.

1.2.2. Perskirstymo pokyčiai gerovės sistemoje Lietuvoje

Apžvelgtos kapitalistinių Vakarų gerovės valstybių raidos nuošalyje liko Lietuva, kuriai dėl istorinių aplinkybių bendros čia išskirtos tendencijos netinka. Socialinės apsaugos formavimo eigą Lietuvoje galima išskirti į tris pagrindinius periodus: nepriklausomos Lietuvos tarpukario laikotarpis (1918-1940 m.), sovietinis periodas ir laikotarpis nuo Lietuvos nepriklausomybės atgavimo 1990 m.

Lietuvoje *pirmosios socialinės apsaugos užuomazgos matomos tarpukario laikotarpiu*. Jei Vakaruose pasireiškė spartūs urbanizacijos ir industrializacijos procesai, tai nepriklausomoje Lietuvoje dominavo žemės ūkis, o darbo klasė buvo nežymi (pramonės ir amatų srityje dirbo apie 6 proc. gyventojų), tad ir Vakarų šalių socialinės apsaugos idėjos negalėjo būti pilnai įgyvendintos. Pokario Lietuvoje buvo siekiama modernizuoti carinės Rusijos paveldėtus socialinio draudimo ir aprūpinimo sistemos įstatymus, orientuojant juos į tuos, kurie galiojo Vakarų šalyse (ypač Vokietijos, o taip pat ir JAV). Tačiau socialinės apsaugos formavimasis tuo laikotarpiu buvo labai fragmentiškas ir lėtas. Tam taip pat trukdė ir šalies ekonominis bei politinis nestabilumas, valstybės finansavimo pajėgumų stoka. Dėl to valstybė ėmėsi didesnio darbo santykių ir darbo rinkos reguliuotojos vaidmens, nei kad plėtojo visuotinę socialinio draudimo ir paramos sistemą. Lietuvoje, skirtingai nei Vakarų valstybėse, pirmoji įgyvendinta socialinio draudimo rūšis buvo ligos (ir motinystės) draudimas, kuris buvo prieinamas nedidelei pramonės darbininkų klasei bei valstybės ir savivaldybių tarnautojams. Toks draudimas, apėmęs tik 3-4 proc. šalies gyventojų, nors ir paremtas įnašų mokėjimu nuo darbuotojų gaunamų pajamų, buvo panašesnis į tam tikrą socialinės paramos formą, skirtą mažiau pasiturintiems žmonėms, kadangi buvo draudžiami tik tie asmenys, kurių pajamos neviršijo tam tikros ribos. Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų buvo įvestas antrasis (Vakarų Europoje tai buvo pirmoji socialinio draudimo schema) ir apėmė tik pramonėje dirbančius asmenis, o vėliau buvo išplėstas ir žemės ūkyje dirbantiems asmenims bei jų padėjėjams. Trečioji dalinai

įgyvendinta socialinio draudimo rūšis – senatvės pensijos, kurių aprėptis taip pat buvo ribota: kariškiai, valstybės tarnautojai ir nusipelnę asmenys. (Aidukaitė et al., 2012). Taigi didžioji dalis Lietuvos gyventojų tarpukario turėjo ir toliau pasikliauti tradicinėmis paramos formomis susidūrus su socialinėmis rizikomis, t. y. šeimos, bendruomenės parama ir labdara. Toks aprūpinimo sušėiminimas (ypač ligos ir senatvės atvejais) ir fragmentuota socialinio draudimo sistemos raida bei privačios labdaringos veiklos skatinimas palaikė esamą stratifikaciją (didžioji dalis žemės ūkyje dirbančiųjų neturėjo ligos ir sveikatos bei pensijų draudimo, o draudimas nuo nelaimingų atsitikimų buvo reikšmingas tik sunkiausių sužalojimus patyrusiems asmenims; tuo tarpu privilegijuotos grupės galėjo gauti net kelias besidubliuojančias pensijas), nebuvo orientuota į socialinių ekonominių nelygybių mažinimą, didesnę perskirstymą (su tam tikromis išlygomis ligos ir motinystės draudimas buvo orientuotas į mažiau pasiturinčius samdomus darbuotojus). Viešo – privataus skirtyje valstybės vaidmuo buvo nežymus ir labai ribotas, socialinių rizikų atvejais reikšmingas išliko šeimos, privačios labdaros teikimas.

Sovietiniu laikotarpiu Lietuvoje vyko sparti planuota industrializacija (skiriamos didelės investicijos į pagrindines pramonės šakas, darbo mobilizavimą ir kaimo vietovių sumažinimą²⁰), kurią lydėjo intensyvi socialinių teisių plėtra: „sovietinė valstybė teisę į socialinę ir ekonominę saugumą paskelbė vienu svarbiausiu revoliucijos laimėjimu ir sovietinio piliečio fundamentalia teise“ (Aidukaitė et al., 2012, p.193). Sovietinę socialinio aprūpinimo sistemą sudarantys socialinis draudimas (senatvės, neįgalumo pensijos, nėštumo ir gimdymo, laidojimo pašalpos) ir socialinis aprūpinimas buvo finansuojami iš valstybės lėšų. Nors socialinio draudimo išmokos priklausė nuo darbinės veiklos, tačiau įmokas mokėjo tik įmonės ir organizacijos (darbuotojai patys įmokų nemokėjo), o įmokas administravo valstybė ir profesinės sąjungos. Vis dėlto valstybė teikė pirmenybę gerovės

²⁰ Lietuvoje miesto ir kaimo gyventojų skaičius susilygino apie 1970 metus (o prieš atgaunant nepriklausomybę miestuose gyveno apie du trečdalius gyventojų (Leonavičius, Žilys, 2009; Lazutka, 2007).

teikimui ne pinigais: nacionalinė sveikatos apsauga, subsidijuojami būstai ir visiško užimtumo politika, o taip pat įvairios darbdavių ir profesinių sąjungų finansuojamos nepiniginės pagalbos formos, tokios kaip vasaros atostogos, subsidijuojamas šildymas, vaiko priežiūros paslaugos ir kitos programos (Inglot, 2008; Haggard, Kaufman, 2008, 2009).

Šiuo laikotarpiu dominavo pilno užimtumo idėjos. Darbas buvo ne tik priemonė gauti pajamų, bet ir suteikė teisę tiek į socialinio draudimo, tiek į socialinės paramos išmokas. Socialinės apsaugos įstatymus autoritarinė valstybė sėkmingai naudojo žmonių elgsenai formuoti, žmonių socialinėms kategorijoms akcentuoti. Buvo propaguojamas darbo jėgos lojalumas ir ribojama darbo jėgos kaita: skatinamas darbas vienoje įmonėje (nuo to priklausė net ir socialinės paramos dydžiai), buvo užtikrinamos didesnės išmokos profsąjungų nariams. Buvo neigiamai žiūrima į negalinčius ilgiau dirbti, darbinė veikla buvo skatinama ir esant pensinio amžiaus ar turint negalią. Kadangi privalomo darbo reikalavimas buvo įgyvendintas visiems suaugusiems, šiuo laikotarpiu nedarbo draudimas panaikintas traktuojant tai kaip nereikalingą kapitalizmo liekaną. Planuodama tinkamą darbo jėgą valstybė aktyviai veikė ir užtikrinant išsilavinimą, skatinant profesinį mokymą.

Viešo – privataus skirtyje liko tik valstybė. Valstybė buvo tiek gerovės kūrėja, tiek jos paskirstytoja. Buvo panaikinta privačios gamybos priemonių nuosavybė ir tik valstybė turėjo galią nuspręsti kiek dirbantieji, priklausomai nuo darbo pobūdžio, statuso, galėjo turėti pajamų. Jei Vakarų valstybėse socialinės gerovės programos buvo plėtojamos dėl žemesnių (darbo) klasių spaudimo ir socialinio kontrakto, kuris paprastai yra demokratinių politikų ar derybų su atitinkamomis interesų grupėmis rezultatas, tai Sovietų Sąjungoje visi sprendimai buvo įgyvendinti iš viršaus. Nors socialinės išlaidos šiuo laikotarpiu nuolat augo, išplėtotas socialinis draudimas ir toliau palaikė esamą stratifikaciją, kadangi išmokos buvo siejamos su gaunamu atlyginimu. Papildomos privilegijos buvo taikomos dirbantiems strateginėse pramonės šakose, besidarbuojantiems kenksmingomis sąlygomis ar tolimuose regionuose, o taip pat turintiems nepertraukiamą darbo stažą. Taip pat

specialios išmokos buvo garantuotos aukštus postus užimantiems vyriausybės ar partijos nariams (Aidukaitė et al, 2012). Nors žemės ūkio kolektyvizacija išplėtė teises kaimo vietovėse gyvenantiems asmenims ir sudarė pagrindą išmokų universalizmui, tačiau jų gaunamos išmokos buvo menkos (kaip ir traktuojamas šios grupės indėlis į ūkio augimą). Sistema menkai teperskirstė lėšas tarp darbingo amžiaus grupių, nepagerino mažai apmokamų darbuotojų padėties, o atotrūkį tarp privilegijuotų ir mažai uždirbančių grupių dar labiau padidino. Didžiausias pajamų perskirstymas matomas tarp kartų, t. y. pensijų srityje per minimalios ir maksimalios pensijų dydžių skirtumo mažėjimą (tačiau mažiausių pensijų gavėjų ekonominė situacija buvo itin prasta). Galima pridurti, kad nors ši sukurta universali socialinės apsaugos sistema ir užtikrino pajamas socialinių rizikų atveju (išskyrus nedarbo), asmenis iššeimino (per išplėtotą paslaugų infrastruktūrą), tačiau reikšmingiau žmonių neišprekino²¹, t.y. jie ir toliau buvo priklausomi nuo (nepertraukiamo) dalyvavimo darbinėje veikloje. Šiuo laikotarpiu didesnis perskirstymas vyko teikiant nemokamas (ar pigias) paslaugas (sveikatos, šveitimo, maisto ir būsto, kultūros subsidijavimą ir pan.).

Sovietų Sąjungos žlugimas pažymėjo naują socialinės politikos pradžią. *Lietuvos gerovės kapitalizmo formavimasis* po nepriklausomybės atgavimo 1990 metais vyko kartu su kitais svarbiais Lietuvai procesais, tokiais kaip demokratijos kūrimu, ekonomikos laisvėjimu, darbo rinkos atvirumo didėjimu ir pan. Iš kilo poreikis reformuoti ir paveldėtas gerovės valstybės institucijas. Socialinės politikos prasme buvo sudėtinga išlaikyti geriausius senosios sistemos elementus ir kartu adaptuoti ją prie naujos ekonominės tvarkos. Apskritai buvo sudėtingą užtikrinti sistemos veiklą sparčiai krintant ekonominiams rodikliams ir mažėjant mokestinėms pajamoms (Barr, 2004).

Po nepriklausomybės atgavimo Lietuva ėmėsi reformuoti, nei kad iš esmės restruktūrizuoti socialinės politikos sistemą. Vis dėlto radikaliai viską keisti nebuvo taip paprasta dėl kelių priežasčių. Pirma, gerovės sistemos jau

²¹ Nors išprekinimo sąvoka siejasi su priklausymu nuo rinkos, tačiau šiuo atveju (nesant rinkos ekonomikos) tas pats terminas skirtas priklausomybei nuo darbo (kuris teikiamas valstybės) parodyti.

buvo subrendusios aprėpties ir įtraukiamų grupių prasme. Antra, akcentuojamas tarptautinių organizacijų vaidmuo (tokių kaip Tarptautinis valiutų fondas (TVF), Pasaulio bankas (PB)) siūlant ir įgyvendinant patrauklius neoliberalius reformos projektus. Tačiau nei viena socialinės politikos doktrina negalėjo būti lengvai įgyvendinta naujai nepriklausomose Rytų Europos šalyse, kuriose svarbų vaidmenį vaidino skirtingos tradicijos, institucijos ir požiūriai į gerovės teikimą paveldėti iš ankstesnių režimų. Galiausiai trečia, naujasis politinis elitas stokojo reikalingų žinių ir ekspertinio socialinės politikos žinojimo, o tai reiškė mažesnę eksperimentavimą ir didesnę priklausomybę nuo ankstesnės kartos ekspertų ir biurokratų (Inglot, 2008).

Lietuvoje socialinio draudimo programos ir toliau išlieka gerovės sistemos branduoliu ir yra finansuojamos per atskirą biudžetą einamųjų įmokų būdu (ir su valstybės garantijomis bei subsidijomis iš bendrų mokestinių pajamų), o tai tik patvirtina, kad paveldėtos institucijos toliau veikia pereinant nuo senojo prie naujojo režimų. Tuo tarpu socialinės paramos atžvilgiu svarbus Gyventojų pajamų garantijų įstatymo priėmimas 1990 metais, kai į socialinės apsaugos sistemą buvo įtraukta ir parama skurstantiems, o pačios pašalpos susietos su minimaliu gyvenimo lygiu. Pilno užimtumo išnykimas vedė prie įvairių tipų išmokų bedarbiams įgyvendinimo, sugrąžinamas nedarbo draudimas ir parama²². Kartu Lietuvoje buvo sukurtas ir darbo biržų tinklas (Lazutka, 2007).

Pats reikšmingiausias pokytis Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalyse, kaip pastebi Inglot (2008), buvo naujos privalomos finansuojamos pensijų pakopos jaunesnės kartos darbuotojams įgyvendinimas, kartu sukuriant papildomas savanoriškas privačias ar su darbo vieta susietas pensijų draudimo schemas²³. Lietuvoje pensijų reforma įvyko 2004 metais, po kurios

²² Plačiau ir detaliau apie socialinio draudimo ir paramos sistemos (atskirų išmokų) bei gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų pokyčius nuo 1990 iki 2012 metų rašoma darbo 3.1. dalyje.

²³ Priešingai nei situacija Čilėje ir kitose Lotynų Amerikos šalyse 1980 m., dešimtmečiu vėliau visose Rytų Europos šalyse pirminė valstybės valdoma PAYG socialinio draudimo sistema toliau funkcionavo kaip pagrindinis pensijų teikėjas didžiajai populiacijos daliai, net ir žinant, kad šios schemas buvo taip pat reformuotos.

privatizuota socialinio draudimo dalis (Lazutka, 2007). Tačiau pervedimai į privačius pensijų fondus iki šiol nėra privalomi.

Nors po 1990 metų Lietuva ir nepatyrė visiškos savo gerovės institucijų, ideologijų ir politikų destrukcijos ir rekonstrukcijos, tačiau dabartiniu metu turi visus pagrindinius struktūrinius elementus kaip ir senosios Vakarų gerovės kapitalizmo šalys (teisę į apsaugą nuo pagrindinių socialinių rizikų). Vis dėlto vertinant gerovės valstybės pastangas (dažniausiai naudojant socialinei apsaugai (ar atskiroms jos dalims) skiriamą BVP procentinę dalį) ir gerovės valstybės rezultatus (skurdo lygį, pajamų nelygybę), galima pastebėti, kad Lietuva atsilieka nuo daugelio senųjų gerovės valstybių. Toks difuzinis ir vėlyvas, palyginus su Vakarų Europos šalimis, gerovės kapitalizmo formavimasis lėmė, kad šiuo metu Lietuva susiduria su naujomis problemomis, kurias sprendžia jau ir brandžios gerovės valstybės, tačiau šalyje išlieka neišspręstos ir senosios socialinės problemos.

Apibendrinant, Lietuva pirmuosius gerovės sistemos pagrindus padėjo tarpukario laikotarpiu: sukurtas ligos ir motinystės, nelaimingų atsitikimų ir pensijų draudimas, apėmęs tik labai nedidelę dalį šalies gyventojų. Socialinės gerovės apimtis sparčiai didėjo sovietiniu periodu: augo socialinės išlaidos, daugėjo socialinio draudimo ir paramos formų. Vis dėlto darbas buvo privaloma ir būtina sąlyga išmokoms socialinių rizikų atveju gauti. Valstybė buvo ir gerovės kūrėja ir jos paskirstytoja, perskirstymas per socialines išmokas taip pat nebuvo didelis, kadangi išmokos priklauso nuo įmokų, išskyrus privilegijuotas grupes ir paramą iš socialinės rūpybos sistemos. Po nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais kuriamas gerovės kapitalizmas. Nors valstybė išlieka svarbi užtikrinant pajamas nuo socialinių rizikų, tačiau ypač pirmaisiais nepriklausomybės metais lydėjusi didelė infliacija ir viešųjų finansų stabilizacijos problema, kaip ir vykusios socialinės draudimo ir paramos sistemos reformos, vertė pasikliauti ir rinkos bei šeimos teikiama gerove socialinių rizikų atvejais. Vykstant gerovės sistemos reformoms išlieka svarbus institucinis ankstesnių režimų palikimas, atsiranda ir naujos programos, paminėtinas ir tarptautinių organizacijų vaidmuo. Antai svarbus

poslinkis viešo-privataus ašyje įvyksta įgyvendinant antros pakopos pensijų fondus, kuris reiškia mažesnę valstybės vaidmenį užtikrinant pajamas senatvėje ir didėjančią pasiklovimą rinka. Nepaisant tebevykstančių pokyčių gerovės politikose, Lietuva dabartiniu metu turi visus pagrindinius struktūrinius elementus kaip ir senosios Vakarų gerovės kapitalizmo šalys.

1.2.3. Lietuvos ir kitų pokomunistinių gerovės režimų tipologijos

Kaip jau parodyta, Lietuvos gerovės kapitalizmo formavimasis Lietuvoje, kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos šalyse, vėlavo palyginus su Vakarų gerovės valstybėmis. Ypatingas susidomėjimas Baltijos ir Vidurio Europos šalių gerovės sistemomis kilo žlugus komunistinei santvarkai. Pradžioje daugiau aprašomuosius ir aiškinamuosius VRE šalių tyrimus keitė bandymai identifikuoti gerovės valstybės modelį Esping-Anderseno tipologijos rėmuose ar išskirti atskirus pokomunistinių gerovės valstybių tipus. Literatūroje vyrauja dvi nuomonės: viena jų, kad VRE šalių gerovės valstybės yra nepalyginamos su Vakarų gerovės režimais (ir arba formuoja vieną atskirą VRE grupę, arba išskiriamos kelios skirtingos); antra, kad vienam gerovės kapitalizmo tipui gali priklausyti tiek Vakarų, tiek komunistinį paveldą turinčios šalys.

Kai kurie autoriai teigia, kad Esping-Anderseno gerovės režimų tipologija realiai negali būti pritaikyta, ar neturėtų būti taikoma VRE šalių gerovės sistemoms (pvz., Inglot, 2008; Cerami ir Vanhuysse, 2009; Haggard, Kaufman, 2009; Wood, Gough, 2006; Abu Sharkh, Gough, 2010; Orenstein, Hass, 2005; Aidukaitė, 2010, 2009, 2004). Anot Inglot, atsižvelgiant į skirtingas Vakarų ir Rytų Europos istorijas, stebina neįtikimi bandymai klasifikuoti šias šalis pagal visuotinai priimtas „konservatyvios“ (korporatyvistinės), „liberalios“ (likutinės) ar „socialdemokratinės“ gerovės valstybių režimų kategorijas. Vieni autoriai visas VRE šalis apjungia į atskirą gerovės režimo tipą. Pavyzdžiui, Aidukaitė atkreipia dėmesį, kad šalys turi liberalaus ir konservatyvaus tipo bruožų ir gali būti apjungtos į idealų pokomunistinį gerovės režimą (Aidukaitė, 2010, 2009, 2004). Kiti

mokslininkai teigia, kad egzistuoja ne vienas, o keletas pokomunistinių šalių gerovės kapitalizmo tipų. Pvz, Fengeris (2007), išskiria tris grupes (*buvusios SSRS tipas*²⁴, pokomunistinis europietiškas tipas bei besivystančios gerovės valstybės tipas); Bohle'as ir Greskovitsas (2007) apsiribodami tik VRE šalimis taip pat išskiria tris gerovės režimus (*neoliberalus Baltijos valstybių tipas*, neoliberalus Višengrado valstybių tipas ir neokorporatyvinis Slovėnijos tipas). Vis dėlto Bohle'as ir Greskovitsas išlaiko VRE valstybių santykį su tradicinėmis gerovės režimų tipologijomis (šalys arba neoliberalios, arba neokorporatyvinės).

Antruoju požiūriu besivadovaujantys mokslininkai bando pokomunistinės valstybes „patalpinti“ tarp tradicinių gerovės režimų (Bernotas, Guogis 2003, 2006; Ferge, 2001; Toots, Bachmann, 2010). Dažniausiai akcentuojamas panašumas į neoliberalų (ar liberalų) gerovės valstybės režimą, atsižvelgiant į žemą socialinių išlaidų lygį, aukštą pajamų nelygybę ir žemą išprekinimo laipsnį bei į konservatyvų (korporatyvinį) modelį, atsižvelgiant į socialinės apsaugos ypatybes (Bismarkinio socialiniu draudimu paremto modelio dominavimą). Taip pat stebimas panašumas lyginant su Pietų Europos šalimis. Tuo tarpu pats Esping-Andersen (1996) teigia, kad skirtumai tarp Rytų ir Vakarų bus matomi tik pereinamuoju laikotarpiu. Šiame darbe irgi bus pabrėžiama, kad Lietuvos gerovės kapitalizmas, nors savo pastangomis ir rezultatais yra panašesnis į liberaliam modeliui priskiriamas šalis, pajamų perskirstymo modelio ypatybėmis – į konservatyvaus tipo šalis. Šiuo atveju galima pritarti Tootso ir Bachmanno pastebėjimui, kad VRE šalių politikos rezultatai atspindi liberalų gerovės modelio tipą, o tuo tarpu politikos kūrimo kontekstas yra panašus į konservatyvų modelį.

Pažymėtina, kad autoriai, apjungdami šalių grupes į tam tikrus gerovės režimus naudoja makro lygmens kintamuosius (pvz., socialines išlaidas kaip santykį su BVP (tiek ir paskaičiuojant vienam gyventojui), ir atskirai išlaidas skirtingoms socialinėms sritims; užimtumą (jo subsidijavimą, aktyvias užimtumo skatinimo priemones); apmokestinimo ir atskirų mokesčių

²⁴ *Italic* šriftu pažymėtas tas gerovės režimo tipas, kuriame patenka Lietuva.

surinkimo lygį; pajamų nelygybės lygį ir kt.), tačiau nėra atsižvelgiama į šalių perskirstymo lygį ar atskirų instrumentų poveikį pajamų nelygybės sumažinimui mikro lygmenyje. Bene vienintelį bandymą šalis klasteriuoti pritaikant mikro lygmens kintamuosius, tokius kaip atskirų mokesčių ir išmokų vaidmuo perskirstant namų ūkių pajamas, ES šalyse pateikė Fuestas, Niechues ir Peichlas (2009). Savo tyrimu jie siekė atsakyti į klausimą ar VRE šalys iš tiesų formuoja naują klasterį ar gali būti apjungiamos su Vakarų šalimis į bendrus režimus. Tiesa, autoriai naudoja ne 3, o 4 gerovės režimų tipus, Esping-Anderseno tipologiją papildydami Ferreros (1996) išskirtu Viduržemio ar Pietų Europos klasteriu. Pagrindinė autorių išvada yra ta, kad VRE šalys natūraliai apsijungia kartu su tradiciniais Vakarų Europos gerovės režimais. Nors Baltijos šalys, turinčios vieną pajamų mokesčio tarifą, išsiskiria iš kitų šalių, jos vis viena turi daug panašumų su Pietų Europos šalimis. Tuo tarpu Vidurio Europos šalys apsijungia su korporatyvinio modelio šalimis. Galima priminti, kad pats Esping-Andersenas Pietų šalių tipo neskyrė argumentuodamas tuo, kad pastarosios šalys yra tik nesubrendusios konservatyvios gerovės šalys (Fuesto, Niechues ir Peichlo analizėje, apimant tik Vakarų gerovės režimus, Pietų šalys taip pat galiausiai apsijungia su konservatyvaus modelio šalimis).

Taigi nors vieningos nuomonės dėl to, ar Lietuvos ir kitų VRE šalių gerovės kapitalizmas gali būti analizuojamas Esping-Anderseno gerovės režimų tipologijos rėmuose. Tačiau remiantis pajamų perskirstymo ypatybėmis pastebima, kad VRE šalys nuosekliai apsijungia su Vakarų Europos šalimis. Tad ir šiame darbe bus argumentuojama ir įrodoma, kad pagal perskirstymo instrumentų poveikį pajamų nelygybės sumažinimui Lietuva yra panaši į konservatyvų gerovės režimą.

1.3. Perskirstymas gerovės valstybės kilmės teorijose

Gerovės valstybės kilmė, o tuo pačiu ir perskirstymas (poreikio perskirstymui atsiradimas, perskirstymo formos ir dydžio skirtumai, kokias

rizikas pirmiausia siekiama kompensuoti perskirstymu), gali būti aiškinamas remiantis įvairiomis teorijomis. Šioje dalyje į perskirstymą žiūrima per keletą ekonomikos, sociologijos ir politikos mokslininkų diskusijose dominuojančių teorijų prizmę: funkcionalizmo teorijos („industrializacijos logikos“ tezė), galios išteklių (*angl.* the power resources) požiūrio, valstybės-centristinio (*angl.* the state-centered) požiūrio ir institucionalizmo teorijos.

1.3.1. Funkcionalistinis perskirstymo aiškinimas remiantis „industrializacijos logikos“ teze

Funkcionalistinės teorijos buvo pirmosios, kurios pateikė aiškinimus, kodėl atsirado gerovės valstybė (Köppe, 2008). Iš funkcionalizmo sociologijos perspektyvos, intervencionistinės valstybės iškilimas ir liberalaus kapitalizmo „perviršio“ apribojimas gali būti suvokiamas kaip atsakas į naujus poreikius, kuriuos sukėlė pramoninių visuomenių raida (Ch. Pierson, 1998). Pirmiausia, agrarinės visuomenės transformacija į urbanistinę pramoninę visuomenę lėmė dramatiškus socialinius ekonominius pokyčius. Tradicinė socialinės paramos sistema, besiremianti šeima, giminyste ar net gildijų sistema, pamažu išnyko, tad valstybė turėjo prisiimti principinį vaidmenį teikiant socialinę gerovę (Esping-Andersen, 1990; Ch. Pierson, 1998; P. Pierson, 2008; Myles, Quadagno, 2002). Pats industrializavimo procesas padarė viešųjų gerovės išlaidų didėjimą įmanomą, nes valstybės pajamos sparčiai didėjo dėl ekonominės pažangos (Wilensky, Lebeaux, 1965, cit. pagal Schustereder, 2009, p.15). Antra, dėl išaugusios pramoninės gamybos neišvengiamai padaugėjo ir nelaimingų atsitikimų darbo vietoje. Kadangi tuo metu tokie atsitikimai jau buvo suvokti ne kaip darbdavio kaltė, o kaip neišvengiamas naujos ekonominės eros šalutinis poveikis, buvo sukurta pirmoji socialinio draudimo nuo nelaimingų pramoninių atsitikimų schema, vėliau buvo priimti socialinio draudimo įstatymai dėl ligos, negalios, senatvės ir nedarbo (Flora, Alber 1981, cit. pagal Schustereder, 2009, p.15).

Vadinamoji „*industrializacijos logika*“ arba „*industrializacijos požiūris*“, aiškinantis gerovės valstybės plėtrą susiejus su ekonomikos augimu (o konkrečiau – industrializacijos procesu), pirmiausia asocijuojamas su Haroldo Wilensky vardu. Jis pabrėžė, jog gerovės valstybės pastangos koreliuoja su gausumu, leidžiant suprasti, kad stiprios ekonomikos sukuria stiprias gerovės valstybes (P. Pierson, 2008). Kitaip tariant, socialinės išlaidos tiesiogiai susijusios su šalies bendrojo vidaus produkto (BVP) augimu.

Remiantis industrializacijos logikos aiškinimu, perskirstymas gerovės valstybėje yra pramoninių visuomenių raidos poreikio produktas. Pakitusi socialinė ir ekonominė tvarka sukėlė naujų socialinių problemų, pakeitė visuomenės organizavimo tvarką ir sukūrė gerovės paslaugų teikimo ir to teikimo organizavimo poreikį, išplėtė socialines teises ir pareikalavo socialinių išlaidų. Demografiniai pokyčiai (kartu ir ilgėjanti gyvenimo trukmė), tradicinės šeimos ir giminės, kaip socialinės gerovės užtikrintojos, formų nykimas, didėjanti priklausomybė nuo darbo užmokesčio sukėlė naujas rizikas. Ypač pažeidžiami tapo žmonės, kurie ne(be)gali parduoti savo darbo jėgos arba turi jos labai mažai (seni, segantys, neįgalūs, maži). Naujų rizikų atsiradimas pirmiausia pareikalavo perskirstyti pajamas horizontaliai, tarp skirtingų gyvenimo ciklo etapų, nes didžiausios pajamos buvo gaunamos darbingo amžiaus laikotarpiu, ir vertikalčiai, atsiradus skurdui, benamystei, nedarbiui. Taigi turėjo atsirasti institutas, kuris platesniu mastu apimtų rizikas ir prisiimtų perskirstytojo vaidmenį.

Reikia pažymėti, kad nors funkcionalizmo mokykla ir paaiškina, kodėl atsirado horizontalaus ir vertikaltaus perskirstymo poreikis ir kodėl yra skirtumų kalbant apie perskirstymą turtingose ir skurdžiose šalyse (poreikis ir ekonominis augimas yra perskirstymo dosnumo determinantai), neleidžia suprasti, kodėl tarp turtingų demokratinių šalių yra perskirstymo lygio (kodėl vienos šalys perskirto 20 proc., o kitos 30 proc. BVP) ir formos (kodėl vienos šalys daugiau remiasi socialinio draudimo sistema, o kitos socialines išlaidas nukreipia į pačius skurdžiausius ar renkasi perskirstymą panaudojant mokesčius). Be to, kaip teigia P. Pierson (2008), industrializacijos logikos

požiūris menkai tepasitarnauja aiškinimams, kodėl gerovės valstybės patiria suvaržymus XXI amžiuje.

„Industrializacijos logikos“ tezė pokomunistinei Lietuvos gerovės valstybei

Nors globaliame lygyje, kaip teigė Wilenskys, yra ryšys tarp gerovės valstybės pastangų lygio ir laikotarpio, kada vyko industrializacija, tačiau pirmoji industrializuota valstybė (sutariama, kad tai JK) netapo pirmąją gerovės valstybe (ja laikoma Vokietija) (Pierson Ch., 2004). Pastebėta, kad vėlesnės industrializacijos šalys ne tik greičiau industrializuojasi nei pirmtakai, bet ir pasinaudoja kitų šalių patirtimi bei pritaiko pasiteisinusias technologijas, sukuria naujus institucinius sprendimus atsilikimams įveikti.

Istoriškai Lietuva buvo paskutinė industrializaciją baigusi šalis tarp trijų Baltijos valstybių (1990 m. žemės ūkio dalis siekė 27,6 nuo BVP) (Fritz, 2007). Industrializacija Lietuvoje prasidėjo tik kone prieš 50-60 metų, po Antrojo Pasaulinio karo (sovietiniu laikotarpiu). Taigi, viena vertus, industrializacijos logikos tezė Lietuvos gerovės valstybės kilmės aiškinimui nėra visiškai tinkama, kadangi pirmieji socialinės sistemos bruožai atsirado dar tarpukario laikotarpiu, kai platesnis industrializacijos procesas dar nebuvo prasidėjęs. Antra vertus, gerovės valstybės plėtrai sovietiniu laikotarpiu šis aiškinimas gali būti tinkamas, kadangi tuo laikotarpiu vyko sparti industrializacija, urbanizacija, didėjo užimtumas, o kartu plėtėsi valstybinės gerovės užtikrinimas tiek programų, tiek ir aprėpties prasme.

Dabartiniu laikotarpiu „industrializacijos logikos“ tezė nebetenka savo reikšmingumo tiek Vakarų, tiek ir Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Tam pritaria ir Haggardas su Kaufmanu teigdami, kad nors industrializacijos procesas ir socialinė modernizacija aiškiai prisidėjo prie gerovės valstybių atsiradimo, bet tai negali būti vienintelis aiškinamasis faktorius, kadangi šalys, patyrusios modernizaciją, baigė su skirtingomis rinkos institucijomis ir socialinės politikos programomis. Socialinės politikos kryptis priklauso nuo politinių ir ekonominių veiksnių, ir negali būti redukuota į vienintelį modernizacijos

procesą (Haggard, Kaufman, 2008). Vis dėlto, platesnis neofunkcionalistinis aiškinimas išlieka aktualus dabartiniu laikotarpiu. Pokyčiai valstybės vykdomame perskirstyme atsiranda dėl socialinių ekonominių pasikeitimų: tiek vidinių (pvz., pasikeitęs darbo režimas, šeimos struktūros, nedarbo plitimas, populiacijos senėjimas, mažėjantis gimstamumas ir kt.), tiek ir išorinių (dažniausiai minima globali ekonomikos integracija, dėl kurios turi keistis valstybės vaidmuo užtikrinant apsaugą, paprastai mažinant perskirstymą mokesčių ir išmokų pagalba).

1.3.2. Valstybės vykdomas perskirstymas pagal galios išteklių požiūrį

Bene geriausiai žinomi gerovės valstybės kilmės aiškinimai siejami su *galios išteklių požiūriu* (P. Pierson, 2000). Šios teorijos pagrindas – politinės ir ekonominės galios panaudojimo atskyrimas, kuris parodomas supriešinant rinką su politika (Ch. Pierson, 1998) arba, kitaip tariant, atskiriant kapitalizmą ir demokratiją. Pasak W. Korpio (1983; 1989), galios ištekliai gali būti mobilizuojami ir panaudojami tiek rinkoje, tiek politikoje skirtingais būdais ir šie būdai priklauso nuo socialinės klasės. Taigi socialinės klasės matomos kaip pagrindinės pokyčių sukėlėjos, o socialinė politika – kaip klasių galios balanso funkcija. Šis balansas pirmiausia apibrėžiamas rinkėjų balsų skaičiumi, vietų skaičiumi parlamente ir kolektyviniu derybų lygiu (G. Esping-Andersen, 1990; W. Korpi, 2006).

Šis požiūris geriausiai pasitarnauja perskirstymui aiškinti ir leidžia susieti perskirstymo lygio skirtumus su klasių kovos „arenomis“²⁵, labiau vertikalų perskirstymo ir perskirstymo tarp grupių poreikį. Klasė struktūruoja piliečio gyvenimo ciklo rizikas ir ekonominius išteklius, taigi tikėtina, kad asmenys iš didesnės rizikos socioekonominių grupių turės mažiau individualių išteklių susitvarkyti su šiomis rizikomis. Antra vertus, socialinės pilietybės teisių išplėtimas skirtingose socioekonominėse kategorijose veikia asimetriškai, nes apriboja ekonominių išteklių veiksmingumą ir kartu padidina darbininkų klasės

²⁵ Sąvoka pavartota W. Korpi ir J. Palme (2003, p.425) straipsnyje.

galios išteklius perskirstymo konfliktuose (Korpi, 2006). Kitaip tariant, ekonominėje sferoje lemiamas galios išteklius yra kapitalas ir gamybos priemonių kontrolė (kurių panaudojimas pasireiškia darbo sutartimis, atlyginimų nustatymu), pagrindinis naudos gavėjas šiuo atveju yra kapitalistų klasė, o politinėje sferoje pagrindinė galia kyla iš organizuotos darbo klasės, kuri mobilizuojasi demokratinio proceso metu (Ch. Pierson, 1998). Dosnios išprekinančios gerovės valstybės padidino darbuotojų galią darbdavių atžvilgiu – sumažino pirmųjų priklausomybę nuo užimtumo (Starke, 2006).

Apskritai klase besiremčios kovos dėl socialinės politikos atsiranda todėl, kad socialinės programos daro įtaką darbininkų ir darbdavių derybinei pozicijai, nes daugelis socialinių programų riboja darbo užmokesčių gavėjų ekonominį pažeidžiamumą ir padidina darbuotojų solidarumą (P. Pierson 2008).

Akcentuojant tik perskirstymą, tikėtina, kad daug ekonominių išteklių turinčios klasės, patiriančios santykinai mažesnes rizikas, teiks pirmenybę rinkos ir nuosavybės generuojamam pajamų pasiskirstymui, o tie, kurių rizikos didesnės ir ekonominiai ištekliai mažesni, tikėtina, labiau rems socialinės pilietybės plėtrą siekdami neutralizuoti nevienodą išteklių ir rizikos pasiskirstymą (Korpi 2006). Taigi, galios išteklių teorija mano, kad politinės partijos ir interesų grupės (ypač profesinės sąjungos) yra pagrindinės galios, kurios skatina perskirstymą. Jeigu profesinių sąjungų organizuotumo lygis yra aukštas, vyriausybėse dominuoja kairiosios partijos, o konservatyvios galios yra gana silpnos, galima tikėtis, kad bus pasisakoma už didesnę perskirstymą siekiant modifikuoti rinkos paskirstomojo proceso sąlygas ir pasekmes. Taigi bus siekiama didesnio tiek vertikalaus perskirstymo, tiek perskirstymo tarp grupių, stengiantis kompensuoti netolygų ekonominių išteklių pasklidimą ir su tuo susijusį didesnę pažeidžiamumą socialinių rizikų atveju (kalbant daugiau apie skurdo, benamystės, nedarbo rizikas), tiek horizontalaus perskirstymo, stengiantis sumažinti gyvenimo ciklo ir su tuo susijusių ekonominių išteklių netolydumus, kartu sumažinant priklausomybę nuo rinkos kaip bene vienintelio pajamų šaltinio (didesnio išprekinimo).

Apibendrinant galima teigti, kad perskirstymas labiau priklauso ne nuo socialinių ekonominių pokyčių pačių savaime, bet nuo politinės kovos dėl perskirstomųjų politikų tarp grupių, ypatingą vaidmenį skiriant kairiosioms partijoms ir profesinėms sąjungoms, kurios panaudoja savo parlamentines ir derybines galias siekdamos formuoti perskirstymo kryptį ir dydį pagal savo interesus, arba, kitaip tariant, inicijuoti socialines politikas, kurios pagerintų sąlygas dirbantiems, pašalintų skurdą ir sulygintų galimybes. Formalios parlamentinės demokratijos institucijos, pasak J. Myleso ir J. Quadagno (2002), apimant universalią balsavimo teisę bei laisvus ir konkurencingus rinkimus, yra būtina, bet nepakankama sąlyga reikšmingam perskirstymui įvykdyti.

Taigi, galios išteklių teorija, priešingai nei funkcionalizmas, leidžia paaiškinti ir tarptautinius perskirstymo lygio, pobūdžio skirtumus, ir kodėl tam tikros perskirstomosios politikos vienose šalyse yra palaikomos labiau nei kitose.

Kai kurie autoriai, analizuodami gerovės valstybių suvaržymo priežastis, aptiko, kad galios išteklių teorija netenka savo reikšmingumo, ypač atsižvelgiant į darbo ir kairiųjų partijų bei profesinių sąjungų dominavimo sumažėjimą ar net kairiųjų partijų supanašėjimą su dešiniuosiomis. Tačiau pažymima, kad šie pokyčiai dar nereiškia gerovės valstybės silpnėjimo (P. Pierson 2008; Starke 2006). Be to, partijų ir interesų grupių mobilizacijos kaip galios idėja vis dar yra reikšminga siekiant inicijuoti tam tikrus politinius pokyčius (pvz., atkreipiamas dėmesys, jog kai kuriose šalyse dauguma rinkėjų yra pensininkai, tad nenuostabu, kad pagrindiniai politikų gerinimo paketai eina būtent šiai grupei).

Galios išteklių požiūrio pritaikymas analizuojant Lietuvos gerovės valstybę

Šia teorija dažniausiai remiamasi pagrindžiant socialdemokratinę Šiaurės šalių gerovės valstybių kilmę, tačiau Lietuvos situacijai ši teorija yra mažiau tinkama. Nei tarpukariu, nei sovietiniu laikotarpiu nebuvo aiškiai išreikštos ir

už savo interesus kovojančios darbo klasės. Kaip pastebėjo Haggardas ir Kaufmanas (2008), pokario laisvumas iš pradžių išjudino platų naujų socialinių jėgų spektrą. Tačiau su komunistinių partijų galios konsolidacija vyko nepriklausomų socialdemokratinių ir valstiečių partijų nunykimas ir profesinių sąjungų transformacija į partijos-valstybės rankas. Saviti socialistinių socialinių politikų bruožai buvo paremti ne darbo ir kairės dominavimu, kaip būdinga Europos socialinėse demokratijose. Greičiau jau darbas ir valstietija buvo subordinuoti politinei, ekonominei ir organizacinei komandinės ekonomikos logikai. Taigi, socialinio draudimo plėtros sprendimai buvo ne klasių kovos rezultatas, o buvo įgyvendinami „iš viršaus“.

Viena vertus, galios išteklių teorija ir klasių mobilizavimo tezė mažai pasitarnauja analizuojant ir posovietinį laikotarpį. Nepaisant to, kad po nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje socialdemokratinė partija laimėjo keletą rinkimų į Seimą (priešingai nei kitose Baltijos šalyse, kur kairiosios partijos nelaimėjo nei vieno rinkimų), jos vykdoma politika ir siekiai neatspindėjo socialdemokratinių tikslų, o vykdoma politika ir viešoji retorika labiau atspindėjo liberalų modelį (Norkus, 2006). Kai kurie autoriai (pvz., Guogis ir Joht, 2009) tai sieja su sovietinio periodo patirtimi ir kolektyvine atmintimi. Vien per penkerius LSDP dominavimo metus, išlaidų socialiniai apsaugai nuo BVP dalis sumažėjo nuo 15,8 iki 13,3 proc. (Lazutkos, 2007). Kitas svarbus veiksnys, dominuojantis šioje teorijoje, – profesinės sąjungos, kurios Lietuvoje visą laikotarpį nuo nepriklausomybės atgavimo buvo mažai reikšmingos (tiek savo aprėptimi, tiek ir stiprumu), apimdamos vos 12 proc. darbuotojų Lietuvoje, palyginus su 80-90 proc. Šiaurės šalyse (Aidukaitė, 2009). Silpnai plėtojamas ir trišalis socialinis dialogas.

Antra vertus, toks profesinių sąjungų nebuvimas ir net kairiųjų partijų vykdoma liberali politika atspindi ekonominės ir politinės galios koncentraciją vienoje grupėje – darbdavių ir kapitalo atstovų. Tam pritaria ir Vanhuyse'as, teigdamas, kad visi šie anksčiau paminėti veiksniai suformuoja „darbuotojų be galios“ situaciją (Vanhuyse, 2007).

1.3.3. Perskirstymo pagrindimas remiantis valstybės-centristine ir institucionalizmo teorijomis

Apie 1980 metus populiarias visuomenės centristines (angl. *society-centered*) teorijas keičia **valstybės centristinės** (angl. *state-centered*) **teorijos**, kurių pagrindinė mintis yra „sugrąžinti valstybę atgal“ į politinės analizės dienotvarkę. Pirmuosius aiškiausius ir tiesioginius valstybės centristinius argumentus 1985 metais pasiūlė Theda Skocpol knygoje „Bringing the state back in“ (Amenta 2005; P. Pierson 2008; Ch. Pierson 1998; Immergut 2010).

Kritikuodami marksizmą dėl redukcionizmo į ekonominius dalykus ir valstybės traktavimą siejant ją tik su „kapitalistine valstybe“, pliuralizmą – dėl apsiribojimo iš visuomenės kylančiomis interesų grupėmis ir judėjimais, suvokiant jas kaip valstybės jėgą, struktūrinį funkcionalizmą – dėl prielaidų, kad politinės sistemos raida kyla iš funkcinių visuomenės reikalavimų, valstybės centristinės pozicijos proponentai supranta valstybes kaip Maxas Weberis – tarsi politinių organizacijų rinkinius, turinčius unikalias funkcijas ir misijas (Jessop 2006; Amenta 2005; Amenta, Ramsey, 2010).

Šios teorijos šalininkai mato valstybės struktūras ir veikėjus kaip darančius pagrindinę įtaką politikai ir valstybėms. Pačios valstybės suvokiamos kaip veikėjai ir kaip struktūros, pripildytos tarnautojų, kurių interesai, idėjos ir pajėgumai priklauso nuo valstybės organizacinės ir tarptautinės pozicijos, be to, valstybės ne tik įrodinėja savo „santykine“ autonomiją, bet ir (Tocquevillio požiūriu) daro įtaką socialinių veikėjų organizacijai, tikslams ir ištekliams, ar jie būtų suprantami kaip klasės, grupės ar stratos (Immergut 2010). Nors valstybės centristinės teorijos šalininkai neneigia ir kitų dalykų, kaip antai industrializacija, demokratizacija ir klasių interesų svarba, tvirtina, kad šie dalykai yra antriniai kalbant apie gerovės valstybės formavimąsi ir jų įtaka valstybės reikalams visuomet „perfiltruojama“ per politinę sistemą ir pačią valstybę (Ch. Pierson 1998; Jessop 2006).

Galima išskirti dvi šių aiškinimo argumentų grupes. Pirma, teigiama, kad makrostruktūriniai valstybės aspektai ir didelės apimties valstybės formavimosi procesai daro tiek tiesioginę, tiek netiesioginę įtaką politikai (Amenta 2005). Struktūriniai valstybių aspektai formuoja grupių politinį tapatumą, interesus, strategijas, netgi gali lemti, kurie iš organizuotų veikėjų laimės politines kovas (Myles, Quadagno 2002; Amenta 2005). Antra vertus, valstybės veikėjai laikomi svarbiais politikos žaidėjais, kurie, atsižvelgiant į jų autonomiją ir pajėgumą, gali labiau rūpėti nei klasės ar interesų grupės lemiant politines pasekmes. Manoma, kad valstybės veikėjai potencialiai yra autonomiški, taigi galbūt ir pagrindiniai veikėjai lemiant politikos pasekmes. „Daugelis dabartinių gerovės valstybių formų yra sudėtingų ir skirtingų kompromisų, kuriuos daro politiniai lyderiai ir administracijos tarnautojai daugelį metų, pasireiškimas“ (D. Ashford, cit. pagal Ch. Pierson, 1998, p. 95.). Heclonas taip pat pateikia pavyzdį, kuriuo parodo, kad pensijų politika Jungtinėje Karalystėje ir Švedijoje buvo formuojama valstybės tarnautojų, kurie sunkiai išvelgė pajamų saugumo senatvėje problemas. Tad tokios politikos kūrimas labiau suprantamas kaip formuojamas „autonominių“ valstybės veikėjų, o ne vykstant interesų grupių deryboms ar, plačiau, kilus klasių konfliktui (cit. pagal Immergut, 2010, p.230).

Taigi, manyti, kad perskirstymo organizavimas atsirado tik dėl visuomenės pokyčių ar ekonominio augimo (industrializacijos), būtų neteisinga. Greičiau galima būtų teigti, kad perskirstymo formavimasis buvo palaipsnis ir netolygus procesas, įtraukiantis tiek politikus, tiek valstybės tarnautojus, tiek sąlygojamas valstybės biurokratinės struktūros. Ch. Piersonas (1998) priduria, kad reikia pasiaiškinti procesus, dėl kurių socialiniai dalykai juda į politinę dienotvarkę, ir kokie politikos pasiūlymai yra priimami, o kokie atmetami (ir kodėl) ir kaip bei kas tokias politikas įgyvendina. Be to, modernaus socialinio draudimo ir gerovės politikų idėjos (apimant ir pajamų perskirstymo idėjas) atėjo iš vidinio eksperimentavimo ir transnacionalinių komunikacijų ir įsigaliojo dėl politinių vykdomosios valdžios aparato, valstybės tarnautojų ir politinių partijų lyderių, kurie ieškojo naujoviškų būdų

panaudoti esamus ir galbūt išplečiamus vyriausybės administracinius pajėgumus užsiimant besiformuojančia pramonine darbo klase (Ch. Pierson 1998).

Perskirstymo modelio ir lygio skirtingumai atskirose valstybėse gali būti paaiškinami besiskiriančių, istoriškai unikalių nacionalinių valstybių konfigūracijų ir tiek pačios valstybės, tiek jos veikėjų vidinės patirties, mokymosi. Valstybės tarnautojai, biurokratijos aparatas atsakingas už poreikių išsiaiškinimą, numanymą ir pokyčių inicijavimą. Perskirstymo sprendimai, o plačiau, kaip teigia mokslininkės A. Sh. Orloff ir Th. Skocpol (1984, p.746), „gerovės politikos yra tiesiogiai grindžiamos valstybės formavimo logika, politikų kovomis dėl kontrolės ir privilegijų ir grupių lūkesčiais dėl to, ką valstybės ir partijos, turinčios specifinę struktūrą ir veiklos būdų, gali, ir ką turėtų daryti“. Orloff ir Skocpol nagrinėjo XX amžiaus pradžios JAV ir Didžiosios Britanijos socialinės apsaugos skirtumus ir teigė, kad nei industrializacijos, nei galios išteklių teorijos ar liberalių idėjų dominavimas negali nuosekliai paaiškinti šių sistemų skirtumų, o tą padaryti gali makropolitiniai aiškinimai (pvz., Didžioji Britanija turėjo stiprią valstybinę tarnybą ir konkuruojančių bei pragmatiškai orientuotų partijų, o politinis ir socialinis elitas norėjo panaudoti socialines išlaidas siekdami patraukti darbo klasės rinkėjus. JAV stokojo gerai suformuotos biurokratijos ir buvo įsitraukusios į reguliavimo agentūrų bei antikorpinių politikų kūrimą, o tai socialinių išlaidų programas padarė nei įmanomas iš valdymo perspektyvos, nei politiškai priimtinas to laikotarpio konjunktūroje) (Skocpol, Orloff 1984).

Kilęs kaip valstybės centristinis, šis teorinis požiūris peraugo į **(politinę) institucionalizmo teoriją**. Politiniai institucionalistai linkę susitelkti labiau į sisteminius ir struktūrinius valstybės aspektus ir jų organizavimo pobūdį keliant priežastinius argumentus (Immergut, 2010; Amenta, Ramsey, 2010). Įvairių šalių politinės institucijos skiriasi pagal labai svarbias dimensijas, kaip antai rinkiminio varžymosi taisyklės, santykiai tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, teismų vaidmuo ir subnacionalinių vyriausybių vieta

politikoje. Institucijos nustato politinių kovų žaidimo taisykles, taip darydamos įtaką grupių tapatumai, politikos preferencijoms ir koaliciniams pasirinkimams – padidina vienu grupių derybinę galią ir sumažina kitų. Institucijos administraciniai ir finansiniai ištekliai taip pat gali apriboti vyriausybės planuojamus pokyčius (P. Pierson, 2008). Dėmesys kreipiamas ir į veikėjų mezolygio ir tarporganizacinius veiksmus, turint omenyje, kad šie veiksmai yra ribojami institucinių ir kitų turimų išteklių (Amenta, Ramsey, 2010). Kartais institucionalistai nukreipia žvilgsnį ir į politinių partijų sistemas kaip formuojančias politiškai mobilizuotų grupių politinį tapatumą, interesus ir strategijas. Čia taip pat pažymima, kad intelektualų idėjos apie politiką, interesų grupes, politinių koalicijų formavimą veikia valstybės struktūras (kaip pavyzdys pateikiamas keinsistinių idėjų plitimas Didžiosios depresijos laikotarpiu) (Immergut 2010). Kita vertus, politinis institucionalizmas tapo labiau istorinis, orientuotas į istorinius procesus (Amenta, Ramsey, 2010; Schmidt 2006).

Pabrėžiant gerovės valstybės raidą, galima išskirti du pagrindinius institucionalistų teiginius. Pirma, stiprios valstybės, tikėtina, taps stiprios gerovės valstybės, kur valstybės galia apibrėžiama vyriausybių administraciniu pajėgumu ir institucine sanglauda. Teigiama, kad išplėstiniai administraciniai ir finansiniai ištekliai leidžia lengviau sukurti plačią socialinę politiką, o kai politinė autonomija yra fragmentuota, suvaržytos mažumos dažnai blokuoja socialinių įstatymų leidybą, tad bus galima tikėtis vėlesnės gerovės valstybės raidos ir žemesnio socialinių išlaidų lygio (P. Pierson, 2008; P. Starke, 2006).

Antras institucionalistų argumentas yra susijęs su politikos palikimu arba grįžtamuoju ryšiu, kitaip, *priklausomybe nuo tako* – anksčiau įgyvendintų gerovės valstybės programų padariniais. Remiantis priklausomybės nuo tako koncepcijos logika, su gerove susijusios politikos ir institucijos plėtojasi inkrementiškai ir yra atsparios radikaliems mėginimams keisti. Svarbūs dabartiniai situacijai yra ankstesni sprendimai dėl persikirstymo būdų ir modelių, kadangi jie ir lemia, ir apriboja tolimesnių pasirinkimų spektrą bei užtikrina gana inertišką gerovės sistemos raidos kelią. Tradicinis pavyzdys yra

įmokomis besiremiančios (angl. *pay as you go (PAYG)*) pensijų sistemos, kurias įgyvendinus bus nelengva pereiti prie kaupiamųjų schemų tiek dėl tarpgeneracinių įsipareigojimų, tiek dėl dvigubo apmokestinimo (pokyčių kaštai bus didesni) (Starke, 2006; P. Pierson, 2008). Institucinis gerovės valstybės sutvarkymas gana smarkiai apriboja kokio tipo politika ir koku mastu gali būti įgyvendinta, taigi pasireiškia stipri priklausomybė nuo tako. Vis dėlto statiškas politikos analizavimas remiantis kelio priklausomybės logika yra kritikuojamas dėl dinaminių veiksnių ignoravimo, todėl yra plėtojamos dinaminės tako priklausomybės koncepcijos, kurios nurodo keletą alternatyvų dėl pasirinkto institucinio kelio plėtros, pvz., tako stabilizavimo (*path stabilisation*), tako nukrypimo (*path departure*), tako nutraukimo (*path cessation*), tako sukūrimo (*path creating*), paminto tako (*well troden paths*) institucijų sluoksniavimo (*layering*), kryžkelių (*road junctures*), akligatvių (*blind alleys*), išėjimų iš kritinės padėties (*emergency exits*) (Haggard, Kaufman, 2009; Cerami, Vanhuysse, 2009; Gudžinskas, 2012). Todėl neretai siūlomi perskirstymo pokyčiai gali remtis esamomis programomis, papildant jas naujomis. Taip pat atsiranda naujų aplinkos iššūkių ar veikėjų, kurie inicijuoja institucijų rekalibravimą. Pagrindinės institucijos išgyvena virsmą, pasikeitimą tuo pačiu metu, kai yra įgyvendinami nauji tikslai ir naujos funkcijos. Gali būti naudojamas vadinamas sluoksniavimas (*layering*), kai prie esamų struktūrų atsiranda naujų (prie valstybinių pensijų – privatūs pensijų fondai, nors pagrindinė išlieka pirmoji schema) (Köppe 2008). Taigi, viena vertus, perskirstymo forma, kryptis, ištekliai, kurie bus perskirstomi, ir kokie perskirstymo instrumentai bus naudojami, priklausys nuo atskiros šalies institucinių konfigūracijų, o konkrečiau – nuo valstybės „stiprumo“, t. y. nuo jos administracinių, finansinių pajėgumų, politinės autonomijos „išsibarstymo“. Antra vertus, perskirstymas yra istorinių įvykių, ankstesnių sprendimų, politinių pasikeitimų ir ankstesnių su perskirstymu susijusių politikų pasekmė (priklausomybė nuo tako). Tad bus nelengva keisti politiką, kuri susijusi su kitų vyriausybių prisiimtais ilgalaikiais įsipareigojimais, kitaip tariant, galimų įgyvendinti pokyčių spektras bus apribotas ankstesnių

sprendimų. Taigi, tiek valstybės centristinė prieiga, tiek iš jos išaugęs institucionalizmas leidžia paaiškinti, kodėl yra skirtumai tarp valstybių ir kodėl vienos daugiau perskirsto naudodamos socialinį draudimą, o kitos remiasi socialine parama ar pasirenka mokestines lengvatas kaip perskirstymo instrumentą.

Analizuojant gerovės valstybės suvaržymo literatūrą pasakytina, kad institucionalizmas yra viena pagrindinių teorijų, gebančių paaiškinti, kodėl esant kai kuriems gerovės režimams būdingos problemos gali lemti didesnius spaudimus gerovės „apkarpyms“ nei esant kitiems (pvz., liberaliuose režimuose išryškina mažų atlyginimų, menkos kvalifikacijos darbo problema, kuri užkrauna papildomą našta išmokoms, o tai gali vesti link gerovės sistemos „apkarpyms“, siekiant atkurti darbinės iniciatyvas) (P. Pierson, 2001; Starke, 2006; P. Pierson, 2008).

Institucionalizmo teorijos tinkamumas šių dienų Lietuvos gerovės kapitalizmo analizei

Daugelis autorių, analizuojančių pokomunistines gerovės valstybes akcentuoja institucionalizmo teorijos tinkamumą (apimant tiek istorinį institucionalizmą, tiek politinę-institucinę teoriją ar naująjį institucionalizmą) (pvz., Ingot, 2008; Haggard, Kaufman, 2009; Cerami, 2009; Gudžinskas, 2012). Svarbu atsižvelgti ir į praeities sprendimus (priklausomybę nuo tako) bei istorinį institucinį palikimą: pokomunistinių laikotarpiu gerovės programų buvo ne atsisakoma, o jos tobulinamos, keičiamos, vykdoma rekonfiguracija, institucinis ir atskirų programų sluoksniavimas, papildant esamas institucijas ar sistemas naujomis dalimis. Taigi ankstesni politiniai sprendimai darė poveikį ir vėlesniais laikotarpiais, net ir po nepriklausomybės atgavimo, kai tiek dėl institucinio palikimo, tiek dėl politinių veikėjų ekspertinio žinojimo stokos, tiek ir dėl tarptautinių organizacijų įtakos, nebuvo įgyvendinti radikalūs sprendimai šioje srityje.

Gerovės politikos Lietuvoje pokomunistinių periodu, kai valstybėje vyko svarbūs pokyčiai, vargu ar galėjo likti nekeistos. Laikantis dinaminės tako

priklausomybės logikos Lietuva ir kitos VRE šalys gerovės sistemų srityje taip pat galėjo pasirinkti iš kelių variantų: tako nukrypimą (vykdant palaipsniū socialinės politikos pritaikymą, iš dalies atnaujinant institucijas, tačiau minimaliai paliečiant bazinių principų taikymą), tako nutraukimą (įsikišus išorinėms jėgoms, nutraukiant ankstesnę institucinę raidos kelią ir sudarant galimybes naujo modelio įgyvendinimui) ir tako sukūrimą (iš esmės reorganizuojant paveldėtas institucijas, sukuriamas naujas institucinis hibridas, pradedantis naują institucinę raidos kelią) (Gudžinskas, 2012; Haggard, Kaufman, 2009). Taigi vertinant pokyčius gerovės srityje svarbu atsižvelgti į skirtingas institucines praktikas, veto taškus, „užrakinančius“ procesus ir paskatinančius mechanizmus, kaip ir viršnacionalinių aktorių vaidmenį, idėjines diskusijas ir paskirstomuosius konfliktus bei elito strategijas, kurios galėjo paskatinti ar apriboti gerovės kapitalizmo pokyčius ir darė poveikį tiek pasirenkant ankstesnius pasiteisinusius sprendimus, tiek ir atveriant galimybes naujiems keliams, sukuriant naujas kryžkeles. Perskirstymo politikos pakeitimai vyko nuolatiniam idėjų, interesų ir institucijų sąveikų ir jų santykio su veikėjais, dalyvaujančiais institucinio pokyčio procese, kontekste. Institucijos išryškina arenas, kur vyksta kovos dėl pokyčių, interesai išgrynina tiek individams, tiek institucijoms rūpimus dalykus, kai tuo tarpu idėjos suteikia svarbią priežastį veiksmui (ar veiksmo nepasireiškimui) (Haggard, Kaufman, 2009; Cerami, 2009). Taigi analizuojant perskirstymo pokyčius Lietuvoje tinkamiausia institucinė tako nukrypimo perspektyva: svarbus ankstesnis institucinis palikimas ir sprendimai socialinės politikos srityje, kurie iš esmės nebuvo keičiami, o labiau tobulinami, vykdomas programų sluoksniavimas. Yra akcentuojamas ir tarptautinių organizacijų vaidmuo, tokių TVF, PB, įgyvendinant neoliberalias reformas (tako nutraukimo požymiai).

Apibendrinant pažymėtina, kad visos šioje dalyje apžvelgtos gerovės valstybės kilmės teorijos ir aiškinimai daugiau ar mažiau kalba apie perskirstymą gerovės valstybėj. Tačiau vienos teorijos, pavyzdžiui, industrializacijos logikos, labiau tinka paaiškinti, kodėl atsirado perskirstymo poreikis (daugiau dėmesio skiriama horizontaliam perskirstymui ir pajamų

gyvenimo cikle išlyginimui, nors pagrindžiamas ir vertikalaus perskirstymo reikalingumas), siejant šio poreikio atsiradimą su ekonominiu augimu (o konkrečiau industrializacijos procesu) ir iš to kylančiais struktūriniais visuomenės pokyčiais. O kitos, pavyzdžiui, valstybės centristinės ir institucionalizmo teorijos, geriau paaiškina atskirose valstybėse vykdomo perskirstymo skirtumus (tiek kalbant apie patį perskirstymo lygį, kryptį, tiek apie perskirstymo instrumentų naudojimą). Šios teorijos pagrindinį dėmesį skiria unikalioms makrostruktūrinėms valstybės konfigūracijoms ir politiniams veikėjams, taip pat priklausomybei nuo ankstesnių sprendimų. Galios išteklių požiūris gali pasitarnauti paaiškinant ir kodėl atsirado poreikis, ir kokia perskirstymo kryptis pabrėžiama (daugiau svarbos suteikiama vertikaliam perskirstymui – iš turtingųjų vargšams, nors nuošalyje nepaliekamas ir horizontalaus perskirstymo reikalingumas). Taip pat šis požiūris, atkreipdamas dėmesį į politinių partijų (turint omenyje socialdemokratinės ir darbo partijas) ir interesų grupių (ypač profesinių sąjungų) dalyvavimo nevienodumus politinėse arenose skirtingose šalyse, gali paaiškinti ir perskirstymo skirtumus tarp šalių.

Analizuojant Lietuvos gerovės kapitalizmą pažymėtina, kad tiek industrializacijos logikos tezė (skirtingose šalyse modernizacijos procesas vyko skirtingu metu, be to, šalys suformavo skirtingas rinkos institucijas ir nevienodą socialinės apsaugos dizainą), tiek ir galios išteklių požiūris ir klasių mobilizavimo tezė (nepaisant kairiųjų partijų dominavimo skirtingais laikotarpiais, vykdoma politika atspindėjo liberalųjį modelį; taip pat pabrėžiamas profesinių sąjungų neveiksmingumas) mažiau parankios analizuojant pokomunistinį Lietuvos gerovės kapitalizmo kūrimosi periodą. Tinkamiausia yra institucionalizmo (istorinio, politinio) teorija, kurioje akcentuojamas priklausomybės nuo tako motyvas: svarbus istorinis institucinis ir politinis palikimas bei instituciniai pritaikymai, ideologiniai pokyčiai, vietinių ir viršnacionalinių aktorių vaidmuo.

1.4. Perskirstymo siekiai ir instrumentai

Kaip kito valstybės vykdomas perskirstymas, kaip keitėsi viešo - privataus santykis laikui bėgant ir kaip perskirstymo skirtumai atskirose šalyse gali būti aiškinami, buvo parodyta ankstesnėse darbo dalyse. Vis dėlto analizuojant pajamų perskirstymą tikslinga kelti papildomus klausimus.

Frances Stewart siūlo atkreipti dėmesį į tai: *kas yra perskirstoma* (beveik visuose diskursuose pagrindinis dėmesys yra skiriamas dabartinėms piniginiams pajamoms); *tarp ko yra perskirstoma* (dažniausiai tarp individų ar namų ūkių, o kartais ir tarp grupių ar net valstybių) ir *kur yra perskirstoma* (Stewart, 2000). Pirmąjį punktą galime pervadinti perskirstymo objektais, o antrąjį – perskirstymo subjektais. Tuo tarpu trečiasis išskirtas punktas akcentuoja nelygybės konkrečioje pasirinktoje teritorijoje vertinimą (kaip pastebi autorė, dažniausiai tam tikroje šalyje, nors kartais reikšmingesnis būtų mažesnio administracinio vieneto pasirinkimas)²⁶. Šią autorės schemą galima papildyti dar keletu aspektų. Pirmiausiai, visi išskirti klausimai yra neatsiejami nuo normatyvinio pagrindo, todėl verta kelti klausimą *ko yra siekiama perskirstymu* (kokie yra pagrindiniai perskirstymo tikslai)? Galiausiai, svarbu ir *kokios perskirstymo priemonės arba instrumentai yra naudojami*, bei *kokie yra perskirstymo rezultatai*. Taigi toliau darbe bus analizuojami perskirstymo motyvai (arba tikslai), perskirstymo subjektai, perskirstymo objektai (pagrindinį dėmesį skiriant pajamoms), perskirstymo instrumentai ir perskirstymo rezultatai²⁷.

²⁶ Kadangi šioje disertacijoje analizuojamas visos Lietuvos gyventojų pajamų perskirstymas (neskaidant į smulkesnius administracinius vienetus), daugiau dėmesio perskirstymo teritorijai darbe nebus skiriama.

²⁷ Metodologinėje dalyje išskiriant pagrindinius naudojamus rodiklius, perskirstymo rezultatų matavimui; taip pat perskirstymo rezultatai Lietuvos gerovės kapitalizme bus analizuojami 3 disertacijos dalyje.

1.4.1. Perskirstymo tikslai

Perskirstymo tikslai yra neatsiejami nuo gerovės valstybės tikslų, kadangi pastaruosius galima įgyvendinti per valstybės vykdomą perskirstymą, o dar konkrečiau, per pajamų perskirstymą (vieną iš perskirstymo objektų)²⁸.

Dažniausiai yra išskiriami du pagrindiniai valstybės įsikišimo į pirminių pajamų pasiskirstymą tikslai. Valstybė perskirsto pajamas dėl socialinio teisingumo siekio bei privataus sektoriaus neefektyvumo atliekant tam tikras veiklas (siekį ištaisyti rinkos nesėkmes). Neretai šie tikslai tarpusavyje yra supriešinami teigiant, kad didesnis socialinio teisingumo užtikrinimas mažina efektyvumą²⁹.

Galima pastebėti, kad kai kurie autoriai įvardija daugiau gerovės valstybės tikslų. Antai Nicholas Barras išskyrė efektyvumą, gyvenimo standartų palaikymą, nelygybės mažinimą, socialinę integraciją ir administracinį pajėgumą (Barr, 1992). Tiesa, vėliau pats Barras teigė, kad gerovės valstybė yra labiau traktuojama kaip kolektyvinė „kiaulė-taupyklė“, sukurta siekiant apdrausti nuo socialinių rizikų, nei kad priemonė didesnei lygybei. T Tačiau jos pagalba taip pat yra siekiama patenkinti tam tikrus poreikius: sumažinti skurdą, o kitaip tariant, sumažinti gerovės netolygumus (Barr, 2001). Labai panašius tikslus, kurių tradiciškai turėtų siekti gerovės valstybės, išskiria ir Goodinas su kolegomis. Tuos tikslus autoriai pavadino moralinėmis vertybėmis: ekonominio efektyvumo skatinimas, skurdo mažinimas, lygybės skatinimas, socialinės integracijos skatinimas ir socialinės deprivacijos vengimas, socialinio stabilumo siekimas, autonomijos (asmeninės) siekimas (Goodin et al., 1999). Vis dėlto visi išskirti siekiai ar moralinės vertybės gali būti apjungtos į du plačius, jau anksčiau minėtus, perskirstymo motyvus: ekonominio efektyvumo ir socialinio teisingumo.

²⁸ Perskirstymas gerovės kapitalizme nėra tikslas pats savaime, o suprantamas kaip priemonė tam tikrų gerovės valstybės tikslų pasiekimui.

²⁹ Vėliau darbe bus pateikiami mokslininkų argumentai, kurie pagrindžia priešingą, socialinio teisingumo kaip ekonominio augimo (ar ekonominio efektyvumo skatinimo) prielaidą.

Skirtumai tarp šių perskirstymo motyvų ne visuomet yra aiškūs. Praktikoje bet kuris perskirstymo būdas labai retai atspindės tik vieną motyvą. Nepaisant to, jie gali pasitarnauti pagrindinėms perskirstymo teorijoms (požiūriams) klasifikuoti ir vertinti.

1.4.1.1. Perskirstymas kaip socialinio teisingumo siekis

Socialinis teisingumas dar yra vadinamas paskirstomuoju teisingumu, nes jis nusako tai, ar teisingai įvairios institucijos paskirsto socialinio bendradarbiavimo naudą ir našta, kurią sudaro: teisės ir jų stoka, privilegijos ir jų stoka, lygios ir nelygios galimybės, galia arba priklausomybė, turtas (teisė disponuoti ištekliais) ir skurdas (Barry, 2006). Taigi socialinio teisingumo požiūriu į institucijas yra žvelgiama kaip į naudos ir naštos šaltinius. Apskritai paskirstymo teisingumas, skirtingai nuo procedūrinio, daugiau kreipia dėmesį ne į perskirstymo procesą, o į teisingus perskirstymo rezultatus.

Galima išskirti penkias pagrindines paskirstomojo teisingumo teorijas: egalitarizmą, utilitarizmą, kontrakto teoriją, libertarizmą ir konteksto teoriją³⁰. Toliau apžvelgiama kaip šios teorijos traktuoja perskirstymą, koks perskirstymas yra suvokiamas esant teisingu.

Egalitarizmas yra pati paprasčiausia ir turbūt pati seniausia teisingumo teorija. Pagrindiniais egalitarizmo tikslais išskiriama skurdo mažinimas, ekonominių galimybių sudarymas sunkiausiai besiverčiantiems, taip pat ir galimybių lygybės ir viešųjų paslaugų, teikiamų visiems asmenims, kokybės gerinimas (Konow, 2003; Plionis ir Plionis, 2000). Norint pasiekti šiuos tikslus siūloma sudaryti sąlygas lygiam gamybinių priemonių prieinamumui ir lygiam gamybos gėrybių paskirstymui. Vis dėlto, reikia pastebėti, kad viešajame diskurse kalbant apie egalitarizmą, paprastai turima omenyje pasekmių lygybę. Iš tiesų, radikalus egalitarizmas kalba apie visišką materialinių gėrybių ir

³⁰ Žinoma, šių teorijų yra daugiau. Antai Konow (2003), išskiria keletą socialinį teisingumą analizuojančių teorijų „šeimų“: „lygybės ir poreikio“ (socialinės demokratijos), „utilitarizmo ir gerovės ekonomikos“, „lygiateisiškumo ir nuopelnų“ (iš esmės šios teorijos apima liberalias ir libertarias teorijas) ir „konteksto“ grupes, atkreipdamas dėmesį į tai, kad ketvirtoji „šeima“ nepateikia atskiro perskirstymo požiūrio, tačiau susitelkia ties teisingumo vertinimu priklausomai nuo konteksto.

paslaugų lygybę, arba kad kiekvienas žmogus turėtų turėti tą pati gėrybių krepšelį. Remiantis šia teorija, valstybė turėtų aktyviai vykdyti ekonominių gėrybių perskirstymą, kadangi ekonominė lygybė (arba beklasė visuomenė) yra vienas pagrindinių socialinio teisingumo tikslų.

Priešingai egalitarizmui, kurio dėmesio centre yra makro struktūros, *utilitarizmo*³¹ dėmesio objektas yra individualūs veiksmai, kurie grindžiami remiantis socialinio naudingumo samprata, t. y. reikia veikti taip, kad būtų pagaminta daugiausiai gėrybių didžiausiam žmonių skaičiui (Konow, 2003; Plionis, Plionis, 2000). Ši socialinio naudingumo samprata leidžia vieniems turėti daugiau už kitus siekiant padidinti individualias iniciatyvas ir daugelio gyvenimo perspektyvas, t. y. maksimizuojant gerovę priimtinas tam tikras nelygybės lygis. Labiau pažeidžiamų asmenų interesai gali būti ignoruojami daugumos labui. Net ir didėjant atotrūkiui tarp geriau ir skurdžiau gyvenančiųjų, apskaičiuojamas šalies ekonominės gerovės vidurkis gali didėti.³² Utilitaristai neatsižvelgia į ribinį naudingumą. Taigi jiems nesvarbu ar litas bus skiriamas milijonieriui, kuriam jis turės kone nulinį ribinį naudingumą, ar skurstančiam, kuriam jo naudingumas bus daug didesnis (Plionis ir Plionis, 2000).³³ Remiantis utilitarizmo teorija, perskirstymas turėtų būti nukreiptas į tuos asmenis, kurie sugeba geriausiai įdarbinti išteklius ir pasiekti didžiausią įmanomą gerovę. Taigi, vadovaujantis šia teisingumo teorija turėtų būti užtikrinami maži mokesčiai kapitalui ir nuosavybei.

³¹Pirmuoju šios teorijos atstovu laikomas Jeremy Benthamas, kuris teigė, kad kiekvienas asmuo bet kuriuo gyvenimo momentu turėtų elgtis taip, kad pasiektų didžiausią agreguotos laimės lygį. Yra išskiriamos dvi utilitarizmo kryptys (hedonistinė ir idealų), kurios siejamos su utilitaristų pagrindiniu tikslu (laime), ir dvi kryptys (veiksmo ir taisyklių), kurios apibrėžia elgesio tinkamumą (Konow, 2003; Plionis ir Plionis, 2000).

³² Tyrimuose, siekiant parodyti šalies ekonominę gerovę, dažnai naudojamas BVP augimo rodiklis. Šis rodiklis atspindi utilitaristinę socialinio teisingumo sampratą.

³³ Konow (2003) utilitarizmą priskiria „utilitarizmo ir gerovės ekonomikos“ teorijų grupei. Šioje grupėje taip pat išskiriama iš veiksmo utilitarizmo (t. y. kai pasirinkimai yra vertinami atsižvelgiant į jų poveikį socialinei gerovei) kilusi gerovės ekonomikos kryptis. Ši požiūrį Amartya Senas pavadino *velfarizmu*. Teorijoje akcentuojamas bendras naudingumo lygis (tradiciniai ekonomistai daro prielaidą, kad individuali nauda gali būti išmatuojama ir gali būti lyginama tarp asmenų, tad ir socialinė gerovė yra ne kas kita, kaip agreguotų individualių naudingumų suma). Svarbi utilitaristų pastaba, kad gerovės lyginimai gali būti daromi ne tik atsižvelgiant į pajamas ar prekes, bet ir naudojant subjektyvias vertes, kurios išvedamos iš prekių ar paslaugų. Tačiau tai sukelia neaiškumą kaip turėtų būti vertinamas teisingumas: ar remiantis perskirstytais kintamaisiais, tokiais kaip pinigai ar prekės, ar išvestinėmis vertėmis, tokiomis kaip sveikata, pasitenkinimas, malonumas ar laimė. Taigi šiuo atveju galima kalbėti ir apie nelygų pvz., produktų padalijimą, jeigu jie suteikia vienodą pasitenkinimo lygį.

Socialinio kontrakto teorijos pripažįsta, kad politinės, ekonominės ir socialinės institucijos didžia dalimi lemia asmens gyvenimo galimybes, taigi ši teorija analizuoja makro struktūras (kaip ir egalitarizmas). Vienas žinomiausių šios teorijos atstovų – Johnas Rawslas. Jo teorijoje pagrindinį vaidmenį vaidina lygybė, o taip pat labai svarbu pareiga, akcentuojant pareigą padėti blogiau gyvenantiems. Kitaip tariant, išskiriami du teisingumo principai: vienodos (lygios) laisvės bei skirtybių. Pirmas pabrėžia lygybę, t. y. kad žmonės pirmiausiai pasirinktų pagrindinių politinių ir socialinių teisių bei laisvių lygybę (Michelbach et al., 2003; Merkel, 2001). Apskritai Rawlsas prie pagrindinių gėrybių priskyrė ne tik teises, laisves ir galimybes, bet ir pajamas bei turtą, o taip pat ir socialines savigarbos sąlygas (Merkel, 2001). Antrasis principas teigia, kad visos socialiai pirminės gėrybės – laisvė ir galimybės, pajamos ir turtas yra savigarbos pagrindas – jos turi būti paskirstomos lygiai, nebent nelygus kai kurių ar visų šių gėrybių paskirstymas yra labiausiai nuskriaustųjų naudai (Konow, 2003). Taigi, kaip ir utilitarizmo teorijoje, šioje taip pat pateisinamas tam tikras socialinės ir ekonominės nelygybės lygis siekiant didesnės visuomenės gerovės. Tačiau šiuo atveju, skirtingai nuo utilitarizmo, pajamų, galios ar statuso nelygybė yra pateisinama tik tuo atveju, jeigu pasitarnauja sunkiausiai besiverčiančiųjų naudai. Apskritai, remiantis Rawslo teorija, yra svarbios šios perskirstomojo teisingumo sritys: skurdo prevencija (kadangi skurdas stabdo individualios garbės, integralumo ir autonomijos plėtrą); išsilavinimas ir profesinis mokymasis (nes tai tiesiogiai veikia žmogaus gyvenimo šansus); įtraukimas į darbo rinką (nes čia daugelis žmonių (i)gauna pajamas, statusą ir prestižą); socialinio draudimo standartai (socialinio draudimo ir socialinės paramos organizavimas, kur prasideda perskirstymas); ir galiausiai, pajamų ir gerovės paskirstymas (kuriuo neteisingi rinkos rezultatai yra ištaisomi) (Merkel, 2001)³⁴. Anot Plonis ir Plionis (2000), jeigu teisingumas reikalauja, kad pagrindinės visuomenės struktūros pasitarnautų sunkiausiai besiverčiantiems, tam reikalinga stipri valstybė, panaši

³⁴ Nors ir sudėliojęs šias sritis pagal svarbą, pats autorius pastebi, kad kartais yra sudėtinga formuluoti hierarchiją tarp šių sričių, kadangi teisingumo siekis vienoje jų gali apimti teigiamus pokyčius ir kitose

į modernias demokratines gerovės valstybes. Taigi, remiantis socialinio kontrakto teorija, perskirstymas pirmiausiai turėtų remtis stipriu socialinės paramos teikimu (labiau nei socialiniu draudimu), kadangi yra siekiama sumažinti skirtumus tarp turtingųjų ir skurstančiųjų (skurdą), o taip pat aktyviu valstybės vaidmeniu užtikrinant profesinį mokymą, nustatant darbo standartus.

Libertarizmo teorija teisingumo nesieja su perskirstymu. Priešingai, bet kurios pastangos perskirstyti gėrybes, nepaisant tikslų, trukdo žmonių laisvam pasirinkimui. Individuali autonomija normatyviškai yra aukščiau viešosios sferos (lygybė prieš įstatymą) ir bet koks šios autonomijos apribojimas ar institucionalizuotas gerovės valstybės vykdomas perskirstymas siekiant koreguoti rinkos generuojamas pasekmes nėra pateisinamas (Fitzpatrick, 2005). Šios teorijos šerdis yra du principai: teisingo įgijimo principas, arba kaip tam tikri daiktai yra įgyjami ir perdavimo teisingumo principas, kuris susijęs su nuosavybės perkėlimu iš vieno asmens kitam. (Konow, 2003). Dėl šių teisių, žmonių praeities situacijos ir veiksmai sukuria skirtumus tarp individų, tačiau jeigu visi pasikeitimai vyko teisingai, tai ir galutinis pasiskirstymas yra teisingas. Taigi svarbu kaip „prieinama“ prie šio pasiskirstymo, o ne kaip gėrybės yra pasiskirstę. Libertarai valstybei suteikia minimalų vaidmenį, t. y. pagrindinis gerovės šaltinis yra rinka, o valstybės kišimasis į žmonių gyvenimą, išskyrus nedideles išimtis yra moraliai klaidingas³⁵, tad ir pajamų perskirstymas negali būti pateisinamas³⁶.

Galiausiai *konteksto* teisingumo teorijos pastebi, kad teisingumo supratimas skiriasi priklausomai nuo konteksto: istorinių įvykių, žmonių grupių, kurias lyginame, nuo to, kokia gėrybė yra perskirstoma ir nuo informacijos pateikimo (Konow, 2003). Teisingumas šioje teorijoje apibrėžiamas labai plačiai, apimant ne tik materialinių gėrybių paskirstymą, bet taip pat ir politinės jėgos, šeimos privilegijų ir viešųjų pareigų. Kitaip tariant,

³⁵ Pvz., Hayekas suvokia valstybės kaip pagrindinio ekonominio minimumo užtikrintojos vaidmenį. Tam pritaria ir Nozickas teigdamas, kad labiau išplėsta valstybė pažeistų žmonių teises (Merkel, 2001).

³⁶ Libertarai siūlo gerovės valstybę pakeisti savanorišku darbu ir konkuruojančia privačia labdara, kadangi labdarinės dotacijos yra geriau nei socialinės teisės, o pats kapitalizmas leidžia didelį socialinį mobilumą, be to rinkos visuomet veikia efektyviau nei valstybė (nors nestokojama įrodymų, kad dėl rinkos nesėkmių susikuria monopolijos, o reikšminga dalis žmonių negali patenkinti net būtiniausių poreikių) (Fitzpatrick, 2005; Plionis, Plionis, 2000).

svarbu sąžiningos paskirstymo taisyklės. Pagrindinis šios teorijos atstovas Walzeris teigia, kad kiekvienoje situacijoje atsiranda nelygybių, kurių taisymas sukelia naujas nelygybes tarp galią turinčios ir neturinčios pusių. Taigi probleminis klausimas yra ne nelygybė, bet dominavimas. Tad teisingumas reikalauja, kad jokia visuomeninė gėrybė nebūtų panaudojama kaip dominavimo priemonė (cit. Meuret, 2001, p.104). Prielaidą dominavimui sudaro įvairios privilegijos bei gėrybės, kurios leidžia įsigyti daugiau turto, galios ar išsilavinimo. Vertinant kas yra teisingumas, Walzeris atskiria „paprastą lygybę“ ar lygų socialinių gėrybių paskirstymą tarp individų, nuo „sudėtinės ar kompleksinės lygybės“ (Konow, 2003). Pats autorius pastebi, kad „paprasta lygybė“ kai visi turi po lygiai privilegijų bei gėrybių yra neįmanoma. Taigi yra siekiama „kompleksinės lygybės“ – situacijos, kai privilegijos ir gėrybės yra tarpusavyje nepriklausomos, t. y. negalima už pinigus nusipirkti išsilavinimo (Meuret, 2001). Remiantis „kompleksine lygybe“, nebūtinai yra neteisinga, kad kai kurie politikos sferoje yra galingesni, ar kad kai kurie pinigų erdvėje yra turtingesni, bet yra neteisinga, jei politikai panaudoja savo galią už jų sferos ribų siekdami įgyti pinigų, ar jei turtingi panaudoja savo turtus daryti politinę įtaką (Konow, 2003). Socialinės politikos srityje, pvz., sveikatos apsauga ar išsilavinimas neturėtų būti sąlygojami rinkos, bet turėtų būti atsižvelgiama į lygybės ar poreikio principą. Anot konteksto teorijų, gerovės valstybės vaidmuo yra užtikrinti socialinį minimumą, kurį turėtų papildyti žmonių mokėjimai (Merkel, 2001). Taip pat matomas valstybės kaip pagrindinių teisių (individualių ir socialinių) užtikrintojos vaidmuo.

Nors filosofinis diskursas pasižymi socialinio teisingumo teorijų gausa, iš tiesų literatūroje ši sąvoka dažnai yra pakeičiama lygybe (angl. *equality*) ar socialiniu teisingumu (angl. *equity*). Anot Shusterederio, Vakarų kultūrinėse tradicijose galima identifikuoti dvi lygybės ar socialinio teisingumo koncepcijas: socialistinė etika propaguoja *rezultatų lygybę*, turint omenyje disponuojamų išteklių, prekių ir paslaugų suvienodinimą, perskirstymą pagal poreikius (tokia samprata atitiktų egalitarinę socialinio teisingumo

konceptiją³⁷. Priešingai, liberalioji etika supranta lygybę kaip *galimybių lygybę* (Shustereder, 2010). Remiantis pastaruoju požiūriu, lygios galimybės (pvz., suteikiamos per išsilavinimą) yra daug svarbesnės nei pajamų lygybė tarp piliečių (šiai sampratai galima priskirti visas likusias apžvelgtas teorijas)³⁸. Apskritai, anot Barro (2004), gerovės valstybė turėtų stengtis siekti daugiau socialinio teisingumo, tiek vertikalios, tiek ir horizontalios. Vertikalios socialinio teisingumo pagrindu pajamų perskirstymas vyksta siekiant pagerinti žemesnėje pajamų laiptelių pakopoje esančių piliečių padėtį. Horizontalus socialinis teisingumas susijęs su pajamų perskirstymu pagal horizontalias charakteristikas, tokias kaip amžius ar šeimos dydis³⁹.

Toliau pateikiamoje 1.4.1. lentelėje apibendrinamos pagrindinės teisingumo teorijos, išskiriant esmines teorijų charakteristikas bei jų deklaruojama požiūrį į socialinių ir ekonominių gėrybių paskirstymą ir paskirstymo rezultatus, vertinant atotrūkį tarp daugiau ir mažiau turinčiųjų.

Apibendrintai galima teigti, kad visos socialinio teisingumo teorijos atsižvelgia į gėrybių pasiskirstymą ir perskirstymą, tačiau teorijos skiriasi pagal požiūrį į tai, kas ir kaip turėtų būti perskirstoma bei koks valstybės vaidmuo matomas tame perskirstyme. Už vienodą ekonominių gėrybių perskirstymą bei mažesnius skirtumus tarp visuomenės narių pasisako tik egalitarizmo teorija (teigdama, kad pagrindinis tikslas turėtų būti visų sričių lygybė: politinė, ekonominė, socialinė). Tuo tarpu kontrakto ir konteksto teorijos, nors ir toleruodamos nelygybių egzistavimą ir nelygų perskirstymą visuomenėje, teigia, kad toks nevienodas gėrybių paskirstymas turėtų sumažinti pajamų atotrūkius tarp turtingųjų ir skurdžių (pirmuoju atveju kreipiamas dėmesys į sunkiausiai besiverčiančiųjų gerovės pagerinimą, o antruoju daugiau

³⁷ Praktikoje, kaip pastebi Spickeris (2006) socialinis teisingumas neretai suprantamas būtent kaip egalitarinė politika.

³⁸ Kai kurių lietuvių mokslininkų darbuose socialinis teisingumas ir su juo susijęs perskirstymas daugiau suprantamas kaip galimybių lygybė. Pvz., Guogis ir Gruževskis (2010) analizuoja iš socialinio kontrakto (Rawslo teorijos) pozicijų (padėti labiausiai nuskriaustiems; padidinti gerovės vidurkį, tačiau „neatiminėti“ iš turtingųjų). Tuo tarpu Žalimienės su bendraautoriais (2011) socialinio teisingumo sąvoka labiau atitiktų konteksto teorijos sampratą (lygiateisės sąlygos dalyvauti švietimo sistemoje ir naudotis jos teikiamomis gėrybėmis, priklausomai nuo įgimtų gebėjimų ir noro juos ugdyti, tačiau nediskriminuojant dėl savybių, nepriklausomai nuo asmens ar kilmės).

akcentuojama, kad perskirstymas turi būti sąžiningas, nesusijęs su galiomis kitose srityse).

1.4.1. lentelė. Keleto teisingumo teorijų pagrindinės charakteristikos

	<i>Egalitarizmas</i>	<i>Kontrakto teorija</i>	<i>Utilitarizmas</i>	<i>Libertarizmas</i>	<i>Konteksto teorija</i>
<i>Dėmesio centras</i>	Makro: institucinis struktūros	Makro: institucinis struktūros	Mikro: individualūs veiksmi	Mikro: tarpasmeninis vientisumas	Makro: institucinės struktūros
<i>Pagrindinis tikslas</i>	Lygybė	Padidina pačių skurdžiausiųjų gerovę	Gerovės maksimizavimas	Privačios nuosavybės teisių užtikrinimas, individualus pasirinkimas	Sąžiningos paskirstymo taisyklės
<i>Pagrindinis pažadas</i>	Socialinė, ekonominė, politinė lygybė	Laisvių ir skirtųjų principai	Geriausios gerybės didžiausiam skaičiui	Teisingumas nuosavybės prasme, teisėtas įgijimas ir perdavimas	Kompleksinė lygybė – privilegijos ir gerybės yra tarpusavyje nepriklausomos
<i>Socialinės gerybės</i>	Lygus paskirstymas, „beklasis“, gryna forma	Nelygus paskirstymas, sąžiningas konkuruojimas ir sąžiningos galimybės siejamos su pareigomis ir pozicijomis	Nelygus paskirstymas	Teisės, nelygus paskirstymas	Nelygus paskirstymas, sąžiningos paskirstymo taisyklės atsižvelgiant į poreikio, nuopelno ir efektyvumo principus
<i>Ekonominis perskirstymas</i>	Lygus	Nelygus	Nelygus	Nelygus	Nelygus
<i>Skirtumas tarp turtingųjų ir skurdžiausiųjų</i>	Panaikina atotrūkį	Sumažina atotrūkį	Padidina atotrūkį	Padidina atotrūkį	Sumažina atotrūkį
<i>Socialinis teisingumas</i>	Rezultatų (ir galimybių) lygybė	Galimybių lygybė	Galimybių lygybė	Galimybių lygybė	Galimybių lygybė

Šaltinis: sudaryta remiantis Plonius ir Plonius (2000, p.42) lentele ir autorės papildyta konteksto teorija bei galimybių ar rezultatų socialinio teisingumo samprata.

Galiausiai utilitarizmo teorija siekia gerovės maksimizavimo, neatsižvelgiant į tai, kad gali būti didinami pajamų skirtumai tarp turtingųjų ir nepasiturinčiųjų, o libertarizmo teorija apskritai atmata ekonominio perskirstymo idėją.

1.4.1.2. Perskirstymas kaip efektyvumo siekis

Ekonominės politikos kontekste suvokiama, kad egzistuoja prigimtinis ryšys tarp lygybės ir efektyvumo. Paprastai pateikiamas klasikinis ekonominio pyrago pavyzdys: efektyvumą didinančios politikos padidina ekonominio pyrago dydį; perskirstymas, kita vertus, padalina pyragą teisingiau, bet proceso metu tai sumažina patį pyragą. Tad paskirstomasis efektyvumas ir perskirstymo teisingumas dažnai yra matomi kaip iš prigimties konfliktuojantys tikslai ir aiškumo dėlei daugelis autorių juos laiko atskirtus.

Pestieau'as iškeldamas efektyvumo gerovės valstybėje klausimą išskiria dvi funkcionavimo nesėkmes: gamybos neefektyvumą ir paskirstymo neefektyvumą. Pirmoji nesėkmė akcentuoja gerovės valstybės žmogiškuosius ir materialinius komponentus, kurie įtraukiami į paslaugų teikimą, o antroji pabrėžia administracinius kaštus teikiant pinignes išmokas (ypač išmokas, kurių mokėjimui reikalingas gavėjo pajamų testavimas) (Pestieau, 2006). Analizuojant valstybės vykdomą perskirstymą ir dėl jo atsirandančius efektyvumo nuostolius dažnai iliustracijai pasitelkiamas Okuno lašančio kibiro pavyzdys. Arthuras Okunas įsivaizdavo turtinguosius metant mokestinius dolerius į kibirą, kurį valdžia nuneša skurstantiems. Kibiras prasisunkia, taigi skurstantieji gauna mažiau pinigų nei turtingieji į jį įdėjo. Prasisunkimas apima tris formas: valstybės vykdomo apmokestinimo ir išmokų mokėjimo administracinius kaštus; mokesčių mokėtojų ir išmokų gavėjų kaštus dėl įstatymų laikymosi, tokius kaip mokesčių ataskaitų pildymas ir kreipimasis pagalbos; ir aukštus (angl. *dead-weight*) efektyvumo praradimus rinkoje, kadangi mokesčiai ir socialiniai transferai verčia pirkėjus ir pardavėjus susidurti su skirtingomis tų pačių prekių ir veiksnių kainomis (Tresch, 2002).

Šiame kontekste galima paminėti Mato efektą (angl. *Matthew effect*), kurį 1968 metais apibūdino sociologas Robertas K. Mertonas. Pagrindinė mintis yra ta, kad turtingi tampa turtingesniais, o nepasiturintys – dar skurdesniais⁴⁰.

⁴⁰ Mertonas Mato efektą pirmiausiai išplėtojo mokslo srityje (mikro ir makro lygmenyse). Mikro lygmenyje šis efektas apibūdina procesą, kai aukštesnio statuso mokslininkai už savo pasiekimus

Pajamų perskirstymo srityje galima pastebėti, kad nepaisant pakankamų išteklių, socialinės politikos programos dažnai nesumažina išmokas ar paslaugas gaunančių asmenų ar namų ūkių nesaugumo. Neretai kultūrinės ir institucinės aplinkybės lemia, kad tie, kurie turi teisę gauti išmokas ja nepasinaudoja (dėl stigmatizacijos, administravimo sudėtingumo, nežinojimo), o vietoj jų išmokas gauna kiti asmenys, kuriems ta parama nėra tokia reikalinga (Pestieau, 2006).

Kad tinkamos gerovės valstybės institucijos yra fundamentali išankstinė sąlyga užtikrinant efektyvią ekonomikos veiklą pastebi ir Shusterederas (2010). Šiame kontekste, autorius sutinka su Barro teiginiais, kad gerovės valstybė yra efektyvi kai yra įgyvendinti trys kriterijai: pirma, socialinė politika turėtų vengti iškreipimų kurie vestų link išlaidų „sprogimo“ (makroefektyvumas); antra, socialinė politika turėtų užtikrinti efektyvų visų gerovės valstybės išteklių santykių skirtingų piniginių išmokų ir nepiniginių paslaugų prasme (mikroefektyvumas); ir galiausiai, valstybinių institucijų finansai ir išmokų struktūra turėtų minimizuoti neigiamus darbo pasiūlos, užimtumo ir taupymo poveikius (cit. Shustereder, 2010, p.10).

Pastaruoju metu daugėja nuomonių, kad perskirstymas ir efektyvumas kapitalistinėje sistemoje nebūtinai yra prieštaraujantys gerovės valstybės tikslai ir kai kuriais atvejais galima suderinti abi šias logikas. Pajamų perskirstymo solidarumo skatinimas gali lemti didesnę ekonominę augimą (t. y. padalijant pyragą teisingiau padidinamas jo dydis)⁴¹ (Barr, 2004; Thomadakis, 2000; Lindbeck, 2006). Taigi yra akcentuojamas ne konfliktinis, o dermės ryšys tarp šių dviejų – efektyvumo ir socialinio teisingumo – logikų. Vis dėlto, svarbu

gauna geresnius įvertinimus ir daugiau pripažinimo nei mažiau pasiekę kolegos, net jei jų darbai yra panašūs. Makro lygmenyje tai apibrėžia procesą, kuris dažnai vadinamas sudėtinu pranašumu (angl. *cummulative advantage*): aukšto statuso mokslininkai mėgaujasi pozityviu materialių ir nematerialių išteklių grįžtamoju ryšiu ir galiausiai susirenka neproporcingą apdovanojimo dalį (padidina savo statusą ir didina kitus privalumus) (Bothner et al, 2010, p.80; Merton, p.146).

⁴¹ Šis požiūris gali būti pagrindžiamas sėkmingais kai kurių šalių pavyzdžiais, kuriose spartus ekonominis augimas vyko kartu su didėjančiu perskirstymu. Tuo tarpu teoriniame lygmenyje pripažįstama, kad antrojo geriausio pasirinkimo pasaulyje perskirstomos pajamos gali tiek papildomai suvaržyti, tiek generuoti taip vadinamus „efektyvumo laimėjimus“ (angl. *efficiency gains*) (Boadway ir Keen, 2000). Sąvoka „efektyvumo laimėjimai“ paprastai naudojamas trimis skirtingomis prasmėmis: kaip Pareto pagerinimas; kaip potencialus Pareto pagerinimas, reiškiantis, kad visi turėtų išlošti, jeigu būtų sumokėta adekvati kompensacija; viso rezultato ar kitos agreguotos veiklos padidėjimas.

paminėti dvi išlygas. Pirma, yra svarbus laikotarpis apie kurį yra kalbama ir antra, svarbus gerovės valstybės dydis.

Esping-Anderseną pabrėžia, kad svarbu atsižvelgti į dabartinį laikotarpį, postindustrinę visuomenę ir naujas rizikas bei naujus poreikius. Nuo 1950 iki 1960 metų, o kai kuriose šalyse ir ilgiau, buvo įmanoma siekti paskirstomųjų tikslų su nedideliais efektyvumo kaštais. Tuo metu buvo pritariama atlyginimų apribojimams laikant juos aukšto užimtumo kaina. Būtent šie sprendimai ir lėmė ankstyvąją keinsistinių politikų sėkmę, kai buvo pasiekta augimo ir socialinio teisingumo dermė. Tačiau dėl pasikeitusių socialinių normų ir kai kurių institucijų silpnėjimo, augimo ir socialinio teisingumo suderinimas dabar yra mažiau įmanomas nei anksčiau. Pabrango ir Tado Blindos (ar Robino Hudo) funkcija gerovės valstybėje dėl didesnio ikimokestinių pajamų pasiskirstymo nelygumo (Esping-Andersen, 1999; Barr, 2001).

Taip pat yra svarbu atsižvelgti į nagrinėjamą laiko intervalą. Dažnai trumpu laikotarpiu galimų politikos pasirinkimų aibė gali būti per maža, kad kompensuoti neigiamus augimo poveikius dėl perskirstymo, tuo tarpu viduriniu laikotarpiu sureguliuota politika gali paskatinti tiek augimą, tiek ir teisingumą (Boadway ir Keen, 2000).

Santykis tarp efektyvumo ir socialinio teisingumo taip pat priklauso nuo gerovės valstybės dydžio. Paprastai santykis tarp šių dviejų gerovės valstybės tikslų atitinka kalno formos (normaliojo skirstinio) modelį, o tai reiškia, kad esant žemam socialinių išlaidų lygiui, gerovės valstybės augimas gali padidinti ir efektyvumą; ir priešingai, subrendusiose gerovės valstybėse socialinio teisingumo padidėjimą paprastai lydi efektyvumo sumažėjimas (Sielbert, 2005). Remiantis šia logika galima teigti, kad tik besiplėtojančiose gerovės valstybėse galimas didesnio socialinio teisingumo ir didesnio augimo suderinimas, kai tuo tarpu Vakarų valstybėse didesnio socialinio teisingumo siekis reikštų mažėjantį efektyvumą.

Apibendrinant, efektyvumo siekis perskirstant išteklius yra svarbus gerovės valstybės tikslas. Paprastai minimas gamybos neefektyvumas ir perskirstymo neefektyvumas (akcentuojant administracinius kaštus). Šis

efektyvumo tikslas gerovės kapitalizme yra neatsiejamas nuo socialinio teisingumo motyvo: tik vieni autoriai šiuos tikslus mato kaip konfrontuojančius, kiti – esant suderinamus (pastaruoju atveju yra svarbus gerovės valstybės dydis ir laikotarpis, apie kurį yra kalbama). Bet kuriuo atveju perskirstymas gerovės kapitalizme turi užtikrinti, kad išlaidos yra panaudojamos efektyviai (yra subalansuotas piniginių išmokų ir paslaugų teikimas) ir kad perskirstymas atsveria neigiamas rinkos poveikius bei neslopina darbinių iniciatyvų.

1.4.2. Perskirstymo subjektai (tarp ko yra perskirstoma)

Analizuojant perskirstymą svarbu kelti klausimą, tarp ko jis vyksta ir kaip yra perskirstoma? Dažniausiai yra išskiriami vertikalūs ir horizontalūs perskirstymo tipai. Tačiau taip pat analizuojamas ir perskirstymas namų ūkyje (šeimoje), kaip ir globalus perskirstymas tarp šalių. Pažymėtina, kad su perskirstymo tipais susiję skirtingi analizės vienetai: asmuo, namų ūkis, grupės ar šalys.

Literatūroje dažniau analizuojamas vertikalus nelygybės mažinimas⁴², kuris suvokiamas kaip perskirstymas siekiant pagerinti asmenų, esančių žemesnėje pajamų laiptelių pakopoje, padėtį (Barr, 2004). Vis dėlto ne tik progresyvus, kai perskirstoma iš labiau pasiturinčiųjų skurdesniems, bet ir regresyvus, kai perskirstoma iš mažiau pasiturinčiųjų turtingesniems, yra *vertikalūs perskirstymo* pavyzdžiai.

Kartais analizuojant gerovę, ar tik kai kuriuos jos aspektus, daug svarbesnis yra perskirstymas tarp grupių (skirtingų etninių grupių, regionų ar rasių ir pan.), o ne tarp individų. Tai yra *horizontalus perskirstymas*, atskiriant jį nuo tradicinio vertikalūs perskirstymo tarp namų ūkių ar individų (Stewart, 2000; Stewart et al., 2009). Kitaip tariant, horizontalus perskirstymas vyksta

⁴² Didesniu vertikalium perskirstymu yra siekiama sukurti teisingesnę visuomenę, kadangi laimingumas ar pasitenkinimas gyvenimu dažniau yra didesnis lygesnėse visuomenėse. Jose ekonomika auga sparčiau, be to, apskritai didesnė nelygybė siejama su didesniu nusikalstamumo lygiu (Stewart, Brown, Cobham, 2009).

pagal horizontalias charakteristikas, tokias kaip amžius ar šeimos dydis, pvz., iš darbuotojų pensininkams, iš namų ūkių be vaikų – šeimoms su vaikais ir pan. Daugelis gerovės teikimo gerovės kapitalizme vyksta per socialinę apsaugą, kurios pagrindinė užduotis yra užtikrinti, kad žmonių finansinė situacija labai nepablogėtų susidūrus su socialinėms rizikoms (liga, senatve, motinyste ir kt.)⁴³. Tuo tarpu Hillsas dar atskiria *horizontalų perskirstymą remiantis poreikiu* ir *perskirstymą tarp skirtingų grupių*. Jei pirmasis perskirstymas vyksta atsižvelgiant tik į pajamas, tai antrajame grupių išskyrimas remiasi ne pajamomis, pvz., sudarant palankesnes sąlygas tam tikros grupėms siekiant kompensuoti nepalankią padėtį ar „negeroves“ ekonomikoje (siūloma analizuoti pasiskirstymą įtraukiant tokias dimensijas kaip socialinė klasė, lytis, etniškumas, gyvenamoji vietovė, amžius ir pan.)⁴⁴. Atskiro dėmesio susilaukia pensijų schemų analizė. Kai pensijų schema yra analizuojama viename laiko taške, matyti, kad vieni žmonės moka įmokas, kai tuo tarpu kiti gaunas pensijas. Tokiu atveju yra aiškus perskirstymas iš pirmųjų antriesiems. Bet ilgesniu laikotarpiu šiandienos pensininkai gali paprasčiausiai atgauti ką jie anksčiau sumokėjo. Taigi, galima iškirti ir gyvenimo ciklo sušvelninimą arba *gyvenimo ciklo perskirstymą*, kuris formaliai yra horizontalus perskirstymas, bet gali būti suvokiamas ir neutraliu (Hills, 2004). Apskritai gerovės teikimas iš valstybės yra nevienodai pasiskirstęs gyvenimo bėgyje. Išsilavinimas neproporcingai teikiamas jaunesniems, sveikatos paslaugos ir pensijos – vyresniems, kai tuo tarpu mokesčiai, skirti finansuoti minėtas išmokas ar paslaugas, daugiausiai surenkami iš dirbančios kartos. Tad labai trumpo laikotarpio perskirstymo vertinimas gali būti apgaulingas, o tikslesnis vertinimas galėtų apimti viso gyvenimo perskirstymą: kiek iš viso yra sumokama ir kiek yra gaunama (Hills, 2004; Stewart, 2000). Vis dėlto tokius vertinimus riboja ilgą laikotarpį apimančių duomenų nebuvimas.

⁴³ Kai kurie autoriai mano, kad horizontalus perskirstymas gali būti viena iš pagrindinių konfliktų tarp grupių sąlygojančių priežasčių (pvz., Stewart, 2000; Stewart et al, 2009).

⁴⁴ Pirmuoju atveju, kalbėdamas apie kai kurias Jungtinės Karalystės socialinio draudimo sistemos išmokas, Hillsas teigia, kad nors jos ir skirtos patenkinti papildomus šeimų su vaikais ar neįgalių žmonių poreikius, tačiau kyla klausimas ar tai, ką žmonės gauna iš tiesų atitinka jų poreikius. Tokio perskirstymo vertinimas yra sudėtingas, kadangi pagrindinis „poreikių“ masto požymis dažnai yra paslaugų gavimo faktas (Hills, 2004).

Kaip jau minėta, dar yra išskiriamas *perskirstymas šeimos (namų ūkio) viduje* (Hills, 2004; Kanbur, 2000; Stewart, 2000). Nors daugelis tėvų patenkina savo vaikų poreikius ir daugelis pvz., dideles pajamas gaunančių vyrų pasidalina savo pinigėmis pajamomis su mažiau uždirbančiomis žmonomis ar kitais namų ūkio nariais, tačiau kai kuriose šeimose pasidalijimas yra labai nelygus (Hills, 2004; Kanbur, 2000; Stewart, 2000). Jau esama empirinių tyrimų, kuriais siekiama įvertinti potencialius skirtingų politikų poveikius, darant prielaidas apie skirtingą pajamų pasidalijimą šeimos viduje.

Galiausiai dar yra skiriamas *globalaus perskirstymo* arba perskirstymo tarp šalių tipas (Kanbur, 2000; Anand ir Segal, 2008). Čia žvelgiama į pasaulį kaip visumą. Visuminis pasaulio pajamų pasiskirstymas konceptualizuojamas per paprasčiausią nacionalinių pajamų pasiskirstymų sumą pasvertą populiacijos dydžiu. Tad visuminė pajamų nelygybė priklauso nuo nelygybės kiekvienoje šalyje, populiacijos dalių ir pajamų vienam asmeniui skirtingose šalyse. Visuminis skurdas gali būti paskaičiuotas globaliam pasiskirstymui taikant įprastines skurdo ribas. Visgi tokie skaičiavimai neišvengia metodinių ir duomenų problemų, varijuojančių nuo pajamų palyginamumo tarp skirtingų šalių, konceptualiai priimtino skurdo standarto visoms šalims iki iš esmės skirtingų namų ūkių tyrimų duomenų (kai kurios šalys iš viso neturi patikimų duomenų) (Kanbur, 2000).

Apibendrinant, perskirstymas nebūtinai bus egalitarinis, ar remsis Rawso socialinio teisingumo koncepcija, kadangi perskirstymas nėra vien tik progresinis, t. y. nukreiptas skurdžių padėties gerinimui. Perskirstymas taip pat gali būti ir regresinis, t. y. iš skurdžių turtingiems. Nors retai kuri vyriausybė naudoja atvirai regresinį perskirstymą (apmokestinant skurdžiuosius kad šie finansuotų išmokas turtingiesiems), bet yra daug viešųjų išlaidų formų, kurios labiau pasitarnauja turtingiesiems⁴⁵. Pvz., galima paminėti ir transporto subsidijas, kurios pasitarnauja daugiau keliaujantiems aukštojo mokslo subsidijas, kurios dažniau teikia naudą aukštesnių pajamų

⁴⁵ Daugiau apie regresyvumą (regresyvų perskirstymą mokesčių pagalba) vėlesniame skyriuje apie mokesčius.

žmonėms, subsidijas menams ir muzikai, o tai yra elitinis laisvalaikio praleidimo būdas ir yra labiau susijęs su skoniu, nei poreikiu (Spicker, 2006; Holcombe, 2004). Todėl analizuojant perskirstymą, tiek vertikalųjį, tiek horizontalų ar vertinime naudojant kitus skirstymus (perskirstymą namų ūkio viduje, globalų perskirstymą ar gyvenimo ciklo perskirstymą), svarbu išsiaiškinti kurie individai arba kurios grupės iš tiesų laimi⁴⁶.

1.4.3. Pajamos kaip perskirstymo objektas

Vienas iš gerovės valstybės bruožų yra gėrybių ir naštos perskirstymas tarp jos visuomenės narių, tad yra svarbu apibrėžti perskirstymo objektus: kokios gėrybės yra perskirstomos ir kokiems perskirstymo objektams yra teikiamas prioritetas. Perskirstymo objektais gali būti pajamos, turtas, galimybės, politinė galia, gyvenimo sąlygos, darbo vietos, subjektyvi gerovė, naudingumas, ir kt. Vienų ar kitų perskirstymo objektų akcentavimas yra glaudžiai susijęs perskirstymo motyvu, teisingumo suvokimu. Skirtingos teisingumo teorijos kalba apie skirtingų dalykų perskirstymą: socialinių pajamų (pvz., prekių ir paslaugų, kurias teikia valstybė), asmeninių pajamų, pajėgumų ar funkcionavimų, pagrindinių prekių ir paslaugų, ar žmogaus raidos pasiekimų perskirstymą (Stewart, 2000). Kai pabrėžiamas ekonominis aspektas, prioritetas yra teikiamas pajamų, turto ar mokestinės naštos perskirstymui. Socialinis lygmuo reikalauja teisingo galimybių, darbo ir viešųjų paslaugų perskirstymo. Tuo tarpu politinio perskirstymo perspektyva akcentuoja lygybę politinės galios ir individualių teisių srityse. Analizuojant perskirstymo poveikį gerovei galime įvertinti ir investicijų naudą. Pvz., nelygybė išsilavinimo prieinamume reikšmingai veikia ateities namų ūkių pajamas, ir taip pat gali lemti augimo lygį, kadangi daugelyje veiklų tie, kurie buvo deprivuoti

⁴⁶ Kadangi socialinės išlaidos neateina iš niekur, tad klausimą kas yra pagrindiniai laimėtojai ir pralaimėtojai reikia užduoti tik po to, kai įvertiname kas sumoka mokesčius reikalingus socialinėms išlaidoms finansuoti. Kiekvienu atveju skirtingos prielaidos apie tai, kas iš tiesų gauna naudą gali veikti rezultatus. Glaudžiai yra susijęs ir veikimo sferos klausimas, t. y. kas iš tiesų laimi iš perskirstymo? Dėl nemokamo išsilavinimo laimi vaikai ar jų tėvai, kurie turėtų mokėti už mokyklą ar universitetą? Ar subsidijuojamu būstų nuomininkai yra tikrieji subsidijų gavėjai?

išsilavinimo prasme, yra mažiau produktyvesni. Nelygė sveikatos paslaugų prieinamume gali lemti lėtinių ligų didėjimą, trumpinti gyvenimo trukmę ir pan.

Tačiau kyla klausimas, ar visos gėrybės gali būti perskirstomos. Socialinio kontrakto teisingumo teorijos autorius Johnas Rawlsas pasiūlė šiuo požiūriu skirstyti gėrybes į socialines ir natūralias. Pirmoji grupė gali būti perskirstymo objektu, o antroji – ne. Tarp pirminių socialinių gėrybių yra teisės ir laisvės, galios ir galimybės, pajamos ir turtas (vėliau prie šios grupės buvo priskirta ir savigarba). Kaip jau minėta anksčiau, Rawlso nuomone, teisingumas reikalauja lygaus socialinių gėrybių paskirstymo, nebent nelygus jų paskirstymas yra naudingas labiausiai nuskriaustiems visuomenės nariams. Tuo tarpu natūralios gėrybės – tokios individualios savybės kaip sveikata, intelektas, vaizduotė ir pan. – yra atsitiktinės ir negali būti tiesiogiai perskirstomos (Rawls, 2005)⁴⁷.

Perskirstymo objektai taip pat gali skirtis priklausomai nuo visuomenės ir laikotarpio bei dominuojančių vertybių. Aalbergas, tyrinėdamas skirtingų visuomenių požiūrį į perskirstymą pažymėjo, jog skirtumai egzistuoja ne tik tarp skirtingų visuomenių, politinių režimų, laikotarpių, bet ir tarp plačiosios visuomenės, politinio ir akademinio elito. Todėl, nepriklausomai nuo teorinės prieigos, demokratinėje visuomenėje turi būti paisoma visuomenės nuomonės apie tai, kokių gėrybių paskirstymas yra laikomas teisingu ir būtinu (Aalberg, 2003). Nesunku pastebėti, kad dabartiniu metu pagrindinis dėmesys yra skiriamas dabartinių piniginių (asmeninių) pajamų perskirstymui⁴⁸, – paprastai pajamų prieš atskaitant mokesčius, bet kartais ir po mokesčių bei po išmokų ar subsidijų. Vakarų visuomenėse pajamos yra svarbus instrumentas siekiant gerovės ir individualios laisvės, kadangi jos daro įtaką privačių prekių ir

⁴⁷ Vis dėlto, Rawlso gėrybių grupavimas į socialines ir natūralias yra kritikuotinas dėl nepakankamo dėmesio socialinės struktūros įtakai natūralių gėrybių pasiskirstymui. Žvelgiant iš socialinės ir kultūrinės reprodukcijos teorijos perspektyvos, intelekto skirtumai, pavyzdžiui, gali būti ne atsitiktinio „natūralaus“ pasiskirstymo rezultatas, bet struktūriškai nulemtas nelygė, kuri egzistuoja švietimo sistemoje. Todėl teisingas švietimo paslaugų paskirstymas gali prisidėti prie teisingesnio gabumų perskirstymo visuomenėje.

⁴⁸ Postindustrinėje visuomenėje taip pat svarbi ir nuosavybė, dėmesys mokymuisi, kvalifikacijos kėlimui (Stewart, 2000).

paslaugų vartojimui. Be to, tai yra kintamasis, kurį santykinai lengvai gali veikti valstybė. Žinoma, vien materialinių kintamųjų naudojimas matuojant individualią gerovę ar perskirstymą kartais yra kritikuojamas teigiant, kad žmonės yra linkę neparodyti visų savo pajamų, todėl dažnai tyrimai neatskleidžia tikrosios gerovės situacijos. Be to pajamų gerovė paprastai išreiškiama per netiesioginę naudingumo funkciją, kuri apibrėžiama tik pinigais (pajamomis, išlaidomis) ir toks vertinimas neįtraukia paslaugų, kurios nėra suteikiamos rinkoje (pvz., šeimos narių parama), nesuteikia vertės sveikatos, išsilavinimo kintamiesiems ir pan. O tai gali reikšti, kad net jeigu žmogus yra turtingas piniginių pajamų prasme, tai dar nerodo, kad jis gerai gyvena. Kai kurie žmonės, nors ir turėdami pakankamai materialių išteklių, negali jais tinkamai pasinaudoti dėl tam tikrų asmeninių savybių (pvz., negaliją turintis asmuo), priklausomybių (pvz., alkoholizmu sergantis asmuo), todėl tokio žmogaus funkcionavimas bus ribotas (Ivaškaitė-Tamošiūnė, Lazutka, 2009). Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad neįmanoma į analizę įtraukti visų skirtingų veiksnių, kadangi tada gerovės vertinimas taptų labai komplikuoatas ir sunkiai įgyvendinimas uždavinys. Iš tiesų, statistinė informacija apie kitas gerovės sritis ar kintamuosius dažnai yra fragmentiška, neišsami, kyla daug klausimų dėl tų kintamųjų matavimo. Tuo tarpu pajamų kaip gerovės rodiklio naudojimas remiasi ir duomenų prieinamumu, palyginamumu (ypač tarp skirtingų šalių), ir jų detalumu.

Yra daug skirtingų pajamų apibrėžimų, kurie naudojami vertinant perskirstymą. Vienas iš galimų pajamų skirstymų apima pirminių (bruto pajamų), antrinių ir tretinių pajamų atskyrimą, kartu akcentuojant pagrindinius veikėjus gerovės paskirstyme (valstybė, rinka ir šeima).

Vakarų šalyse svarbiausios piniginės pajamos yra pajamos prieš mokesčius (bruto pajamos), tad jos dažnai naudojamos kaip oficialus pajamų apibrėžimas pajamų pasiskirstymo tikslams. Bruto, arba pajamos iki mokesčių gali apimti keletą šaltinių, kurių svarbiausias yra darbas (darbinės pajamos). Šios pajamos gali būti papildomos natūriniais priedais, arba, kaip pavadina Verbist, skirtingomis „profesinės gerovės“ formomis (pvz., įmonių

suteikiamais pensijų planais, asmens sveikatos draudimu, pigiu maitinimu, įmonės automobiliu, nemokamu kuru ir pan.). Antras svarbus šaltinis – pajamos iš turto arba privatus apsirūpinimas (pvz., individualios santaupos, pajamos iš indėlių, nuomos ir pan.). Trečia, pajamos gali būti gaunamos kaip tam tikra paramos forma (pajamos iš kitų namų ūkių (šeimų), pvz., alimentai, dovanos pinigais ir pan.). Apskritai galima teigti, kad pirminės pajamos gaunamos iš rinkos, traktuojant jas kaip užmokestį už gamybos veiksnius: darbą, kapitalą, verslumą, kurie yra naudojami gamybos procese, ir iš šeimos (namų ūkių) (žr. 1.4.2. lentelę).

Rinkos sistemoje generuojamas pajamų ir turto pasiskirstymas akivaizdu nėra toks, kokio labiausiai pageidauja visuomenė, ir todėl valstybė įsikiša į šį pirminį pasiskirstymą. Taigi, antrinės pajamos yra valdžios perskirstymo proceso rezultatas: pirminės bruto pajamos sumažinamos tiesioginiais pajamų mokesčiais ir socialinio draudimo įmokomis (paprastai tokios pajamos vadinamos pirminėmis neto pajamomis) bei padidinamos socialinėmis išmokomis, mokestinėmis išlaidomis⁴⁹ (Verbist, 2002). Prie tiesioginių mokesčių taip pat galima paminėti ir turto mokesčius. Šias antrines pajamas jau galima laikyti disponuojamomis pajamomis, t. y. pajamomis, kuriomis asmuo gali disponuoti pirkdamas prekes, paslaugas rinkoje.

Galiausiai tretinės pajamos yra tos, prie kurių „ateiname“ po viso perskirstymo proceso. Jos gaunamos iš antrinių pajamų atimant išlaidas padidinančius netiesioginius mokesčius (žinoma, tai nėra pajamų mokesčiai, o vartojimo (mokestinė bazė yra prekės ar paslaugos), tačiau vertinant pajamų perskirstymą į analizę įtraukti mokesčiai parodo, kokią pajamų dalį gyventojai sumoka netiesioginių mokesčių forma) ir pridėdant tam tikras išmokas. Netiesioginius mokesčius sudaro PVM ir akcizai, kai tuo tarpu išmokos yra susijusios su tam tikromis prekėmis ar paslaugomis. Anot Verbist, šios

⁴⁹ Mokestinės išlaidos (iš valstybės pozicijos) galima vadinti mokestiniais gražinimais arba, kitaip, mokestiniais sumažinimais (asmens perspektyva) ar mokestinėmis lengvatomis – tai gražinama sumokėto gyventojų pajamų mokesčio dalis už tam tikras asmens patirtas išlaidas (pvz., gyvybės draudimui, pensijų schemoms, vaikams, paskolų palūkanoms ir pan.). Daugiau apie perskirstomąją mokesčių funkciją ir mokestinius sumažinimus darbo 1.4.4.1.3. dalyje.

išmokos gali būti piniginės, tokios kaip studijų išmoka⁵⁰, būsto subsidija, arba jos gali būti natūrinės, pvz., viešosios gėrybės ir paslaugos⁵¹.

1.4.2. lentelė. Perskirstomų pajamų skaičiavimas: nuo pirminių iki tretinių pajamų

<i>Gerovės šaltiniai</i>	<i>Komponentai</i>	<i>Pajamų tipas</i>
Rinka ir šeima	+ Darbinės pajamos: + darbuotojų bruto atlyginimas + darbdavio įmokos + savarankiškai dirbančiųjų bruto pajamos + Pajamos iš turto: + nekilnojamojo turto + finansinio turto + Pajamos iš kitų namų ūkių	= Pirminės
Valstybė	- Tiesioginiai mokesčiai - Socialinio draudimo įmokos + Mokestinės išlaidos (sumažinimai) + Socialinės išmokos	= Antrinės
Valstybė	- Išlaidas padidinantis netiesioginiai mokesčiai (PVM, akcizai ir pan.) + Subsidijos + Viešosios gėrybės ir paslaugos	= Tretinės

Saltinis: Deleeck, 2001 (cit. Verbist, 2002, p. 6), autorės papildyta lentelė

Nors didelė dalis socialinių išlaidų yra teikiama nepinigine forma, pvz., sveikatos paslaugos, išsilavinimas, tačiau įvertinti kiek žmonės gauna iš to naudos yra sudėtingiau nei piniginių išmokų atveju, kadangi vertė turėtų būti priskirta paslaugoms, kurias namų ūkis vartoja, ar turi teisę vartoti. Idealiu atveju, siekiant žinoti kiek kiekvienas namų ūkis laimi dėl suteiktų paslaugų, būtina žinoti kiek jos yra vertos, tačiau to paprastai negalima stebėti. Daugelis studijų šiam tikslui naudoja valstybės patiriamus kaštus teikiant atitinkamas paslaugas, tačiau „vertė“ ir „kaštai“, anot Hillso nebūtinai yra tas pats⁵². Tos pačios paslaugos gali turėti skirtingus tikslus, jomis galima siekti tiek

⁵⁰ Nors studijų išmoką (pvz., stipendiją) Verbist priskiria prie tretinių pajamų, praktikoje dažnai ši išmoka apjungiama į antrinių pajamų grupę.

⁵¹ Pvz., vienas tokių tyrimų, kuris įtraukia tretines pajamas (konkrečiau netiesioginius mokesčius ir nepiniginius transferus) ir analizuoja pajamų nelygybės ir gerovės režimų tvarumą, yra Garfinkelio, Rainwaterio ir Smeedingo (2006) studija.

⁵² Pvz., siūlant žmonėms pasirinkti ar gauti tam tikras paslaugas, ar pinigų sumą, kurią galima išleisti savo nuožiūra, - jie gali pasirinkti mažesnę pinigų sumą ir išleisti kaip jie norėtų. Šiuo atveju kaštai yra aukštesni nei vertė gavėjui.

efektyvumo, tiek ir socialinio teisingumo. Paslaugos taip pat gali sukurti teigiamus išorinius poveikius⁵³ (Hills, 2004).

Grįžtant prie pirminių pajamų, galima pastebėti, kad šių pajamų pasiskirstymas kyla iš skirtingų gamybos veiksnių produktyvumo ir atspindi koku būdu šie veiksniai yra vertinami pasiūlos ir paklausos procese. Antrinį ir tretinį pajamų pasiskirstymą, priešingai, lemia skirtinga logika: socialinio ir politinio sprendimo procesas perteikiamas solidarumo ir efektyvumo argumentais. Taigi, dalis pirminių pajamų yra „socializuojamos“ ar „kolektyvizuojamos“ (Verbist, 2004).

Pažymėtina, kad skirstymas į pirmines, antrines ir tretines pajamas yra daugiau hipotetinis, kadangi kažin ar yra įmanoma atsekti tokį pasiskirstymą, kuris egzistuotų, jeigu nebūtų įsikišusi valstybė, ir realybėje yra tik vienas paskirstymo procesas vedantis galutinio rezultato link. Žvelgiant į valstybės vaidmenį plačiau, galima išskirti dvi politikos priemonių grupes, kurios daro įtaką asmenų disponuojamoms pajamoms:

1. politikos priemonės, kurios turi tiesioginę įtaką individų ir namų ūkių pajamų generavimo procese (pvz., nustatant minimalius darbo užmokesčius, subsidijuojant darbus);

2. politikos priemonės, kurios perskirsto pajamas per tiesioginius ir netiesioginius mokesčius, socialines išmokas ir teikiant laisvai prieinamas viešąsias gėrybes (Verbist, 2002; Atkinson, 1987; Hills, 2004).

Taigi perskirstymas nėra tik mokesčiai ir socialinės išlaidos. Pvz., alimentai, kurių mokėjimą palaiko valstybė, yra svarbūs perskirstymo prasme, bet vyksta ne per valstybinius šaltinius ir todėl praktikoje atskirai nėra analizuojami. Minimalios mėnesinės algos nustatymas taip pat turi tiesioginį poveikį perskirstymui. Patys gerovės režimai skiriasi ne tik būdais, kuriais yra mažinama rinkos generuojama pajamų nelygybė (t. y. skirtingomis socialinių išmokų ir mokesčių sistemomis), bet taip pat ir būdais, kuriais reguliuojamas pirminis darbo užmokesčio pasiskirstymas ir darbo vietos saugumas (pvz.,

⁵³ Pvz., visuomenė gali norėti suteikti nemokamą išsilavinimą ir santykinai turtingesniems, jeigu tai sukuria didesnę ekonominę vertę visiems, skatina ekonomikos augimą.

Šiaurės ir kontinentinės Europos šalyse labiau ribojama užmokesčio sklaida ir darbdavių teisės laisvai įdarbinti ir atleisti iš darbo) (Myles, Quadagno, 2002). Iš kitos pusės, dėl anksčiau minėtos duomenų stokos bei kitų apribojimų, susijusių su nepiniginiais kintamaisiais, praktikoje dažniau analizuojamas pinigėmis socialinėmis išmokomis ir mokesčiais vykdomas pajamų perskirstymas.

Apibendrinant, perskirstymo objektų pasirinkimas yra glaudžiai susijęs su teisingumo suvokimu konkrečioje visuomenėje ir gali keistis laikui bėgant arba analizuojant juos iš skirtingų teorinių perspektyvų. Vertinant nelygybę ar skurdą galima apimti daugelį objektų arba apsiriboti vienu ar keliais jų. Akivaizdu, kad pagrindinio kintamojo ar kintamųjų pasirinkimas darys įtaką žmonių gerovės vertinimui. Dažniausiai Vakarų visuomenėse perskirstymo matavimo tikslams naudojamos pirminės bruto pajamos (pajamos iš rinkos ir šeimos prieš mokesčius), kurios yra lyginamos su disponuojamomis pajamomis (po mokesčių ir socialinių išmokų). Šiame darbe taip pat pagrindinis dėmesys kreipiamas į žmonių materialinės gerovės, t. y. pajamų nelygybės kitimą, kuriam įtaką daro valstybės vykdomas pajamų perskirstymas (akcentuojama viešo – privataus skirtis). Kitaip tariant, susitelkiama ties antrosios grupės politikomis ir antriniu paskirstymo procesu, t. y. pinigėmis socialinėmis išmokomis ir tiesioginiu asmens pajamų mokesčiu bei socialinio draudimo įmokomis. Bus žvelgiama kaip šie perskirstymo instrumentai sumažina pirminę pajamų nelygybę. Iš dalies bus analizuojamos ir tretinės pajamos, vertinant PVM poveikį pajamų nelygybei. Tuo tarpu viešųjų gėrybių teikimas (pvz., tokių kaip išsilavinimas), nors ir neabejotinai svarbus vertinant perskirstymą bei žmonių gerovę, tačiau šiame darbe nebus nagrinėjamas.

1.4.4. Pajamų perskirstymo instrumentai

Šiame darbe, kai jau minėta, pagrindinis dėmesys kreipiamas į tuos gerovės valstybėse naudojamus politikos instrumentus, kurie tiesiogiai veikia asmenų ar namų ūkių disponuojamas pajamas, t. y. mokesčius ir socialines

išmokas. Kitaip tariant, sumokėti mokesčiai ir gautos išmokos turi tiesioginį poveikį namų ūkių ar asmenų ištekliams, kurie naudojami vartojimui ir taupymui. Paprastai yra tikimasi, kad socialiniai transferai yra labiau nukreipti žemesnių gyventojų pajamų grupėms, kai tuo tarpu mokesčius daugiausiai moka turtingesni asmenys ir taip abu šie instrumentai sąlygoja pajamų nelygybės mažėjimą.

1.4.4.1. Mokesčiai

Šioje dalyje pabrėžiama mokesčių kaip pajamų nelygybės mažinimo instrumento vaidmuo ir svarba, parodoma kokios yra pagrindinės mokesčių funkcijos valstybėje, kokiais kriterijais vertinamos mokesčių sistemos bei kokias klasifikacijas galima daryti atsižvelgiant į skirtingą mokesčių struktūrą šalyje. Taip pat minimaliai nagrinėjama ir finansinė mokesčių funkcija, t. y. mokesčių surinkimas skirtas gerovės kapitalizmo gerovės teikimo funkcijai finansuoti.

1.4.4.1.1. Apmokestinimas, jo funkcijos ir principai

Vis daugiau mokslininkų besidominčių gerovės ir mokesčių politikos santykiu pripažįsta, kad socialinė gerovė ir mokesčių politika yra abipusiškai susiję ir pokyčiai vienoje srityje negali būti pilnai suprasti neišsiaiškinus pokyčių kitoje. Analizuojant mokesčius plačiai, galima pasitelkti fiskalinės sociologijos atstovo Marco Leroy'aus sociopolitinę funkcinę mokesčių klasifikaciją. Nors istoriškai mokesčių valstybė Europoje atsirado kaip finansinė funkcija, bet palaipsniui ji tapo intervencine. Tuo tarpu pajamų mokesčio įteisinimas Europos šalyse nuo pat pradžių vaidino svarbų perskirstomąjį vaidmenį besikuriančioje gerovės valstybėje, kaip papildomas atsakas į industrinio kapitalizmo socialinius iššūkius (Leroy, 2011; Kato, 2003). Leroy'us išskiria penkias pagrindines mokesčių funkcijas, kurių pagrindinės ypatybės pristatytos 1.4.3. lentelėje.

1.4.3. lentelė. Sociopolitinis funkcinis požiūris į mokesčius

Mokesčio funkcija	Mokesčio paskirtis, veikimo sfera
Finansinė	Pajamos iš mokesčių skirtos išlaidų finansavimui
Ekonominio reguliavimo	Ekonominė veikla pagal mokesčius: pirmenybiniai sektoriai, eksportai, tyrimai.
Socialinė	Perskirstymas per progresinį mokestį (skurdesniems); Visuomenės kategorizavimas mokesčiais: šeimų, kai kurių socialinių grupių, prekių ar paslaugų apmokestinimas, socialiai išplėtoti ar diskriminuojami sektoriai.
Teritorinė	Legali mokesčių įstatymų galiojimo teritorija; Teritorinė mokesčių nelygybė; Teritorinė raida: mokestinės lengvatos/nuolaidos tam tikriems „silpnoms“ kaimiškomis vietovėms, miesto regionams, mokestiniai paskatinimai „varžymosi“ zonoms; Aplinkosauga: ekologiniai mokesčiai, išlaidų mokesčiai.
Politinė	Piliečių mokestinės įmokos bendroms svarbioms politikos priemonėms; Politikos legitimavimas; Mokesčių valstybės palaikymas; Mokesčių demokratija su tiesioginiu pritarimu mokesčiams.

Šaltinis: Leroy, 2011, p.308.

Nors visos šios mokesčių funkcijos yra svarbios mokesčių valstybėje, darbe pagrindinis dėmesys yra skiriamas socialinei funkcijai, kuri reiškia pajamų perskirstymą mokesčių pagalba taip modifikuojant socialinę stratifikaciją⁵⁴. Apskritai socialinė funkcija reiškia, kad mokesčiais turi būti siekiama sumažinti nelygybę, finansuoti valstybės intervenciją ir apsaugoti pažeidžiamus visuomenės narius. Nors kiti mokslininkai (pvz., Kato, 2003; Kolm, 2004; Hills, 2004; Lammert, 2004) į mokesčius žvelgia kiek siauriau ir dažniausiai išskiria keturias pagrindines fiskalinės politikos ir apmokestinimo funkcijas, tokias kaip: valstybės pajamų padidinimas, skirtas valdžios išlaidoms finansuoti, tam tikros prekės ir paslaugoms teikti; pajamų perskirstymas; iniciatyvų skatinimas ar slopinimas, rinkos nesėkmių ištaisymas; makroekonomikos stabilizacijos siekis, – vis dėlto šias funkcijas galima sėkmingai „patalpinti“ Leroy'aus klasifikacijoje (atitiktą išskirtas finansinę, socialinę, ekonominio reguliavimo ir politinę funkcijas).

⁵⁴ Leroy'us taip pat pabrėžia, kad galima analizuoti ir išplėstinę socialinę funkciją, kuria reguliuojamas tam tikrų grupių elgesys, formuojamos vertybės. Nepaisant neoliberalių mokesčių mažinimo programų, mokesčių socialinės funkcija Vakarų šalyse išlieka reikšminga ir dabartiniu metu.

Koks bebūtų mokesčių tikslas, pats apmokestinimas paprastai remiasi viešųjų finansų literatūroje išskiriamais dviem klasikiniiais apmokestinimo principais: *naudos principu* ir *pajėgumo mokėti principu* (Stiglitz, 2009; Kolm, 2004). Jau net XVIII amžiuje Adamas Smithas manė, tai yra du kertiniai mokesčių sistemos principai. Naudos principas reiškia, kad tie, kurie gauna iš viešųjų išlaidų finansuojamas išmokas, turėtų būti apmokestinami proporcingai gautai naudai. Tačiau tai reiškia, kad perskirstymas yra neutralus, kadangi mokesčių bazė yra individų išmokos (o ne pajamos). Tuo tarpu pajėgumų mokėti principas pasisako už tai, kad turtingesni individai turėtų būti apmokestinami labiau ir mokėjimų skirtumai neturėtų priklausyti nuo gaunamų išmokų skirtumų (Verbist, 2002). Pajėgumo mokėti principą galima pagrįsti remiantis ribinio naudingumo teorija: turtingi žmonės nukenčia mažiau dėl to paties praradimo nei skurstantys asmenys (dešimties litų ribinis naudingumas skurstančiam asmeniui yra daug didesnis nei milijonieriui). Šis apmokestinimo principas nepritariama naudos apmokestinimui, kaip ir vienodo dydžio mokesčiams (pagalvės mokesčiui).

Vertinant mokesčius socialinio teisingumo prasme, yra išskiriami du mokesčių sistemos principai (Musgrave, 1959; Bradford, 2000):

- 1) *horizontalios lygybės* (socialinio teisingumo⁵⁵) principas, kuris nurodo, kad lygius reikia traktuoti vienodai (angl. *equals should be treated equally*);
- 2) *vertikalios lygybės* (socialinio teisingumo) principas pabrėžia, kad nelygūs gali būti traktuojami nevienodai, pvz., atsižvelgiant į jų skirtingą ekonominę galią (angl. *unequals can be treated unequally*).

Horizontalaus socialinio teisingumo principas teigia, kad žmonės, kurie suvokiami kaip panašūs, turėtų nešti tokią pačią mokestinę naštą, kai tuo tarpu vertikalaus socialinio teisingumo principas reikalauja nešti santykinai didesnę mokestinės naštos dalį tiems, kurie yra santykinai geresnėje situacijoje. Šis

⁵⁵ Reikia pastebėti, kad socialinio teisingumo literatūroje anksčiau dažniau buvo vartojama lygybės (*equality*) sąvoką, o pastaruoju metu socialinio teisingumo (*equity*) argumentas yra dominuojantis. Skirtumas tarp jų ne visuomet labai aiškus, tačiau pirmoji – lygybės sąvoka – daugiau susijusi su vienodumu, kai tuo tarpu antroji atsižvelgia į skirtumus.

principas pagrindžia mokesčių sistemos progresyvumą. Kuo platesni pečiai, tuo daugiau svorio jie turėtų nešti. O taip pat vertikalios lygybės reikalavimas aiškiai leidžia suprasti persikirstymo idėją, kuri akcentuoja nelygybės mažinimą⁵⁶. Vis dėlto, gana skeptiškai mokesčių socialinio teisingumo idėją vertino fiskalinės sociologijos atstovas Schumpeteris. Siedamas socialinį teisingumą su valstybės dydžiu reziūmavo, kad mokesčių socialinis teisingumas buvo leidžiama prabanga minimalios valstybės laikotarpiu, bet kvailystė vėlesniais metais (Musgrave, 1992, p.105).

Apibendrinant, istoriškai mokesčių valstybė Europoje atsirado kaip finansinė funkcija, bet palaipsniui ji tapo intervencine, akcentuojama socialinė persikirstomoji mokesčio paskirtis. Apmokestinimas dažniausiai remiasi klasikiniais naudos (apmokestinama proporcingai gautai naudai) ar pajėgumų mokėti (uždirbantys daugiau turėtų mokėti didesnius mokesčius) principais, o socialinio teisingumo prasme išskiriamas horizontalios (panašioje finansinėje situacijoje esantys asmenys turėtų mokėti panašius mokesčius) ir vertikalios lygybės (asmenys, esantys geresnėje situacijoje, daugiau mokėti mokesčių turėtų) principai.

1.4.4.1.2. Mokesčiai kaip gerovės valstybės finansavimo šaltinis

Kaip jau minėta, mokesčiai (mokesčių valstybė) atlieka keletą funkcijų, iš kurių viena – finansinė, t. y. surenkamos iš mokesčių pajamos skiriamos išlaidų finansavimui. Mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis (pvz., Lietuvos valstybės ir savivaldybių biudžetų mokestinės pajamos sudarė apie 80 proc. visų pajamų 2008 metais, o 2010 m. – 67 proc.⁵⁷). Santykį tarp

⁵⁶ Pagrindinė problema, kaip paskirstyti mokestinę naštą tarp žmonių, kurie skiriasi daugeliu aspektų: sveikata, lytimi, šeimine padėtimi, užimtumo sąlygomis ir kt. Visiškai legitimu atsižvelgti į šiuos skirtumus. Visgi, pagrindinis klausimas yra *kada* žmonės turėtų būti laikomi panašiais šiuo tikslu (ir kuomet vienas žmogus laikomas esantis geresnėje situacijoje nei kitas), ir *kaip* mokestinė našta turėtų būti matuojama. Bandfordo nuomone, vertinti remiantis tam tikru įvykiu ar mokestiniais dienos ar savaitės mokėjimais būtų netinkama, tad dešimtmetis būtų labiau prasmingas. Vis dėlto, tiek horizontalaus tiek vertikalios socialinio teisingumo principai atspindi idėją, jog žmonės turėtų būti apmokestinami atsižvelgiant į viso gyvenimo gerovę. Taigi ir progresyvumo principas reikalauja, kad mokestinė našta būtų didesnė kuo didesnė viso gyvenimo gerovė (Bradford, 2000).

⁵⁷ Lietuvos statistikos metraštis 2011 (p.310).

gerovės valstybės finansavimo bazės (mokesčių) ir gerovės teikimo bei persikirstymo dydžio bando nusakyti keletas autorių.

Dažniausiai yra akcentuojamas aukštas mokesčių surinkimo lygis, kuris gali užtikrinti didelės gerovės valstybės egzistavimą. Junko Kato atlikta studija paneigia įsigalėjusią nuomonę, kad progresyvus apmokestinimas subrendusiose gerovės valstybėse susijęs su aukštomis viešosiomis išlaidomis. Priešingai, ji įrodo regresyvaus apmokestinimo reikšmę gerovės valstybės dydžiui⁵⁸. Dabartinėse industrinėse demokratijose, ankstyvas regresyvaus apmokestinimo institucionalizavimas buvo esminė tiek didelių mokesčių, tiek ir didelės gerovės augimo priežastis: tiek politikos kūrėjai, tiek ir visuomenė pritarė aukštiesiems mokesčiams tokiu būdu užtikrinant didelės gerovės finansavimą 1950-aisiais ir 1960-aisiais metais⁵⁹. Apskritai valstybės sugebėjimas įtikinti žmones, kad gerovės išlaidos sumažins regresyvaus apmokestinimo įtaką sudarė prielaidas PVM atsiradimui. Tad nuo 1970 metų vidurio, finansinio deficito periodu ir gerovės valstybės suvaržymo laikotarpiu, persikirstomųjų politikų diversifikavimas tęsėsi ir tarpnacionaliniai skirtumai buvo konsoliduoti. Iš tiesų, industrinėse demokratijose, nuo 1980 metų, spartaus augimo periodais išdo pajamų didinimas vyko jau per regresinius mokesčius siekiant, kad gerovės valstybė išliktų sunkesniais periodais (Kato, 2003).

Kyla klausimas, kaip kompensuoti regresyvaus apmokestinimo poveikius sunkiau besiverčiantiems asmenimis, kurių materialinė padėtis dėl tokio apmokestinimo turėtų nukentėti labiau nei turtingesnių asmenų⁶⁰. Anot Kato, kad regresyvaus apmokestinimo įtaka gali būti neutralizuojama persikirstymui skirtomis išlaidomis, akcentuojant didesnę universalių (o ne nukreiptų į

⁵⁸ Kato pastebi, kad iš progresyvaus apmokestinimo surenkamos pajamos, dėl padidėjusių spragų ir specialių mokesčių priemonių, dažnai nebūna tokios aukštos, o tiesioginiai transferai iš turtingųjų skurdiesiems (kurie paprastai stokoja daugumos paramos) dažnai būna neefektyvūs.

⁵⁹ Tačiau efektyvių pajamų generuojančių priemonių institucionalizavimas neišvengiamai susiduria su vieša opozicija lėto augimo periodais.

⁶⁰ Kadangi žemų pajamų namų ūkiai išleidžia didelę dalį (ar net visą) savo biudžeto PVM apmokestinamoms prekėms ir paslaugoms pirkti.

skurdžiausius asmenis) išlaidų reikšmę⁶¹, tačiau viskas priklauso nuo mokesčių surinkimo lygio. Didelės mokesstinės pajamos (net jei didžia dalimi surenkamos iš regresyvaus apmokestinimo) gali užtikrinti didesnę perskirstymą išlaidų pagalba, kai tuo tarpu žemos mokesstinės pajamos, tikėtina, išlaikys regresyvumo poveikį dėl neefektyvaus ribotų išteklių perskirstymo. Apskritai daugėja studijų įrodančių, kad šalyse, kuriose socialinės išmokos nukreiptos tik į skurdžiausius asmenis, išlieka didesnė pajamų nelygybė nei kad šalyse, kuriose dominuoja universalios išmokos (pvz., Korpi, Palme, 1998; Kato, 2003; Esping-Andersen, Myles, 2009).

Esant ekonominiams nuosmukiams, didelių mokesčių ir gerovės šalyje politikai gali sau leisti padidinti mokesčius jau egzistuojamomis priemonėmis ir elektoratas priima aukštą mokesčių lygį tikėdamas, kad kompensacijos bus naudojamos iš praeityje sukauptų lėšų. Tuo tarpu mažų mokesčių ir gerovės šalyje politikai susiduria su priešiška viešumos opozicija dėl mokesčių padidinimo ir neturi praeityje sukauptų rezervų, kurie galėtų būti panaudojami. Dėl to, didelių mokesčių šalis labiau tikėtina, kad išlaikys aukštą išlaidų lygį ir taikstysis su dideliais mokesčiais, o žemų mokesčių šalis, tikėtina, labiau apribos išlaidas ir mokesčius. Taigi, anot Kato, gerovės valstybės politikos priemonės priklauso nuo valstybės finansavimo pajėgumų formavimo ir *vice versa*.

Industrinės demokratijos šalyse yra aiškus ryšys tarp didesnių mokesčių pajamų kaip dalies BVP, didesnio pajamų surinkimo per regresinius mokesčius ir didesnių socialinės aspaugos išmokų kaip dalies nuo BVP (Kato, 2003, Leroy, 2011). Tuo tarpu Lietuvoje mokesčių surinkimas yra gana žemas, palyginus su kitomis ES šalimis: 2010 metais sudarė 27,4 proc. nuo šalies BVP (kai tuo tarpu ES vidurkis yra apie 40 proc., o pvz., Danijoje, Švedijoje, Belgijoje sudaro 46-49 proc.)⁶². Be to, Lietuvoje dominuoja tiesioginių

⁶¹ Yra ir priešingų nuomonių, kurios teigia, kad regresyvaus apmokestinimo įtaka gali būti sumažinama kaip tik per į skurdžiausius asmenis nukreiptas socialines išmokas (pvz., Di John, 2011).

⁶² Šaltinis: Eurostat (2012)

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_a_tax_ag&lang=en.

Lietuvoje mokesčių surinkimas ir ankstesniais metais nesiekė 30 proc. nuo BVP (išskyrus 2008 metus, kai sudarė 30,4 proc.)

mokesčių surinkimas, ypač žemi mokesčiai kapitalo, pelno mokesčiai ir jų surinkimas. 2010 metais, pajamų mokesčio surinkimas sudarė vos 4,7 proc. nuo BVP (virš 9 proc. Lietuvoje buvo surenkama 2006-2008 metų laikotarpiu⁶³), kai ES vidurkis buvo 11,6 proc. Socialinio draudimo įmokos sudarė 10,4 proc. nuo BVP (ES vidurkis – 12,9 proc.). Tuo tarpu netiesioginiai mokesčiai paskutiniiais metais kiek padidėjo ir 2010 m. sudarė 12,1 proc. nuo BVP (ES vidurkis 13,2 proc.). Bendrai Lietuvos valdžios sektorius iš tiesioginių mokesčių (įtraukiant ir socialinio draudimo įmokas) surenka daugiau nei iš netiesioginių mokesčių.

Apibendrinant, mokesčiai yra pagrindinis gerovės valstybės finansavimo šaltinis. Svarbi ir bendra mokesčių struktūra šalyje, jos progresyvumas ar regresyvumas. Šalies finansavimo pajėgumus reikšmingiau padidina regresyvūs mokesčiai, kuriais remiamasi daugelyje Vakarų šalių, tuo tarpu tokio apmokestinimo neigiamus poveikius geriausiai kompensuoja didesnių universalių išmokų teikimas. Mokesčių surinkimo lygis parodo ir tikėtinus valstybės veiksmus esant ekonominiams nuosmukiams: didelių mokesčių šalis labiau tikėtina, kad išlaikys aukštą išlaidų lygį ir taikstysis su dideliais mokesčiais, o žemų mokesčių šalis, tikėtina, labiau apribos išlaidas ir mokesčius.

1.4.4.1.3. Perskirstomoji mokesčių funkcija arba mokesčiai kaip gerovės forma

Skirtingi mokesčiai turi nevienodą poveikį pajamų pasiskirstymui. Asmens pajamų ir nuosavybės mokesčiai yra progresiniai (didinantys lygybę), o įmonių mokesčiai yra U formos (regresiniai mažoms ir didelėms kompanijoms, ir progresiniai vidutinio dydžio kompanijoms), tuo tarpu netiesioginiai mokesčiai visuomet yra regresiniai (didinantys pajamų nelygybę) (Prasad, 2008; Di John, 2011). Visos mokesčių sistemos progresyvumo lygį

⁶³ Tai galima sieti tiek su pačios mokesčių bazės mažėjimu (daugėjo bedarbių, mažėjo dirbančiųjų, o taip pat krizės laikotarpiu buvo mažinami atlyginimai), tiek ir su mokesčių taisyklių pasikeitimu (nuolat mažėjo gyventojų pajamų mokesčio tarifas). Daugiau apie įstatymų pokyčius - 3.1.3. dalyje.

galima nustatyti tik atsižvelgiant į visus mokesčius. Nors kai kurie autoriai pastebėjo, kad dažniausiai visuminė mokesčių sistema besivystančiose šalyse yra regresinė (pvz., Cubero, Hollar, 2010; Prasad, 2008; Gemmell ir Morrissey, 2005), tai nėra tik besivystančių šalių ypatybė. Vakarų šalių valstybių biudžetai, kaip jau parodyta ir ankstesnėje disertacijos dalyje, taip pat stipriai remiasi vartojimo mokesčiais (ypač PVM), kurie *de facto* yra regresiniai (OECD, 2006; Kato, 2003).

Nors mokesčiai dažnai suvokiami kaip našta šalies gyventojams, kai kuriais atvejais mokesčiai gali būti matomi kaip gerovės forma, ypač atsižvelgiant į socialiai pripažintus poreikius, kurie gali būti kompensuojami per mokesčių sistemą, garantuojant tam tikras mokestines lengvatas ar nuolaidas (pvz., turint vaikų ar esant neįgaliu)⁶⁴(Reisman, 2001; Murphy, Nagel, 2002; Leroy, 2011). Tokiu būdu mokesčiai tarnauja ir socialinės politikos tikslams. Mokesčių sumažinimai, mokestinės lengvatos gyvybės draudimui, pensijų schemoms, vaikams, paskolų palūkanoms, našliams gali būti tam tikra socialinės inžinerijos forma⁶⁵, bet jie taip pat yra ir kolektyvinio teikimo forma (Reisman, 2001). Šie mokestiniai „privalumai“ nėra aiškios ar tiesioginės valstybės piniginės išlaidos, – tai yra beveik nematomas lėšų negavimas. Tokį mokestinių pajamų praradimą (iš valstybės pozicijų) siekiant patenkinti viešosios gerovės poreikius ir tikslus Titmussas pavadino fiskalinė gerove, atskirdamas nuo socialinės gerovės (socialinių paslaugų ir išmokų). Tačiau fiskalinė gerovė yra panaši į socialinę gerovę, kadangi mokestiniai sumažinimai yra analogiški socialiniams transferams: asmens lygyje jie padidina mokesčių mokėtojo disponuojamas pajamas⁶⁶. Kartu pastebėta, kad

⁶⁴ Per taip vadinamą negatyvų pajamų mokestį.

⁶⁵ Iš fiskalinės sociologijos perspektyvos, mokesčiais galima formuoti ar skatinti tam tikrą socialinį elgesį. Pvz., mokestinės lengvatomis dažnai yra skatinamos šeimos (pvz., papildoma nauda susituokusiems - žemesni mokesčiai Prancūzijoje). Nacistinėje Vokietijoje ar fašistinėje Italijoje (o taip pat ir sovietinėje Lietuvoje) buvo taikomas papildomas mokestis vienišiams asmenims. Pastaruoju metu taip pat analizuojamas JAV vedybų „bausmės“ fenomenas, kai mokesčių sistema kai kuriose valstyje nevienodai traktuoja susituokusias ir nesusituokusias poras (Leroy, 2008; McCaffery, 2009).

⁶⁶ Titmussas argumentavo, kad daugelyje šalių mokesčių sistema tam tikru laipsniu gali pasitarnauti kaip alternatyva socialinio draudimo sistemai. Tačiau pajamų mokesčio sumažinimai, nors ir suteikia panašią naudą ir siekia panašių tikslų, visgi nėra laikomi socialinės srities išlaidomis (Titmuss, 1963).

fiskalinė gerovė dažniau apdovanoja nei skriaudžia turtinguosius⁶⁷. Pavyzdžiui, kai kuriais privačių pensijų sistemų atvejais, turtingųjų pensijos gali būti daug labiau subsidijuojamos visuomenės, nei skurdesnių asmenų pensijos. Tokių kaip šie mokestinių sumažinimų atveju, fiskalinė gerovė neabejotinai perskirsto, tačiau nebūtinai tų namų ūkių naudai, kuriems labiausiai reikia pagalbos. Apskritai turtingieji daugiau turi daugiau žinių ir kompetencijų bei geba išlaikyti vienodesnes pajamas laikui bėgant nei žemesnės klasės. Be to, jie turi daugiau politinės ir ekonominės galios, kad pasipriešintų egalitariniams progresyvaus apmokestinimo tikslams (Reisman, 2001).

Taigi, mokesčiai gali būti ne tik kaip našta, bet ir kaip tam tikra gerovės teikimo forma. Mokestiniai taupymai ar mokesčių sumažinimai, mokestinės lengvatos gyvybės draudimui, pensijų schemoms, vaikams, paskolų palūkanoms ir pan. yra analogiški socialiniams transferams, kadangi padidina asmenų ar namų ūkių disponuojamas pajamas. Vis dėlto, pastebėta, kad fiskalinė gerovė nors ir perskirsto, tačiau dažniau apdovanoja ne pačius skurdžiausius visuomenės narius.

1.4.4.1.4. Mokesčių sistemos vertinimas

Tiek esamą, tiek ir planuojamą įgyvendinti mokesčių sistemą yra siūloma vertinti remiantis tam tikrais kriterijais. Dažniausiai viešųjų finansų literatūroje yra siūlomi trys arba keturi pagrindiniai kriterijai. Pvz., Bradfordas (2000) išskiria *teisingumo, ekonominio efektyvumo ir administravimo* kriterijus. Tuo tarpu kiti autoriai mokesčių sistemos vertinimui siūlo naudoti taip vadinama 4E – *socialinis teisingumas, efektyvumas, ekonomiškumas ir veiksmingumas (equity, efficiency, economy ir effectiveness)* – kriterijų schemą, kuri paprastai naudojama viešųjų finansų literatūroje. Kitaip tariant, strategiškai optimali

⁶⁷ Kaip teigia Reismanas (2001), vienodo dydžio nuolaidos yra vertingesnės turtingesniems, aukštesnėse mokestinėse „pakopose“ esantiems asmenims [kalbant apie progresyvų apmokestinimą], kadangi jos gali „pastumti“ namų ūkį iš aukštesnės mokesčių grupės, kartu sumažinant mokamo mokesčio dydį. Antra vertus, žemų pajamų šeimoms, kurios yra ne tik skurdžios pajamų prasme, bet ir turtingos atžalomis, mokančioms nulinį pajamų mokestį, tokios nuolaidos yra nenaudingos.

mokestinė sistema yra tokia, kuri kiek galima labiau skatina 4E įgyvendinimą (Bailey, 2004).

Pirmiausiu ir svarbiausiu galima laikyti socialinio teisingumo kriterijų. Manoma, jog yra siekiama daugiau socialinio teisingumo, jei pajamų pasiskirstymas po mokesčių yra lygesnis nei prieš mokesčius (didesnis vertikalus socialinis teisingumas) ir jeigu mokestinė sistema mokesčių mokėtojus esančius panašioje situacijoje (pvz., susituokusias ir nesusituokusias poras su vaikais) traktuoja vienodai (horizontalus socialinis teisingumas). (Bradford, 2000). Bailey'us taip pat akcentuoja ir nuopelnus (libertarų poziciją) teigdamas, kad socialinis teisingumas taip pat yra susijęs su apdovanojimu už pastangas ir asmenines atsakomybes, kaip ir su teise išlaikyti didžiąją dalį savo uždirbtų pajamų sau, o ne atiduoti jas valstybei. Strategiškai valstybė turi siekti optimalaus balanso tarp socialiai priimtino pajamų pasiskirstymo kuriuo vengiama skurdo ir turto kraštutinumų, kartu nekuriant supratimo, kad valstybė baudžia tuos, kurie siekia išlaikyti save per sunkų darbą ir verslą (Bailey, 2004).

Antras, (ekonominio) efektyvumo kriterijus nurodo, kad reikia vengti mokesčių, kurie reikšmingai iškraipo ekonominę aktyvumą (pvz., neskatina žmonių dirbti, neskatina verslo įmonių pelningai investuoti), dėl ko sumažėja šalies BVP. Efektyvumo prasme geriau apmokestinti „blogi“ (pvz., aplinkos teršėjus dėl neigiamų poveikių gamtai ir sveikatai) nei „gėri“ (darbą). Efektyvumo principas teigia, kad apmokestinimas turėtų koncentruotis ties veiklomis, kurios sukuria kaštus visuomenei taip, kad šių veiklų lygis būtų sumažintas arba išvis panaikintas.

Trečias svarbus dalykas – administravimas arba ekonomiškumo kriterijus. Juo yra reikalaujama, kad mokesčių mokėjimo (apskaičiavimo ir transakcijų) kaštai būtų kuo žemesni. Pvz., aukšti kaštai gali atsirasti ir pardavėjams laikantis PVM taisyklių, kai skirtingoms prekių grupėms yra taikomi nevienodi tarifai. Lygiai taip pat pajamų, kapitalo ir turto prieaugio administravimo kaštai bus didesni, jei bus naudojama daug mokesčių tarifų ir mokestinių lengvatų. Vis dėlto aukštesni administravimo kaštai gali būti pateisinami, jeigu mokesčių

sistema siekiama užtikrinti didesnę socialinę teisingumą ir efektyvumą, tačiau tokie kaštai turėtų būti vengtini, jei jie tik yra istorinės praktikos ar dalinės mokesčių struktūros reformos rezultatas (Bradford, 2000; Bailey, 2004).

Galiausiai, veiksmingumo yra siekiama, kai mokesčių pajamų didinimas yra diversifikuojamas naudojant skirtingus šaltinius. Labai progresyvus režimas gali slopinti darbinės iniciatyvas ir taip sumažinti ekonominio aktyvumo lygį. Antra vertus, jeigu prekių ir paslaugų mokesčiai yra pagrindinis mokesčių pajamų šaltinis, tai, kaip jau minėta anksčiau, gali skaudžiai atsiliiepti skurdesniems namų ūkiams, nes prekės ir paslaugos sudaro gana reikšmingą pajamų dalį, kai tuo tarpu turtingesni namų ūkiai didesnę dalį savo pajamų skiria taupymui. Anot Bailey'io, tai vėlgi suponuoja nuomonę, kad prekių mokesčiai turėtų būti didesni toms vartojimo formoms, kurios sukuria reikšmingus socialinius kaštus („blogi“). Vis dėlto jei tokios veiklos bus reikšmingai sumažinamos stipriai apmokestinant, tuomet gali būti surenkama mažiau mokesčių, o tai neigiamai atsiliieptų socialinėms išlaidoms.

Apibendrinant, kai mokesčių instrumentas naudojamas perskirstymo tikslams, yra ne tik svarbu, kad būtų įtraukti ypatingi asmenų poreikiai (siekiama daugiau socialinio teisingumo), tačiau kartu mokesčiai neturėtų slopinti darbinių iniciatyvų, investavimo ir asmeninės gerovės kūrimo (nuosavybės ir turto kaupimo), t. y. turi tenkinti efektyvumo kriterijų. Taip pat svarbūs mokesčių sistemos administravimo kaštai bei šaltinių, iš kurių renkami mokesčiai, diversifikavimas (veiksmingumo kriterijaus įgyvendinimas).

1.4.4.1.5. Mokesčių režimų tipologijos

Politikos mokslų atstovai ilgą laidą daugiau dėmesio skyrė ekonominiams ir politiniams veiksniams, kurie lemia skirtingų gerovės režimų išskyrimą. Tačiau pastaruoju metu atsigręžiama ir į mokesčių politiką bandant išsiaiškinti, ar gali išskirti gerovės modeliai paaiškinti ir mokesčių politikos variacijas skirtingose šalyse. Visumines šalių mokesčių sistemas, panašiai kaip socialinės apsaugos sistemas, yra bandoma analizuoti apjungiant į grupes pagal tradicinę

gerovės pasaulių klasifikaciją, pritaikant teritorinį, politinį, religinį, ir kitus pūvius.

Pastebėta, kad apmokestinimo pasauliai yra reikšmingai susiję su dominuojančia politika (angl. *partisan politics*), kitais žodžiais tariant, partine vyriausybės sudėtimi, ideologiniu skirtingų partijų valstybėje dominavimu, kadangi mokesčių tarifai ir mokesčių struktūros bei jų kompleksiskumas yra susiję su partijų preferencijomis. Pastebėta neigiama koreliacija tarp konservatyvių partijų ir bendrų mokesčių pajamų ir teigiama koreliacija tarp kairiųjų partijų ir pajamų surinkimo. Kairiosios partijos perskirsto pajamas siekiant mažinti skurdą, tuo tarpu konservatyvios sutelkia dėmesį į gerovės kūrimą, kainų stabilumą, rinkos ekonomiką ir žemus mokesčius (Lammert, 2004).

Tuo tarpu Wagschallas (2001), kaip ir savo laiku Maxas Weberis, atkreipia dėmesį į religiją. Socialiniai demokratiniai ir liberalūs konservatyvieji mokesčių režimai yra daugiausiai protestantiškose, o krikščioniški demokratiniai režimai yra katalikiškose šalyse. Be to, religija yra svarbi ne tik visuomenei, bet ir partinei sistemai, gerovės režimo struktūroms, mokesčių dydžiams bei mokesčių sistemos struktūroms⁶⁸. Religijos ir mokesčių sistemos sąryšis gali pasireikšti dviem anksčiau paminėtais apmokestinimo principais: pajėgumų mokėti principu, kuris dominuoja protestantiškose, ir naudos principu, kuris paplitęs katalikiškose šalyse. Taip pat mokesčių režimus galima skirstyti apjungiant kelius kriterijus, pvz., apmokestinimo lygį ir dominuojantį apmokestinimo principą (1.4.1. paveikslas). Pagal šiuos principus Warschallas išskiria tris mokesčių režimus: Liberalų-konservatyvų (patenka Kanada, JAV, Šveicarija, Japonija, Didžioji Britanija, Australija ir Naujoji Zelandija); Krikščionišką-demokratinį arba korporatyvinį (Vokietija, Belgija, Nyderlandai, Austrija ir Prancūzija); ir Socialdemokratinį (Švedija, Danija ir Suomija) (cit. Lammert, 2004, p.11).

⁶⁸ Europos religiniai mokymai partinių sistemų pagalba yra perkelti į politikos priemones, tad religija turi ilgalaikį poveikį vertybėms ir moraliniams įsitikinimams.

Remiantis pastaruoju skirstymu, Wagschalas pastebi, kad konservatyviam-liberaliam mokesčių režimui yra būdinga didelė tiesioginių mokesčių dalis (individualių, verslo, turto). Tuo tarpu socialinio draudimo įmokos ir vartojimo mokesčiai yra santykinai žemi. Priešingai, krikščioniškame-demokratiname mokesčių režime yra būdinga platesnė apmokestinimo koncepcija, turima daug skirtingų mokesčių. Tiesioginiai mokesčiai nėra tokie svarbūs mokestinėms pajamoms, kokie jie yra liberaliuose režimuose, bet socialinio draudimo įmokos sudaro didelę valstybės pajamų dalį. Didelė mokesčių našta krikščioniškose demokratinėse šalyse tenka darbui. Socialdemokratinuose mokesčių režimuose aukštos mokestinės pajamos gaunamos iš aukštų pajamų mokesčių ir aukštesnių nei vidutinių mokesčių vartojimui. Socialinio draudimo įmokos yra palyginus žemos (pgl. Lammert 2004, p.11).

		Mokesčio tarifas	
		Aukštas	Žemas
Apmokes- tinimo principai	Pajėgumo mokėti principas	Socialdemokratinis režimas	Konservatyvus liberalus režimas
	Naudos principas	Krikščioniškas demokratinis režimas	

1.4.1. pav. Mokesčių režimai

Šaltinis: Wagschal (2001, cit. Lammert, 2004, p.11)

Lammertas, analizuodamas mokesčių režimus, daugiau dėmesio skyrė mokesčių surinkimui bei mokesčių dydžiui, tuo tarpu Prasad ir Dengas bei Leroy'us žvelgia per atskirų mokesčių bei visos sistemos progresyvumo ar regresyvumo prizmę. Jie pastebi, kad socialdemokratinės ir konservatyvios valstybės turi labiau progresyviuos nuosavybės mokesčius nei liberaliosios⁶⁹. Tuo tarpu turto ir nuosavybės mokesčiai liberaliose šalyse gali būti netgi regresiniai, tikėtina dėl to, kad plačiau paplitęs nuosavo būsto turėjimas. Socialdemokratinės šalys turi regresyvesnius algalapio (pajamų mokesčius ir

⁶⁹ Kadangi nuosavybės mokesčiai sudaro mažą dalį mokestinių pajamų (nuo 2 iki 6 proc.) socialdemokratinėse šalyse, didesnis nuosavybės mokesčių progresyvumas šiose šalyse neturi didesnės įtakos visuminiam mokesčių progresyvumui (Prasad ir Deng, 2009, p.445).

socialinio draudimo įmokas) mokesčius nei kitos šalys. Pajamų mokesčio progresyvumas aukštesnis liberaliose nei socialdemokratinėse ir konservatyviose šalyse. Tuo tarpu vartojimo mokesčiai yra regresiniai visose šalyse, vis dėlto mažesnis regresyvumas stebimas liberaliam režimui priskiriamose valstybėse ir didesnis – socialdemokratiniam (Prasad ir Deng, 2009; Leroy, 2011). Kadangi šie pajamų ir vartojimo mokesčiai vaidina gana reikšmingą vaidmenį bendrame mokesčių surinkime visose šalyse, tad ir didesnis ar mažesnis šių mokesčių progresyvumas (regresyvumas) turi didelį poveikį visuminiam progresyvumui. Remiantis šiomis tipologijomis, dar kartą galima patvirtinti anksčiau išsakytą teiginį, kad regresyvūs mokesčiai leidžia plėstis gerovės valstybei.

Taigi bendra išvada būtų tokia, kad liberalios šalys turi labiau progresinius mokesčius nei socialdemokratinės⁷⁰, taip pat pirmosios, surenkant biudžetą, daugiau remiasi tiesioginiais mokesčiais, o antros – pajamų ir vartojimo mokesčiais. Tuo tarpu krikščioniškame-demokratiname mokesčių režime yra būdinga platesnė apmokestinimo koncepcija, turima daug skirtingų mokesčių, didelis darbo apmokestinimas (ypač socialinio draudimo įmokomis). Mokesčių tarifai didesni socialdemokratinėse ir krikščioniškose demokratinėse šalyse, mažesni – liberaliame režime. Vis dėlto pastarosios grupės šalys, kaip ir socialdemokratinės, remiasi pajėgumo mokėti principu, kai tuo tarpu kontinentinės – naudos apmokestinimu.

1.4.4.2. Išmokos

Dar vienas svarbus instrumentas pajamų perskirstymo procese – socialinės išmokos: socialinio draudimo ir socialinės paramos. Socialinis

⁷⁰ Išskiriant atskiras šalis Prasad ir Deng (2009) pastebi, kad JAV turi progresyvesnę mokesčių sistemą nei Europos gerovės valstybės (iš šešių šalių, kurioms autoriai galėjo paskaičiuoti ir vartojimo mokesčių, JAV yra vienintelė šalis, turinti visuminę progresyvią mokesčių sistemą). Švedija ir Danija – labiausiai regresinės mokesčių sistemos (dėl didelio vartojimo mokesčių regresyvumo). Tuo tarpu Britanijos mokesčių sistema yra regresyvesnė nei kontinentinių gerovės šalių. Tai labiausiai lėmė vartojimo mokesčių dalis bendroje mokesčių struktūroje (M.Thatcher vyriausybės sprendimai padarė mokesčių struktūrą regresyvesne: buvo padidintas vartojimo mokesčių vaidmuo bendroje mokesčių struktūroje ir sumažinti pajamų mokesčiai) (Gray, 2006).

draudimas teikiamas be pajamų ir/ar turto testavimo, dažniausiai remiantis ankstesnėmis įmokomis ir tam tikro nenumatyto atvejo atsiradimu (pvz., praradus darbą ar pasiekus tam tikrą amžių). Kadangi socialinio draudimo išmokos yra tiesiogiai susijusios su pajamomis, tad jos atspindi ankstesnę nelygybę, taigi, ir žmonės, kurie daugiau mokėjo įmokų (kaip dalį nuo savo pajamų), gaus daugiau ir išmokų. Tuo tarpu socialinės paramos arba neįmokinės išmokos yra dviejų tipų. Taip vadinamos universalios (kategorinės) išmokos yra suteikiamos be įmokų ar pajamų testavimo (pvz., vaiko išmokos). Antru atveju socialinė parama yra teikiama remiantis pajamų ir/ar išteklių testavimu. Tai yra išmoka, sukurta padėti individams ir šeimoms, kurios patiria skurdą, tiek dėl išskirtinių neigiamų sąlygų atsiradimo, tiek todėl, kad jie nėra aprępti socialiniu draudimu, o kartais socialinės paramos išmokos gali būti kaip priedas socialiniam draudimui.

Kaip jau minėta, išmokos mokamos atsitikus tam tikriems įvykiams, o kitaip, socialinėms rizikoms. Antai G.Esping-Andersenas išskiria trijų rūšių socialines rizikas, kurių kiekviena reikalauja tam tikros, unikalios perskirstymo logikos: gyvenimo ciklo rizika, tarpgeneracinė rizika ir klasinė rizika. Iš tiesų šios socialinės rizikos yra glaudžiai susiję su perskirstymo tipais. Gyvenimo ciklo rizika (pvz., senatvė, motinystė) susijusi su horizontaliu perskirstymu. Socialinis draudimas pirmiausiai sukurtas horizontaliam perskirstymui, siekiant perskirstyti pajamas gyvenimo ciklo eigoje. Tuo tarpu tarpgeneracinės rizikos (kurias Esping-Andersenas siejo su socialiniu paveldėjimu ir jo poveikiu asmens galimybėms) pareikalaus vertikalios perskirstymo, kurio pagrindinis tikslas – perskirstyti iš turtingesnių nepasiturintiems (Esping-Andersen ir Myles, 2009; Esping-Andersen, 1990, 1999). Klasikinis vertikalios perskirstymo pavyzdys – socialinė parama. Socialinės paramos sistemos pagalba paprastai siekiama padėti labiausiai paramos stokojantiems ir galima tikėtis, kad ši sistema turės didelį perskirstomąjį poveikį. Galiausiai klasinė rizika atspindi tam tikrų grupių didesnę pažeidžiamumą specifinėms rizikoms (žemesnio išsilavinimo asmenys dažniau patiria žemų pajamų ir nedarbo riziką; vienišos motinos dažniau patenka tarp skurstančiųjų ir kt.).

Pastaroji klasinė rizika gali pareikalauti tiek horizontalaus, tiek vertikalus perskirstymo ar jų derinio. Vis dėlto horizontalaus ir vertikalus perskirstymo atskyrimas ne visada toks aiškus, kadangi, pvz., socialinis draudimas turi ir vertikalus perskirstymo elementų, kai yra taikomos įmokų ir išmokų „grindys“ ar „lubos“.

Industrinės demokratijos pajamų perskirstyme naudoja tiek socialinės paramos, tiek ir socialinio draudimo išmokas (tik vienoje labiau dominuoja pirmosios, kitose – antrosios)⁷¹. Viena vertus, tiesioginiai transferai iš turtingų vargšams ar tiems, kuriems to reikia, yra efektyviausias perskirstymo metodas ta prasme, kad valstybė gali pasiekti specifines socialines grupes ir koncentruoti finansinius šaltinius į juos. Antra vertus, pasiekti skurstančius galima ir per universalias, visai populiacijai teikiamas, vienodo dydžio išmokas. Analizuojant mokesčių finansinę funkciją jau buvo minėta, kad geriau pajamų nelygybę šalyje mažina ne socialinės paramos išmokos (mokamos po pajamų ir/ar išteklių testavimo), bet universalios išmokos. Daugelis autorių pastebi, kad pajamas testuojančių programų vertikalus efektyvumas yra žemas⁷². Net kai kurie egalitarai pasisako už universalias programas. Iš esmės tai lemia du pajamas (ar/ir išteklius) testuojančių schemų minusai: santykinai žemas tokių išmokų gavimas (žmonės, kurie galėtų gauti šias išmokas iš dalies nesikreipia dėl to, kad stokoja informacijos arba atsisako priimti išmokas suvokiant jas kaip labdarą) ir aukšti administraciniai kaštai dėl procedūrų komplikotumo. Priešingai, universalių išmokų paėmimas dažnai siekia 100 proc. ir jų administravimas yra pigesnis. Be to, universalios politikos priemonės sukuria teigiamas naudas kiekvienam ir taip garantuoja aukštą pajamų lygį⁷³ (Pestieau, 2006; Moene, Wallerstein, 2001).

⁷¹ Daugelis gerovės valstybių tipologijų būtent ir remiasi socialinės apsaugos dizaino skirtumais, skirtingu socialinių išlaidų lygiu. Trumpai galima paminėti, kad kontinentinės (konservatyviosios) gerovės valstybės daugiau remiasi socialiniu draudimu, o liberaliose dominuoja socialinės paramos sistema. Tuo tarpu socialdemokratinėse būdingos visuotinos universalios išmokos.

⁷² Vis dėlto, pastarųjų metų palyginamosios empirinės studijos, kuriose pasitelkiami mikro lygmens duomenys, leidžia suabejoti šiais teiginiais (daugiau apie minėtus tyrimus disertacijos 3.5. skyriuje)

⁷³ Kadangi universalios programos suteikia tam tikras išmokas visiems, dauguma labiau linkusi tam pritarti, ir ši dauguma paremia „vergystę“, kad palaikytų ar padidintų išmokų dydį. Šiuo argumentu dažnai pagrindžiamas pajamas testuojančių programų įgyvendinimo neefektyvumas siekiant sumažinti nelygybę.

Šią argumentacijos liniją galima tęsti Kato mintimis. Ji teigia, kad didelių išmokų teikimas reprodukuoja save: aukštas dabartinių išmokų lygis, kuris tikėtina aprėpia didžiąją populiacijos dalį, padidina toleranciją didesnei naštai ir užtikrina daugumos paramą dosniam teikimui. Žemas išlaidų ir mokesčių lygis lemia priešingą baigtį ir užkerta kelią išmokų didėjimui. Pastaruoju atveju pagrindiniai tokios politikos rėmėjai bus skurstantys asmenys, kai tuo tarpu turtingieji tam priešinsis, o vidutinių pajamų gavėjai neretai bus indiferentiški⁷⁴ (Kato, 2003). Apskritai viešojo sektoriaus dydis leidžia gerai nuspėti ar šalyje mažės pajamų nelygė. Nors didelės socialinės išlaidos nebūtinai automatiškai užtikrins didesnę lygybę, tačiau stebint gerovės valstybes, didelis viešasis sektorius tapo būtina sąlyga didesnei lygybei, kadangi, priešingu atveju, jos siekimas yra sunkiau įmanomas⁷⁵.

Palyginimui, Lietuvoje išlaidos socialinės apsaugos išmokoms yra vienos mažiausių ES (2005 sudarė apie 8,5 proc., o 2010 – 13 proc. nuo BVP). Ta pati tendencija matoma vertinant bendras išlaidas socialinei apsaugai. Lietuva 2005 m. išleido apie 13 proc. nuo BVP, kai ES vidurkis buvo 27 proc. (daugiausiai 32 proc. Prancūzijoje ir mažiausiai 12 proc. Estijoje), o 2010 metais – jau 21 proc. nuo BVP⁷⁶ (ES vidurkis beveik 30 proc.; daugiausiai Danijoje 34 proc., mažiausiai Latvijoje – 17 proc.). Šie skaičiai leidžia numanyti, kad disponuojamų pajamų nelygė Lietuvoje taip pat turėtų būti didelė. Tai patvirtina Eurostat (2012) pateikiama statistika: 2010 metų duomenimis, disponuojamų pajamų nelygė (matuojant tiek Gini koeficientu, kuris siekia

⁷⁴ Tokia politika stokoja daugumos paramos, išskyrus specifinius atvejus: pvz., dauguma politiškai aktyvių skurdžiųjų yra kritiški dėl turto koncentracijos tarp mažo skaičiaus turtingųjų arba dauguma altruistiškų vidutinių pajamų asmenų palaiko tokias politikas.

⁷⁵ Kaip jau minėta anksčiau, akivaizdu, kad universalus teikimas yra brangus ir veda prie didesnio apmokestinimo, kai tuo tarpu nukreipimas ir pajamų testavimas gali egzistuoti kartu su žemesniu apmokestinimo lygiu. Reikia atsižvelgti ir į finansavimo pajėgumus: aukštų mokesčių šalys, besiremiančios regresyviais mokesčiais, labiau išgali finansuoti universalų teikimą nei žemų mokesčių šalys.

⁷⁶ Kadangi socialinės išlaidos nuo BVP yra santykinis dydis, tai jam svarbus ir BVP smukimo faktas, dėl kurio, net esant vienodam absoliučiam socialinių išlaidų lygiui, santykinės išlaidos nuo BVP rodys didesnes vertes.

36,9, tiek ir kvintiliniu santykiu – 7,3) Lietuvoje yra didžiausia palyginus su ES šalimis (ES vidurkiai atitinkamai siekia 30,5 ir 5,0))⁷⁷.

Apibendrinant, perskirstant pajamas gerovės kapitalizme naudojamos tiek socialinės paramos, tiek ir socialinio draudimo sistemos išmokos. Teikiant socialinės paramos išmokas dažnai yra taikomas pajamų testavimas (išskyrus kategorines išmokas) ir šios išmokos yra siejamos su vertikaliu perskirstymu. Tuo tarpu socialinio draudimo išmokų teikimas priklauso nuo ankstesnių pajamų, todėl manoma, kad tokių išmokų teikimas palaiko egzistuojančią nelygybę. Pastarųjų išmokų teikimas labiau siejamas su horizontaliu pajamų perskirstymu, nors šis atskyrimas yra labiau sąlyginis ir abi minėtos sistemos gali derinti abu perskirstymo tipus.

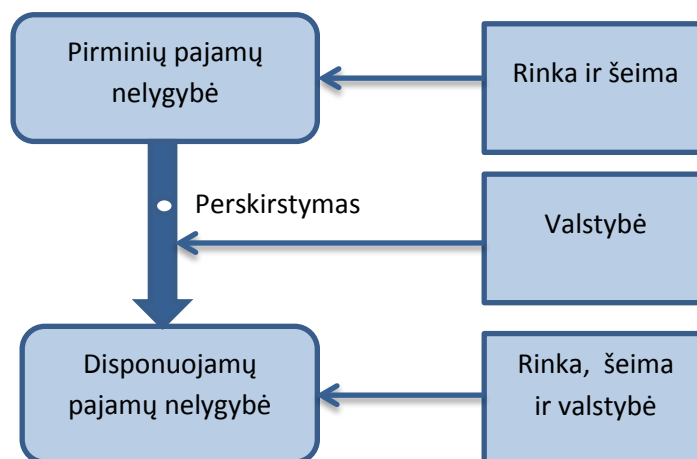
⁷⁷ Eurostat (2012):

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1> ir

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi180&plugin=1>

2. METODOLOGIJA

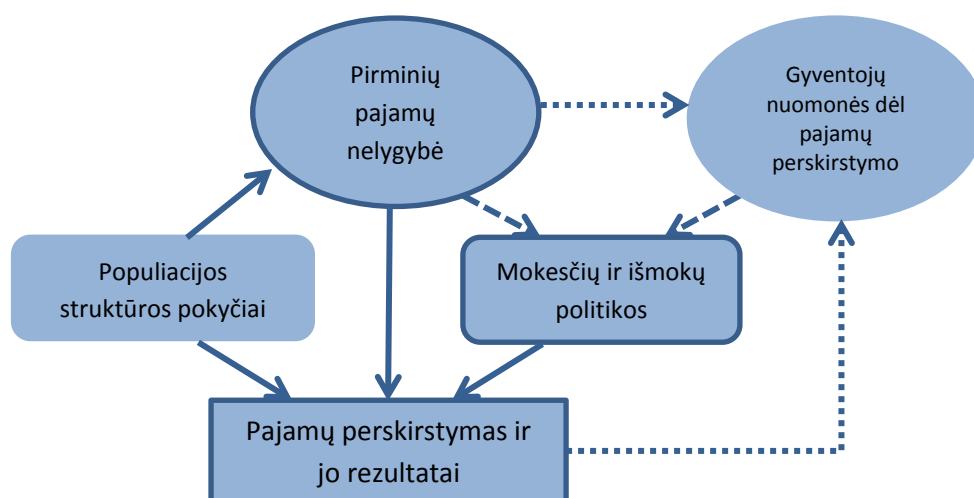
Teorinėje darbo dalyje buvo parodyta, kad perskirstymas gerovės kapitalizme yra viena didžiausių valstybės atliekamų veiklų dabartiniu laikotarpiu, kuria siekiama skirtingų tikslų, perskirstomi skirtingi objektai (dažniausiai vertinamos pajamos) tarp skirtingų žmonių (grupių) ir pasitelkiant tam tikrus instrumentus. Taigi pajamos, kurias mes gauname iš rinkos ir šeimos (t. y. pirminės pajamos) nėra tokios pat, kurias mes galiausiai suvartojame (t. y. disponuojamos pajamos). Valstybė įsikiša į rinkos ir šeimos kuriamą gerovės pasiskirstymą mokesčių ir išmokų forma, taip sumažindama arba padidindama atskirų gyventojų ar namų ūkių gerovę (sumokėti mokesčiai ir gautos išmokos turi tiesioginį poveikį namų ūkių ar atskirų asmenų ištekliams, kurie naudojami vartojimui). Šalies mastu toks valstybės įsikišimas per mokesčius ir išmokas mažina gyventojų pajamų pasiskirstymą. Kitaip tariant, pajamų skirtumai šalyje, kai gerovės paskirstyme ir perskirstyme dalyvauja visi trys institutai – rinka, šeima ir valstybė yra mažesni nei, veikiant tik rinkai ir šeimai (žr. 2.1. paveikslą).

2.1. pav. Pajamų nelygybė ir gerovės paskirstymo institutai
Šaltinis: sudaryta autorės

Populiacijos lygmenyje pajamų perskirstymo vertinimas yra ne toks paprastas, kadangi rinkos pajamos ir populiacija keičiasi tuo pačiu metu kaip ir

mokesčių ir išmokų politikų parametrai. Kadangi mokestinė našta ir teisė į išmokas priklauso nuo pajamų ir nuo populiacijos charakteristikų, esanti mokesčių ir išmokų sistema gali tapti mažiau ar labiau efektyvi mažinant nelygybę, net jei politikos taisyklės nesikeičia (Immervol, Richardson, 2011). Pvz., kai auga nedarbo lygis, matuojamas perskirstymas didėja net ir mokant vienodus išmokų dydžius darbo ieškančiajam kaip iki tol. Taip yra dėl to, kad daugiau žmonių kreipiasi dėl nedarbo pašalpos. Panašiai, progresyvus pajamų mokestis perskirstys daugiau, jei mokestinių pajamų skirtumai padidės. Atsižvelgiant į tai, *pajamų perskirstymą ir perskirstymo rezultatus šioje disertacijoje bus siekiama paaiškinti remiantis pagrindiniais socialinės politikos (mokesčių ir socialinių išmokų) pokyčiais ir kai kuriais populiacijos struktūros pokyčiais* (panaudojus agreguotos statistikos duomenis) (žr. 2.2. paveikslą).

2.2. pav. Empirinio tyrimo schema

Šaltinis: sudaryta autorės

Pastaba: išryškintiems aspektams darbe skiriamas pagrindinis dėmesys

Analizuojant perskirstymo pokyčius, taip pat yra svarbu įvertinti poreikį perskirstymui, t. y. esamą pirminių pajamų nelygybę ir gyventojų požiūrį į rinkos pajamų pasiskirstymą ir perskirstymą (perskirstymo rezultatus) (žr. 2.2. pav.). Didelė pirminių pajamų nelygybė (kurią labiausiai sąlygoja rinkos generuojami rezultatai, bet taip pat yra svarbi ir šalies populiacijos struktūra) ir

gyventojų pasisakymas už didesnę perskirstymą turėtų daryti poveikį mokesčių ir išmokų politikoms ir vesti link didesnio pajamų perskirstymo šių instrumentų pagalba. Nors mokesčių ir išmokų reformos gali veikti žmonių elgseną (pvz., dalyvavimą darbo rinkoje, darbo ir laisvo laiko paskirstymą ir kitus namų ūkių sprendimus), šiame darbe į tai nėra atsižvelgiama. Žinoma, perskirstymo ypatybės taip pat veikia ekonominis, socialinis, politinis, kultūrinis, istorinis, ideologinis kontekstas, svarbi ir išorinių organizacijų įtaka (ypač TVF ir PB nepriklausomybės atgavimo pradžioje, ir europeizacijos įtaka nuo 2004 metų), tačiau šie aspektai darbe nebus nagrinėjami (išskyrus kai kuriuos ekonominius rodiklius).

Taigi, siekiant disertacijos tikslo ir iškeltų uždavinių reikalinga išanalizuoti, kaip po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo keitėsi šalies socialinė politika, ekonominiai makro lygmens rodikliai ir gyventojų struktūra, kaip kito gyventojų pirminės pajamos ir pajamų nelygybė bei kokios yra gyventojų nuomonės apie norimą pajamų pasiskirstymą visuomenėje. Galiausiai, yra akcentuojama viešo – privataus skirtis, parodant kaip rinkos (ir šeimos) kuriamą gerovę tiriamu periodu veikė skirtingi valstybės pajamų perskirstymo instrumentai (kiek yra sumažinama pirminė pajamų nelygybė), koks yra perskirstymas skirtingų socialinių rizikų atveju bei kokie yra perskirstymo rezultatai tarp skirtingų gyventojų pajamų ir gyventojų socialinių ekonominių grupių. Darbe iškeltiems uždaviniams pasiekti naudojami duomenys ir metodai, kurie geriausiai atskleidžia tiriamą reiškinį, t. y. naudojami kiekybiniai reprezentatyvūs skerspjūviniai mikro lygmens duomenys apie asmenis ir namų ūkius, o taip pat tyrimas yra papildomas makro lygmens informacija. Kadangi perskirstymas suvokiamas tradicine tokio tipo tyrimuose vartojimo prasme, kaip pajamų nelygybės namų ūkiuose sumažinimas⁷⁸, pajamų nelygybės vertinimui naudojamas Gini indeksas.

⁷⁸ Žr. pvz., Immervol, Richardson (2011)

2.1. Naudojami duomenys ir analizės metodai

Disertaciniame darbe, siekiant atskleisti persikirstymo reiškinių besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje, pasirenkama naudoti tyrimo metodų bei duomenų trianguliaciją. Trianguliacija yra apibrėžiama kaip dviejų ar daugiau metodų (dažniausiai kiekybinio ir kokybinio) ar duomenų šaltinių naudojimas, siekiant plačiau ir giliau pažinti tiriamą reiškinį, o kartu ir padidinti tyrimo tikslumą, patikimumą, užtikrinti validumą. (Sarantakos, 1994; Olsen, 2004; Hussein, 2009).

Darbe yra derinami kiekybiniai ir kokybiniai duomenų rinkimo metodai (t. y. antrinė mikro ir makro lygmens statistinių duomenų bei teisės aktų ir mokslinės literatūros analizė) bei naudojami keli duomenų šaltiniai (skirtingus metus atspindintys mikro lygmens duomenys iš skirtingų skerspjuvinių tyrimų bei makro lygmens duomenys iš skirtingų žinybinių institucijų)⁷⁹. Toliau darbe naudojami duomenų šaltiniai pristatomi pagal atskiras tiriamo reiškinio sritis.

Socialinės politikos pokyčiams parodyti

Šioje dalyje apibendrintai parodoma kaip keitėsi įstatymai, reglamentuojantys atskiras socialinės apsaugos dalis bei kai kuriuos mokesčius po nepriklausomybės atkūrimo iki 2012 metų. Vykdoma tikslinė atranka, atsirenkant tik tuos įstatymus, kurie svarbūs socialinių išmokų ir tiesioginių mokesčių pokyčiams parodyti (pagrindinių socialinių draudimo ir socialinės paramos išmokų, gyventojų pajamų mokesčio, socialinio draudimo įmokų ir pridėtinės vertės mokesčio kaitą laikui bėgant). Pagrindiniai teisės aktai pasiekiami LR Seimo interneto svetainėje www.seimas.lt. Pokyčiams parodyti pasitelkiama *teisės aktų analizė ir mokslinės literatūros analizė*.

⁷⁹ Kalbant apie duomenų trianguliaciją, yra atskiriama: laikas, vieta ir asmenys. Taigi duomenys gali skirtis priklausomai nuo to, kada jie buvo surinkti, nuo žmonių, įtrauktų į duomenų rinkimo procesą ir aplinkos, kurioje duomenys buvo renkami (Hussein, 2009).

Makro lygmens reiškiniams pavaizduoti

Perskirstymo lygio skirtumų (gerovės valstybės pastangų ir rezultatų rodiklių) Lietuvoje bei tarp atskirų ES šalių palyginimui panaudoti Eurostat pateikiami 2000-2010 metų makro lygmens ir meta duomenys⁸⁰. Taip pat panaudojami Pasaulio banko (*angl.* Worldbank) statistiniai duomenys bei Lietuvos statistikos departamento informacija. Atliekama *antrinė žinybinės agreguotos statistikos duomenų analizė*.

Perskirstymo ir pajamų nelygybės kaitai aprašyti ir matuoti

Pajamų perskirstymui mokesčių ir išmokų pagalba analizuoti atliekama antrinių duomenų analizė pasitelkiant kiekybinius mikro lygmens duomenis⁸¹ iš Lietuvos namų ūkių biudžetų tyrimo (toliau NŪBT)⁸², taip pat naudojama statinio mokesčių ir išmokų mikrosimuliacinio modelio EUROMOD⁸³ išvestinė duomenų bazė (naudota v6.00 modelio versija), besiremianti ES Pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo (toliau PGS)⁸⁴ duomenimis. Abu šiuos

⁸⁰ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/metadata>

⁸¹ Mikro duomenų bazės – tai duomenų rinkiniai, talpinantys informaciją apie individualius vienetus (asmenis ar/ir namų ūkius), ypač vienetų socio-demografines charakteristikas (tokias kaip amžius, lytis, vedybinis statusas, namų ūkio dydis ar sudėtis) ir ekonominę informaciją (pvz., pajamų komponentai mokesčių politikoje, darbo jėgos statusas užimtumo politikoje). Pagrindinis reikalavimas tokiam duomenų rinkiniui, - kad tiesiogiai su modeliuojama politika susijusi populiacija būtų reprezentatyvi.

⁸² Lietuvos Statistikos departamentas nuo 1996 metų atlieka namų ūkių biudžetų tyrimą, kurio metodika buvo parengta padedant Pasaulio banko ekspertams bei laikantis Eurostat rekomendacijų (2003 m. metodika buvo peržiūrėta ir patobulinta). „Tyrimo tikslas – gauti patikimą informaciją apie namų ūkių gyvenimo lygį, t. y. pajamas, vartojimo išlaidas, jų struktūrą, būsto sąlygas, apsirūpinimą ilgalaikio naudojimo daiktais ir pan.“ (Statistikos, 2005, p. 5).

⁸³ EUROMOD - tai pirmasis ir iki šiol vienintelis tarptautinis mikrosimuliacinis modelis. Jis buvo sukurtas 1998-2000 metais, siekiant nuosekliai analizuoti senųjų 15 ES šalių narių gerovės politikas bei jų perskirstymo pasekmes. 2005 metais prasidėjo EUROMOD mikrosimuliacinio modelio plėtra į naująsias ES šalis. Šiuo metu į modelį įtraukta ir Lietuva. EUROMOD yra sudarytas iš atskirų nacionalinių modulių, kurie vėliau yra apjungti į bendrą modelio struktūrą. EUROMOD įgalina palyginti kaip viena ar kita mokesčių ir išmokų reforma atsilieptų skirtingoms visuomenės grupėms kiekvienoje ES šalyje ir tokiu būdu padeda įvertinti ne tik pavienių šalių socialinės politikos raidą, bet ir bendrus ES socialinius ekonominius tikslus ir vykdomų programų padarinius. Daugiau informacijos apie EUROMOD galima rasti pvz., H. Sutherland (2007) bei C. Lietz ir D. Mantovani (2007). Daugiau apie Lietuvos mokesčių ir išmokų duomenis EUROMOD'e galima paskaityti pvz., V. Ivaškaitė-Tamošiūnė et al. (2010).

⁸⁴ Pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimas (*angl.* EU-SILC – *Community Statistics on Income and Living Conditions*) yra atliekamas visose Europos Sąjungos šalyse. Tyrimo tikslas – rengti kiek įmanoma tiksliau palyginamą Europos Sąjungos šalių informaciją apie gyventojų pajamas, skurdo ir socialinės atskirties lygį ir sudėtį, ilgalaikį skurdą (Statistikos, 2007). EU-SILC duomenų bazė buvo pradėta kaupti nuo 2004 metų. 2005 metais ji jau apėmė visas 25 tuometines ES nares, o taip pat Norvegiją ir

reprezentatyvius skerspjūvio tyrimus (NŪBT ir PGS) vykdo Lietuvos statistikos departamentas.

Šiame darbe naudojama 15 skirtingus metus atspindinčių duomenų rinkinių. Analizei pasitelkiami 8 NŪBT duomenų rinkiniai: 1996, 1999, 2000 ir 2004-2008 metų. Kadangi dėl finansinės krizės Lietuvoje nuo 2009 metų laikinai buvo nutrauktas NŪBT duomenų rinkimas (atnaujintas tik 2011 metais), papildomai naudojami 7 EUROMOD išvestiniai duomenų rinkiniai, parodantys 2005-2011 metų situaciją (šie simuliuoti duomenys remiasi 2005 ir 2007 PGS pirminiais duomenimis). EUROMOD išvestiniai duomenys, o ne pirminiai PGS, yra pasirinkti dėl dviejų priežasčių. Pirma, naudojant tik PGS duomenis aprėpiamas laikotarpis būtų trumpesnis – iki 2009 m., tuo tarpu išvestiniai duomenys atspindi ilgesnį laikotarpį ir leidžia įvertinti pastarųjų metų pokyčius, kadangi modelis yra atnaujinamas pagal tam tikrus šalies ūkio augimo parametrus⁸⁵. Antra, šie duomenys jau paruošti analizei, tad nebereikalingas atskiras duomenų „valymo“ etapas. Šie išvestiniai duomenys yra taip pat patikimi, kaip ir PGS duomenys (atliekama modelio mikro ir makro validacija).

Tyrime persidengia 2004-2008 metų laikotarpio NŪBT ir EUROMOD išvestiniai duomenys, o tai leidžia geriau įvertinti skirtingų duomenų šaltinių suderinamumą, jautrumą ir tinkamumą vertinant pajamų perskirstymą Lietuvoje. Pridėtinės vertės mokesčio (PVM) perskirstomojo poveikio analizei atlikti naudojami tik 2008 m. NŪBT išlaidų duomenys (tokį pasirinkimą lėmė vartojimo duomenų gausa ir pačios analizės imlumas laikui).

Abu šie tyrimai (NŪBT ir PGS), kaip minėta, renka ir pateikia informaciją apie gyventojų pajamas, skurdo ir socialinės atskirties lygį. Statistikos departamento leidiniuose galima rasti bendruosius disponuojamų namų ūkių išlaidų pasiskirstymus pagal įvairias socialines ekonomines grupes, pagal gyvenamą vietovę, taip pat skurdo lygį tarp įvairių gyventojų grupių. Statistikos departamentas pateikia informaciją ir apie gyventojų disponuojamų

Islandiją. Šiuo metu ši mikro duomenų bazė yra didžiausias Europos palyginamasis tyrimas apie gyventojų pajamas bei gyvenimo sąlygas.

⁸⁵ Daugiau apie išvestinius EUROMOD duomenis pateikta 2 priede.

pajamų nelygybę (Gini koeficientą), skurdo rizikos lygį ir jo kaitą. Skirtingų ES šalių Gini koeficientus (pajamų nelygybę) pateikia ir Eurostat (remiantis ES PGS tyrimu). Pastarieji agreguoti duomenys parodo tik disponuojamų pajamų nelygybę po valstybės įsikišimo, t. y. po tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų, tačiau detaliau nėra nagrinėjama koks yra šalies (šalių) perskirstymo lygis (nelyginami Gini koeficientai prieš ir po išmokų bei mokesčių), kaip ir nėra analizuojama kiek atskirai prie perskirstymo prisideda skirtingi instrumentai (atskiros išmokos (ar jų grupės) ir mokesčiai) bei koks yra tų instrumentų progresyvumas, efektyvumas, dydžio poveikis. Norint įvertinti minėtus aspektus, paprastai naudojami pirminiai atrankinių gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimų duomenys (pvz., dažnai naudojami namų ūkių tyrimai, ES PGS, LPS (Liuksemburgo pajamų studija, *angl. Luxemburg Income Study (LIS)*), EBPO (Europos bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos, *angl. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*) mikro lygmens duomenys ir pan.) (žr. pvz., Wang ir Caminada, 2011; Kenworthy, 2011; Immervoll ir Richardson, 2011; Fuest et al., 2009, 2010 ir kt.). Taigi ir šioje dalyje bus pasitelkiami pirminiai atrankinių mikro lygmens tyrimų duomenys (NŪBT ir išvestiniai EUROMOD), kuriais remiantis bus parodomas ne tik galutinis perskirstymo rezultatas, bet ir perskirstymo lygis (palyginus su pirminėmis pajamomis) ir koks yra perskirstymo poveikis skirtingoms gyventojų pajamų ir gyventojų socialinėms ekonominėms grupėms. Plačiau apie pagrindinius šių duomenų rinkinių privalumus ir ribotumus pateikiama 1 priede. Panaudojus pirminius mikro lygmens NŪBT ir EUROMOD išvestinius duomenų rinkinius *atliekama antrinė duomenų analizė*.

Gyventojų nuomonės apie pajamų pasiskirstymą kaitai parodyti

Lietuvoje nuo 1990 buvo atliekama keletas tiek nacionalinių, tiek tarptautinių reprezentatyvių tyrimų, kuriais siekiama išsiaiškinti gyventojų nuomonę apie įvairius visuomeninius, politinius, ekonominius, socialinės nelygybės ar teisingumo aspektus šalyje. Darbe bus apibendrinami 8

individualaus lygmens skerspjūvinių apklausų tyrimai, kuriuose prašoma išsakyti nuomonę apie pajamų pasiskirstymą (šiuo atveju neanalizuojami pilni tyrimai, o tik atrenkami kintamieji, atspindintys respondentų požiūrį į perskirstymą ir valstybės vaidmenį perskirstant pajamas). Gyventojų požiūriui atspindėti buvo panaudoti duomenys iš šių tyrimų: integruotas Pasaulio vertybių tyrimas, įtraukiantis ir Europos vertybių tyrimo duomenis, apimantis 1990, 1997, 1999 ir 2008 metus; Naujojo Baltijos barometro 1993-2004 m. tyrimas; Tarptautinė socialinio tyrimo programa: Socialinė nelygybė, 2010 m. lapkritis - 2011 m. vasaris; Socialinė politika, 2010 m. lapkritis - 2011 m. vasaris. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad apibendrinti skirtingų tyrimų rezultatus nėra paprasta, – nors klausama apie tuos pačius dalykus, tačiau dėl skirtingų klausimų ir atsakymų formuluočių skiriasi vienaip ar kitaip pasisakiusiųjų dalis. *Atliekama antrinė šių duomenų analizė.*

2.2. Mikro lygmens duomenų paruošimas ir analizės metodai

2.2.1. Duomenų paruošimas

EUROMOD išvestinė duomenų bazė jau yra sutvarkyta ir paruošta analizei. Tuo tarpu NŪBT duomenys reikalauja papildomų apdorojimų (duomenų „išvalymo“). Sekant visuotiniu sutarimu (ypatingai tai akcentuoja Liuksemburgo pajamų studijos⁸⁶), iš tolimesnės analizės pašalinami tie asmenys, kurių ekvivalentinės disponuojamos pajamos⁸⁷ vienam asmeniui yra nulinės ar minusinės, ar jeigu tokių verčių išvis nėra pateikta. Taip siekiama, kad tokie namų ūkiai neiškreiptų analizės rezultatų.

2008 metais iš tolimesnės analizės naudojant NŪBT duomenis buvo pašalinti 28 asmenys, 2007 – 38, 2006 – 70, 2005 – 49, 2004 – 143, 2000 – 176; 1999 – 233, o 1996 – 279 asmenys. Šie pašalinimai sudaro labai nedidelę tiriamosios aibės dalį (iš viso tyrime dalyvauja 18-24 tūkst. respondentų, kurie atitinka apie 3,4 - 3,5 mln. gyventojų). Reikia pastebėti, kad nors ankstesniais

⁸⁶ Pvz., Wang ir Caminada (2011), Mahler ir Jesuit (2006).

⁸⁷ Apie naudojamą ekvivalentinę skalę ir analizės vienetą rašoma 2.2.3. darbo dalyje.

metais iš analizės pašalinama daugiau stebėjimų, apklausiamų asmenų skaičius tais metais taip pat buvo didesnis.

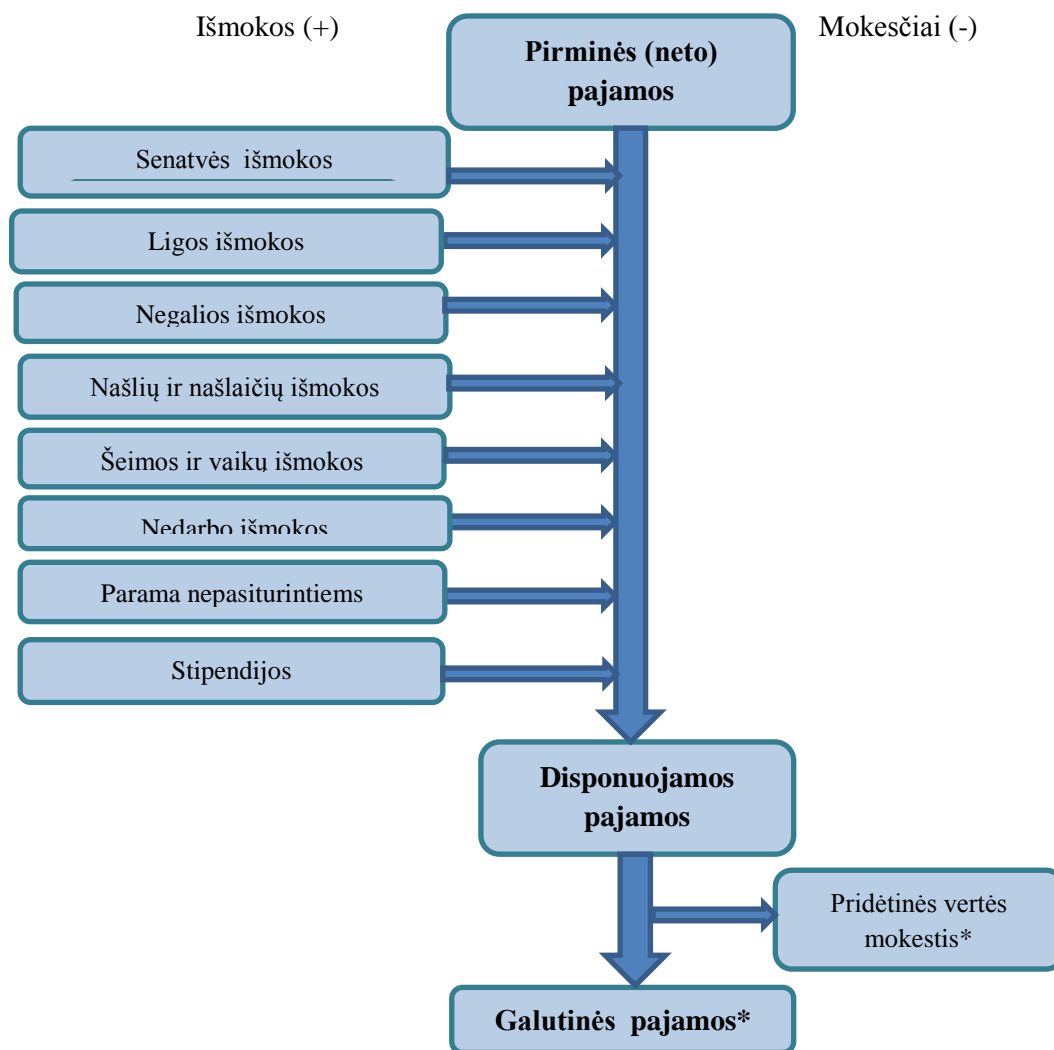
2.2.2. Pajamų sudarymo samprata

Perskirstymo tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų pagalba analizei yra naudojami du skirtingi duomenų rinkiniai, tad skiriasi ir naudojamos pajamų sampratos. Šiuos skirtumus apsprendžia duomenys.

Kaip jau minėta, NŪBT atskirus pajamų komponentus pateikia neto forma (jau atskaičius mokesčius), tad mokesčių poveikis disponuojamoms pajamoms remiantis šiais duomenimis nėra vertinimas. Žemiau pateikiama apibendrinta schema (2.2.1. pav.), kaip, remiantis NŪBT duomenimis, yra sudaromos disponuojamos pajamos, t. y. kokios išmokų grupės yra pridedamos prie pirminių neto pajamų arba kitaip, rinkos pajamų po mokesčių, ir galutinės pajamos.

Pateiktame 2.2.1. paveiksle socialinių išmokų grupės atitinka visuotinai pripažintas socialines rizikas (papildomai dar atskiriama kitų išmokų grupė, kurią šiuo atveju sudaro gaunama stipendija), tad ir analizėje bus atsižvelgiama, kiek yra perskirstoma konkrečių socialinių rizikų atvejais mokant socialines išmokas. Analizėje naudojama pajamų samprata, t. y. kokios konkrečios pajamos priskiriamos pirminėms neto pajamoms, tiek ir kokios atskiros išmokos sudaro išskirtas išmokų grupes, pateikiama 2 priedo 1 lentelėje. Reikia atkreipti dėmesį, kad analizėje naudojami tik piniginiai pajamų komponentai (į natūrinius nėra atsižvelgiama).

Tuo tarpu EUROMOD paremtais duomenimis pajamų samprata ir tai, kaip mokesčiai ir išmokos yra apjungiami pateikta 2.2.2. paveiksle. Naudojant pastarąjį duomenų rinkinį yra įvertinamas ir tiesioginių mokesčių vaidmuo: gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų, o tuo tarpu socialinės išmokos apjungiamos į dvi platesnes grupes – socialinio draudimo išmokų ir socialinės paramos išmokų.

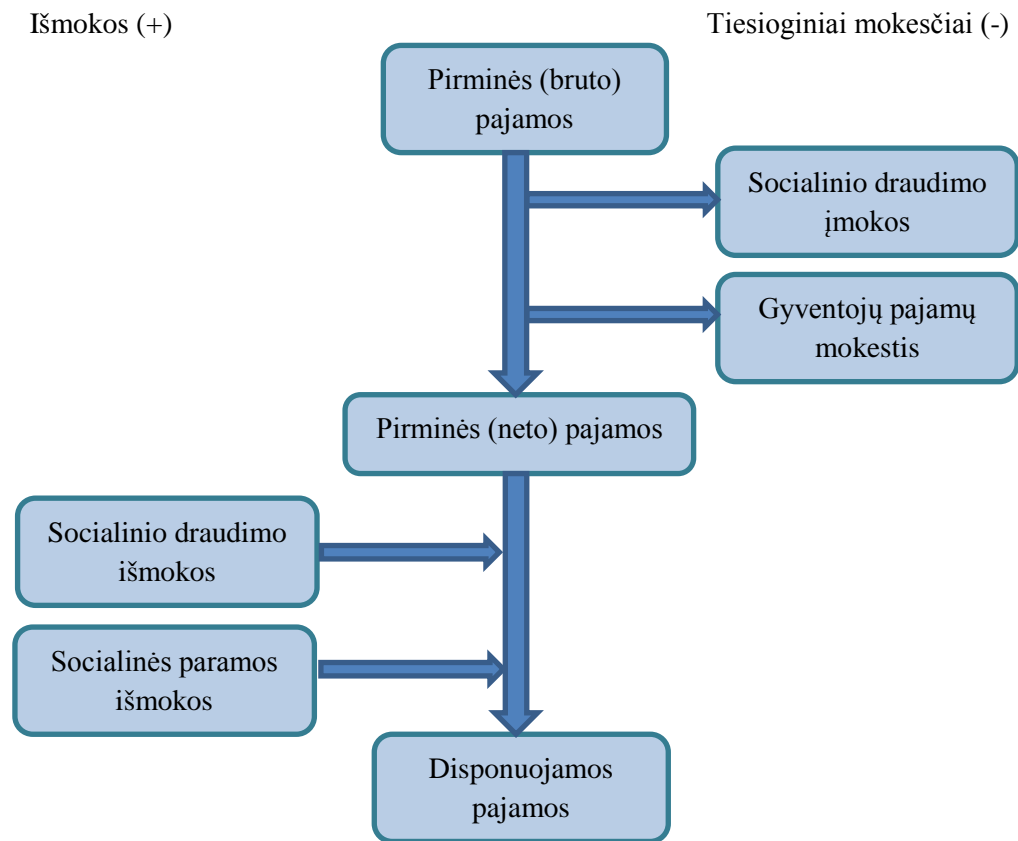

2.2.1. pav. Disponuojamų ir galutinių pajamų sudarymo schema remiantis NŪBT duomenimis

Šaltinis: sudaryta autorės

Pastaba: kiekviename žingsnyje yra naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė.

* Galutinių pajamų samprata naudojama tik analizuojant PVM poveikį perskirstymui 2008 m.

2.2.2. pav. Disponuojamų pajamų sudarymo schema remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis

Šaltinis: sudaryta autorės

Pastaba: kiekviename žingsnyje yra naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė.

Atskiri pajamų komponentai, kurie yra įtraukiami į šią pajamų sampratą, pateikiami 2 priedo 2 lentelėje. Kaip ir NŪBT atveju analizėje naudojami tik piniginiai pajamų komponentai.

2.2.3. Analizės vienetas

Kiekviename tyrime svarbus matavimo vieneto klausimas. Tiek NŪBT, tiek ir PGS renka duomenis apie namų ūkius ir juose gyvenančius asmenis. Neretai dominantis objektas yra individas, tačiau ne visi individai, kurie negauna rinkos pajamų iš tiesų skursta (kadangi yra dalijamasi kitų namų ūkio narių gaunamomis pajamomis). Kita vertus, naudojant namų ūkio pajamas būtų neatsižvelgiama į svarbius namų ūkio sudėties ir dydžio skirtumus.

Dažniausiai tyrimuose naudojama namų ūkio pajamų vienam (ekvivalentiniam) nariui samprata.

Šiame darbe taip pat naudojama pajamų vienam ekvivalentiniam asmeniui samprata. Ekvivalentinė skalė yra funkcija, kuri suskaičiuoja adaptuotas pajamas remiantis bendromis namų ūkio pajamomis ir namų ūkio charakteristikų vektoriumi (Wang ir Caminada, 2011). Kitaip tariant, ekvivalentinės skalės atsižvelgia į masto ekonomija namų ūkio viduje. Dažniausiai tyrimuose yra naudojamos šios ekvivalentinės skalės: EBPO skalė, suteikianti pirmam namų ūkio nariui svorį lygų 1, antram (14 metų ir vyresniam asmeniui) – 0,7, o vaikui iki 14 metų – 0,5; (pajamos namų ūkyje paprastai dalinamos iš ekvivalentinės skalės sumos); LPS paprastai traukia kvadratinę šaknį iš namų ūkio narių skaičiaus; Eurostat naudoja EBPO modifikuotą ekvivalentinę skalę, suteikiančią pirmam namų ūkio nariui 1, antrajam (14 metų ir vyresniam asmeniui) – 0,5, o vaikui iki 14 metų – 0,3. Nors ekvivalentinės skalės pasirinkimas iš tiesų gali gana stipriai veikti matuojamą pajamų nelygybę⁸⁸, tačiau šiame darbe ekvivalentinių skalių klausimas nebus nagrinėjamas, o siekiant nuoseklumo su ES naudojama metodika, *naudojama pastaroji modifikuota EBPO skalė*.

Namų ūkis kaip analizės vienetas naudojamas tik parodant namų ūkių išlaidas skirtingoms prekių grupėms, namų ūkių taupymo lygį, apskaičiuojant realų taikomą PVM tarifą, tačiau vertinant PVM poveikį pajamų nelygybei, siekiant nuoseklumo su kitais skaičiavimais, analizės vienetu laikomas ekvivalentinis asmuo (naudojamos ekvivalentinės namų ūkio pajamos vienam asmeniui).

⁸⁸ Egzistuoja gausybė tyrimų, kuriuose yra analizuojamas skirtingų ekvivalentinių skalių vaidmuo, analizuojamas sudarymas bei poveikis pajamų nelygybės ar skurdo vertinimams (žr. pvz., Lysiotou (1997), Muellbauer ir Ven (2004), Bellù ir Liberati (2005), Creedy ir Sleeman (2005) ir Bargain (2008) ir kt.). Lietuvoje skalių poveikis atskirų tyrimų rezultatams iki šiol nebuvo nagrinėtas.

2.2.4. Perskirstymo vertinimas

Gerovės režimų, pajamų nelygybės, ir perskirstymo tyrimai ekonominių ir socialinių mokslų literatūroje turi ilgametę tradiciją (Fuest, Niehues ir Peichl, 2010). Ypač gausu palyginamųjų tyrimų, kuriuose vertinama pajamų nelygybė laikui bėgant, o pastaruoju metu daugėja tyrimų perskirstymo srityje (tai lėmė palyginamų mikro duomenų prieinamumas). Perskirstymo lygiui matuoti paprastai pasitelkiami pajamų nelygybės rodikliai ir vertinamas absoliutus arba santykinis pokytis (t. y. vertinama pajamų nelygybė prieš valstybės įsikišimą ir po jo)⁸⁹. Vertinant skirtingų mokesčių ir išmokų poveikį visuminiam perskirstymui paprastai pasitelkiamas vienas iš dviejų požiūrių: nuoseklus skaičiavimo (dekompozicijos) požiūris (angl. *Sequential accounting (decomposition) approach*) arba šaltinio dekompozicijos požiūris (angl. *Factor source decomposition approach*) (Wang ir Caminada, 2011; Fuest et al., 2010; Immervol ir Richardson, 2011).

Tarptautinėse mikro lygmens studijose dominuoja pirmasis, nuoseklus skaičiavimo požiūris. Remiantis tam tikru pajamų sudarymo eiliškumu, yra nuosekliai pridėdama atskira išmoka(-os), ar atimamas atskiras mokestis(-iai) ir *status quo* situacija palyginama su pajamų pasiskirstymu be atitinkamo instrumento. Tuo tarpu antruoju požiūriu (kurį pasiūlė Shorrocksas) vertinamas visų pajamų šaltinių poveikis *status quo* pajamų nelygybei tuo pat metu (Fuest et al., 2011).

Dabartinėje perskirstymo literatūroje yra diskutuojama, kuris požiūris yra tinkamesnis, kadangi nuo to, koks metodas bus taikomas – priklausys ir rezultatai, o tai savo ruožtu gali lemti skirtingus pasiūlymus dėl politikų tobulinimo. Nelygybės analizė paremta nuoseklus skaičiavimo požiūriu leidžia teigti, kad išmokos yra svarbiausias veiksnys mažinant pajamų nelygybę daugelyje šalių (pvz., Immervoll et al, 2005; Mahler and Jesuit, 2006; Fuest et al., 2010). Tuo tarpu šaltinio dekompozicijos požiūriu išmokos vaidina

⁸⁹ Žr., pvz., Mahler ir Jesuit (2006), Paulus et al. (2009), Wang ir Caminada (2011), Fuest et al (2011), Immervol ir Richardson (2011) ir daugelis kitų.

menką vaidmenį nelygybės mažinime, o kartais net ir prisideda prie jos didėjimo. Tuo tarpu mokesčiai ir socialinio draudimo įmokos traktuojamos kaip svarbiausi „indėlininkai“ nelygybės sumažinime (pvz., Jenkins 1995; Fuest et al., 2010). Anot Fuest et al (2010), dažniau pasirenkamas nuoseklaus skaičiavimo požiūris, pateikiantis gana intuityvius rezultatus, kad išmokos yra svarbiausias nelygybės sumažinimo šaltinis Europos šalyse⁹⁰.

Kaip jau minėta, perskirstymo lygiui matuoti paprastai pasitelkiami pajamų nelygybės rodikliai. Literatūroje pateikiama gausybė pajamų nelygybės matavimo rodiklių, iš kurių bene dažniausiai sutinkamas Gini koeficientas. Tyrimuose taip pat dažnai naudojami bendrosios entropijos rodikliai, Atkinsono koeficientas, procentiliniai⁹¹ santykiai, dažniausiai decilių ar kvantilių (vertinant skirtumą tarp pvz., pirmo ir dešimto procentinio arba santykį tarp jų; kartais procentiliai lyginami su mediana, siekiant parodyti sklaidos skirtumus tarp viršaus ir apačios) ir pan. Šiame darbe pajamų nelygbei matuoti pasirenkama naudoti Gini koeficientą, generalizuotą Gini koeficientą (dar vadinamą S-Gini), pirminių pajamų augimas parodomas pasitelkiant procentilius. Perskirstymui matuoti naudojamas Reynolds-Smolensky indeksas, taip pat pasitelkiami kituose tyrimuose dažnai naudojami rodikliai⁹²: Kakwani koeficientas (progresyvumas), mokesčių ar išmokų koncentracijos koeficientas (efektyvumas), instrumento dydis (tarifas) palyginus su pirminėmis pajamomis. Plačiau apie kiekvieną jų, pateikiant skaičiavimams naudojamas formules, rašoma 3 priede.

⁹⁰ Daugiau apie šiuos požiūrius ir ypatingai šaltinio dekompozicijos požiūrio kritiką galima paskaityti pvz., Célestin ir Clovis (2012) Cowell ir Fiorio (2010); Paul (2004); Sastre ir Trannoy (2002); Shorrocks (1999) ir kt.

⁹¹ Procentiliais vadinami skaičiai, dalijantys variacinę eilutę į 100 maždaug vienodų dalių, kitaip tariant, procentilis yra realusis skaičius, žemiau kurio pakliūna tam tikras procentas stebėjimų. Pvz., 25 procentilis (vadinamas kvartiliu) parodo, kad mažesnės stebimos reikšmės sudaro 25 procentų. 50 procentilis yra vadinamas mediana (vidutinėmis pajamomis) arba antruoju kvartiliu, o trečiasis kvartilis yra 75 procentilis (realusis skaičius, už kurį mažesnės stebimos reikšmės sudaro 75 proc.) (Olsson et al., 2007).

⁹² Žr. pvz., Wang ir Caminada, 2011; Immerwoll, Richardson, 2011; Anyaegbu, 2011, ir kt.

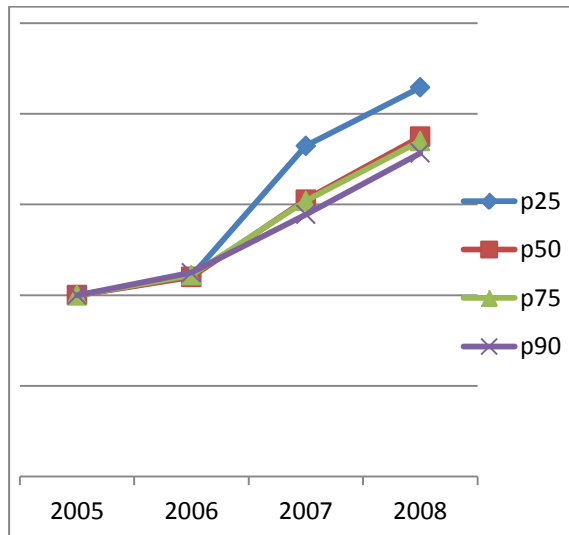
2.2.5. Skirtingų tyrimų duomenų suderinamumas, jautrumo analizė

Disertaciniu tyrimu siekiama aprėpti kuo ilgesnį laikotarpį, tačiau NŪBT šiuo metu tai leidžia padaryti tik iki 2008 metų. Todėl darbe įtraukiama dar vienas mikro lygmens duomenų rinkinys – EUROMOD išvestiniai (simuliuoti) duomenys, paremti PGS tyrimu. Duomenys apima 2005-2011 metų laikotarpį. Nors abu šie tyrimai yra reprezentuojantys visą Lietuvos populiaciją, tačiau jie yra atrankiniai, ir net taikant kalibruotus imties plano svorius, gali atsirasti kai kurių neatitikimų⁹³. Dėl galimų duomenų skirtumų gali atsirasti ir neatitikimų apskaičiuotuose pajamų nelygybės rodikliuose. Šioje dalyje bus lyginami kai kurie dviejų duomenų rinkinių (NŪBT ir EUROMOD išvestinių) pagrindu paskaičiuoti rodikliai ir apskaičiuojamas jų santykis, siekiant parodyti duomenų suderinamumą ir tinkamumą analizuojant ilgesnio laikotarpio pajamų perskirstymo pokyčius Lietuvoje.

Kaip jau minėta, EUROMOD išvestiniai duomenys – yra duomenų rinkinys, įtraukiantis tiek pirminius, tiek simuliuotus komponentus. Taigi lyginant su pirminiais ES PGS duomenimis gali atsirasti netikslumų, nes pagal EUROMOD taisykles simuliuotas išmokas gauna ir mokesčius moka visi tie, kurie pagal taisykles gali (privalo) gauti išmokas ar mokėti tam tikro dydžio mokesčius. Palyginus įvesties ir išvesties duomenų rinkinius būtų galima spręsti apie išmokų paėmimo lygį. EUROMOD duomenys remiasi 2005 metų PGS duomenų rinkiniu kaip pagrindine baze 2005 ir 2006 metų politikoms simuliuoti, ir 2007 metų PGS rinkiniu – 2007-2011 metų politikoms simuliuoti.

Siekiant parodyti kaip abu duomenų rinkiniai atspindi pirminių neto pajamų pasiskirstymo tendencijas pagal procentilius, analizuojami tik tų metų duomenys, kuriuos galima gauti iš abiejų tyrimų, t. y. 2005-2008 metų.

⁹³ Daugiau apie NŪBT ir PGS mikro duomenų panašumus ir skirtumus galima paskaityti Ivaškaitės-Tamošiūnės ir Salanauskaitės (2012) straipsnyje.

2.2.3. pav. Pirminių neto pajamų raida 2005-2008 metais skirtinguose pajamų pasiskirstymo taškuose naudojant NŪBT (kairėje) ir EUROMOD (dešinėje) duomenis (atsižvelgiant į infliaciją, atskaitos taškas – 2005 metai = 100)

Pastaba: p25, p50, p75, p90 – pirminių neto pajamų pasiskirstymo procentiliai. Naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė. Šaltiniai: autorės paskaičiavimai naudojant NŪBT ir EUROMOD išvestinius duomenis ir Statistikos departamento duomenis (metinė infliacija).

<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M2020102&PLanguage=0>

Pateiktame 2.2.3. paveiksle galima pastebėti, kad nors bendros tendencijos išlieka panašios, atsiranda matomi skirtumai 2006 ir 2007 metais (šiuo atveju didžiausi skirtumai 25 pajamų procentilyje). Šiuos neatitikimus galėjo lemti keletas priežasčių:

- Skirtumai 2006 metais (EUROMOD simuliuoti duomenys neišsiskyrė pagal procentilius) siejami su EUROMOD „atnaujinimo faktorių“ naudojimu senesnių metų PGS duomenims. Kaip minėta, 2006 metų politikoms simuliuoti naudojami 2005 metų PGS duomenys, kuriems pritaikomi „atnaujinimo faktoriai“. Visos gyventojų pajamos buvo indeksuojamos atsižvelgiant į bendras pajamų augimo, vartojimo prekių kitimo, socialinių išmokų augimo ir pan. tendencijas. Nebuvo atliekami demografiniai ar namų ūkių struktūros pakeitimai.
- Skirtumai 2007 metais gali būti siejami su atrankinių tyrimų specifika. 2007 metai EUROMOD'e yra referentiniai metai, o tai reiškia, kad jokie atnaujinimo faktoriai nebuvo taikomi, tad atliekami PGS pritaikymai yra minimalūs. Be to, skirtumai gali atsirasti, kadangi PGS tyrime pajamų

duomenys atspindi ankstesnių metų, o demografiniai – tų pačių metų situaciją.

- Nedideli pokyčiai gali atsirasti ir dėl to, kad kai kurie duomenys EUROMOD'e yra simuliuojami. Tai reiškia, kad visi, kurie pagal įstatymus turi teisę gauti pašalpas – jas gauna (nors realybėje nebūtinai visi kreipsis dėl pašalpų gavimo)⁹⁴, taip pat yra ir mokesčių atveju.
- 2008 metų EUROMOD duomenyse aukštesnius įverčius rodo 75 ir 90 procentiliai. Šie skirtumai taip pat gali būti siejami tiek su atrankinio tyrimo ypatybėmis (į tyrimo imtį pakliūna daugiau turtingesnių namų ūkių; arba mažiau namų ūkių šioje grupėje atsisako dalyvauti tyrime), tiek su „atnaujinimo faktorių“ pervertinimu modelyje.
- Galiausiai, simuliuoti EUROMOD duomenys atspindi metų vidurio situaciją (t. y. simuliuojamos politikos, kurios galiojo tų metų birželio 30 d.⁹⁵). Lietuvoje nemaža dalis įstatymų pokyčių įvyksta metų viduryje, t. y. liepos 1 d., tad jeigu pokyčiai politikose yra reikšmingi – jie neatspindimi EUROMOD duomenyse. Tokius metų vidurio politinius pokyčius galima geriau pamatyti analizuojant NŪBT duomenis, kadangi šiame tyrime respondantai pildo klausimynus kiekvieną mėnesį.

Nepaisant šiek tiek didesnių neatitikimų 2006 ir 2007 metais, bendros pirminių neto pajamų augimo tendencijos, naudojant abu duomenų rinkinius, išlieka panašios.

Taip pat yra svarbu užtikrinti, ar duomenų jautrumas apskaičiuojant pajamų nelygybės koeficientus išlieka panašus. 2.2.3. lentelėje yra pateikiami apskaičiuoti skirtingų metų pirminių ir disponuojamų pajamų Gini koeficientai bei perskirstymo lygis remiantis NŪBT (1) ir EUROMOD išvestiniais (2) duomenimis. Reikia atkreipti dėmesį, kad abiem atvejais yra naudojama pirminių neto pajamų samprata. Gautos vertės yra palyginamos ne tik tarpusavyje, bet ir su Eurostat (3) pateikiama statistika (tik disponuojamų

⁹⁴ Vis dėlto, anot Aidukaitės (2006) išmokų paėmimo procentas Lietuvoje (ir kitose Baltijos šalyse) artimas 100.

⁹⁵ Ši data pasirenkama, kad atitiktų tą patį referentinį periodą visose šalyse (skirtingų šalių palyginimo tikslais).

pajamų Gini, kadangi informacija apie pirminę pajamų nelygybę nėra pateikiama)⁹⁶.

2.2.3. lentelė. Gini rodiklių, apskaičiuotų remiantis skirtingais duomenų rinkiniais, palyginimas

Metai	NŪBT (1)			EUROMOD (2)			Eurostat (3)
	Gini(p)	Gini(d)	Perskirstymas	Gini(p)	Gini(d)	Perskirstymas	Gini (d)
2005	0,500	0,338	0,162	0,490	0,337	0,153	0,363
2006	0,488	0,338	0,149	0,494	0,342	0,152	0,350
2007	0,476	0,332	0,145	0,471	0,334	0,138	0,338
2008	0,462	0,309	0,153	0,474	0,333	0,142	0,340

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT ir EUROMOD išvestiniais duomenimis. Eurostat statistika: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en

Pastaba: Gini (p) – pirminių pajamų nelygybė; Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė.

Kitoje lentelėje (2.2.4.) pateikiami santykiai, parodantys kiek apskaičiuoti įverčiai yra panašūs tarpusavyje. Skirtumai yra pakankamai nedideli, kad galima būtų teigti, jog tiek NŪBT, tiek ir PGS duomenimis besiremiantys EUROMOD išvestiniai duomenys gali būti naudojami perskirstymo tendencijų analizavimui skirtingais metais.

2.2.4. lentelė. Gini rodiklių, apskaičiuotų remiantis skirtingais duomenų rinkiniais, santykių palyginimas

Metai	SANTYKIS				
	Gini (p)	Gini (d)	Gini (d)	Gini (d)	Perskirstymas
	(1/2)	(1/2)	(1/3)	(2/3)	(1/2)
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
2005	1,02	1,00	0,93	0,93	1,06
2006	0,99	0,99	0,97	0,98	0,98
2007	1,01	0,99	0,98	0,99	1,05
2008	0,97	0,93	0,91	0,98	1,08

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis 2.2.3. lentele.

Pastaba: Numeracija atspindi šiuos šaltinius: 1 – NŪBT; 2 – EUROMOD išvestiniai; 3 – Eurostat. Gini (p) – pirminių pajamų nelygybė; Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė.

Kaip matyti, pirminių pajamų apskaičiuotų Gini koeficientų santykis (Gini (p) [1]) remiantis NŪBT ir EUROMOD išvestiniais duomenimis yra tarp 0,97 ir 1,02; disponuojamų pajamų Gini (d) ([2]) – 0,93-1. NŪBT ir Eurostat ([3]) pateiktos statistikos atveju, santykis varijuoja nuo 0,91 iki 0,98. Mažiausias santykis (arba didžiausias skirtumas), kaip ir ankstesniu atveju, yra

⁹⁶ Rodikliai PGS tyrimo pagrindu.

2008 metais. Tai galima paaiškinti tyrimų atrankinėmis ypatybėmis, kadangi tiek EUROMOD išvestiniai duomenys, tiek ir Eurostat pateikiama statistika remiasi PGS duomenimis. Reikia pastebėti, kad NŪBT ir EUROMOD duomenimis apskaičiuoti nelygybės rodikliai tarpusavyje yra panašesni nei NŪBT ir Eurostat pateikiama statistika. Galiausiai, lyginant perskirstymo lygį išmokų pagalba matyti, kad NŪBT pagrindu apskaičiuotos vertės yra kiek didesnės (išskyrus 2006 metus) palyginus su EUROMOD vertėmis ([5]) ir kinta nuo 0,98 iki 1,08.

Apibendrinant galima teigti, kad tiek NŪBT, tiek EUROMOD išvestiniais duomenimis apskaičiuotos nelygybės rodiklių vertės yra gana artimos, todėl abu duomenų rinkiniai patikimai gali būti naudojami perskirstymo tendencijų analizei skirtingais metais. Vis dėlto, kadangi atskirais duomenų rinkiniais yra parodomi kiek skirtingi perskirstymo aspektai (yra skirtingas išmokų agregacijos lygis, bei tik EUROMOD duomenimis vertinamas ir mokesčių poveikis), todėl ir empirinėje darbo dalyje perskirstymo pokyčiai analizuojami atskirai pateikiant vienu ir kitu duomenų rinkiniu apskaičiuotus rezultatus.

2.3. Naudojamų metodų apibendrinimas ir naudojamos programos

Darbe naudojama tyrimo metodų ir duomenų trianguliacija, kurios metu derinami keli tyrimo metodai bei duomenų šaltiniai. *Teisės aktų analizė* ir *mokslinės literatūros analizė* parodo kokie svarbiausi pokyčiai įvyko 1990 - 2011 metais, kurie paveikė mokesčių ar išmokų skaičiavimo taisykles, aprėptį, tarifus ir pan. Populiacijos struktūros ir makroekonominiams reiškiniams analizuoti pasitelkiama *žinybinės (valstybinės) statistikos duomenų antrinė analizė*, naudojama *aprašomoji statistika*. Gyventojų nuomonių dėl perskirstymo kaitai vertinti naudojama mikro lygmens rinkinių *antrinė duomenų analizė*, naudojama *aprašomoji statistika*, ryšiui tarp nuomonės ir pajamų įvertinti naudojamas Spearmano koreliacijos koeficientas. Perskirstymo atliekamo mokesčių ir išmokų pagalba vertinimui pasitelkiama

pirminių mikro lygmens duomenų iš NŪBT ir EUROMOD (PGS) *antrinė duomenų analizė*. Reiškiniui išsamiai vertinti panaudota *aprašomoji statistika* (vidurkiai, procentiliai), sudarant skirtingas pajamų kategorijas panaudota nuoseklaus skaičiavimo metodika, kuria remiantis apskaičiuojami įvairūs *indeksai*: pajamų nelygybė (matuojama Gini koeficientu), Reynolds-Smolensky indeksas (perskirstymas), Kakwani progresyvumo koeficientas, koncentracijos indeksas (efektyvumas), išmokų ar mokesčių dydis (efektyvus tarifas). Atliekama abiejų duomenų rinkinių jautrumo analizė (pateikiama metodikos dalyje). Yra įvertinamas apskaičiuotų koeficientų ar indeksų standartinis nuokrypis (σ), įvertinamas patikimumas (95% pasikliautiniai intervalai) (žr. 2.3.1. lentelė).

2.3.1. lentelė. Naudojami duomenų rinkimo ir analizės metodai, duomenys

Tiriamos sritys	Metodai	Duomenys
Socialinės politikos pokyčiai	<i>Teisės aktų analizė ir mokslinės literatūros analizė.</i>	LR įstatymai (1990-2012 m.)
Makro lygmens reiškinių kaita	<i>Antrinė žinybinės agreguotos statistikos duomenų analizė (aprašomoji statistika).</i>	Makro lygmens duomenys iš Eurostat, Pasaulio banko (<i>Worldbank</i>) bei Lietuvos statistikos departamento (1990-2012 m.)
Poreikis perskirstymui: pirminių pajamų pasiskirstymo ir gyventojų nuomonės apie pajamų pasiskirstymą kaita	<i>Antrinė duomenų analizė (aprašomoji statistika).</i>	NŪBT, EUROMOD (PGS) išvestiniai mikro lygmens duomenys (1996-2011 m.). Europos vertybių tyrimas (LT), apimantis 1990, 1997, 1999 ir 2008 metus; Naujojo Baltijos barometro 1993-2004 m. tyrimas; Tarptautinė socialinio tyrimo programa: Socialinė nelygybė, 2010-2011 m.; Socialinė politika, 2010 -2011 m.
Perskirstymo ir pajamų nelygybės pokyčiai	<i>Antrinė duomenų analizė (aprašomoji statistika ir indeksai: Gini koeficientas, Generalizuotas Gini koeficientas; Reynolds-Smolensky indeksas; Kakwani progresyvumo koeficientas; koncentracijos koeficientas; (mokesčių ar išmokų) dydis).</i>	NŪBT (1996-2008 m.), EUROMOD (PGS) išvestiniai (2005-2011 m.) mikro lygmens duomenys.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Duomenų apdorojimui ir analizei atlikti naudojami SPSS (17 versija) ir Stata (10 versija) statistinės analizės paketai. Taip pat pasitelkiami papildomi Stata moduliai: DASP versija 2.1 (Araar, Duclos, 2009), Sgini (van Kerm, 2009), Progress (Peichl, Van Kerm, 2007).

3. PAJAMŲ NELYGYBĖ IR PERSKIRSTYMAS LIETUVOJE

3.1. Tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų įstatymų pokyčiai po nepriklausomybės atkūrimo

Gerovės kapitalizmo formavimosi Lietuvoje atskaitos tašku reikėtų laikyti nepriklausomybės atgavimą 1990 metais, kada vyko spartūs pokyčiai politinėje, ekonominėje, visuomeninėje ir kitose srityse, atsirado būtinybė keisti ir socialinės apsaugos sistemą, keisti galiojusius įstatymus pajamų apmokestinimo srityje. Nors gerovės kapitalizmo samprata, kaip jau minėta anksčiau, apima daug daugiau nei tik mokesčius ar išmokas, tačiau šiame darbe susitelkiama tik ties piniginiiais perskirstymo komponentais (socialinės apsaugos išmokomis, tiesioginiais ir netiesioginiais mokesčiais).

Lietuvos socialinės apsaugos sistema pradėta kurti pirmaisiais metais po nepriklausomybės atkūrimo, pasiremiant Bismarko socialiniu modeliu, socialines išmokas siejant su dalyvavimu darbo rinkoje (tiek su dalyvavimo rinkoje trukme, tiek ir rezultatais). Instituciškai buvo atskirtos socialinio draudimo ir socialinės paramos sistemos⁹⁷, prioritetą teikiant pirmajam (Bitinas et al., 2011). Tokia draudimo sistema labiau pratęsė nei iš esmės keitė sovietmečiu ir dar iki jo, nepriklausomybės laikotarpiu, egzistavusią Bismarko tradiciją (ypač socialinio draudimo pensijų prasme) (Lazutka, 2007). Šiuo teiginiu galima pagrįsti priklausomybės nuo tako pasireiškimą: „apsisprendimas kurti Bismarko modelio pensijų sistemą, kuri finansuojama autonomiškai nuo valstybės biudžeto ir administruojama atskiros nuo vyriausybės socialinio draudimo įstaigos, gali būti paaiškintas ne tik noru radikaliai pakeisti buvusią tarybinę socialinės apsaugos sistema, bet ir, atvirkščiai, nesugebėjimu išvengti jos patirties“ (Lazutka, 2007, p.73). Institucinio dizaino ypatybės labiau atspindėjo meritokratinis principus (galimybių lygybę) nei kad rezultatų lygybę (atsižvelgimą į poreikius).

⁹⁷ Lietuvoje socialinės apsaugos sistemą sudaro socialinis draudimas ir socialinė parama, kur pirmuoju atveju išmokos mokamos priklausomai nuo teisės į išmokas atsiradimo ir įmokų dydžio ir mokėjimo istorijos (taip mokamos ligos ir motinystės pašalpos, pensijos, nedarbo išmokos, negalios išmokos), o antroji sudaryta iš pajamas (ir išteklius) testuojančių bei kategorinių komponentų.

Šioje dalyje apibendrintai parodomi pagrindiniai svarbesni pokyčiai socialinės apsaugos sistemoje ir mokesčiuose, kurie galėjo lemti pokyčius gyventojų pajamų perskirstyme.

3.1.1. Socialinės paramos išmokų pasikeitimai

Pirmaisiais nepriklausomybės atkūrimo metais sparčiai kūrėsi, atsirado naujos išmokų rūšys. Nuo 1990 iki 1994 metų daugelis pašalpų buvo mokama neatsižvelgiant į šeimos gaunamas pajamas, galėjo būti mokamos kelios pašalpos vienu metu. 1990 metais įvesta socialinė pašalpa šeimoms, turinčioms žemas pajamas. 1991 m. įsigalioja valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus įstatymas, o 1993 m. skiriamos papildomos išmokos šeimoms (tokios kaip kompensacijos kūdikių iki 1 metų produktams pirkti, neįgaliam vaikui prižiūrėti, negaunantiems alimentų vienišioms tėvams ir kt.) (Bitinas et al, 2011).

Plėtos ir dosnumo laikotarpis nuo 1994 metų buvo kiek suvaržytas: sumažintas išmokų skaičius siekiant teikti socialinę paramą tik tiems asmenims, kurie negali be jos išsiversti. Iš kategorinių išmokų palikta vienkartinė pašalpa gimus vaikui, nėštumo ir gimdymo pašalpa besimokančiai motinai, vaiko globos (rūpybos) pašalpa, pašalpa našlaičiams ir likusiems be tėvų globos įsikurti, našlaičio stipendija, pašalpa krašto apsaugos tarnybos karių (prievolininkų) vaikams. Taip pat skiriama papildoma šeimos pašalpa, mokama už kiekvieną vaiką iki 3 metų (kai negauna motinystės (tėvystės) pašalpos), šalpos pensija.

Nuo 1997 metų socialinės paramos aprėptis ir dosnumas didėjo. Skiriamos pašalpos daugiavaikėms šeimoms (turintiems 3 vaikus taikomas pajamų testavimas, o 4 ir daugiau – pašalpa didinama atsižvelgiant į vaikų skaičių ir mokama nepriklausomai nuo pajamų). Po metų globos pašalpa padidinta nuo 1,5 MGL⁹⁸ iki 2 MGL, o nuo 1999 m. sausio – iki 4 MGL (500

⁹⁸ MGL – minimalus gyvenimo lygis. Tai politiškai nustatyta (Gyventojų pajamų garantijų įstatymu) pajamų suma vienam asmeniui per mėnesį, turėjusi garantuoti minimalų socialiai priimtina poreikių

Lt.). Tų pačių metų viduryje įsigaliojo kompensacijos buto ar individualaus gyvenamojo namo šildymo išlaidoms ir šaltam, karštam vandeniui (žemas pajamas turintiems asmenims). Taip pat gali būti skiriamas nemokamas maitinimas mokyklose nepasiturinčių šeimų vaikams. 2000-2001 metais tobulinami jau egzistuojantys ir priimami nauji įstatymai: išplečiama socialinės pašalpos aprėptis, įtraukiant ir darbo biržoje registruotus bedarbius, padidintas laidojimo pašalpos dosnumas, patikslintos šeimos pašalpos, mokamos už vaikus iki trejų metų (Bitinas et al., 2011; Lazutka et al., 2008).

Laikotarpį nuo 2004 iki 2008 metų galima būtų vadinti šeimos ir vaikų „gerovės era“, kadangi plėtėsi tiek išmokų vaikams aprėptis, tiek ir jų dosnumas (tai liečia ne tik socialinės paramos sistemą, bet, kaip bus parodyta vėliau, ir išmokas iš socialinio draudimo fondo biudžeto). 2004 metų viduryje keitėsi pašalpų vaikams teikimas, padarant jas kategorinėmis. Išmokos buvo mokamos vaikams iki 7 metų (jeigu šeimoje auga 1 ar 2 vaikai) arba iki 18 metų (24 m., jeigu mokosi dieniniame skyriuje) šeimoje esant trims ir daugiau vaikų. Išmokos dydis buvo diferencijuojamas ir pagal amžių (iki trejų metų mokamos didesnės išmokos 0,75 arba 1,1 MGL; vyresniems – 0,4 MGL). Šios išmokos aprėptis buvo plečiama: 2007 m. teikiamos išmokos vaikams iki 8 metų (esant iki 2 vaikų šeimoje), o 2008 m. – visiems vaikams iki 18 (24) metų. 2004-2005 metais buvo mokama ir kompensacija už vaikiškus vystyklus (vėliau ji buvo panaikinta). 2006 metais įteisinta vienkartinė išmoka ir įvaikintam vaikui. 2007 metais skiriama išmoka, mokama mokiniams iš nepasiturinčių šeimų, apsirūpinti mokymosi reikmenimis prieš prasidedant naujiems mokslo metams (išmoka skiriama po pajamų testavimo) (Ivaškaitė-Tamošiūnė et al., 2010).

2004 metais taip pat keitėsi ir socialinės paramos nepasiturintiems teikimas, kuris priklausė jau ne tik nuo pajamų, bet ir nuo turto vertinimo. 2008 rugpjūtį padidintos valstybės remiamos pajamos (nuo 285 iki 350 litų). Priimtas šalpos išmokų įstatymas, kuriuo numatoma mokėti šalpos pensijas,

patenkinimo lygį. 1998 metais buvo nustatytas 125 litų MGL dydis, kuris buvo nekeičiamas iki 2007 metų.

šalpos našlaičių pensijas, slaugos ar priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslinę kompensaciją, šalpos kompensaciją. Minėtos išmokos kategorinės (išskyrus slaugos ar priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslines kompensacijas), netaikomas pinigų testavimas, tačiau mokamos tuo atveju, jeigu asmuo neturi teisės gauti kitų pensijų dėl reikalavimų neišpildymo arba pensijos yra mažesnės už šalpos išmokas (su išimtimis). Dydis siejamas su valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžiu, kuris yra diferencijuojamas atsižvelgiant į išmokos rūšį, asmens negalią ir kt.

Galiausiai socialinės paramos augimo laikotarpį keitė 2009-2011 metų suvaržymai. Vos spėjusi įsigalėti nauja kategorinė vaikų išmokų sistema buvo pakeista, įvestas pajamų testavimas. 2009 metais pajamų testavimas pradėtas taikyti šeimoms, turinčioms 1 arba 2 vaikus (jos galėjo būti skiriamos vaikui iki 21 metų), kai tuo tarpu daugiavaikėms šeimoms išmokos išliko kategorinės ir nežymiai padidėjo. Tais pačiais metais dar buvo padidinta vienkartinė išmoka gimus vaikui (nuo 8 iki 11 BSI). 2010 ir 2011 metais pajamų testavimas buvo taikomas jau visoms vaikų išmokoms (nepriklausomai nuo šeimos dydžio). Vaikai iš mažų šeimų šias išmokas galėjo gauti tik iki 7 metų, iš gausių – iki 24 metų (šiems sumažintas ir išmokos dydis). Taigi minėtu laikotarpiu sumažėjo vaiko išmokos aprėptis, teikimo sąlygos ir dosnumas. Vaiko teisė į nemokamus pietus taip pat tapo priklausanti nuo šeimos pajamų (Lazutka et al., 2012). 2010 metais buvo sumažintos teikiamos slaugos ar priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslinės kompensacijos, šalpos kompensacijos dydis (mokama 85 proc. paskirtos pašalpos).

2012 metais labiausiai pasikeitė socialinės pašalpos skaičiavimo taisyklės. Išmokos dydis apskaičiuojamas pritaikant ekvivalentines skales (todėl didesnėms šeimoms paramos dydis galėjo ženkliai sumažėti), pašalpa mažinama ilgai ją gaunantiems asmenims, taip pat ji mokama įsidarbinusiems ilgalaikiams bedarbiams (pirmus 6 darbo mėnesius). Taip pat 5 savivaldybėms suteikta teisė pačioms spręsti dėl socialinės pašalpos suteikimo (jo dydžio, sumažinimo ir pan.) (Lazutka et.al, 2012).

Apibendrintai galima pastebėti, kad iki 1994 metų sparčiai plėtėsi socialinės paramos sistema, išmokos buvo mokamos netaikant pajamų testavimo. Vėliau plėtros ir dosnumo laikotarpis buvo kiek suvaržytas, sumažintas išmokų skaičius, kai kurioms pradėtas taikyti pajamų testavimas. Nuo 1997 metų iki 2009 metų socialinės paramos aprėptis plėtėsi ir didėjo pašalpų dosnumas (ypatingai atkreipiant dėmesį į šeimos ir vaikų išmokas). Vėliau sekę suvaržymai labiausiai palietė vaiko išmokas, o nuo 2012 metų – ir mokamą socialinę pašalpą.

3.1.2. Socialinio draudimo išmokų pokyčiai

Kaip jau minėta, kuriant socialinio draudimo sistemą instituciškai buvo siekiama atskirti biudžetus ir įteisinti įmokų pagrindu įgyjamas teises į išmokas. Socialinio draudimo sistemos kūrimas pradėtas dar iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, kai Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriuo nurodoma „iš Tarybų Sąjungai pavaldžių profesinių sąjungų perimti socialinį draudimą valstybės žinion“ (1990 vasario 13d.), o kovo 13 d. buvo sukurta Socialinio draudimo fondo valdyba (Lazutka, 2007, p.73). Pats socialinio draudimo įstatymas priimtas jau 1991 m. gegužės 21d., su kuriuo gali būti siejama socialinio draudimo sistemos kūrimo pradžia (Bitinas et al., 2011, p.140).

1990-1994 metais kuriant naują pensijų sistemą buvo siekiama ne tik įgyvendinti naujas teises į išmokas ir išmokų dydžio apskaičiavimo taisykles, bet ir palaikyti perkamąją galią esant didelei infliacijai. Nepaisant to, kad buvo atlikti kai kurie pakeitimai, pensijų sistema vis dar rėmėsi 1965 m. sovietinių pensijų įstatymu. Tik 1995 metais buvo priimti nauji lietuviški pensijų įstatymai (Lazutka, 2007). Buvo sugriežtinta išmokų dydžio priklausomybė nuo įmokų, į draudimo laikotarpį (stažą) įtraukiami tik įmokų mokėjimo laikotarpiai, taip pat pradėtas ilginti pensinis amžius, įteisintos netekto darbingumo, našlių ir našlaičių pensijos. Pensijos dydis buvo diferencijuojamas pagal formulę, kurioje vieną dalį sudaro taip vadinama bazinė pensija (kuri yra

visiems vienodo dydžio) ir papildoma dalis, kuri kinta ir priklauso nuo mokėtų draudimo įmokų dydžio. Reikia pastebėti, kad būtent bazinės dalies egzistavimas suponuoja gana ryškų perskirstomąjį elementą, kadangi ši dalis turi didelę reikšmę pensijos dydžiui, o asmens mokėtų įmokų poveikis reikšmingas tik papildomai pensijos daliai. Kai kurie autoriai pastebi, kad toks senatvės ir netekto darbingumo pensijų mokėjimas, kai tik dalinai atsižvelgiama į asmens gautas darbo pajamas, iškreipia prarastų pajamų kompensavimo dėl senatvės ar negalios rizikos, esmę (Bitinas et al, 2011). 2001 metais Vyriausybė pensijų reformos koncepcijoje atkreipė dėmesį į perskirstomąją pensijų dalį ir atvirai teigė, kad reforma padės sumažinti perskirstymą ir padės padidinti pensijas (Lazutka, 2007). Tačiau reikia pastebėti, pensijų išmokomis visose šalyse yra stengiamasi derinti tiek meritokratinis, tiek ir egalitarinius principus.

1995 metais įsigaliojo dar keli pensijų įstatymai: pensijos nukentėjusiems asmenims, policininkams, mokslininkams, nusipelnusiems asmenims. Taip pat socialinio draudimo našlių pensijos galėjo būti mokamos kartu su senatvės ar negalios pensijomis. Buvo sukurta grupė privilegijuotų asmenų, kurie gavo ne po vieną pensiją. Tuo tarpu buvo ir tų, kurie negalėjo gauti nei vienos pensijos. Nors buvo įteisintos socialinės (šalpos) pensijos (neturintiems teisės gauti socialinio draudimo ar valstybinės pensijos), tačiau jos buvo skiriamos tik motinoms, pagimdžiusioms ir užauginusioms penkis ir daugiau vaikų bei asmenims, ilgą laiką slaugiusiems namuose neįgalų asmenį (Lazutka, 2007).

1996 m. įteisinamas sveikatos draudimas. 2000 m. atsiranda nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimas, o dar po metų įsigalioja bendras ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, kuris 2002-2004 metais yra keičiamas: didinamas išmokų dosnumas, supaprastinamos išmokų gavimo taisyklės. 2005 m. įsigaliojo 2003 m. gruodžio 16 d. priimtas nedarbo socialinio draudimo įstatymas, numatantis išmokos mokėjimą tik draustiems asmenims (iki tol Gyventojų užimtumo įstatymas numatė bedarbio pašalpą mokėti visiems darbo biržoje registruotiems ir darbo ieškantiems asmenims)

(Dambrauskienė, 2011). Socialinio draudimo nedarbo išmokos dydis nuo 2005 m. siejamas su darbo pajamomis, o mokėjimo trukmė priklausė nuo draudimo stažo (kuo didesnis – tuo ilgiau mokama). Nuo 2008 m. valstybės lėšomis šiuo draudimu draudžiami asmenys auginantys vaikus iki trejų metų bei tie, kurie namuose slaugo neįgalius asmenis.

2005 metais įteisinta profesinės reabilitacijos pašalpa, 2006 liepos 1d. – tėvystės pašalpa. Padidintas kompensuojamas uždarbis, skirtas ligos ir motinystės įstatymu numatytiems pašalpoms apskaičiuoti (nuo 3,5 iki 5 einamųjų metų draudimo pašalpos dydžių⁹⁹), gimus dviems ir daugiau vaikų motinystės (tėvystės) pašalpa galėjo siekti 100 proc. kompensuojamo užmokesčio (paprastai buvo mokama 70 proc.). 2007-2008 metais šių išmokų dosnumas ir trukmė buvo reikšmingai padidinti. 2007 m. pradžioje pašalpa padidinta nuo 70 iki 85 proc. kompensuojamojo darbo užmokesčio, metų viduryje išmoka už šešis mėnesius padidinta iki 100 proc., o iki metų - 85 proc. kompensuojamojo asmens uždarbio. 2008 metais sudaromos palankesnės motinystės (tėvystės) pašalpų gavimo sąlygos gimus 2 ir daugiau vaikų (pašalpos dauginamos iš vaikų skaičiaus), prailginama mokėjimo trukmė iki dviejų metų (pirmus metus mokant 100 proc., o antrus - 85 proc. kompensuojamojo darbo užmokesčio). Pašalpos buvo mokamos ir pamatinukams, taip pat kartu galėjo būti mokamos ir motinystės bei motinystės (tėvystės) pašalpos (Ivaškaitė-Tamošiūnė et al., 2009; Bitinas et al., 2011). 2005-2008 metais minimali išmoka buvo ne mažesnė kaip 1/4 kompensuojamo darbo užmokesčio, o nuo 2008 metų – 1/3.

Nuo 2005 iki 2009 metų kasmet buvo didinamas bazinės pensijos dydis (nuo 172 iki 360 litų), kuris vėliau išliko stabilus 2009-2012 m. 2007 metais padidėjo našlaičių apskaičiuojama pensija (atsižvelgiama į mirusio asmens stažą ir mokėtų įmokų dydžius), tuo tarpu našlių pensijų dydis nebepriklausė nuo ankstesnių mirusio asmens pajamų, o įvesta vienoda, 70 litų suma (Lazutka et al., 2012).

⁹⁹ Draudžiamosios pajamos 2005 metais siekė 1084 litus, 2006m. – 1212 litus, 2007 m. – 1414 lt., 2008 m. – 1488 lt., 2009 ir 2010 m. – 1170 lt. (pensijoms 2010 taikomas 2009 m. dydis) (Lazutka et al., 2011, p.9).

2009 metais, atliepiant į ekonomikos nuosmukį, pradedamos griežtinti išmokų gavimo taisyklės, mažinamas dosnumas. Kai kurie sugriežtinimai atsiranda jau 2008 metais, įvedant „lubas“ nedarbo išmokoms. Nuo 2010 metų „apkarpos“ nedarbo išmokos, apribojant jas maksimaliu 650 litų dydžiu (anksčiau siekė 1040 Lt.). 2009 m. gegužės 1 d., iš socialinio draudimo fondo lėšų mokamas sumažintas ligos pašalpos dydis (už trečią-septintą ligos dienas mokama 40 proc., o toliau – 80 proc. kompensuojamojo uždarbio dydžio; iki tol nuo trečios ligos dienos buvo mokama 85 proc.). 2010 metais 10 procentų sumažintos motinystės (tėvystės) pašalpos (siekė 90 ir 75 proc. kompensuojamo darbo užmokesčio), taip pat sumažintas maksimaliai ir minimaliai pašalpai apskaičiuoti taikomas draudžiamųjų pajamų dydis (nuo 5 iki 4). Po metų (nuo 2011 liepos mėn.) dar kartą sumažintas minėtų pašalpų dosnumas, leidžiant motinystės (tėvystės) pašalpos gavėjui pasirinkti mokėjimo trukmę ir su ja susijusios išmokos dydį (mokant vienerius metus, skiriama 100 proc. kompensuojamo uždarbio dydžio išmoka, jeigu 2 metus: už pirmus metus 70 proc., o už antrus – 40 proc.), kartu leidžiant pašalpos gavėjams antrais vaiko auginimo metais gauti draudžiamąsias pajamas. Taip pat vienu metu mokama tik viena pašalpa (arba motinystės, arba motinystės (tėvystės)), o išmoka gimus daugiau nei vienam vaikui pašalpos gavėjui nebedvigubinama (trigubinama ir pan.), tačiau yra leidžiama gauti 100 proc. kompensuojamojo uždarbio dydžio gimus daugiau nei vienam vaikui (vis dėlto pvz., gimus dvynukams, abu tėvai gali išeiti motinystės (tėvystės) atostogų ir gauti išmokas už kiekvieną vaiką po 70 proc. ir 40 proc. ar 100 proc., priklausomai nuo pasirinkto mokėjimo trukmės) (Lazutka et al, 2011).

Taip pat 2010-2011 metų laikotarpiu mažinamos didesnės nei 650 litų senatvės pensijos (mažinamos maždaug 5 proc.), valstybinės pensijos apie 10 proc., našlių pensijos – 5 proc., slaugos kompensacijos – 15 proc. Šios išmokos nuo 2012 metų grįžo į ankstesnį, 2009 metų lygį.

Apibendrintai galima pastebėti, kad iki 1995 metų socialinis draudimas buvo skirtas daugiau stabilizuoti esamai situacijai, palaikyti pensijų lygį, tuo tarpu 1995–2005 metus galima vadinti plėtros laikotarpiu – didėja privalomojo

socialinio draudimo aprėptis, įteisinamos naujos išmokos (arba jos keičiamos pritaikant stažo ir įmokų mokėjimo reikalavimus). Nuo 2006 iki 2009 m. vidurio didėja išmokų dosnumas, trukmė, socialinio draudimo aprėptis, kai tuo tarpu vėliau prasideda ryškesni suvaržymai mažinant išmokų dydžius, griežtinant skaičiavimo taisykles ar trumpinant išmokos mokėjimo trukmę.

3.1.3. Tiesioginių mokesčių kaita

3.1.3.1. Socialinio draudimo įmokos

Iki 2000 m. darbdavys į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą mokėjo 30, o darbuotojai – 1 proc. nuo darbuotojui priskaičiuoto darbo užmokesčio. Nuo 2000 iki 2009 metų darbdavių mokamas tarifas pakilo iki 31 proc., o darbuotojo – iki 3 proc. (bendras tarifas padidėjo nuo 31 iki 34 proc.). Nuo 2009 metų bendras mokamas socialinių draudimo įmokų tarifas padidėjo iki 40 proc., kuri lėmė tik darbuotojo dalies padidėjimas iki 9 proc. Šį padidėjimą sąlygojo naujo 6 proc. sveikatos draudimo mokesčio įteisinimas.

2005-2008 metais darbuotojų mokamas 3 procentų tarifas buvo paskirstytas į dvi dalis: 2,5 proc. pensijų draudimas ir 0,5 ligos ir motinystės draudimas. Tuo tarpu nuo 2009 metų 9 procentų tarifas pasiskirstė taip: 3 proc. pensijų draudimui ir 6 – sveikatos draudimui¹⁰⁰.

Iki 1995 metų egzistavo skirtumai tiems, kurie dirba pagal darbo sutartis, bei tiems, kurie užsiima savarankiška veikla. Pastarieji buvo draudžiami tik pensijų draudimu (vis dėlto, jei jų draudžiamosios pajamos nesiekė minimalaus darbo užmokesčio šalyje, jie galėjo nemokėti įmokų), o kitomis draudimo rūšimis galėjo draustis savanoriškai. Nemokant įmokų tokie asmenys neįgydavo teisės į socialinio draudimo išmokas. Nuo 1995 metų buvo nustatyti fiksuoti įmokų tarifai savarankiškai dirbantiems. Sąlygos šiems asmenims

¹⁰⁰ Darbdavio įmokų dalis 2005-2011 metų laikotarpiu nežymiai kito: pensijoms mokama 23,3-23,85 proc., ligos ir motinystės draudimui – 2,8-3,4 proc., nedarbo – 0,95 – 1,4, sveikatos – 3 proc., nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimui 0,2-0,3 proc. (viso 31 proc.). Taip pat papildomai mokamos 0,2 proc. (iki 2009 m.) – 0,1 proc. įmokos į garantinį fondą (Lazutka et al, 2011, p.48).

draustis valstybiniu socialiniu draudimu nuo 1999 metų ne kartą keitėsi (Bitinas et al., 2011).

Nuo 2004 m. apdraustieji galėjo savanoriškai pasirinkti ar dalyvauti antros pakopos pensijų kaupime ir pervesti privačiai administruojamiems fondams 2,5 proc. (palaipsniui didinant dalį iki 5,5 proc. 2007 m.) iš mokamų socialinio draudimo įmokų. 2009 metais, reaguojant į ekonominę nuosmukį ir didelį socialinio draudimo fondo deficitą, į privačius pensijų fondus pervedamoms įmokos buvo sumažintos iki 2 proc.¹⁰¹

2009 metais dar kartą plečiama draudžiamų asmenų aprėptis įtraukiant asmenis, kurie gauna autoriaus sutartis, iš sporto ar atlikėjo veiklos ir keičiamos jau egzistavusios sąlygos. Minėtas pajamas gaunantys asmenys bei individualiai dirbantys asmenys (išskyrus dirbančius pagal verslo liudijimus) privalo mokėti įmokas bazinei ir papildomai pensijos daliai (26,3 proc.) (iki tol privalomai mokėjo tik bazinei pensijos daliai, o mokėjimas papildomai daliai buvo privalomas tik jei pajamos viršijo nustatytą pajamų ribą), taip pat ligos ir motinystės draudimui (2,2 proc.). Nuo 2010 metų individualių įmonių savininkai bei ūkininkai galėjo nemokėti ligos ir motinystės įmokų. Reikia paminėti, kad 2009 metais (pereinamuoju periodu) buvo taikomas sumažintas 10 proc. socialinio draudimo įmokų dydis, buvo mokamos 9 proc. sveikatos draudimo įmokos. Nuo 2010 metų draudimo bazė – 50 proc. mokestinių pajamų iš minėtų veiklų (Lazutka et al., 2011).

Reikia pastebėti, kad šiame tyrime yra svarbi tik darbuotojo socialinių draudimo įmokų dydžio kaita, kai tuo tarpu darbdavio įmokos į analizę nebus įtraukiamos.

3.1.3.2. Gyventojų pajamų mokestis

Atkūrus nepriklausomybę, 1990 m. spalio 5 d., priimtas Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas, veikęs iki

¹⁰¹ Kadangi minėti pokyčiai paveiks tik vėlesnių kartų socialinio draudimo fondo mokamų pensijų dydžius, šie pokyčiai dabartiniams skaičiavimams nėra svarbūs.

2003 metų. Šiuo laikotarpiu pajamų mokesčio tarifas buvo laipsniuotas progresinis, jį taikant buvo atsižvelgiama į pajamų dydį ir darbą pagrindinėje ir nepagrindinėje darbovietėje, taip pat buvo taikomi nepamokestinami pajamų dydžiai. Visiems be išimties buvo taikomas pagrindinis 100 rublių nepamokestinamas minimumas, kuris buvo didesnis neįgaliesiems (150-250 rublių priklausomai nuo negalios lygio), daugiavaikėms šeimoms (200 rb.), vienišiams tėvams auginantiems vaikus (150-200 rublių priklausomai nuo vaikų skaičiaus), tiems, kurie daugiau kaip 80 proc. pajamų gauna iš žemės ūkio veiklos (150 rb.). Regėjimo negalią turintiems asmenims ir šeimoms, auginančioms neįgalius vaikus buvo taikomas papildomas 30 rublių neapmokestinamas dydis.

Įstatymu numatyta, kad socialinės išmokos yra neapmokestinamos (išskyrus ligos, motinystės (tėvystės) pašalpas), taip pat nepamokestinamas paveldėjimas, dovanojimu būdu gautos pajamos, alimentai, komandiruočių išlaidos, loterijų laimėjimai, už akcijas gaunami dividendai, draudimo išmokos, pajamos iš parduoto turto ir pan. (Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo (1990) 35 straipsnis). Pajamos iš autoriaus veiklos apmokestinamos 13 proc. pajamų mokesčio tarifu (už atradimus/išradimus taikomas 1000 rublių neapmokestinamas minimumas). Jeigu toks atlyginimas išmokamas įpėdiniams ir jau toks atlyginimas buvo mokėtas – taikomas 60 proc. pajamų mokestis (mažinamas seniems žmonėms, neįgaliesiems). Ūkine veikla besiverčiantiems – 10 proc. tarifas, kitos individualių įmonių pajamos – 30 proc. tarifu.

Pagrindinėje darbovietėje dirbantiems taikomas 18 (uždirbantiems iki 600 rb), 20, 24, 28, arba 33 proc. (virš 1900rb) pajamų tarifas. Papildomoje darbovietėje pajamų mokestis varijavo nuo 18 proc. uždirbantiems iki 200 rb. iki 35 proc. uždirbantiems 1500 rb. 1992 metais tarifai ir neapmokestinami pajamų dydžiai buvo keičiami susiejant su MGL. Neapmokestinamas dydis siekė nuo 0,8 MGL (visiems) iki 1,1 MGL turintiems I gr. negalią. Išliko tie patys tarifai (18-35 proc. priklausomai nuo pajamų dydžio ir darbovietės). Mažiausias 18 proc., tarifas pagrindinėje darbovietėje buvo taikomas pajamoms iki 1,2 MGL, o 33 proc. – pajamų daliai viršijančiai 3,8 MGL.

Papildomame darbe 18 proc. pajamoms iki 0,4 MGL, ir 35 proc. – pajamų daliai, viršijančiai 3 MGL. 1993 metais atsiranda papildomas 10 proc. tarifas pajamoms iki 0,7 MGL iš pagrindinio darbo, padidintos MGL ribos kiekvienam tarifui. Pajamoms iš papildomo darbo didžiausias tarifas sumažintas iki 33 proc. Dar po metų neapmokestinamas pajamų dydis jau buvo nurodytas litais (varijavo nuo 115 iki 200 litų pagal anksčiau išskirtas grupes). Nebeliko skirtingų tarifų pajamoms iš pagrindinio ir papildomo darbo, sumažėjo tarifų skaičius iki 3 (10, 20 ir 35 proc.) (Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas, 1990).

Po to įstatymas dar ne kartą keistas ir koreguotas, nuo 2002 metų balandžio 1 d. reikšmingiau padidinti nepamokestinamųjų pajamų dydžiai (kurie jau siekė nuo 290 iki 430 Lt., atsižvelgiant į taikomą grupę). Taip pat apmokestinamos naujos pajamų kategorijos (pvz., pajamos už parduotą turtą, viršijantį nustatytą dydį – 10 proc., dividendai – 29 proc.). Pajamų mokesčio laipsniuoti progresiniai tarifai išliko tie patys¹⁰².

Nuo 2003 metų sausio 1 d. įsigaliojo naujas LR Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002), kuriuo buvo panaikintas iki tol galiojęs progresinis mokesčio dizainas ir įteisintas proporcinis 33 proc. mokestis. Kartu numatytas žemesnis, 15 proc. tarifas, taikomas pajamoms iš paskirstyto pelno, sportininkų ir atlikėjų pajamoms, honorarams, pajamoms, gautoms pagal autorines sutartis ar iš individualios veiklos, nuomos pajamoms ir kt. Taip privilegijas gavo kai kurios grupės, nepaisant gaunamų pajamų.

Pagrindinis mokesčio tarifas 2006-2009 metais sumažėjo daugiau nei dvigubai, nuo 33 iki 15 proc. (žr. 3.1.1 lentelė). Sumažintas mokesčio tarifas 2009 metais buvo panaikintas, tačiau 2010 metais vėl įteisintas sumažintas pajamų mokestis, taikomas tik tam tikros individualios veiklos pajamoms.

¹⁰² Nors NŪBT duomenys ir leidžia analizuoti gyventojų pajamas nuo 1996 metų, tačiau dėl to, kad pajamos pateikiamos neto forma (jau atskaičius mokesčius), šio laikotarpio gyventojų pajamų mokesčio vaidmuo persikirstant gyventojų pajamas negali būti vertinamas (tiesioginių mokesčių poveikis analizuojamas nuo 2005, pasitelkus EUROMOD išvestinius duomenis).

3.1.1. lentelė. Asmens pajamų mokesčio tarifai (%), 2003 – 2012 metais

	2003-2006*	2006*-2007	2008	2009	2010-2012
Pagrindinis tarifas	33	27	24	15 (20% pajamoms iš paskirstyto pelno (dividendams))	15 (20% pajamoms iš paskirstyto pelno (dividendams))
Sumažintas tarifas	15	15	15	Netaikomas	5**

* tarifas keitėsi 2006 liepos 1 dieną.

**5% pajamų mokesčio tarifas taikomas nuo 2010 individualios veiklos pajamoms, išskyrus pajamas iš laisvųjų profesijų¹⁰³ veiklos ir pajamas iš vertybinių popierių (apimant pajamas iš išvestinių finansinių priemonių).

Šaltinis: sudaryta autorės.

3.1.2. lentelė. Asmens pajamų mokesčio neapmokestinamieji dydžiai (litas per mėnesį), 2003 – 2012 metais

Neapmokestinami dydžiai	2003-2006	2007-2008	2009-2012
Taikomas vienas iš šių dydžių			
Pagrindinis dydis	290	320	470*
Turintiems I gr. negalią (0–25 procentų darbingumo lygį ar didelių specialiųjų poreikių lygį)	430	475	800
Turintiems II gr. negalią (30–40 procentų darbingumo lygį ar vidutinių specialiųjų poreikių lygį)	380	420	600
Asmenims, auginantiems 3 ar daugiau vaikų (įvaikių) iki 18 metų ar vyresnių, jeigu mokosi dieninės bendrojo lavinimo mokykloje;	430	475	-
• padidinama už ketvirtą ir kiekvieną paskesnę vaiką	46	50	
Vieniškiems tėvams (įtėviams) auginantiems vaiką iki 18 metų ar vyresnį, jeigu mokosi dieninėje vidurinėje mokykloje;	335	370	-
• padidinama už kiekvieną paskesnę vaiką	53	60	
Žemės ūkio subjektų darbuotojams, kai pajamos iš realizuotos produkcijos per metus sudaro daugiau kaip 50 proc. Visų pajamų; taip pat ūkininkų, įregistravusių ūkį, darbuotojams	330	365	-
Papildomas neapmokestinamas dydis: tėvams (įtėviams) auginantiems 1 ar 2 vaikus iki 18 metų ar vyresnius, jeigu mokosi dieninėje vidurinėje mokykloje. Šis dydis taikomas už kiekvieną vaiką, padalijant dydį abiem tėvams po lygiai**	29	32	100 (pirmam vaikui), 200 (už antrą ir kiekvieną paskesnę vaiką)

* šis neapmokestinamas dydis taikomas tik tuomet, kai metinės rezidento bruto pajamos neviršija 9,600 Lt. (800 Lt./mėn.). Jeigu pajamos yra aukštesnės, neapmokestinamas metinis pajamų dydis apskaičiuojamas pagal formulę: Metinis nepamokestinamas dydis = 5,640–0.2*(rezidento metinės pajamos – 9600). Jeigu pajamos viršija 37800 Lt., neapmokestinamas dydis nėra taikomas. Nuo 2010 pajamos apmokestinamos 5 proc. tarifu nėra įtraukiamos apskaičiuojant nepamokestinamą minimumą.

** nuo 2009 metų taikoma visoms vaikus auginančioms šeimoms, nepriklausomai nuo vaikų skaičiaus.

¹⁰³ „Laisvoji profesija – profesija, kuria reikiamą kvalifikaciją turintys gyventojai verčiasi asmeniškai, atsakingai ir profesiniu atžvilgiu nepriklausomai, teikdami intelektines paslaugas klientams ir visuomenei, įskaitant teisinę (advokato, advokato padėjėjo, notaro, notaro padėjėjo, antstolio, antstolio padėjėjo, konsultanto teisės klausimais ir kitą teisinę veiklą), apskaitininko, auditoriaus, buhalterio, lobisto, finansų konsultanto, mokesčių konsultanto, architekto, inžinieriaus, dizainerio, gydytojo, psichologo, žurnalisto, maklerio, brokerio ir panašią veiklą“ (Gyventojų pajamų įstatymas, 2002).

2003-2012 metų laikotarpiu keitėsi ir taikomo neapmokestinamojo pajamų dydžio (NPD) skaičiavimo tvarka (pokyčiai parodyti 3.1.2. lentelėje).

Apibendrinus tiesioginių mokesčių raidą po nepriklausomybės atgavimo, pažymėtina, kad pradžioje buvęs progresyvus laipsniuotas pajamų mokestis nuo 2003 metų buvo pakeistas proporciniu (nedidelį perskirstymo elementą įneša visiems taikomas NPD). Sumažintas mokesčio tarifas sudarė privilegijuotas grupes, kurios mokėjo mažesnius mokesčius (ir kuri laiką galėjo nemokėti socialinio draudimo įmokų arba įmokos buvo nedidelės). Nuo 2006 iki 2009 metų buvo nuosekliai mažinamas pagrindinis pajamų mokesčio tarifas, mažinamas taikomų NPD grupių skaičius. Nuo 2009 metų atsiranda progresinis NPD, nuo 2010 m. – lengvatinis mokesčio tarifas kai kurioms grupėms. Socialinio draudimo įmokų srityje darbuotojo mokamos įmokos buvo padidintos 2000 ir 2009 metais (pastaraisiais, įteisintas naujas sveikatos draudimo mokestis). Socialiniu draudimu draudžiamų asmenų aprėptis didėjo visą tiriamą laikotarpį.

Lietuvoje socialinė apsauga (įstatymais įgyvendinamas turinys) daugiau atitinka Bismarko modelį, paremtą socialiniu draudimu. Pirmiausiai, socialinių rizikų atveju, žmogus gali tikėtis išmokos iš socialinio draudimo fondo ir tik po to, kraštutiniu atveju kreiptis dėl pajamas ir turtą testuojančių išmokų. Dėl šios priežasties, socialinės paramos išmokų vaidmuo perskirstyme turėtų būti gana nedidelis. Tokia socialinės apsaugos sistemos sandara pagrindžia priklausomybės nuo tako pasireiškimą, tarybinės socialinės apsaugos sistemos ir dar iki jos, tarpukariu egzistavusios, Bismarko tradicijos tąsą.

Pirmieji struktūriniai ir parametriniai pokyčiai gerovės kapitalizme atspindėjo liberalizavimo tendencijas (įtaka iš TVF, PB), kaip antai socialinės paramos išmokų mokėjimo sugriežtinimas, taikant pajamų ir turto testavimą, antros pensijų pakopos įteisinimas, proporcinio ir nuolat mažinamo gyventojų pajamų mokesčio tarifo įteisinimas (pokyčiai mokesčio modelio srityje atspindi vertybinius pokyčius: rezultatų lygybę (atsižvelgimą į poreikius) keičia meritokratiniai principai (orientacija į galimybių lygybę)). Tuo tarpu nuo 2004

metų, ekonominio pakilimo laikotarpiu, didėja socialinės apsaugos aprėptis, daugėja mokamų išmokų, didėja jų dosnumas (ypač gerinamos išmokos šeimoms, turinčioms vaikų). Šie pokyčiai labiau susiję su šalies finansavimo pajėgumais, augančiu optimizmu, europeizacijos poveikiu. Nuo 2009, stipriai sumažėjus finansiniams šalies pajėgumams, tiek socialinio draudimo, tiek ir socialinės paramos sistemos yra apkarpos, pokyčiai matomi ir mokesčių sistemoje: didėja socialinio draudimo įmokos, aprėptis (sveikatos draudimo atveju), mažinamos išmokos bedarbiams, griežtinama parama nepasiturintiems, progresyviai mažinamos pensijos, panaikinamas papildomas NPD vaikus auginantiems vienišioms tėvams (šie pokyčiai atspindi konservatorių propaguojamą šeimos koncepciją). Nors ir mažinamos iš socialinio draudimo gaunamos motinystės (tėvystės) išmokos, jų trukmė ir dosnumas vis viena išlieka didesnis palyginus su išmokomis kitų socialinių rizikų atvejais. Būtų netikslu teigti, kad gerovės kapitalizmo modelis Lietuvoje yra jau nusistovėjęs, kadangi mokesčių ir išmokų sistema vis dar patiria ne tik parametrinius, bet ir struktūrinius pokyčius (pvz., sveikatos draudimo mokesčio įteisinimas).

3.1.3. lentelė. Svarbesnių socialinių išmokų įstatymų pagal socialines rizikas bei tiesioginių mokesčių pokyčių apibendrinimas skirtingais laikotarpiais

Socialinės rizikos ir mokesčiai	1990-1992	1993-1995	1996-1998	1999-2001	2003-2005	2006-2008	2009-2011
Senatvės išmokos		+			+	++	+/-
Ligos išmokos							-
Negalios išmokos					+	-	-
Našlių ir našlaičių išmokos					+	+	-
Šeimos ir vaikų išmokos	+	+/-	+	+	+	++	+/-
Nedarbo išmokos					-	-	-
Parama nepasiturintiems	+	-		+	+/-		-
Socialinio draudimo įmokos		-		-			-
Asmens pajamų mokestis		+			+	++	+

Pastaba: + pažymimi teigiami pokyčiai (aprėpties didėjimas, dosnumo didėjimas, taisyklių palengvinimas ir pan.; mokesčiams – tarifo mažinimas)

- neigiami pokyčiai (dosnumo mažėjimas, taisyklių sugriežtinimas, mokėjimo trukmės sutrumpinimas ir pan.; mokesčiams – tarifo didinimas).

Šaltinis: sudaryta autorės.

Apibendrintai pagrindinių socialinės apsaugos pokyčių pagal iškirtas rizikas bei tiesioginių mokesčių kaita pateikta 3.1.3. lentelėje. Pokyčiai parodomi vertinant iš individo pozicijų (didinant išmokas ar lengvinant jų gavimo taisykles, kaip ir mažinant mokamą pajamų mokestį didėja asmens disponuojamos pajamos). Šios politikos ir jų pokyčiai laikui bėgant leis geriau paaiškinti perskirstymo rezultatų pokyčius.

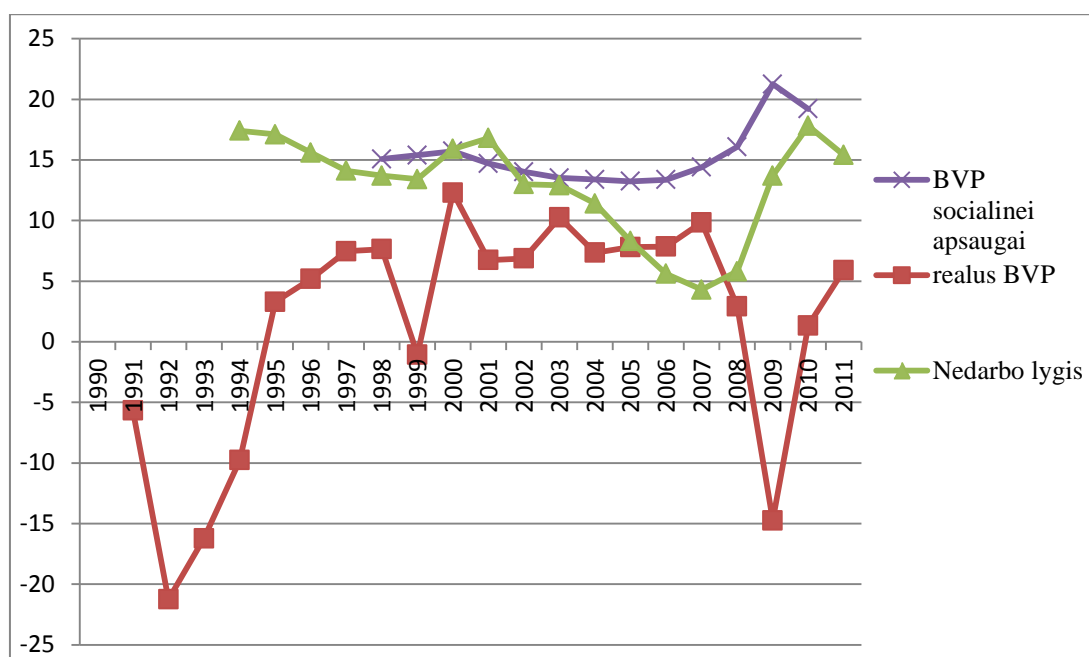
3.2. Pagrindinių makroekonominių veiksnių ir visuomenės struktūros pokyčiai

Makroekonominių veiksnių pokyčiai laikui bėgant yra svarbūs siekiant paaiškinti, kiek perskirstymo lygio skirtumus lemia politikos pokyčiai, o kiek tai gali būti susiję su makrostruktūriniais veiksniais. Makroekonominiai veiksniai leidžia geriau paaiškinti gyventojų pirminių pajamų pokyčius, be to, gyventojų amžiaus struktūra gali suponuoti, kokie instrumentai perskirstymo procese gali būti reikšmingesni, o kokie vaidins gana nežymų vaidmenį. Taip pat svarbus nedarbo lygis ir jo kaita (pvz., perskirstymo lygis gali padidėti ne dėl politikos pokyčių, bet tiesiog dėl didesnio bedarbių skaičiaus, kuriems skiriama nedarbo išmoka ar socialinė parama).

Vienas pagrindinių makro lymens rodiklių, parodančių šalies gyventojų gerovę yra BVP (bendrojo vidaus produkto) arba BVP tenkančio vienam gyventojui pokytis. Kaip matyti 3.2.1. paveiksle, Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę realusis BVP stipriai krito ir šis kritimas tęsėsi kelis metus iki 1995 metų, kai buvo pasiektas jau teigiamas, 3,3 proc. augimas, besitęsęs iki 1998 metų. 1999 metais, dėl Rusijos ekonominės krizės pasireiškė BVP sumažėjimas, kurį keitė staigus šuolis 2000 metais ir tolimesnis dešimties metų augimas, kurį 2009 m. pertraukė spartus ir reikšmingas BVP sumažėjimas, lemiamas pasaulinės krizės (realusis BVP krito iki -14,7 proc.).

Darbo rinkai ir jos pokyčiams charakterizuoti galima pasitelkti keletą rodiklių, tačiau vienas svarbiausių yra nedarbo lygis ir jo pokyčiai šalyje. Nedarbo lygis, nors ir ne visai tiksliai, tačiau atkartoja BVP augimą priešinga

kryptimi. BVP augant mažėja nedarbo lygis (auga užimtumas, steigiamos naujos darbo vietos). Nuo 1994 iki 1999 metų nedarbo lygis nuo 17,3 proc. sumažėjo iki 13,4 proc. Krizės laikotarpiu nedarbo lygis padidėjo beveik 3,5 proc., kurį keitė nuoseklus rodiklio mažėjimas iki 2007 metų (nedarbo lygis siekė tik 4,3 proc.) Jau 2008 metais, smunkant BVP augimui, pradėjo augti ir nedarbas, didžiausią lygį pasiekęs 2010 metais (nedarbo lygis buvo didžiausias per beveik du dešimtmečius ir siekė 17,8 proc.).

3.2.1. pav. Realus BVP lygio pokytis (proc.), nedarbo lygis (proc.), BVP skiriamas socialinei apsaugai (proc.) 1990-2011 metais Lietuvoje

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis WoldBank, Eurostat ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Realus BVP: WordBank 1991-2010 metams

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> ir Eurostat 2011 m.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>

Nedarbo lygis: Worldbank 1994-2009 metams <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS> ir Eurostat 2010-2011m.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec450>

BVP socialinei apsaugai: Eurostat 1998-2009 metams

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00098> ir Lietuvos statistikos departamentas 2010 m. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=10361>

Glaudžiai tiek su BVP augimu, tiek ir su nedarbo lygio kitimo tendencijomis susijęs socialinių išlaidų, kaip dalies nuo BVP, rodiklis (šis rodiklis atspindi gerovės valstybės pastangas). Reikia pastebėti, kad rodiklis

išliko gana stabilus nepaisant BVP kitimo ar nedarbo lygio skirtumų 1998-2007 metais. Nuo 2005 metų išlaidos socialinei apsaugai augo nepaisant akivaizdžiai mažėjančio nedarbo. Tam įtakos galėjo turėti kiti veiksniai: didėjantis socialinių programų dosnumas, jų aprėptis, prisiimti nauji ES įsipareigojimai ir kt. 2009 metų socialinių išlaidų dalies nuo BVP šuolį galima paaiškinti stipriai padidėjusiu socialinių išmokų poreikiu, kurį sąlygojo tiek nedarbo didėjimas, tiek užmokesčio mažėjimas (daugiau žmonių galėjo kreiptis socialinio draudimo nedarbo išmokų ar socialinės paramos nepasiturintiems).

Nors 2010 metais nedarbo lygis buvo didžiausias, tačiau socialinių išlaidų nuo BVP dalis pajudėjo priešinga – mažėjimo – kryptimi (3.2.1. pav.). Tai lėmė šalies pastangos sumažinti biudžeto išlaidas, suvaržymai išmokų dosnumo ir taisyklių srityje (kaip pasiskirstę gerovės išlaidos pagal atskiras socialines rizikas, parodyta 3.2.1. lentelėje).

3.2.1. lentelė. Socialinės apsaugos išlaidos pagal funkcijas (proc. nuo visų socialinės apsaugos išlaidų) 1996-2010 metais Lietuvoje

	Ligos	Negalios	Senatvės	Našlystės	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Socialinės atskirties (ir būsto)
1996	30.34	9.23	43.85	3.37	7.04	1.95	4.22
1997	31.38	7.38	43.78	3.85	7.44	1.72	4.46
1998	32.51	7.26	42.46	4.15	8.65	1.67	3.30
1999	:	:	:	:	:	:	:
2000	29.81	8.43	43.70	4.14	8.80	1.75	3.36
2001	30.01	8.84	42.14	4.33	8.30	2.15	3.24
2002	29.94	9.09	42.98	4.34	8.16	2.04	3.44
2003	29.70	9.55	43.18	4.27	7.89	2.09	3.32
2004	28.92	10.17	42.68	4.28	8.77	2.66	2.53
2005	29.89	10.32	42.13	3.86	9.15	2.91	1.74
2006	31.76	10.47	40.49	3.79	8.81	3.06	1.61
2007	30.43	10.30	42.82	3.81	8.60	2.76	1.28
2008	29.44	10.38	40.97	3.46	11.96	2.52	1.26
2009	26.20	10.10	43.90	3.26	13.70	4.30	1.86
2010	25.69	10.00	40.70	3.18	12.17	4.36	3.90

Šaltinis: autorės sudaryta remiantis Eurostat (2011), Statistikos departamento (2011) duomenimis.

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en

Pastaba: pilkai pažymėti metai atspindi ekonominio nuosmukio periodus.

Šios santykinės išlaidų dalys atspindi tiek politikos pokyčius (išmokų dosnumo didėjimą, gavimo taisyklių palengvinimą, didėjančią aprėptį ir atvirkesčiai: pvz., išlaidos šeimos ir vaiko išmokoms), tiek ir struktūrinius gyventojų (gimstamumo didėjimą, nedarbo lygio kitimą: pvz., šeimos ir vaikų bei nedarbo išmokų kaita) ir šalies ūkio pokyčius (ekonominį auginimą ar nuosmukį: ypatingai gerai indikuoja išlaidų socialinės atskirties mažinimui kintanti dalis).

Šalies pajamų pasiskirstymui ir perskirstymui svarbi gyventojų struktūra ir jos kaita šalyje (pvz., didėjant vyresnio amžiaus gyventojų skaičiui šalyje daugiau yra perskirstoma senatvės išmokų pagalba, net jei įstatymai ir nesikeičia). Gyventojų struktūra pagal amžiaus grupes rodo, kad 15-59 metų gyventojų dalis išliko gana stabili 1989-2011 metų laikotarpiu ir net kiek padidėjo 2005-2009 metais (nors bendras žmonių skaičius šioje grupėje šiek tiek sumažėjo) (žr. 3.2.2.lentelę). Tuo tarpu 1989-2011 metų laikotarpiu nuolatos augo žmonių, kuriems virš 60 metų skaičius (tai sąlygoja didesnes valstybės išlaidas pensijoms, negalios išmokoms, sveikatos priežiūrai). Kita vertus 55-64 metų amžiaus grupėje 1999-2007 metais gana sparčiai didėjo užimtumas (teigiamas reiškinys, kadangi ir toliau mokami mokesčiai, papildantys tiek socialinio draudimo biudžetą, tiek valstybės biudžetą gyventojų pajamų mokesčio forma) (Statistikos, 2007).

3.2.2. lentelė. Gyventojai pagal pagrindines amžiaus grupes 1989-2011 metais

	1989	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Gyventojų skaičius, tūkst.									
Iš viso	3674,8	3512,1	3425,3	3403,3	3384,9	3366,4	3349,9	3329,0	3244,6
0-14	832,2	710,0	585,1	560,4	538,1	517	504,9	499,3	487,9
15-59	2264,5	2133,8	2148,6	2148,9	2154,8	2158,6	2152,4	2132,6	2055,5
60+	578,1	668,3	691,7	694,0	691,9	690,8	692,6	697,1	701,2
Gyventojų skaičius, proc.									
0-14	22,7	20,2	17,1	16,5	15,9	15,4	15,1	15,0	15,0
15-59	61,6	60,8	62,7	63,1	63,7	64,1	64,3	64,1	63,4
60+	15,7	19,0	20,2	20,4	20,4	20,5	20,7	20,9	21,6
Pensinio amžiaus ^a	-	20,8	19,7	19,6	19,5	19,5	19,3	19,5	20,1

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Stankūnienė (2006, p.9) (1989 metų duomenys); Demografijos metraštis 2008, 2009 (2009, p.28) (2000-2009 metų duomenys); Demografijos metraštis 2010, 2011 (2011, p. 45) (2010-2011 metų duomenys). ^a Lietuvos statistikos metraštis 2011 (2011, p.43).

Taip pat reikia pastebėti, kad pensininkų dalis gyventojų skaičiaus struktūroje yra mažesnė nei vyresnių nei 60 metų žmonių dalis visais laikotarpiais, išskyrus 2000 metus (taip pat turėtų būti ir 1989 m.). 2000 metais vyrų pensinis amžius buvo 61 metai, o moterų – 57 metai. Šis pensinis amžius nuolat buvo didinamas ir 2005 vyrams siekė 62 m. 6 mėn., moterims 59 m. 6 mėn. 2006-2011 laikotarpiu pensinis amžius vyrams išliko tas pats, o moterų siekė 60 metų (Lietuvos statistikos metraštis 2011, p.95).

Nors vaikų gimstamumas po nepriklausomybės atgavimo nuolat mažėjo iki 2003-2005 metų, tuomet stabilizavosi ir pradėjo kilti iki 2009 metų (Lietuvos statistikos metraštis, 2008, p.70; Lietuvos statistikos metraštis, 2011, p.43), vaikų iki 14 metų tiek absoliutus skaičius, tiek dalis gyventojų amžiaus struktūroje nuolatos mažėjo (sumažėjo 8 proc. 1989-2011 metais). Vėlgi, kad ir nedidelis, tačiau vaikų gimstamumo padidėjimas paskutiniaisiais metais yra svarbus valstybės finansams (turi būti skiriama daugiau lėšų vaikų išmokoms bei motinystės ar tėvystės pašalpoms išmokėti). Tuo tarpu vaikų dalies bendroje gyventojų struktūroje mažėjimas labiau implikuoja neigiamas pasekmes ateityje (bus mažiau mokesčių mokėtojų, kurie prisidėtų tiek prie bendro valstybės biudžeto surinkimo, tiek prie SoDros biudžeto, ypačingai akcentuojant einamųjų įmokų principu finansuojamas socialinio draudimo sistemos pensijas).

Visi šiame skirsnyje paminėti rodikliai (BVP lygio pokyčio, nedarbo lygio, socialinių išlaidų kitimas, gyventojų amžiaus struktūra) rodo gerovės (pastangų) ir gyventojų struktūros kitimą makro lygmenyje, tačiau jie neleidžia pamatyti pokyčių individualiame lygmenyje, tarp skirtingų gyventojų pajamų grupių ir gyventojų socialinių ekonominių grupių, ir neleidžia vertinti, kaip skirtingi politikos instrumentai (tuo pačiu ir išlaidos socialinei apsaugai ar atskiroms jos dalims) paveikė namų ūkių pajamų nelygybę. Pajamų perskirstymui charakterizuoti ir jo pokyčiams anaizuoti pasitelkiami mikro lygmens skerspjuvio tyrimų duomenys, kuriais remiantis paskaičiuojami pajamų nelygybės, perskirstymo ir pan. rodikliai.

3.3. Pirminių pajamų pasiskirstymo tendencijos: rinkos vaidmuo

Daugelyje Vakarų šalių pastaruosius 20 metų didėjo pirminių pajamų nelygybė. Kitaip tariant, atotrūkis tarp gyventojų materialinės gerovės, gaunamos iš dviejų gerovės paskirstymo institutų – rinkos ir šeimos – didėjo. Vis dėlto, kitų namų ūkių teikiama gerovė yra nežymi, palyginus su pajamomis, gaunamomis iš rinkos. Tai lėmė pokyčiai rinkoje, ypatingai darbo užmokesčio ir kitų rinkos pajamų neproporcingas augimas pajamų pasiskirstymo viršuje, demografiniai pokyčiai, namų ūkio dydžio ir sudėties pokyčiai, užimtumo pokyčiai ir kiti išoriniai veiksniai (McCall, Percheski, 2010; Immervoll, Richardson, 2011; Wang, Caminada, 2011).

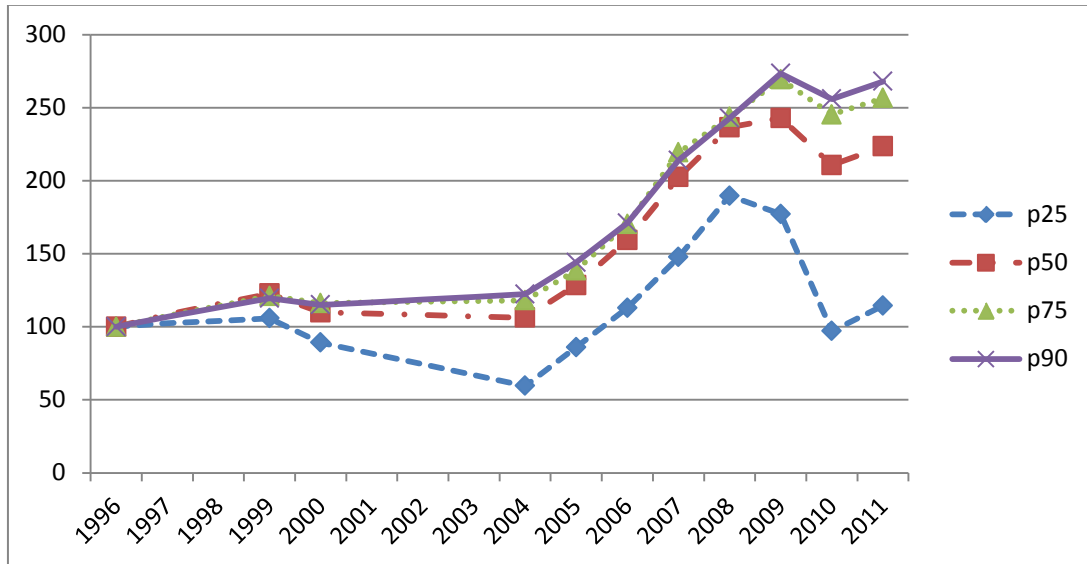
Ankstesnėje dalyje buvo parodyti pagrindiniai populiacijos struktūros ir ūkio auhimo pokyčiai Lietuvoje 1990-2011 metais, galimai darantys įtaką pirminių pajamų pasiskirstymo nelygybei. Tuo tarpu šioje dalyje parodomi patys pirminių pajamų pokyčiai. Ar tendencijos yra panašios kaip ir Vakarų valstybėse? Ar skirtumas tarp asmenų, gaunančių žemesnės ir aukštesnės pajamas taip pat didėjo per tiriamą laikotarpį?

Lietuvoje realių (atsižvelgiant į infliaciją) pirminių neto pajamų (rinkos pajamos ir pajamos iš kitų namų ūkių atskaičius tiesioginius gyventojų pajamų mokesčius ir socialinio draudimo įmokas) dinamika nuo 1996 iki 2011 metų pavaizduota 3.3.1. paveiksle¹⁰⁴. Realių pirminių neto pajamų kaita skirtinguose pajamų procentiliuose (25, 50, 75 ir 90) parodoma lyginant su 1996 metų atskaitos tašku (patys pirmieji mikro lygmens duomenys). Vaizduojant neto pajamų pokytį yra akivaizdu, kad gerovės paskirstyme dalyvauja ne tik rinka ir namų ūkiai, bet ir valstybė¹⁰⁵, t. y. parodomas rinkos pajamų augimas jau po valstybės įsikišimo tiesioginių mokesčių, kurie keitėsi metams bėgant ir skirtingai veikė pirmines bruto pajamas, forma. Tikslingiau būtų rodyti pirminių bruto pajamų (prieš atskaitant mokesčius) kitimą, tačiau atsižvelgiant į tai, kad tendencijoms pavaizduoti pasitelkiami duomenys iš skirtingų NŪBT

¹⁰⁴ Kas sudaro pirminės neto pajamas NŪBT pateikta 3 priedo 1. lentelėje.

¹⁰⁵ Vis dėlto, kaip bus parodyta vėliau, tiesioginių mokesčių vaidmuo perskirstant pajamas nėra labai didelis.

ir PGS duomenų šaltinių, bei siekiant didesnio palyginamumo metų eigoje, pateikiama pirminių neto pajamų dinamika (yra atsižvelgiama į NŪBT duomenų apribojimus).

3.3.1. pav. Realių pirminių neto pajamų kitimas skirtinguose procentiliuose 1996, 1999, 2000 ir 2004-20011 metais (pastoviomis kainomis, atskaitos taškas - 1996 metai = 100)

Pastaba: p25, p50, p75, p90 – pirminių neto pajamų pasiskirstymo procentiliai. Naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė.

Šaltiniai: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT (1996-2008 m.), EUROMOD išvestiniais (2009-2011 m.) ir Statistikos departamento duomenimis (metinė infliacija).

<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M2020102&PLanguage=0>

Pirmaisiais nepriklausomybės metais (šiuo atveju nuo 1996 metų) rinkoje gaunamų pajamų augimas buvo gana panašus visose gyventojų pajamų grupėse (mažiausias – 25 procentilyje). Palyginus su BVP augimu (ankstesnio skyriaus 3.2.1. paveikslas) matyti, kad neigiamas realaus BVP augimas pasireiškė 1999 m. (Rusijos krizės poveikis), o 2000 m. jis jau pradėjo kilti, tačiau gyventojų rinkos pajamoms ūkio nuosmukis pasireiškė su metų lagu ir būtent 2000 metais matomas didesnis kritimas, labiausiai paveikęs žemiausias pajamas gaunančias gyventojų grupes. Tuo metu pradėjo didėti ir nedarbo lygis. Nors BVP nuo 1999 metų pastoviai augo, tik aukščiausios gyventojų realiosios pirminės neto pajamos nežymiai didėjo, vidutinės šiek tiek mažėjo, o 25 procentilio – gana reikšmingai mažėjo iki pat 2004 metų.

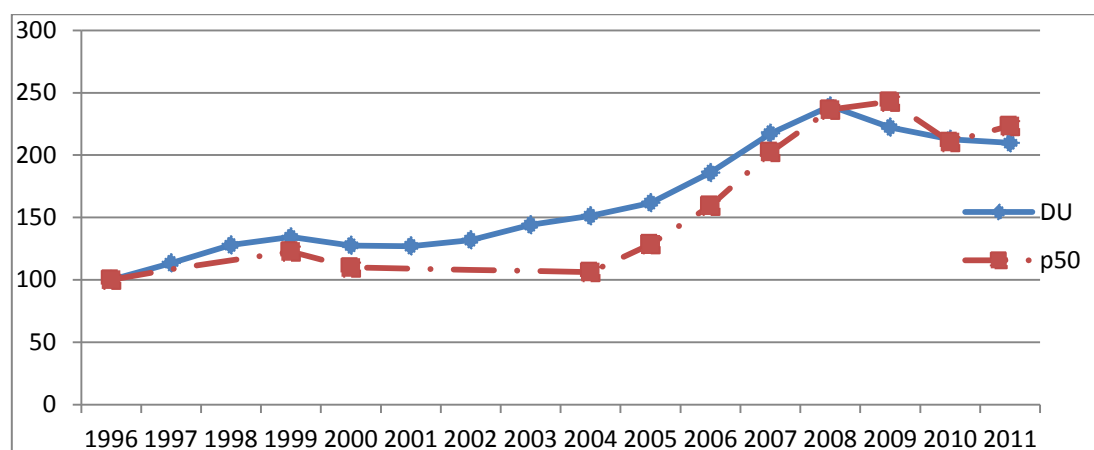
Nuo 2005 iki 2008 metų pajamų augimas buvo ryškus ir gana vienodas visose gyventojų pajamų grupėse (nežymiai sparčiau pirmais metais augo žemiausios pajamos). Nors šiuose skaičiavimuose NŪBT duomenys iki 2003 metų apima ir pinigines, ir natūrinės pirmines neto pajamas (1996 metų duomenyse atskirti natūrinių komponentų išvis neįmanoma, o 1999 ir 2000 metų duomenyse pasirinkta naudoti bendras pirmines pajamas dėl nuoseklumo), o 2004-2008 metais įtraukiamos tik piniginės pajamos, tai nekeičia nei tendencijų, nei daro poveikį skirtingų procentilių apskaičiuotoms pajamoms¹⁰⁶. Bendra matoma tendencija – pirminių neto pajamų atotrūkis skirtinguose procentiliuose didėjo iki 2004 m., vėliau augimas išliko panašus. Reikia pastebėti, kad 25 procentilio realiosios pirminės neto pajamos 1996 metų lygį pasiekė tik apie 2006 metus, o vidutinės gyventojų pajamos kone dešimtmetį išliko beveik tame pačiame, 1996 metų, lygyje.

Stabilų skirtingų pajamų augimą 2009 metais keitė didėjantis atotrūkis (sparčiausias didėjimas per tiriamą periodą). Kaip jau parodyta anksčiau, dėl pasaulinės ekonominės krizės, tuo laikotarpiu įvyko svarbių rinkos ir populiacijos struktūros pokyčių: stipriai krito šalies ūkio augimas (BVP), sparčiai didėjo nedarbas, mažėjo gyventojų skaičius. Ekonominė krizė skaudžiausiai paveikė žemiausias pajamas gaunančius gyventojus: 25 procentilio realiosios pajamos pradėjo mažėti jau 2009 metais, o po metų stebimas spartus pajamų kritimas. Materialinės gerovės lygis 2010 metais minėtoje gyventojų pajamų grupėje nukrito iki 1996 metų lygio. Tarp aukštesnės pajamas gaunančiųjų pajamų žemėjimo pokyčiai pasireiškė metais vėliau – nuo 2010 m. (2009 metais 75 ir 90 procentilio pajamos dar reikšmingai augo), o be to, kritimas buvo daug nuosaikesnis nei žemiausias pajamas gaunančiųjų grupėje. 2011 metais jau matomas visų gyventojų pajamų grupių augimas. Taigi, nepaisant to, kad pastaroji ekonominė recesija sumažino pirmines pajamas ir pajamų pasiskirstymo viršuje, pajamų koncentracija

¹⁰⁶ Apskaičiuotas skirtumas pirminėse neto pajamose kai kuriais atvejais sudaro vos kelis centus, o kitais - skirtumų visai nėra. Didesni skirtumai atsiranda kai lyginamos disponuojamos pajamos.

viršutinėse pajamose išlieka pagrindinis ekonominės nelygybės bruožas¹⁰⁷. Nors pagrindinė deklaruojama rinkos vertybė – efektyvumas, tačiau akivaizdu, kad rinka nėra efektyvi. Pagrindine ir blogiausia rinkos nesėkme Stiglitzas įvardija nedarbą, t. y. rinkos negalią sukurti darbo vietas didelei daliai piliečių, o tai yra didžiausias neefektyvumo šaltinis ir pagrindinė nelygybės priežastis (Stiglitz, 2012). Iš tiesų, kaip buvo parodyta ankstesniame 3.2. skyriuje, nedarbas Lietuvoje ypatingai išaugo ekonominės krizės laikotarpiu, o ir pajamų skirtumai ypatingai padidėjo šiuo laikotarpiu.

Palyginus su Statistikos departamento duomenimis apie realųjį darbo užmokesčio augimą nuo 1996 metų matyti, kad tendencijos yra tokios pačios. Iliustravimui 3.3.2. paveiksle pateikiamas realaus darbo užmokesčio palyginimas su apskaičiuotu vidutiniu pirminių neto pajamų kitimu.

3.3.2. pav. Realų vidutinių pirminių neto pajamų ir realaus darbo užmokesčio kitimas 1996-2011 metais (pastoviomis kainomis, atskaitos taškas - 1996 metai = 100)

Pastaba: p50– vidutinės pajamos (naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė), DU – darbo užmokestis. Šaltiniai: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT (1996-2008 m.), EUROMOD išvestiniais (2009-2011 m.) ir Statistikos departamento duomenimis (metinė infliacija bei realus darbu užmokestis).
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M3060802&PLanguage=0>
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M2020102&PLanguage=0>

Pagrindinis matomas skirtumas yra tas, kad Statistikos departamento pateiktas realus darbo užmokestis yra aukštesnis nei apskaičiuotas remiantis namų ūkių biudžetų tyrimų duomenimis (iki 2008 metų). Tačiau reikia

¹⁰⁷ Ši tendencija stebima visose Vakarų valstybėse (ypatingai per pastaruosius du dešimtmečius). Didžiausiu pajamų nelygybės šaltiniu, dėl nepropocingo „laimėjimo“ pajamų pasiskirstymo viršuje, laikomi atlyginimai ir apskritai rinkos pajamos (McCall, Percheski, 2010).

atkreipti dėmesį, kad remiantis namų ūkių biudžetų tyrimais, buvo paskaičiuotas pirminių pajamų kitimas po tiesioginių mokesčių (be to, į pirmines pajamas įeina ne tik samdomo darbo pajamos, bet ir pajamos iš žemės ūkio veiklos, verslo bei pajamos iš kitų namų ūkių¹⁰⁸; be to, pirminės pajamos apskaičiuotos remiantis viso namų ūkio informacija, pritaikant ekvivalentines skales), o šalies realus darbo užmokestis parodo tik samdomo darbo bruto užmokesčio pokyčius. Nepaisant paminėto skirtumo, tendencijos išlieka tos pačios.

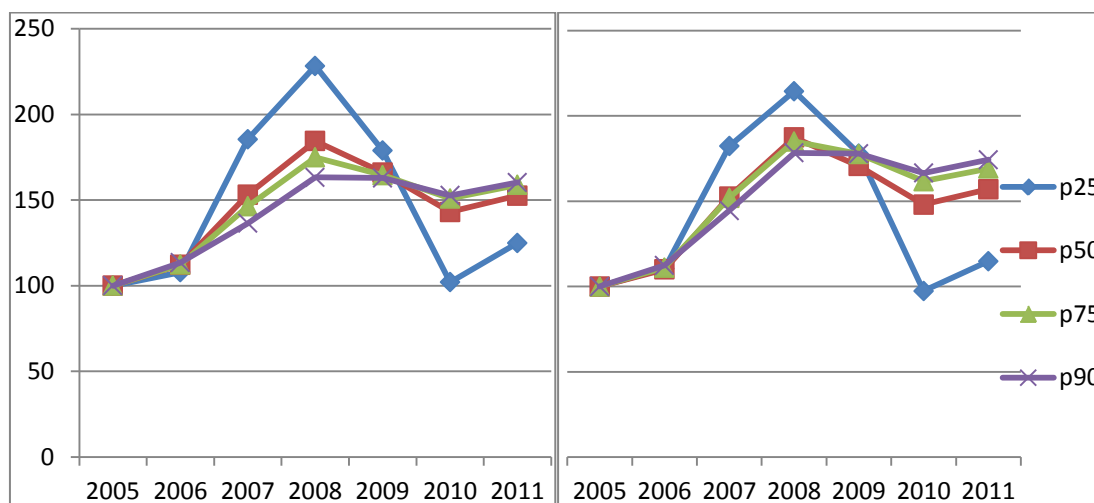
Kaip jau minėta, siekiant tiksliau atskirti gerovę, kuri gaunama iš rinkos ir namų ūkių prieš valstybės įsikišimą į pajamų pasiskirstymo procesą tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų forma, tikslingiau yra nagrinėti bruto forma išreikštas pirmines pajamas (pajamas prieš atskaitant tiesioginius mokesčius). Tai galima padaryti panaudojus EUROMOD išvestinius duomenis (dėl duomenų apribojimo parodomi tik labai trumpo laikotarpio pokyčiai, nuo 2005 metų).

3.3.3. paveiksle pateikiama informacija dar kartą patvirtina ankstesnį pastebėjimą, kad 2005-2008 metų laikotarpiu gyventojų pajamos augo (tuo laikotarpiu stebimi ir žemiausi nedarbo rodikliai šalies ūkyje). Vis dėlto augimas nebuvo vienodas skirtinguose pajamų pasiskirstymo taškuose (trumpesnis tiriamas laikotarpis leidžia geriau pamatyti skirtumus tarp atskirų gyventojų pajamų grupių).

Dar kartą patvirtinama, kad didžiausi pajamų svyravimai matomi 25 procentiniui priskiriamų asmenų pajamose, o aukštesnes pajamas gaunančių grupių (75 ir 90 procentilių) reakcija į ekonominį nuosmukį yra žymiai nuosaikesnė ir pats pirminių pajamų (tiek neto, tiek ir bruto) mažėjimo reiškinys pastebimas metais vėliau (2010 m.). Taigi žemiausias pajamas gaunantys asmenys labiausiai nukenčia ekonominio nuosmukio periodais, o šalies ūkiui augant – pajamų augimas irgi būna didesnis nei tarp aukštesnes pajamas gaunančių asmenų. Turintieji mažiau žinių ir kompetencijų yra ypatingai pažeidžiami esant cikliniams ūkio svyravimams (esant nuosmukiui ar

¹⁰⁸ Žr. 3 priedą.

krizei jie dažniau nei aukštos kvalifikacijos asmenys praranda darbus ar sumažinamas jiems mokamas atlygis). Pirminių pajamų augimo ar smukimo skirtumai yra šiek tiek didesni, kai analizuojamos bruto pajamos (3.3.3.pav. dešinėje)¹⁰⁹, o tai parodo, kad tiesioginiai mokesčiai prisideda prie pirminės pajamų nelygybės sumažinimo.

3.3.3. pav. Realių pirminių bruto (kairėje) ir neto (dešinėje) pajamų dinamika 2005-2011 metais

Pastaba: p25, p50, p75, p90 – individualių rinkos pajamų pasiskirstymo procentiliai. Naudojama EPBO modifikuota ekvivalentinė skalė.

Šaltiniai: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais ir Statistikos departamento duomenimis (metinė infliacija). <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M2020102&PLanguage=0>

Bendros pirminių pajamų kaitos tendencijos sutampa su Immerwollio ir Richardson (2011, p.11-15) atliktais paskaičiavimais, kurie parodo, kaip beveik per dvidešimt metų (paskutiniai metai – 2005) rinkos medianinės pajamos Vakarų šalyse augo 10-20 procentų ir daugelyje jų pajamų atotrūkis tarp skirtingų pajamų procentilių didėjo didžiąją tiriamo laikotarpio dalį (Australijoje, Suomijoje, Vokietijoje, Izraelyje, Norvegijoje, JK ir kt.). Tuo tarpu mažesni pokyčiai pasireiškė Kanadoje, JAV. Lietuvoje vidutinių realių rinkos pajamų augimas per 15 metų laikotarpį siekė kiek per 100 proc. (žemiausių – vos apie 20 proc.). Vėlgi, gauti rezultatai turėtų būti lyginami ir

¹⁰⁹ Individai, kurie, pagal bruto pajamų dydį, patenka į pirmą kvartilį, nebūtinai priklausys tam pačiam kvartilui nagrinėjant neto pajamas, kadangi dėl skirtingų mokesčio mokėjimo dydžių, net iki mokesčių buvusios vienodos pajamos, po mokesčių gali atsidurti skirtinguose pasiskirstymo taškuose. Todėl ir 3.3.3. pav. abi dalis reikia lyginti turint omenyje galimus individų pajamų perikiavimus.

interpretuojami atsargiai, kadangi tai, ar bendras realus pajamų lygis augo ir žemėjo labai priklauso nuo pasirinkto atskaitos taško. Grįžtant prie realaus BVP augimo Lietuvoje tendencijų, pereinant iš 1991 į 1992 metus matomas reikšmingas BVP smukimas (ankstesnės dalies 3.2.1. pav.), kurį sekė augimas iki 1997. Taigi galima teigti, kad šie pokyčiai taip pat turėjo atsispindėti ir pirminėse gyventojų neto pajamose. Tad atskaitos tašku laikant 1991 ar 1992 metus, pajamų pasiskirstymo paveikslas jau atrodytų kitaip (rodytų didesnę bendrą pirminių neto pajamų augimą).

Panašu yra tai (palyginus su užsienio šalis analizuojančių autorių rezultatais), kad pirminių pajamų nelygybė tarp skirtingų gyventojų pajamų grupių didėjo ir Lietuvoje 1996-2004 ir 2009-2010 metais. Be to, bendra visoms tiriamoms šalims, o kartu ir Lietuvai, yra tai, kad žemiausias pajamas gaunantys asmenys patiria didžiausius pajamų pokyčius: nuosmukio periodais jos mažėja labiausiai, o esant augimui, neretai ir jų augimas būna spartesnis nei aukštesnių pajamų procentilių (2004-2008 metais Lietuvoje šios grupės pajamų augimas buvo panašus į kitų grupių). Pačios aukščiausios realios pajamos svyruoja gana nežymiai, reakcija į rinkos pokyčius (nuosmukius ar pakilimus) būna gana nuosaiki, kadangi turtingieji turi daugiau žinių ir kompetencijų, kad išlaikytų vienodesnes pajamas laikui bėgant.

Kaip jau minėta, rinkos pajamų pasiskirstyme taip pat dalyvauja ir valstybė, kurios vaidmuo reikšmingas nustatant minimalų darbo užmokestį, subsidijuojant darbo vietas, reglamentuojant darbo laiką, darbuotojų priėmimo ir atleidimo procedūras ir pan. Vis dėlto šioje disertacijoje valstybės vaidmuo rinkos pajamų pasiskirstymo formavime nėra vertinamas, o analizuojamas procesas, kurio metu disponuojamų pajamų pasiskirstymą lemia socialinė politika bei vertinamos jos pasekmės skirtingoms gyventojų grupėms.

Apibendrinant, nepriklausomybės atgavimo pradžioje, rinkoje (ir iš šeimos) gaunamų realių pajamų augimas buvo panašus visose gyventojų pajamų grupėse, tačiau nuo 2000 metų materialinės gerovės gaunamos iš rinkos ir kitų namų ūkių augimo skirtumai tarp žemesnių ir aukštesnių pajamų procentilių sparčiai didėjo: 25 procentilio realiosios pajamos po 15 metų liko

beveik tame pačiame lygyje, kaip ir 1996 m., kai tuo tarpu aukščiausios gyventojų pajamos padidėjo kone 1,5 karto, todėl ir poreikis didesniai valstybės vaidmeniui tiek pirminiame pajamų generavimo procese, tiek ir perskirstat pajamas didėjo.

3.4. Lietuvos gyventojų požiūriai į pajamų perskirstymą

Didėjanti rinkos pajamų nelygybė besiformuojančiame gerovės kapitalizme turėtų atsispindėti ir gyventojų preferencijose, t. y. tikėtina, kad turėtų daugėti pasisakančių už didesnę valstybės pajamų perskirstymą, ypačiai 2009-2011 metų laikotarpiu. Antra vertus, 2004-2008 metų laikotarpiu paaugo visų gyventojų pajamų grupių realios pirminės pajamos, tad ir parama perskirstymui minėtu laikotarpiu galėjo būti reiškiamas nuosaikiau. Nors nėra paprasta išmatuoti gyventojų nuomones tiesiogiai, galima pasinaudoti egzistuojančiais tyrimais, kuriuose yra užduodami klausimai, galintys atskleisti gyventojų pirmenybes perskirstymo atžvilgiu¹¹⁰.

Lietuvos gyventojų, apie tai, ar pajamos turėtų būti paskirstomos vienodžiau, ar turėtų būti labiau skatinamos individualios pastangos, buvo klausama Europos vertybių tyrime (EVT) 1990, 1997, 1999 ir 2008 metais¹¹¹ (atsakymų skalė varijuoja nuo 1 iki 10, kur 1 reiškia, kad pajamos turi būti paskirstomos vienodžiau, o 10 – turėtų būti labiau skatinamos individualios pastangos). Šie duomenys parodo gyventojų nuotaikas tik atgavus Lietuvos nepriklausomybę, pereinant iš komunistinės santvarkos į kapitalistinę, ir požiūrių kaitą metams bėgant. Kaip parodyta 3.4.1. lentelėje, 1990 metais pasisakiusiųjų už vienodesnę pajamų paskirstymą buvo itin mažai (1 ir 2 balais įvertino tik 7 proc. respondentų), tuo tarpu didžioji gyventojų dalis pirmenybę teikė individualioms iniciatyvoms (beveik 69 proc. įvertino minėtą teiginį 7 ar

¹¹⁰ Vis dėlto, tokie interviu metodu paremti kintamieji nėra pats geriausias būdas atskleisti gyventojų pirmenybes. Net jeigu žmogus pasisako už vienodesnę pajamų paskirstymą, tai dar nieko nepasako apie būdą, kuriuo tai turėtų būti pasiekta: vieni gali turėti omenyje didesnes išmokas ar progresinius mokesčius, kai kiti teiks pirmenybę didesniai reguliavimui, darančiam poveikį rinkos pajamų nelygybei (Immervol ir Richardson, 2011).

¹¹¹ Kintamieji: 1990 m.- Q516A; 1997 m. - Q516A; 1999m.- O18; 2008 m. – V198.

daugiau balų). Tokie gyventojų požiūriai atspindi to laikmečio realijas, norą išsivaduoti iš santvarkos, kurioje viską reguliavo valstybė, ketinimus iš esmės viską keisti, norą siekti didesnės atsakomybės. Po 7 metų gyventojų nuomonių pasiskirstymas buvo jau kiek kitoks: pasisakiusių už individualias iniciatyvas sumažėjo kone dvigubai (įvertinusių 7 balais ar daugiau sumažėjo nuo 69 proc. iki 37 proc.), o pasisakusių už lygesnį paskirstymą padidėjo kone 3 kartus, iki 20 proc. (įvertinimas 1 arba 2).

3.4.1. lentelė. Gyventojų nuomonės apie tai, kaip turėtų būti paskirstomos pajamos pasiskirstymas 1990 – 2008 metais

Atsakymų kategorijos/ Metai	1990	1997	1999	2008
Pajamos turėtų būti paskirstomos vienodžiau	4.6 %	14.2 %	21.8 %	7.4 %
2	2.4 %	5.7 %	6.7 %	5.5 %
3	3.9 %	13.9 %	10.2 %	9.3 %
4	3.3 %	6.6 %	5.0 %	12.2 %
5	6.6 %	12.0 %	13.3 %	15.7 %
6	5.1 %	7.3 %	4.3 %	9.0 %
7	11.5 %	11.0 %	7.0 %	10.5 %
8	24.2 %	11.9 %	9.1 %	12.3 %
9	11.3 %	5.4 %	5.7 %	5.1 %
Turėtų būti labiau skatinamos individualios pastangos	22.9 %	8.9 %	9.4 %	5.4 %
Nežino	-	3.1 %	7.2 %	6.6 %
Neatsakė	4.2 %	-	0.3 %	0.9 %
N =	1000 (100%)	1009 (100%)	1018 (100%)	1499 (100%)
Vidurkis	7,3	5,2	4,8	5,4
Standartinis nuokrypis	2,53	2,88	3,11	2,51

Saltinis: autorės skaičiavimai remiantis EVT duomenų rinkiniais.

1999 metais pasikeitė ne tik ekonominė situacija (dėl Rusijos krizės sumažėjo šalies BVP, pradėjo didėti nedarbas), bet ir žmonių nuotaikos. Palyginus su 1990 metais, asmenų, kurie pasisakė už tai, kad pajamos turi būti paskirstytos daug lygiau (įvertinimas 1) padidėjo 5 kartus, o pasisakančiųjų už asmeninės iniciatyvos didinimą (įvertinimas 10) sumažėjo daugiau nei dvigubai. Šiuo laikotarpiu plėtėsi socialinio draudimo ir socialinės paramos aprėptis bei dosnumas ir, kaip bus parodyta vėliau, didėjo valstybės vykdomas perskirstymas.

Dar po devynerių metų, 2008 m., ekonominio augimo viršūnėje, didžiausia dalis žmonių pasisakė ne už kraštutinius, didesnio perskirstymo ar didesnės iniciatyvos skatinimo, atsakymų variantus, bet pritarė esamam pajamų pasiskirstymui (vertinimas 5-etu buvo didžiausias per tiriamą laikotarpį – 15,7 proc.; taip pat gana nemaža dalis teiginių įvertino 4 ar 6). Padidėjo ir pasisakančiųjų už kiek didesnę pačių žmonių aktyvumą, iniciatyvas (vertinimai 7-8). Optimistines nuotaikas, galima manyti, lėmė kelis metus gerėjusios ekonominės sąlygos ir didėjantis socialinis saugumas: didėjo užimtumas, augo tiek darbo užmokestis, tiek valstybės mokamos išmokos, mažėjo mokesčiai. Todėl nestebina, kad esant žemam nedarbo lygiui žmonių nuotaikos taip pat buvo geresnės: palyginus su 1999 metais, 3 kartus sumažėjo pasisakusių už daug didesnę pajamų perskirstymą (vertinančių 1). Apibendrintai žmonių nuotaikas atspindi vidutinis apskaičiuotas vertinimas. Didžiausias jis buvo 1990 metais – net 7,3, t. y. gyventojai pasisakė už tai, kad gerovė būtų kuriama individualios iniciatyvos dėka, pasikliaujant rinka ir remiantis mažesniu valstybės įsikišimu. O mažiausias – krizės laikotarpiu (1999 m. 4,8 balai), t. y. gyventojai pasisakė už didesnę valstybės vaidmenį gerovės paskirstyme.

Buvo patikrintas mokslininkų darbuose dažnai išsakomas teiginys, kad už didesnę pajamų perskirstymą dažniau pasisako žemesnių pajamų asmenys ir atvirkščiai¹¹² (Alesina, La Ferrara, 2000; Mule, 2003; Huber, Stanig, 2007). Nors 2008 metais didesnes pajamas gaunantieji iš tiesų dažniau pasisakė už individualias iniciatyvas ir kiek rečiau už lygesnę pajamų paskirstymą (4 priedas), tačiau statistiškai reikšminga koreliacija tarp šių kintamųjų yra labai silpna (0,122), tad negalima patvirtinti minėto teiginio.

Kitame Naujojo Baltijos barometro 1993-2004 m. tyrime buvo užduotas gana panašus klausimas: ar pajamos turėtų būti paskirstomos vienodžiau, ar

¹¹²Nors literatūroje akcentuojamos dabartinės rinkėjų pajamos, sprendžiant apie pritarimą ar nepritarimą didesniai perskirstymui, tačiau taip pat svarbios socialinio ekonominio mobilumo galimybės, rizikos vengimas, altruizmas, tikėjimas, kad egzistuoja lygios galimybės visiems (Alesina ir La Ferrara, 2000). Taip pat esama bandymų susieti gyventojų preferencijas su gerovės režimais: vieni teigia, kad nėra aiškaus ryšio tarp gerovės režimų ir paramos perskirstymui (pvz., Jaeger, 2006), kiti teigia priešingai, kad ryšys egzistuoja: skirtumai, atsižvelgiant į pritarimą perskirstomosioms politikoms, skirtinguose gerovės režimuose yra ir jie ateityje tik didės (Larsen, 2006).

turėtų būti labiau skatinamos individualios pastangos¹¹³. Tačiau skyrėsi atsakymų kategorijos: pasirinkimas tik iš 4 variantų ir nėra galimybės pasirinkti vidutinio atsakymo. Įdomu tai, kad 1993 metais buvo pasirinkti nuosaikesni atsakymai, tokie, kaip „turbūt lygiau“ ir „turbūt labiau pagal pasiekimus“. Pastarąjį atsakymo variantą pasirinko net 82,5 proc. respondentų. 2004 metais nuomonės pasiskirstė plačiau ir jau daugiau nei pusė respondentų pasisakė už lygesnį pajamų pasiskirstymą, t. y. taip atsakiusiųjų padaugėjo daugiau nei 3 kartus (3.4.2. lentelės kairė pusė).

3.4.2. lentelė. Gyventojų nuomonės dėl pajamų pasiskirstymo ir dėl mokesčių sumažinimo ar padidinimo pasiskirstymas 1993 – 2004 metais (proc.)

Pajamas reikėtų paskirstyti	1993	2004	1993	2004	Svarbiau mažinti mokesčius ar didinti išlaidas gerovei
1. Žinoma lygiau	0	24,9	0	16,7	1. Žinoma sumažinti mokesčius
2. Turbūt lygiau	16,2	29,4	35,1	22,6	2. Turbūt sumažinti mokesčius
3. Turbūt labiau pagal pasiekimus	82,5	20,9	55,9	15,4	3. Turbūt padidinti gerovę
4. Žinoma pagal pasiekimus	0	18,2	0	27,9	4. Žinoma padidinti gerovę
Nežinau	1,3	6,6	9,1	17,3	Nežinau
N =	3002 (100%)	1001 (100%)	3002 (100%)	1001 (100%)	N =

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis Naujojo Baltijos barometro duomenimis

Pastarajame tyrime taip pat buvo klausama, ar „Vyriausybė turi sumažinti mokesčius, netgi jei tai reikštų išlaidų sumažinimą švietimui, sveikatos apsaugai ir pensijoms, arba Vyriausybė turėtų daugiau skirti švietimui, sveikatos apsaugai ir pensijoms, netgi jei tai reikštų, kad tokie žmonės kaip aš mokės didesnius mokesčius“¹¹⁴ (Rose et al, 2005). Atsakymų pasiskirstymas gerai atspindi žmonių preferencijas. Daugiau nei pusė (55,9 proc.) apklaustųjų 1993 metais pirmenybę teikė didesnės gerovės užtikrinimui nei mokesčių mažinimui (atsakymų kategorijos 1 ir 2, dešinėje 3.4.2. lentelės dalyje). Tuo tarpu 2004 metais kiek sumažėjo bendrai pasisakiusiųjų už mokesčių didinimą vardan didesnių išlaidų sveikatos, švietimo ir socialinės

¹¹³ Kintamasis ev9.

¹¹⁴ Kintamasis ev14.

apsaugos reikmėms (apjungtos atsakymų kategorijos 3 ir 4) nuo beveik 56 iki 43 proc. Tačiau didžiausia gyventojų grupė (kone 28 proc.) vis viena pritarė didesniai mokesčių vaidmeniui viešo – privataus skirtyje. Už tai, kad reikėtų mažinti mokesčius pasisakė 39,3 proc. respondentų (1 ir 2 atsakymų kategorijos), taip pat beveik dvigubai padidėjo neapsisprendusiųjų. Vertinant pasiskirstymą tik tarp atsakiusių į minėtą klausimą, šiek tiek didesnė dalis (52 proc.) pasisakė už mokesčių didinimą vardan didesnių socialinių ir šveitimo išlaidų.

Taigi palyginus abiejų metų duomenis matyti, kad nors 2004 metais, palyginus su 1993 m., net 3 kartus padaugėjo pasisakiusių už lygesnį pajamų perskirstymą, tačiau pasisakiusių už tai, kad reikėtų didinti mokesčius nežymiai sumažėjo. Viena vertus, tai rodo, kad mokesčių, kaip pagrindinio gerovės valstybės finansavimo šaltinio vaidmuo nėra pakankamai įvertinamas. Taip pat mokesčiai gali būti suvokiami labiau kaip privačios gerovės mažinimo, nei kad pajamų perskirstymo instrumentas. Iš tiesų mokesčių sumažinimas paveiktų daugelio žmonių gerovę, bet dėl vieno gyventojų pajamų mokesčio tarifo, mažai tikėtina, kad reikšmingiau sumažintų pirminių pajamų pasiskirstymo skirtumus. Antra vertus, galima daryti prielaidą, kad žmonės pasisako už didesnę rinkos reguliavimą nei pajamų nelygybės mažinimą tiesioginių transferų pagalba, kuris [reguliavimas] turėtų sumažinti pirminę rinkos pajamų nelygybę.

2009-2011 metai Lietuvai, kaip parodyta ankstesnėse dalyse, buvo ekonominio nuosmukio, nedarbo augimo metai, todėl ir apklausų rezultatai atspindi pesimistiškesnes gyventojų nuotaikas. 3.4.3. lentelėje pateikti Tarptautinės socialinio tyrimo programos: Socialinės nelygybės¹¹⁵ bei Socialinės politikos¹¹⁶ tyrimų klausimai ir atsakymų į juos pasiskirstymas. Respondentai buvo apklausiami 2010 m. lapkritį – 2011 m. vasarį. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiuose tyrimuose formuluojami klausimai, atspindintys respondentų požiūrį į pajamų nelygybę ir perskirstymą, skiriasi

¹¹⁵ Kintamieji Q6a, Q6b ir Q7a (KTU, 2011)

¹¹⁶ Kintamasis Q32C.1 (Krupavičius et al, 2012)

nuo ankstesnių Europos vertybių ir Naujojo Baltijos barometro tyrimuose užduodamų klausimų. Pastaruosiuose buvo klausama, ar pajamos turėtų būti paskirstytos vienodžiau, ar turėtų būti pasiskirstę labiau atsižvelgiant į asmenines pastangas ar pasiekimus. Taigi vienas klausimas yra sudarytas iš dviejų dalių: pateikiamos dvi alternatyvos, iš dalies atspindinčios egalitarizmo ir libertarizmo socialinio teisingumo sampratą. Tuo tarpu socialinės nelygybės ir socialinės politikos tyrimuose yra formuluojamas vienas teiginys, kuriam arba pritariama, arba ne (tuo šios klausimų formuluotės yra aiškesnės respondentams bei tyrėjams). Socialinės nelygybės tyrime yra pašoma pritarti ar nepritarti teiginiui, kad pajamų skirtumai Lietuvoje yra per dideli, taip pat, ar sumažinti skirtumus tarp žmonių gaunančių mažas ir dideles pajamas yra valdžios atsakomybė. Į abu šiuos teiginius atsakymų pasiskirstymas yra panašūs: absoliuti dauguma (per 85 proc.) respondentų labai pritarė ar pritarė šiems teiginiams, tuo tarpu nepritariančių buvo kiek mažiau nei 4 proc. (3.4.3. lentelės kairė pusė). Socialinės politikos tyrime buvo pateiktas kiek kitaip formuluojamas teiginys, kuriuo vertinamas veiksmų, skirtų pajamų nelygybės mažinimui, veiksmingumas: „Lietuvoje sėkmingai mažinami turtingiausių ir vargingiausių gyventojų pajamų skirtumai“ (Krupavičius et al, 2012). Respondentų nuomonių pasiskirstymas atitinka ankstesniųjų klausimų atsakymų pasiskirstymą. Kad pajamų skirtumai yra mažinami sėkmingai mano tik 1,6 proc. gyventojų, priešingai – net 89 proc.

Socialinės nelygybės tyrime taip pat buvo užduotas klausimas, kuriuo atspindimi požiūriai į vertikalios socialinio teisingumo siekį mokesčių pagalba: ar didesnes pajamas gaunantys žmonės turėtų mokėti didesnius, tokius pačius ar mažesnius mokesčius, nei mažesnes pajamas gaunantieji (3.4.3. lentelės dešinė). Daugiau nei ketvirtadalis pasisakė už gerokai didesnius mokesčius daugiau uždirbantiems, o dar beveik pusė – už didesnius mokesčius. Taigi gyventojai pasisako už didesnę pajamų perskirstymą mokesčių pagalba (progresinius mokesčius).

3.4.3. lentelė. Gyventojų nuomonės dėl pajamų nelygybės, atsakomybės už jos sumažinimą, sėkmingumo ją mažinant bei mokesčių didesnes pajamas gaunantiems pasiskirstymas 2010/2011 metais (proc.)

	Pajamų skirtumai per dideli	Sumažinti skirtumus - valdžios atsakomybė	Sėkmingai mažinami pajamų skirtumai*	Didesnes pajamas gaunantieji turi mokėti:	
Labai pritariu	44,5	36,6	0,1	27,5	Gerokai didesnius mokesčius
Pritariu	43,9	49,2	1,5	49,4	Didesnius
Nei pritariu, nei nepritariu	5,2	8,0	6,4	15,4	Tokius pačius
Nepritariu	3,1	3,4	46,3	1,1	Mažesnius
Labai nepritariu	0,8	0,2	42,7	0,4	Gerokai mažesnius
Nežinau, sunku pasakyti	2,6	2,6	2,8	5,7	Nežinau, sunku pasakyti
Nenurodė	0	0	0,2	0,5	Nenurodė
N =	1023 (100%)	1023 (100%)	1023 (100%)	1023 (100%)	

Saltinis: autorės skaičiavimai remiantis Socialinės nelygybės bei *Socialinės politikos tyrimų duomenimis.

Viena vertus, šie duomenys patvirtina anksčiau iškeltą prielaidą, kad sparčiau didėjant rinkos pajamų nelygybei daugėja ir pasisakančiųjų už didesnę valstybės vaidmenį perskirstyme. Kitaip tariant, pajamų nelygybė, kurią generuoja kapitalistinė rinkos sistema, turi būti mažinama, ir šiuo atveju svarbus globėjiškas valstybės instituto vaidmuo gerovės paskirstyme, sumažinant atotrūkį tarp turtingųjų ir skurdžiau gyvenančiųjų. Vis dėlto, apklausose akcentuojamas progresinių mokesčių vaidmuo (didesnis vertikalios socialinio teisingumo siekis), nei kad socialinės apsaugos išmokų dizaino keitimas. Antra vertus, pokyčius reikia vertinti labai atsargiai, kadangi jie gali atspindėti ne tik gyventojų nuomonės pokyčius (rinkos pajamos žemėjo, tačiau ne visose grupėse kritimas buvo didelis), bet taip pat gali būti skirtingai formuluojamų klausimų pasekmė (kaip jau minėta, vienur prašoma patvirtinti teiginį, o kitur pasirenkama iš dviejų alternatyvų).

Apibendrinant atskirų tyrimų klausimus, susijusius su Lietuvos gyventojų nuomonėmis į pajamų pasiskirstymą, tiek kas turėtų labiau lemti pajamų pasiskirstymą, tiek ar tuometinis pajamų pasiskirstymas ar pajamų nelygybės yra per didelės ir pan., matyti, kad didžiausias pasikliovimas asmenine iniciatyva ir rinka kaip pagrindiniais pajamas apsprendžiančiais veiksniais

matomas 1990 metais, tik atgavus Lietuvos nepriklausomybę. Vėlesnių metų apklausų rezultatai nebeatspindėjo tokio didelio respondentų optimizmo, ir pasisakančiųjų, kad pajamos turi būti asmeninės iniciatyvos rezultatas, matms bėgant tik mažėjo. Ir priešingai, daugėjo pasisakiusiųjų už vienodesnį pajamų paskirstymą (daugiau norinčiųjų didesnio perskirstymo buvo ekonominio nuosmukio periodais – 1999 m., 2010/2011m.). Viešo – privataus skirtyje per du dešimtmečius matomas judėjimas didesnio valstybės vaidmens gerovės paskirstyme ir perskirstyme link. Pastarųjų metų duomenys rodo, kad itin didelė gyventojų dalis neigiamai vertina esamą pajamų nelygybę, pastangas jas mažinant bei nori didesnio valstybės įsikišimo mažinant pajamų skirtumus tarp daugiau ir mažiau uždirbančiųjų.

3.5. Gyventojų pirminių ir disponuojamų pajamų nelygės ir perskirstymo kaita: rinkos ir valstybės vaidmuo

Dažnai, lyginant pajamų nelygybę skirtingose šalyse, naudojama disponuojamų pajamų sąvoka. Šių pajamų nelygybė nėra tik rinkos išdava, ją veikia nacionalinės institucijos ir nacionalinės politikos, tad svarbus konkrečios šalies mokesčių ar išmokų vaidmuo (nors rinkos pajamų nelygybė skirtingose šalyse gali būti panaši, bet dėl skirtingų gerovės valstybės pastangų bei mokesčių ir išmokų struktūros disponuojamų pajamų nelygybė šalyse gali stipriai skirtis). Kitaip tariant, gyventojų disponuojamų pajamų paskirstyme svarbūs tiek rinkos (ir šeimos), tiek ir valstybės institutai.

Kaip buvo parodyta ankstesnėse darbo dalyse, po nepriklausomybės atkūrimo didėjo rinkos pajamos ir jų nelygybė, o kartu gausėjo pasisakiusiųjų už didesnę pajamų perskirstymą gyventojų dalis. Kadangi didėjo išreikštas poreikis perskirstymui, galima tikėtis, kad valstybės vykdomas pajamų perskirstymas mokesčių ir išmokų pagalba taip pat turėtų didėti¹¹⁷.

¹¹⁷ Vis dėlto, didėjanti pajamų nelygybė ir žmonių preferencijos perskirstymui dar savaiame nereiškia, kad didės perskirstymas. Viena iš priežasčių yra ta, kad politikos pasekmės atspindi ne tik žmonių preferencijas, bet taip pat yra svarbu, kaip į jas atsižvelgiama politikos priėmimo procese (egzistuoja daugybė tyrimų, kuriuose naudojami vidutinio rinkėjo modeliai, vienam potencialiam rinkėjui

Šioje dalyje analizuojama, kaip keitėsi pajamų nelygybė (pirminių, disponuojamų), matuojama Gini koeficientu, ir kaip kito perskirstymo lygis. Analizuojant valstybės vykdomą pajamų perskirstymą yra atsižvelgiama į išmokų ar mokesčių dydį, šių instrumentų nukreiptumą į žemesnes gyventojų pajamų grupes (disproporciškumą) bei jų progresyvumą. Prieš vertinant pajamų nelygybę, parodoma gyventojų disponuojamų pajamų kompozicija ir jos kaita laikui bėgant, t. y. kaip kiekybiškai kito atskirų instrumentų dalis gyventojų pajamų struktūroje. Galiausiai įvertinama, kaip perskirstymo pokyčiai paveikė skirtingas gyventojų pajamų ir socialines ekonomines grupes, t. y. (kas laimėjo ir kas pralaimėjo).

Ši dalis struktūruojama atsižvelgiant į naudojamus duomenų šaltinius (NŪBT ir EUROMOD išvestinius duomenis), kurie apima skirtingus laikotarpius (pirmasis 1996-2008 m., o antrasis 2005-2011 metų laikotarpį) bei leidžia įvertinti šiek tiek skirtingus perskirstymo aspektus. Pvz., jei NŪBT duomenimis perskirstymas vertinamas atsižvelgiant tik į išmokas (atskiriant jas pagal socialines rizikas), tai EUROMOD išvestiniai duomenys tinka ir mokesčių perskirstomojo poveikio analizei.

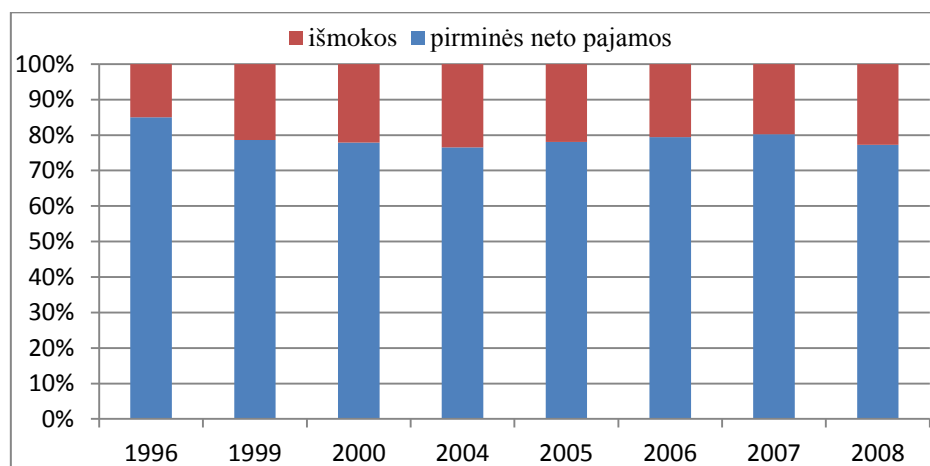
3.5.1. Disponuojamų pajamų sudėtis

Šioje dalyje analizuojama, kaip keitėsi disponuojamų pajamų struktūra ir perskirstymas 1996-2011 metų laikotarpiu. Pirmiausiai parodoma viešo – privataus skirtis, t. y. kokią dalį disponuojamų pajamų struktūroje skirtingais metais sudarė išmokos, mokesčiai ir rinkos pajamos, ir kaip skyrėsi žemesnių ir aukštesnių pajamų decilių disponuojamų pajamų sudėtis.

Visos išmokos gyventojų disponuojamose pajamose 1996 metais sudarė vos apie 15 proc. 1999 ir 2000 metais, nepaisant to, kad įtraukti ir natūriniai

suteikiamiantys vieną balsą). Tačiau jeigu skirtingų grupių politinė galia apibrėžiama jų santykinėmis pajamomis (vienas litas lygus vienam balsui), tuomet pajamų pokyčiai skirtinguose pasiskirstymo kraštuose paveiks skirtingų pajamų perskirstymo priemonių pasirinkimą (pvz., didėjanti pajamų nelygybė sustiprina turtingųjų politinę galią, tad nepaisant didėjančios nelygybės ir didėjančių (ar stabilių) žemesnių grupių preferencijų dėl didesnio perskirstymo, iš tiesų gerovės valstybės vykdomas perskirstymas gali „susitraukti“) (Kenworthy ir McCall, 2007; Immervol ir Richardson, 2011).

komponentai, bendras išmokų lygis yra gana panašus, palyginus su vėlesnių metų duomenimis (išmokos sudaro 21-22 proc. disponuojamų pajamų)¹¹⁸. Tuo tarpu 2004-2008 metų laikotarpiu išmokų dalis sudarė jau apie 20-23 proc. Nuo 2004 metų analizėje įtraukiami tik piniginiai komponentai¹¹⁹. Gauti duomenys leidžia teigti, kad 1996 metais išmokų reikšmė gyventojams buvo kur kas mažesnė nei vėlesniais metais (3.5.1. pav.).

3.5.1. pav. Ekvivalentinių disponuojamų pajamų kompozicija 1996-2008 metais

Pastaba: 1996-2000 m. įtraukiamos visos disponuojamos pajamos, o 2004-2008m. tik piniginės.
Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

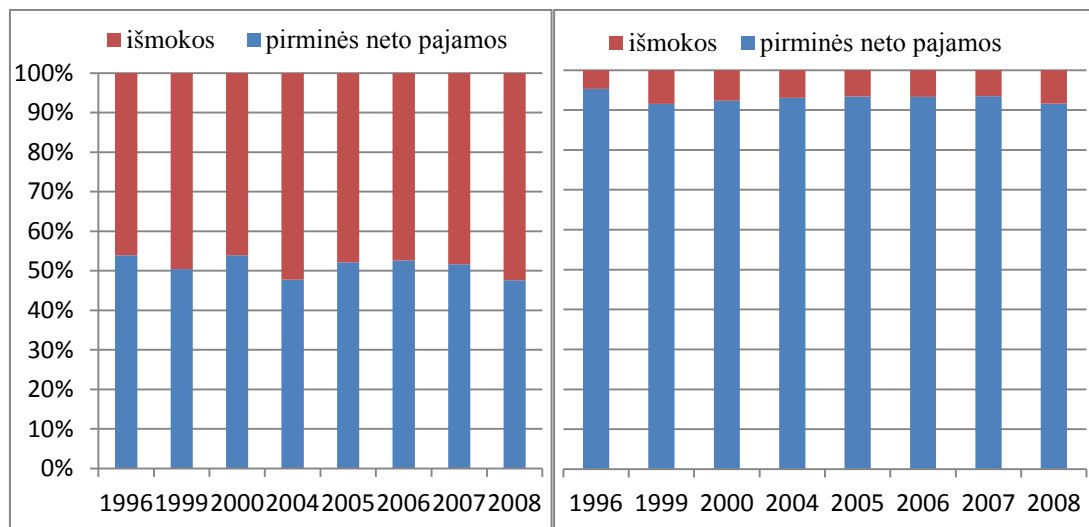
Tokius rezultatus paaiškina socialinės apsaugos įstatymų pokyčiai, kurių sparčiausias formavimosi periodas buvo 1990-1999 metais (tuo laikotarpiu įteisintos naujos socialinės išmokos (kai kurios iš jų keitė senas), didėjo aprėptis ir išmokų dosnumas). Labiausiai išmokų dalies pajamose didėjimą 1990-1996 metais lėmė tai, kad daugėjo išmokas gaunančių gyventojų dalis, o

¹¹⁸ Pvz., 1999 metais, vidutiniškai natūriniai komponentai disponuojamose pajamose sudarė net apie 100 litų (visos disponuojamos ekvivalentinės pajamos siekė 667 litus; tačiau, kaip minėta, toks skirstymas į natūrinius ir piniginius komponentus nėra palyginamas su 2003 ir vėlesnių metų duomenimis). Natūriniai komponentai labiau reikšmingi kaimuose gyvenantiems namų ūkiams, tai pat vyresnių asmenų (60 metų ir vyresniems) namų ūkiams (Namų 2006, 2007). 2006 metais natūriniai komponentai sudarė dešimtadalį, palyginus su pinigineis namų ūkio disponuojamomis pajamomis (atitinkamai 65 ir 615 litų) (Namų, 2007, p.23). Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad apskaičiuota nenaudojant ekvivalentinės skalės (dėl jos natūrinių komponentų dalis būtų mažesnė), kaip ir skaičiavimai atliekami namų ūkio (ne individualiame) lygmenyje (ne pilnai atsižvelgiama į namų ūkio dydžio poveikį). Kaimuose namų ūkiai paprastai turi daugiau žemės, kur užsiaugina daug vartojimui skirtų produktų, tuo tarpu vyresnės kartos, palyginus su jaunesnėmis, dažniau turi savo nuosavą būstą (namą) ar sodą (Ivaškaitė-Tamošiūnė, Lazutka, 2009).

¹¹⁹ Taip tiksliau ir teisingiau įvertinamas valstybės vaidmuo pajamų perskirstyme, be to, vertės suteikimas natūriniais komponentams literatūroje dažnai kritikuojamas.

nuo 1997 metų didėjo ir aprėptis, ir buvo didinami socialinės paramos išmokų dydžiai.

Palyginimui pateikiami pajamų kompozicijos skirtumai pagal disponuojamų pajamų kraštutinius decilius (pirmą ir dešimtą), t. y. parodoma, kaip skiriasi iš rinkos ir valstybės gaunamų pajamų sudėtis tarp aukštas ir žemas pajamas turinčių žmonių. Kaip matyti, žemiausiame decilyje socialinės išmokos 1996-2008 m. sudarė apie pusę ekvivalentinių disponuojamų pajamų (mažiausia dalis 1996 ir 2000 metais – apie 45 proc.). Dešimtajame decilyje išmokos sudaro apie 5 proc. disponuojamų pajamų (3.5.2. pav.). Kiek išsiskiria 1999, 2000 ir 2008 metų situacija, kai išmokos sudarė jau apie 8 proc. disponuojamų pajamų (šias didesnes santykinės dalis būtų galima aiškinti Rusijos krizės 1999-2000 metais ir 2008-2009 pasauline krizės pasekmėmis, tačiau įdomu yra tai, kad šis paaiškinimas nelabai tinka žemiausioms pajamoms, išskyrus 2008 metus).

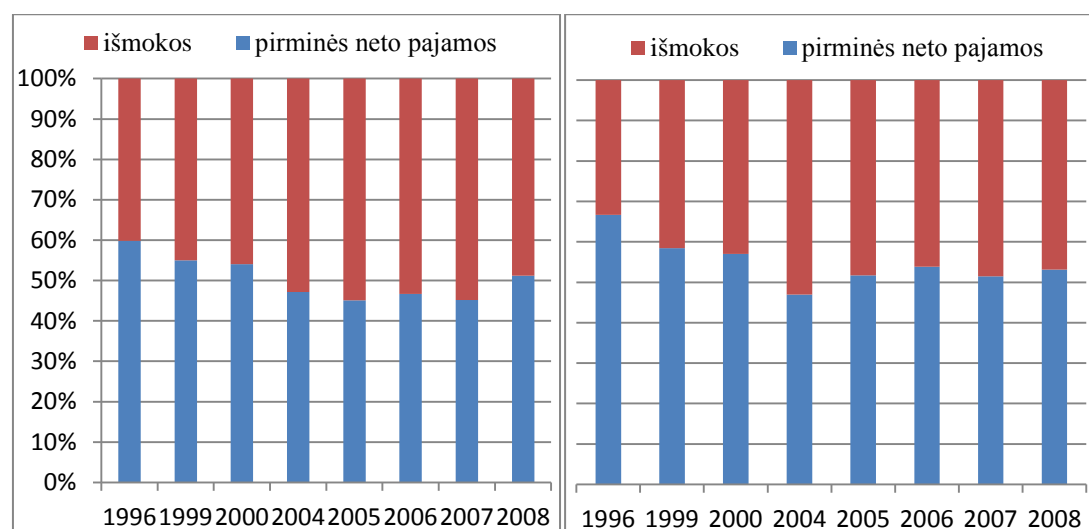

3.5.2. pav. Pirmo (kairėje) ir dešimto (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija 1996-2008 metais (proc.)

Pastaba: 1996-2000 m. įtraukiamos visos disponuojamos pajamos, o 2004-2008m. tik piniginės
Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad kelis metus išmokos antro decilio ekvivalentinių disponuojamų pajamų struktūroje sudarė didesnę disponuojamų pajamų dalį nei pirmame decilyje, pvz., 2005-2007 metais, o 2004 metais dalis

buvo beveik vienoda (3.5.3. pav.). Pažvelgus į trečio decilio pajamas taip pat išsiskiria 2004-2007 metai, kuriais išmokos sudaro panašią dalį kaip ir pirmame decilyje. Tai rodo mažą išmokų nukreiptumą į žemiausias gyventojų pajamų grupes, o kartu ir tai, kad šalyje dominuoja Bismarkinis, socialiniu draudimu paremtas modelis ir didžioji dalis išmokų yra priklausoma nuo ankstesnių asmens pajamų (kaip bus parodyta vėliau, 3.5.2. darbo dalyje, socialinio draudimo išmokos disponuojamų pajamų struktūroje yra daug svarbesnės (sudaro apie 20 proc.) nei socialinės paramos išmokos (sudaro tik apie 3-4 proc. disponuojamų pajamų)). Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad antrame ir trečiame decilyje tiriamu laikotarpiu dažniausiai atsiduria pensinio amžiaus asmenys¹²⁰, kurių pagrindinis pajamų šaltinis – iš socialinio draudimo fondo mokama senatvės pensija.

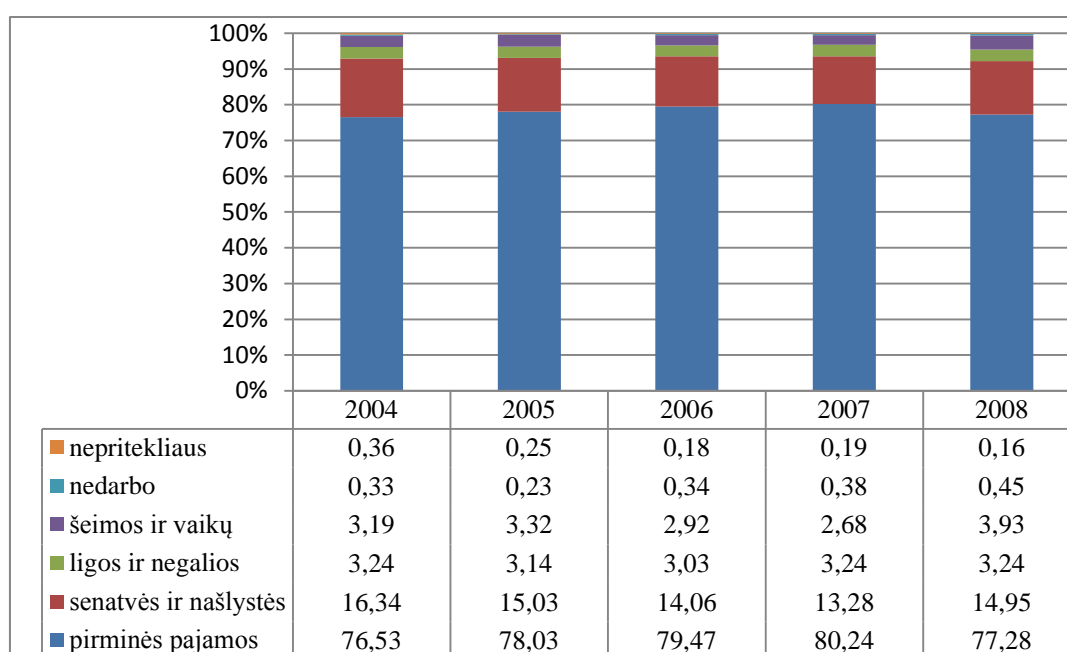
3.5.3. pav. Antro (kairėje) ir trečio (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija 1996-2008 metais

Pastaba: 1996-2000 m. įtraukiamos visos disponuojamos pajamos, o 2004-2008m. tik piniginės
Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Gerovės kapitalizme valstybė įsikiša į rinkos (ir šeimos) generuojamą pajamų pasiskirstymo procesą, kad užtikrintų pajamas susidūrus su tam tikromis socialinėmis rizikomis (senatvės, našlystės, ligos, negalios, nedarbo, šeimos, nepritekliaus), t. y. kad sumažintų asmenų pajamų priklausomybę nuo

¹²⁰ Pvz., 2007 metais antrame decilyje pensininkai sudarė 35, o trečiame – 32 proc.

rinkos ir šeimos institutų. Žemiau pateikiama disponuojamų pajamų kompozicija išskaidant socialines išmokas pagal socialines rizikas, kurioms kompensuoti išmokos yra skiriamos (3.5.4. paveikslas). Kaip jau minėta, 1996 metais išmokos sudarė daug mažesnę disponuojamų pajamų dalį nei 2004-2008 metais, tuo tarpu 1999-2000 metais, net ir įtraukiant natūrinius komponentus, struktūra yra gana panaši, palyginus su vėlesnių metų duomenimis. Tačiau detaliau pajamų kompozicija 1996, 1999 ir 2000 metais nėra nagrinėjama dėl duomenų neatitikimo¹²¹.

3.5.4.pav. Ekvivalentinių disponuojamų pajamų kompozicija pagal atskiras išmokų grupes 2004-2008 metais

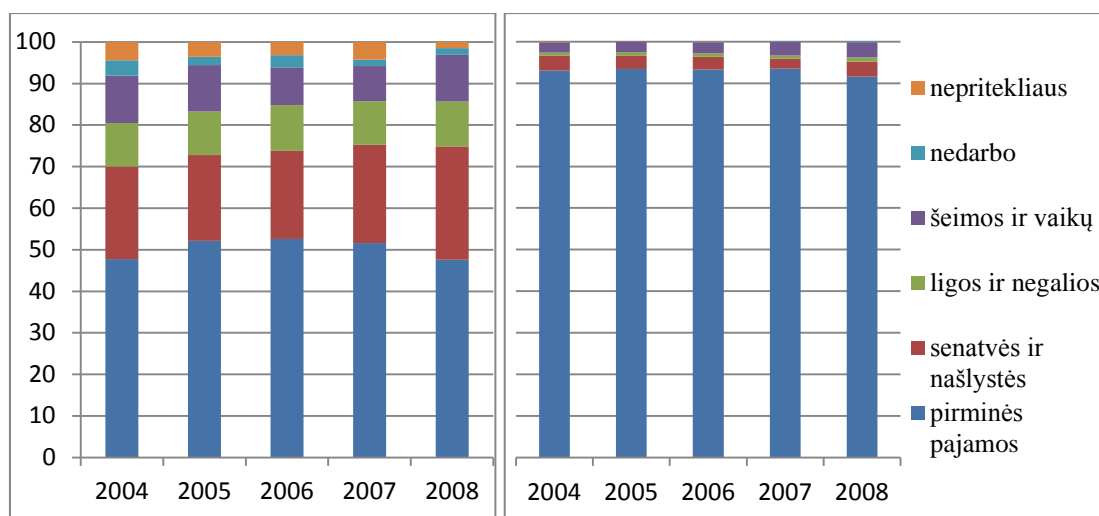
Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kaip matyti 3.5.4. paveiksle, didžiausią dalį tarp socialinių išmokų, disponuojamose pajamose sudaro senatvės ir našlių išmokos (apskritai senatvės išmokos sudaro kiek per 65 proc. visų išmokų struktūroje). Kadangi atskirai našlių ir našlaičių išmokos, ligos bei stipendijų išmokos sudaro labai nedidelę disponuojamų pajamų dalį, jos yra apjungtos kartu su kitomis išmokomis. Šeimos ir vaikų išmokos (įtraukiant ir stipendijas) reikšmingiau padidėjo 2008

¹²¹ 2003 metais keitėsi NŪBT metodika, todėl duomenys nėra pilnai palyginami (1996 išvis neįmanoma atskirti natūrinių ir piniginių komponentų, o tuo tarpu 1999 ir 2000 pateikiamos tik 3 išmokų kategorijos, kurios taip pat skiriasi nuo vėlesnių duomenų).

metais, įgyvendinus pilną vaiko išmokų mokėjimo tvarką (aprėpus visus vaikus iki 18 metų) bei padidinus motinystės (tėvystės) išmokų trukmę ir dosnumą. Parama nepasiturintiems (nepritekliaus) ir nedarbo išmokos visais metais sudarė gana nereikšmingą ekvivalentinių disponuojamų pajamų dalį.

Žvelgiant į skirtingus decilius matyti, jog pirmajame buvę ne itin reikšmingos, paramos skurstantiems išmokos 2008 metais dar labiau sumažėjo (3.5.5. pav.). Viena vertus, tai galėjo lemti ir augantis užmokestis bei mažėjantis nedarbas, tačiau disponuojamų pajamų struktūroje matomas santykinis pirminių pajamų mažėjimas. Antra vertus, padidėjo santykinė šeimos ir vaikų išmokų dalis pajamų struktūroje, o tai galėtų reikšti, kad dėl didesnių ir didesnei gyventojų daliai teikiamų kategorinių vaiko išmokų padidėjo bendros šeimos pajamos ir dėl to nebe priklausė socialinė parama nepasiturintiems.

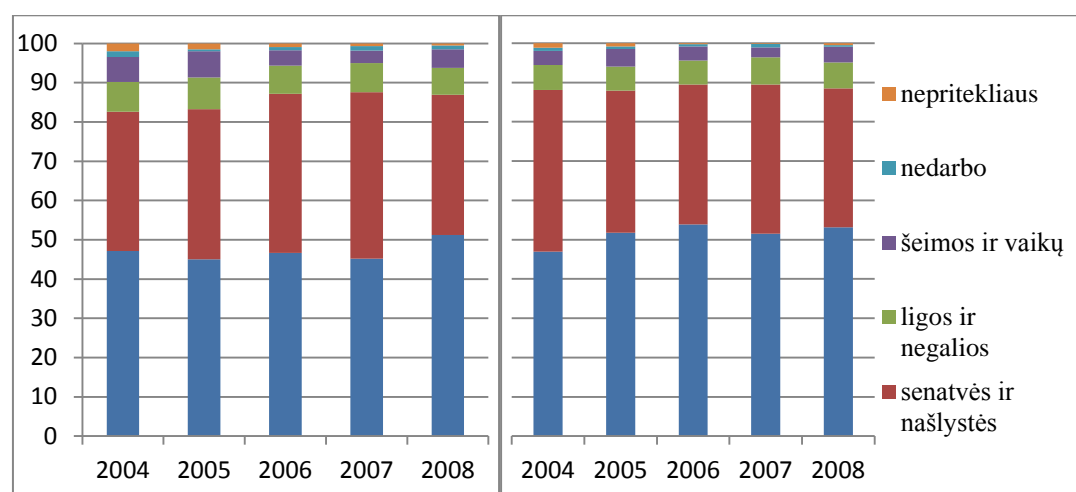
3.5.5. pav. Pirmo (kairėje) ir dešimto (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija pagal atskiras išmokų grupes 2004-2008 metais (proc.)

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Tais pačiais metais matyti labiau išaugusi senatvės ir našlių išmokų dalis disponuojamose pajamose. Kadangi našlių ir našlaičių išmokos reikšmingai nesikeitė, pokytį lėmė senatvės išmokų dydžio augimas. Dešimtame decilyje taip pat matyti šeimos ir vaikų išmokų didėjimas, kadangi šios išmokos yra arba kategorinės (vaiko išmokų atveju), arba išmokos mokamos iš socialinio

draudimo fondo (motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokos priklauso nuo mokėtų įmokų). Atskirų išmokų dydžiai bei procentinė disponuojamų pajamų sudėtis skirtingais metais atskiruose pajamų deciliuose pateikiama 5 priedo lentelėse.

Tuo tarpu atskirai panagrinėjus antrą ir trečią decilį (3.5.6. pav.) matyti, kad juose didesnę, palyginus su pirmu deciliu, dalį sudaro senatvės ir našlystės išmokos, tuo tarpu ligos ir negalios – jau mažesnę. Taip pat mažesnę dalį sudaro šeimos ir vaikų išmokos, palyginus su žemiausių pajamų gavėjais. Kaip jau minėta, šiuose deciliuose yra didelė pensinio amžiaus žmonių dalis, tad ir pajamų kompozicija pagal decilius tai nuosekliai atspindi. Mažiausiai savo santykinu dydžiu reikšmingos nepritekliaus bei nedarbo rizikų atvejais mokamos išmokos.

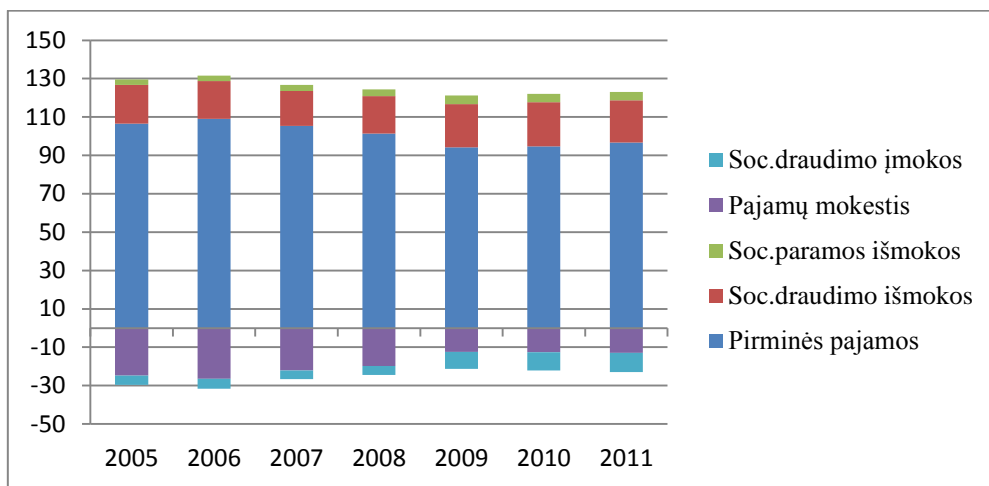
3.5.6. pav. Antro (kairėje) ir trečio (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija pagal atskiras išmokų grupes 1996-2008 metais (proc.)

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Remiantis NŪBT duomenimis, pajamų sudėties pokyčiai parodyti iki 2008 metų, tuo tarpu vėlesnių metų disponuojamų pajamų struktūra pateikiama remiantis EUROMOD išvestiniais dalimis, kurie aprėpia 2005-2011 metų laikotarpį (persidengia 2005-2008 metų laikotarpis, tačiau tai užtikrins didesnę rezultatų validumą). Remiantis pastaraisiais duomenimis, į analizę yra įtraukiami ir tiesioginiai mokesčiai (gyventojų pajamų mokestis ir socialinio

draudimo įmokos), o išmokos apjungiamos į platesnes socialinio draudimo ir socialinės paramos grupes.

Kaip keitėsi gyventojų ekvivalentinių disponuojamų pajamų kompozicija 2005-2011 metų laikotarpiu pavaizduota 3.5.7. paveiksle. Rezultatai paveiksle gali būti interpretuojami kaip nurodantys, kiek reikia pirminių bruto pajamų (rinkos pajamų), norint pasiekti tam tikrą disponuojamų pajamų lygį ir kiek yra atimama mokesčių bei pridėdama socialinių išmokų forma. Jeigu rinkos pajamos sudaro apie 100 proc. disponuojamų pajamų, tai reiškia, kad valstybė mokesčių forma „paima“ maždaug tiek pat, kiek „atiduoda“ socialinėmis išmokomis (Immervol et al., 2005).

3.5.7. pav. Ekvivalentinių disponuojamų pajamų kompozicija 2005-2011 metais (proc.)

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Pirminės bruto pajamos bendroje gyventojų pajamų struktūroje skirtingais metais sudarė nuo 94 iki 109 proc. visų disponuojamų pajamų (atitinkamai didžiausia dalis buvo 2006 metais, o mažiausia 2009 m.). 2005 iki 2008 metų laikotarpiu buvo sumokama daugiau mokesčių nei gaunama išmokų (2008 metais rinkos pajamos sudarė 101 proc. disponuojamų pajamų). Tuo tarpu prasidėjus ekonominei krizei, viešoji dalis disponuojamų pajamų struktūroje augo, o privati mažėjo. Tai reiškia, kad išmokų buvo gaunama daugiau nei sumokama tiesioginių mokesčių.

Socialinės išmokos skirtingais metais sudarė 18-23 proc., o socialinės paramos – apie 3-4,5 proc. ekvivalentinių disponuojamų pajamų (didžiausios dalys 2009-2011 metais)¹²². Tuo tarpu tiesioginių mokesčių dalis disponuojamų pajamų struktūroje nuo 2005 iki 2009 metų menko, o tai vėlgi paaiškinama bendru ūkio nuosmikiu ir rinkos pajamų žemėjimu. Gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų dalies pokyčiai bendroje struktūroje taip pat gali būti aiškinami remiantis įstatymų pokyčiais. Nuo 2006 iki 2007 metų gyventojų pajamų mokesčio dalis disponuojamose pajamose sumažėjo nuo 26 iki 22 proc. ne tik dėl žemesnių rinkos pajamų, bet ir dėl sumažinto pagrindinio mokesčio tarifo (2006 m. liepos 1 d. sumažinta nuo 33 iki 27 proc.). 2008 metais šis tarifas buvo sumažintas iki 24 proc., o 2009 m. iki 15 proc., (gyventojų pajamų mokesčio dalis disponuojamose pajamose sumažėjo nuo 20 iki 12 proc.). 2009 metais taip pat keitėsi neapmokestinamos pajamų dalies taisyklės, kaip ir pajamų sąrašas, kurios yra įtraukiamos apskaičiuojant neapmokestinamąją dalį (pvz., apskaičiuojant NPD yra įtraukiamos ne tik darbinės pajamos, bet ir ne individualios veiklos turto pardavimo pajamos, pajamos iš paskirstyto pelno, honorarai, autoriniai atlyginimai, pensijos ir pan.). Dėl naujo 6 proc. sveikatos draudimo mokesčio, 2009 metais nuo 4,5 iki 9-10 proc. padidėjo socialinių draudimo įmokų dalis disponuojamų pajamų struktūroje. Tokie mokesčių struktūros pokyčiai, anot Prasado (2008) yra svarbus šalies prioritetų ir ideologinių pasirinkimų atspindys. Gyventojų pajamų mokesčio tarifo mažėjimas parodo liberalėjančią darbo rinką, tuo tarpu taikomo NPD grupių skaičiaus sumažinimas, viena vertus, rodo siekį keisti buvusią sistemą į paprastesnę, kita vertus, gali būti minėtas prioritetų ar ideologijų atspindys. Pvz., Lietuvoje buvo panaikintas NPD asmenims, vieniems auginantiems vaikus, ir taikomas standartinis papildomas NPD už kiekvieną vaiką. Vieniši asmenys, auginantys vaikus, literatūroje išskiriami kaip viena labiausiai pažeidžiamų grupių, dažniau patirianti skurdo riziką. Lietuvoje skurdo rizikos lygis vienišų asmenų su

¹²² Atskirų pajamų dydžiai bendrai ir skirtinguose deciliuose, kaip ir disponuojamų pajamų procentinė sudėtis, detaliau pateikta 6 priedo lentelėse.

vaikais namų ūkiuose 2010 metais siekė net 44,4 proc. (daugiavaikiuose namų ūkiuose 23,4 proc., o namų ūkiuose be vaikų 18,6 proc.)¹²³. Taigi šios grupės mokestinės „lengvatos“ panaikinimas, nepaisant akivaizdaus poreikio taikyti papildomas didesnes mokestines nuolaidas, gali būti siejamas su valdančiųjų (konservatorių) propaguojama šeimos koncepcija (tradicine pilna šeima laikomi tik susituokę asmenys su vaikais).

Lietuvoje gyventojų pajamų mokestis vidutiniškai sudaro didesnę disponuojamų pajamų dalį nei socialinio draudimo įmokos, tačiau įtraukus į analizę darbdavio mokamą dalį, socialinio draudimo įmokos būtų svarbesnės (žr. Fuest et al, 2009). Socialinio draudimo įmokos gyventojų disponuojamose pajamose yra didesnės beveik visose ES šalyse, išskyrus Šiaurės šalis ir Lenkiją (taip parodė Fuesto et al atlikta analizė, panaudojus 2007 metų PGS duomenis).

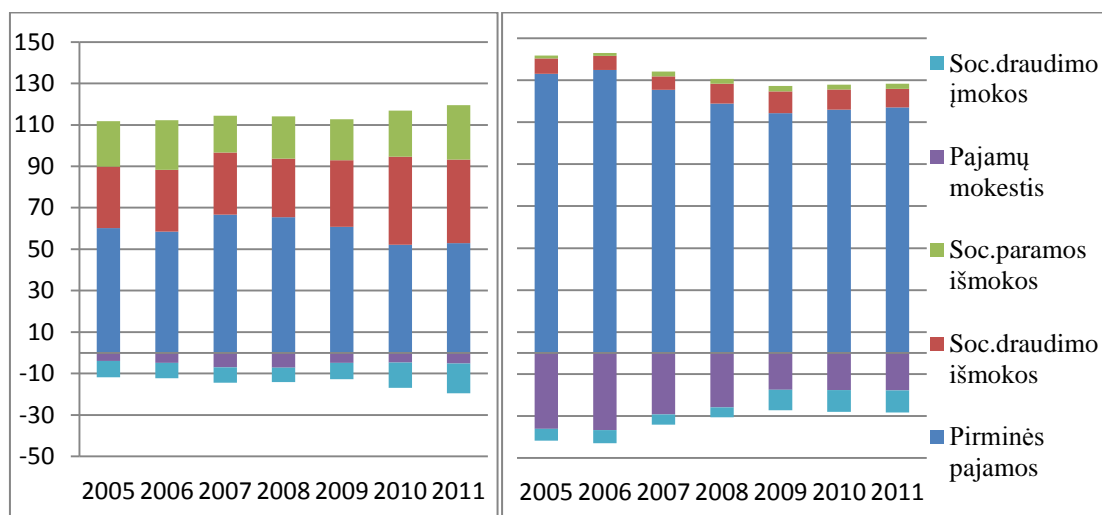
Palyginus skirtingus pajamų decilius matyti, kad rinkos pajamos žemiausias pajamas turinčių asmenų disponuojamų pajamų struktūroje sudarė 52 (2010 m.) iki 66 proc. (2007 m.) (žr. 3.5.8.pav. kairėje). Tai reiškia, kad šioje gyventojų pajamų grupėje viešoji ir privati gerovė sudaro maždaug vienodas dalis (vis dėlto, rinka išlieka svarbesnė ekonominio augimo periodu).

Kaip ir galima tikėtis, didžiausia tiek socialinio draudimo išmokų, tiek ir socialinės paramos išmokų dalis (atitinkamai apie 40 ir 24 proc.) buvo 2010-2011 metais, ekonominio nuosmukio laikotarpiu. Kai tuo tarpu 2007-2008 metais šios išmokos sudarė atitinkamai apie 29 ir 19 proc.

Tuo tarpu aukščiausiai gyventojų pajamų grupei (dešimtam deciliui) priskiriami asmenys daugiau sumoka mokesčių nei gauna išmokų iš valstybės, t. y. pirminės pajamos sudaro 114-135 proc. ekvivalentinių disponuojamų pajamų (žr. 3.5.8. pav. dešinėje). Didžiausios rinkos pajamos stebimos 2005 ir 2006 metais. Socialinio draudimo ir socialinės paramos išmokos yra gana nereikšmingos ir sudaro atitinkamai 6,5-10 proc. ir 1-2,5 proc. disponuojamų pajamų.

¹²³ Eurostat.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tessi121&language=en>

3.5.8. pav. Pirmo (kairėje) ir dešimto (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija 2005-2011 metais (proc.)

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Pirmame decilyje gyventojų pajamų mokestis tiriamu laikotarpiu išliko gana nereikšmingas ir sudarė nuo 5 iki 7 proc., kai tuo tarpu svarbesnės šioje gyventojų pajamų grupėje yra socialinio draudimo įmokos, kurios kito nuo 7 iki 17 proc. Tai galima paaiškinti tuo, kad šioje grupėje santykinai didelė dalis (net 6,4 proc. 2006 metais; 2010 m. – 5,9 proc.) savarankiškai dirbančiųjų (tiek turinčių darbuotojus, tiek ir neturinčių) bei ūkininkų šeimos narių (vidutiniškai tokių asmenų populiacijoje pvz., 2006 metais buvo 3,8 proc.: nuo 1,5 iki 5,6 proc. (pastaroji dalis yra devintame decilyje)). Viena vertus, tai rodo, kad pirmame decilyje yra daugiau asmenų, kurie dirba pagal individualios veiklos pažymėjimą ar verslo liudijimą ir moka privalomas fiksuotas minimalias arba didesnes, priklausančias nuo gaunamų pajamų, įmokas socialinio draudimo fondui ir gyventojų pajamų mokestį. Antra vertus, tikėtina, kad šio decilio respondentai nepilnai informuoja apie gaunamas pajamas (teigia gaunantys mažiau nei iš tiesų). Taip pat pirmame decilyje yra didelė dalis asmenų, kurie lieka namuose, kad rūpintųsi kitais ar tiesiog namų ūkiu (pvz., namų šeimininkės) – tokių yra 7,24 proc. (kituose deciliuose tokių asmenų yra nuo 0,6 iki 2,5 proc.), o šie asmenys tam tikromis socialinio draudimo rūšimis gali

draustis savanoriškai¹²⁴. Šie asmenys, nepriklausomai nuo pajamų gavimo ar negavimo, 2009-2011 metais privalėjo mokėti sveikatos draudimo įmokas.

Reikia atkreipti dėmesį, kad čia analizuojami tik socialinio draudimo mokesčiai, kuriuos moka arba samdomi darbuotojai¹²⁵, arba savarankiškai dirbantys asmenys (ar savanoriškai besidraudžiantys). Darbdavio socialinio draudimo įmokų dalis (samdomo darbo atveju) šiame darbe nėra vertinama¹²⁶.

Aukščiausiam pajamų dešimtadalyje priešingai, daug reikšmingesnis yra gyventojų pajamų mokestis, sudarantis apie 36 ir 17 proc. (po tarifo sumažinimo) ekvivalentinių disponuojamų pajamų. Tuo tarpu socialinio draudimo įmokos kito nuo 5-6 proc. iki 10 proc. disponuojamų pajamų struktūroje. Pirmo ir dešimto decilių sumokamų socialinio draudimo įmokų dalies palyginimai rodo šio instrumento regresyvumą (didesnę dalį moka pirmam pajamų deciliui priklausantys asmenys). Visų sumokamų mokesčių santykis pirmame ir dešimtame decilyje skiriasi mažiau nei skiriasi gaunamų išmokų dalys, tad išmokos yra svarbesnis vertikalios perskirstymo (iš turtingųjų nepasiturintiems) veiksnys. Tuo tarpu mokesčiai, nors ir mažiau prisidedantys prie perskirstymo, yra svarbūs finansuojant piniginius transferus, ir dėl to vaidmuo perskirstant pajamas yra nemažiau svarbus.

Palyginimui taip pat pateikiama antro ir trečio decilio pajamų struktūra (3.5.9. pav.). Ankstesnė analizė, remiantis NŪBT duomenimis parodė, kad antro decilio pirminės neto pajamos kai kuriais metais yra žemesnės nei pirmo decilio. Tai dar kartą galima patvirtinti remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

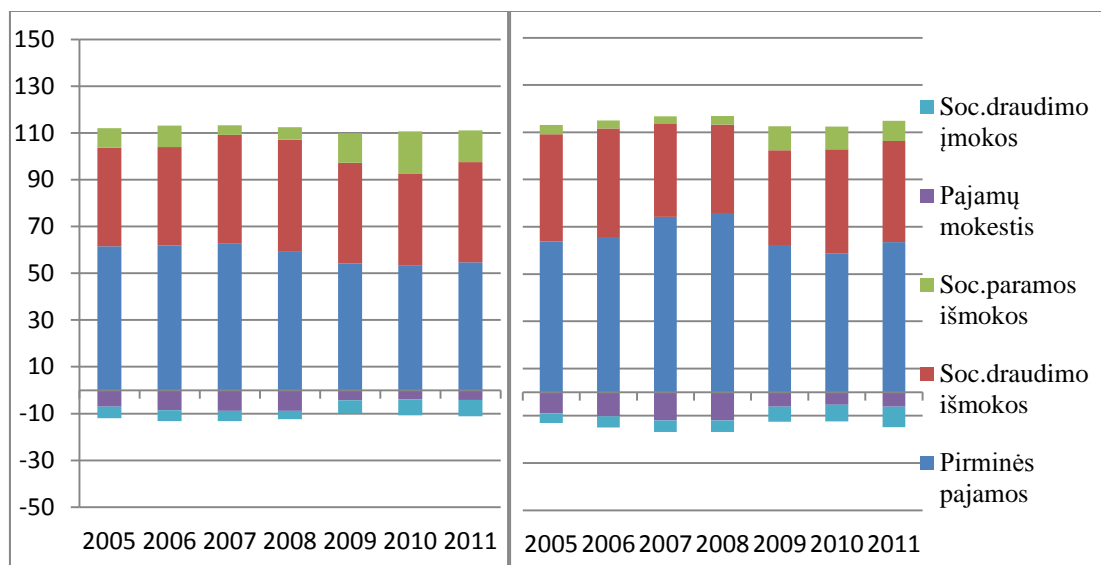
Antrame decilyje materialinė gerovė, gaunama iš rinkos bei valstybės sudaro panašų santykį, kaip ir pirmame. Pirminės bruto pajamos antrame decilyje sudaro 53-63 proc. disponuojamų pajamų (2007-2009 metais pirmo

¹²⁴ Tiesa, tikėtina, kad savanoriškas draudimas nėra paplitęs (SoDros pajamos iš savanoriško draudimo lėšų visai nereikšmingos (nesiekia nei vienos dešimtosios procento nuo visų pajamų)).

¹²⁵ Techniškai samdomiems darbuotojams įmokas apskaičiuoja ir sumoka darbdavys, o savarankiškai dirbantys asmenys jas turi susimokėti patys.

¹²⁶ Tradiciškai šios įmokos nėra traktuojamos kaip asmens pirminių ar bruto pajamų dalis, nors esama tyrimų, kuriais siekiama įvertinti perskirstymą įtraukiant ir darbdavio sumokamą socialinio draudimo įmokų dalį (pvz., Fuest et al (2010) pavaizduodami disponuojamų pajamų kompoziciją įvairiose šalyse, darbdavio įmokas apjungia su pirminėmis bruto pajamomis ir pavadina jas faktorinėmis pajamomis).

decilio bruto pajamos buvo aukštesnės nei antrojo). Socialinio draudimo išmokos yra reikšmingesnės nei pirmame decilyje ir sudaro 39-47 proc. (palyginimui pirmame decilyje 29-40 proc.). Krizės laikotarpiu sumenko ne tik pirminės pajamos, bet ir socialinio draudimo išmokos, o socialinė parama tapo svarbesnė (dalis pakito nuo maždaug 5 iki 13-18 proc.). Pastarosios išmokos išlieka svarbesnės pirmame decilyje. Tuo tarpu, gyventojų pajamų mokesčio dalis disponuojamose pajamose antrame decilyje išlieka didesnė nei pirmame, o socialinių draudimo įmokų prasme – atvirkščiai.

3.5.9. pav. Antro (kairėje) ir trečio (dešinėje) ekvivalentinių disponuojamų pajamų decilių kompozicija 2005-2011 metais (proc.)

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Trečio decilio disponuojamose pajamose socialinio draudimo išmokos sudaro panašią dalį kaip ir antrame decilyje (kai kuriais laikotarpiais dalis yra net didesnė, pvz., 2005-2006 ir 2010-2011 m.). Tuo tarpu didesnę disponuojamų pajamų dalį sudaro pirminės bruto pajamos, gyventojų pajamų mokestis.

Šioje dalyje buvo parodyta atskirų metų ir skirtingų decilių disponuojamų pajamų kompozicija, kuri leido pamatyti ir atskirti gerovės paskirstymo institutus: rinką bei šeimą ir valstybę. Gyventojų disponuojamų pajamų sudėtis patvirtino Bismarko modeliu paremtos socialinės apsaugos egzistavimą

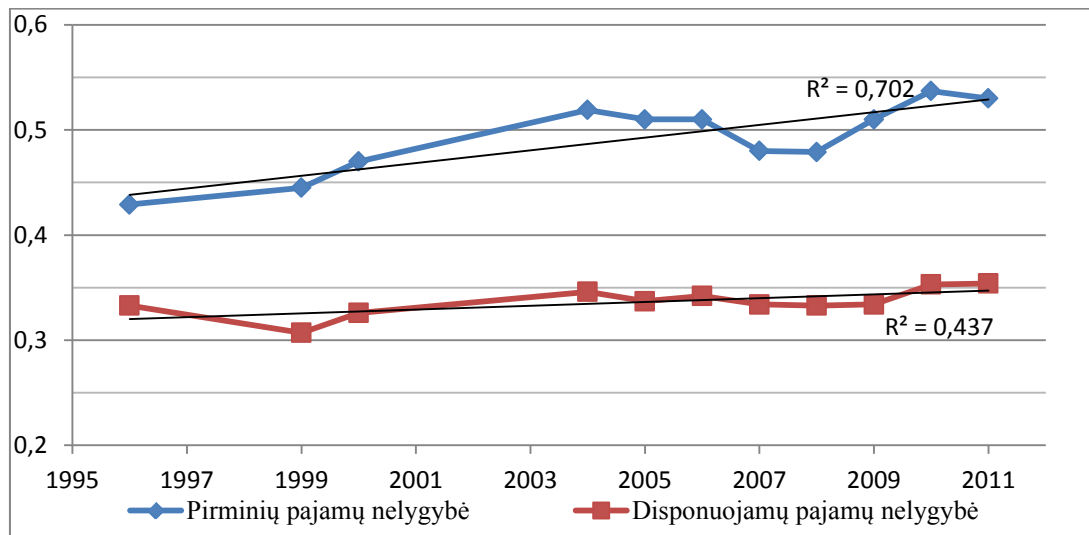
(socialinio draudimo išmokos yra svarbesnės nei socialinės paramos, o antrame ir trečiame decilyje išmokų dalis neretai būna didesnė nei žemiausiose gyventojų pajamų grupėse; antra vertus, šiuose deciliuose yra didesnė pensijas iš socialinio draudimo fondo gaunančių žmonių dalis). Toliau disertacijoje yra analizuojamas visų išmokų (ar atskirų jų grupių) ir mokesčių poveikis rinkos pajamų nelygybei.

3.5.2. Pirminių pajamų nelygė ir perskirstymas tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų pagalba

Kaip jau buvo parodyta, valstybė įsikiša į rinkos ir šeimos kuriamą gerovės pasiskirstymą mokesčių ir išmokų forma, taip sumažindama arba padidindama atskirų gyventojų ar namų ūkių gerovę. Šalies mastu, pajamų skirtumai, kai gerovės paskirstyme ir perskirstyme dalyvauja visi trys institutai – rinka, šeima ir valstybė, yra mažesni nei veikiant tik rinkai ir šeimai. Taigi toliau yra analizuojama, kiek skirtingais metais buvo perskirstoma, t. y. kiek dėl valstybės naudojamų perskirstymo instrumentų sumažėjo pajamų nelygė.

Vakarų šalyse pajamų nelygės skirtumai per pastaruosius 20 metų sparčiai augo: tiek pirminių pajamų, tiek ir disponuojamų. Lietuvoje, kaip jau buvo parodyta, pajamų augimas skirtinguose pajamų pasiskirstymo kraštuose taip pat didėjo pastaruosius 15 metų. Tuo tarpu kaip kito pajamų nelygė, matuojama Gini koeficientu, parodyta 3.5.10. paveiksle.

Pirminių pajamų nelygė, didėjo iki 2004 metų, po to, ekonominio augimo laikotarpiu mažėjo, o nuo 2009 metų vėl pradėjo augti. Bendra 15 metų tendencija rodo gana ryškų rinkos pajamų nelygės augimą ($R^2=0,702$). Tuo tarpu disponuojamų pajamų skirtumai ne visai atitinka pirminių pajamų kaitą: nuo 1996 iki 1999 metų pirminių neto pajamų nelygė didėjo, o disponuojamų – mažėjo, be to, skirtumai tarp disponuojamų pajamų nelygės metų bėgyje yra mažesni.

3.5.10. pav. Pirminių ir disponuojamų pajamų nelygybė matuojama Gini koeficientu 1996-2011 metais

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT (1996-2004 m.) ir EUROMOD išvestiniais (2005-2011m.) duomenimis.

Pastaba: NŪBT pateikia pirminių neto pajamų, o EUROMOD išvestiniai – pirminių bruto pajamų kaitą.

Nors 15 metų tendencija ir rodo gyventojų disponuojamų pajamų nelygybės augimą, tačiau augimas nėra toks ryškus, kaip pirminių pajamų nelygybės atveju ($R^2=0,437$). Tai rodo, kad valstybės vaidmuo mažinant augančius rinkos (ir šeimos) generuojamus pajamų skirtumus yra svarbus ir didėjantis. Mažiausiai, 22,4 proc., rinkos pajamų nelygybė buvo sumažinta 1996 metais (nuo 0,429 (pirminių neto pajamų Gini) iki 0,333 (disponuojamų pajamų Gini)), o didžiausias perskirstymas stebimas 2011 metais, kuriais rinkos pajamų nelygybė buvo sumažinta 34,3 proc. (nuo 0,537 iki 0,353). Nors perskirstymo lygis augo maždaug tolygiai su rinkos pajamų nelygybe, perskirstymo padidėjimas nepajėgė pilnai atsverti rinkos pajamų nelygybės didėjimo, todėl taip pat matomas disponuojamų pajamų nelygybės didėjimas tiriamu laikotarpiu.

Išmokų vaidmuo perskirstant pajamas

Kaip jau minėta, valstybės vaidmuo materialinės gerovės perskirstyme yra svarbus ir jis tiriamu laikotarpiu didėjo. Kitaip tariant, perskirstymas

padėjo sumažinti didėjančius pirminių pajamų skirtumus¹²⁷. Pvz., 2005 ir 2006 metais disponuojamų pajamų nelygybė yra tokia pati, kai tuo tarpu pirminių neto pajamų nelygybė nežymiai skiriasi.

Atskirų metų pirminių ir disponuojamų pajamų nelygybė (Gini koeficientas, perskirstymo lygis (Reynolds-Smolenksy indeksas), išmokų dydis (palyginus su pirminėmis pajamomis), koncentracijos (efektyvumo) bei progresyvumo (Kakwani) koeficientai yra pateikti 3.5.1. lentelėje.

3.5.1. lentelė. Socialinių išmokų perskirstymo poveikis 1996-2008 metais

Metai	Gini (p)	Gini (d)	Perskirstymas	Dydis (%)	Efektyvumas (koncentracijos)	Progresyvumas
1996	0,429	0,333	0,096	17,6	-0,347	-0,755
1999	0,445	0,307	0,138	27,3	-0,371	-0,793
2000	0,470	0,326	0,144	28,4	-0,367	-0,815
2004	0,519	0,346	0,173	30,7	-0,404	-0,819
2005	0,500	0,338	0,162	28,1	-0,418	-0,835
2006	0,488	0,338	0,149	25,8	-0,404	-0,807
2007	0,476	0,332	0,145	24,6	-0,410	-0,806
2008	0,462	0,309	0,153	29,4	-0,371	-0,770

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė. 1996-2000 m. įtraukiamos visos disponuojamos pajamos, o 2004-2008m. tik piniginės. Visi rodikliai skaičiuojami palyginus su pirminėmis neto pajamomis
Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Didžiausia pirminių neto pajamų (atskaičius tiesioginius mokesčius) nelygybė, matuojama Gini koeficientu, buvo 2004 m. – 0,519, ir net didžiausias išmokų perskirstymo lygis (1996-2008 metų laikotarpiu) nepajėgė kompensuoti didėjančio atotrūkio tarp aukštesnių ir žemesnių pajamų, tad ir disponuojamų pajamų nelygybė išliko didžiausia. Perskirstymo poveikis buvo labiau sąlygojamas išmokų dydžio nei jų efektyvumo (disproporciškumo žemesnėms pajamoms), ar regresyvumo¹²⁸. Mažiausia pirminių pajamų nelygybė stebima 1996 metais, ir ji palaipsniui vis didėjo iki 2004 metų (tai

¹²⁷ Skirtumus šiek tiek gali sąlygoti ir visų disponuojamų pajamų (ir natūrinių) įtraukimas skaičiuojant Gini koeficientus 1996-2000 metais. Vis dėlto, perskirstymo lygis tais metais net ir su natūriniais komponentais yra mažesnis palyginus su 2004-2008 metų laikotarpiu, kai skaičiavimuose naudojamos tik disponuojamos pajamos.

¹²⁸ Jeigu analizuojant mokesčius yra tikimasi, kad jie bus progresiniai (didesnėms pajamoms taikomi didesni mokesčiai), tai išmokų atveju yra traktuojama atvirkščiai – regresyvumas suvokiamas kaip teigiamas dalykas, kai didesnių pajamų asmenys gauna mažesnes išmokas nei žemesnių pajamų atstovai. Kuo regresyvesnė išmoka, tuo didesnis lyginamasis pajamų poveikis.

parodė ir anksčiau matytas 3.3.1 pav., pirminių neto pajamų pasiskirstymas pagal skirtingus procentilius), o tada nežymiai mažėjo.

Mažiausia disponuojamų pajamų nelygybė buvo 1999 ir 2008 metais. Tuo tarpu didžiausi perskirstymo lygiai stebimi 2004 ir 2005 metais, tik pirmuoju atveju, kaip jau minėta, perskirstymas sąlygojamas daugiau išmokų dydžio, o antruoju ir jų disproporciškumo ir regresyvumo (šie dydžiai yra didžiausi visu tiriamu laikotarpiu¹²⁹). Kaip matyti, 2008 metais stipriau pasikeitė efektyvumo ir progresyvumo koeficientai, o tai reiškia mažesnę regresyvumą ir nukreiptumą į žemesnių gyventojų pajamų sluoksnius. Pirmiausiai tai galima būtų sieti su išmokų vaikams aprėpties didėjimu (šios išmokos yra kategorinės ir jų mokėjimas nereikalauja gavėjo turimų pajamų ar išteklių testavimo), su didesniu skaičiumi išmokos gimus vaikui (kategorinė išmoka) gavėjų (dėl žymiau padidėjusio gimstamumo) bei didėjančio tėvystės, motinystės bei motinystės (tėvystės) išmokų dosnumo ir trukmės (jų dydis priklauso nuo ankstesnių asmens pajamų, be to, dėl aukštų 2008 metais taikytų „lubų“ dydžio, šių išmokų perskirstymas buvo nedidelis).

Kaip minėta, mažiausia rinkos neto pajamų nelygybė buvo 1996 metais, tačiau dėl žemo perskirstymo lygio disponuojamų pajamų nelygybė tais metais išliko aukštesnė nei kad pvz., 2008 metais. Progresyvumo ir efektyvumo rodikliai išliko žemiausi tiriamu laikotarpiu. Tai galima sieti ir su perėjimu iš komunistinės į kapitalistinę sistemą, besikuriančiu gerovės kapitalizmu ar suvokiant siauriau, su socialinės apsaugos sistemos formavimusi. Kaip parodyta ankstesnėse dalyse, socialinės paramos sistemos aprėptis ir dosnumas sparčiau didėjo nuo 1997 metų.

Toliau atliekama Gini koeficiento dekompozicija pagal socialinių išmokų grupes, apjungtas pagal socialines rizikas 2004-2008 metais¹³⁰. Iliustruojama,

¹²⁹ Nors šiuo laikotarpiu padidėjo ir šalies MMA, ir bazinės pensijos bei apskritai visos pensijos dydis, tačiau šie pasikeitimai neturėjo stipriau lemti koncentracijos ir progresyvumo koeficientų padidėjimo. Pokyčiai apskritai gali atspindėti lygesnę pirminių pajamų pasiskirstymą visuomenėje (šiuo atveju gali būti svarbus didesnis bedarbių skaičiaus sumažėjimas pereinant iš 2004 į 2005 metus (žr. 3.2.1. pav.)).

¹³⁰ Skaičiavimams naudojamos 2 ir 3 formulės (skirtingoms pajamoms apskaičiuoti).

kokia dalimi atskiros išmokos prisideda prie pirminių neto pajamų nelygybės sumažinimo¹³¹.

Dar kartą galima pastebėti, kad 2004-2008 pirminių neto pajamų nelygybė mažėjo, kartu mažėjo ir perskirstymo lygis. Tiesa, 2008 metais, nepaisant žemiausios pirminės neto pajamų nelygybės tiriamu laikotarpiu, perskirstymo lygis buvo kiek aukštesnis nei 2006 ir 2007 metais. Tai vėlgi galima labiau sieti su didesniu socialinių programų dosnumu¹³² (nei didesniu progresyvumu, kaip buvo parodyta 3.5.1. lentelėje). Palyginimui pateikiami Statistikos departamento duomenys apie vidutinių darbo apmokėjimų lėšų ir piniginių išmokų kitimo santykį 2007-2008 metais. Jeigu darbo apmokėjimo lėšos 2008 metais buvo 20 proc. didesnės nei 2007 metais, tai piniginės išmokos – 28 proc. didesnės, t. y. piniginių išmokų augimas buvo didesnis nei darbo užmokesčio augimas (Statistikos, 2012). Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad čia pateikiamas santykis yra daugiau iliustracinis, kadangi yra svarbu ne tik rinkos pajamų augimas, tačiau ir kaip jis auga skirtingose gyventojų pajamų grupėse. Net ir esant tokiam darbo užmokesčio ir piniginių socialinių išmokų santykiui kaip pavaizduota, jei rinkos pajamų augimas neproporcingai „apdovanos“ aukštesnes gyventojų pajamų grupes, tai bendras didesnis piniginių socialinių išmokų augimas gali nekompensuoti didėjančios pirminių pajamų nelygybės. Taigi oficiali statistika leidžia pamatyti bendras kaitos tendencijas, tačiau reikia daryti prielaidas, kaip tos tendencijos prisideda prie pajamų nelygybės pokyčių. Kaip jau minėta anksčiau, Statistikos departamentas pateikia informaciją apie disponuojamų pajamų nelygybę (t. y. žinoma, kokia pajamų nelygybė yra po perskirstymo), tačiau neaišku, kokia ji buvo iki valstybės įsikišimo (pirminių pajamų nelygybė), koks yra perskirstymas ir koks yra atskirų instrumentų vaidmuo (pvz., didesnės išmokos dar nebūtinai reikš didesnę pajamų nelygybės sumažinimą, jeigu jos bus labiau nukreiptos į vidutines ir aukštesnes pajamas gaunančius asmenis).

¹³¹ Perskirstymo, vertinant Reynolds-Smolensky indeksu pagal 8 formulę. Yra perskaičiuota, kad atitiktų 100 proc.

¹³²

Analizuojant atskiras išmokas, kurios skirtos užtikrinti pajamas susidūrus su tam tikromis rizikomis matyti, kaip jos (kokia dalimi, proc.) prisideda prie pajamų perskirstymo. Didžiausią reikšmę turi senatvės išmokos, lemdamos apie 63 proc. viso perskirstymo poveikio (3.5.2. lentelė).

3.5.2.lentelė. Pajamų nelygybės ir perskirstomojo socialinių išmokų poveikio dekompozicija 2004-2008 metais

Pajamų komponentai	2004	2005	2006	2007	2008
Pirminės pajamos (a)	0,519	0,500	0,488	0,476	0,462
Disponuojamos pajamos (b)	0,346	0,338	0,338	0,332	0,309
Visos išmokos perskirto (a-b)	0,173	0,162	0,149	0,145	0,153
Dalinis poveikis (procentinės dalys)					
Senatvės išmokos	64,26%	62,60%	65,41%	64,86%	63,46%
Ligos išmokos	0,44%	0,34%	0,33%	0,01%	0,28%
Negalios išmokos	11,48%	12,43%	12,02%	13,31%	12,59%
Našlių ir našlaičių išmokos	1,96%	1,91%	1,53%	1,37%	1,53%
Šeimos ir vaikų išmokos	5,79%	6,56%	4,93%	3,84%	6,65%
Nedarbo išmokos	1,58%	1,12%	1,48%	1,59%	1,48%
Parama nepasiturintiems	1,85%	1,58%	1,19%	1,33%	0,94%
Stipendija	0,77%	0,71%	0,80%	0,39%	0,23%

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Ši tendencija matoma ir kitose šalyse, kurios įtrauktos į LPS (Liuksemburgo pajamų studijos) duomenų bazę ir analizuotos Wango ir Caminada'o (2011) tyrime. Žinoma, toks didelis senatvės išmokų vaidmuo nestebina, kadangi pensinio amžiaus žmonės dažniau neturi rinkos pajamų ar turi jų santykinai nedaug. Vis dėlto, kai lyginamos skirtingos šalys – galima pastebėti reikšmingus skirtumus.

Remiantis Wango ir Caminada'o tyrimu, galima palyginti Lietuvą su kitomis Europos šalimis. Bendrai senatvės ir našlystės išmokos pvz., Slovėnijoje ir Slovakijoje sudaro apie 70-80 proc. viso perskirstomojo poveikio (kai vertinamos tik išmokos). Tuo tarpu įtraukiant ir mokesčius, senatvės ir našlystės išmokos lemia apie 50-60 proc. nelygybės sumažinimo kontinentinėje Europoje ir apie 54-70 proc. Vidurio Rytų Europos (VRE) šalyse. Anglosaksiškose šalyse šios išmokos lemia 20-34 proc. nelygybės sumažinimo (panašiai kaip ir mokesčiai), Šiaurės šalyse – vidutiniškai 31-48

proc., o Pietų Europos šalyse – kiek per 80 proc. (Wang, Caminada, 2011, p.25-26). Taigi Lietuva, nors ir nebuvo įtraukta į LPS duomenų bazę, tačiau šių instrumentų santykinio poveikio nelygybės mažinimui prasme yra panaši į kitas Rytų Europos šalis, kurios savo ruožtu panašesnės į kontinentinės Europos šalis.

Socialinės paramos išmokos Lietuvoje yra palyginus mažai reikšmingos mažinant visuminę pajamų nelygybę. Panašios tendencijos matomos vėlgi kontinentinės Europos šalyse. Reikia pastebėti, kad į perskirstymo vertinimą įtraukus mokesčius, šių išmokų vaidmuo šiek tiek sumažėtų. Tiek senatvės ir našlystės, tiek ir socialinės paramos išmokų panašumas (pajamų nelygybės mažinimo prasme) į kontinentinės Europos šalis nestebina, kadangi Lietuvoje dominuoja Bismarkinis socialinio draudimo modelis.

Lietuvoje reikšmingą pajamų nelygybės sumažinimą generuoja negalios išmokos, lemiančios apie 11-13 proc. poveikio. Vėlgi, palyginus su Wango ir Caminada'o tyrimu matyti, kad šios išmokos savo reikšme mažinant pajamų nelygybę yra panašios į kitas VRE šalis ir, šiuo atveju, į Šiaurės Europos šalis.

Šeimos ir vaikų išmokos (Lietuvos atveju apjungiant ir motinystės (tėvystės) išmokas) savo poveikiu yra panašesnės į Pietų Europos šalis. Reikšmingiausiai prie nelygybės sumažinimo tokios išmokos prisideda Anglosaksiškose šalyse (Wang, Caminada, 2011). Nedarbo išmokos beveik visuose regionuose yra didesnės ir reikšmingesnės nei Lietuvoje ir kitose VRE šalyse (kiek artimesnės jos yra Pietų Europos šalims). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad LPS skaičiavimuose naudojama ekvivalentinė skalė, kuri traukia šaknį iš namų ūkio narių skaičiaus, kai tuo tarpu šiuose skaičiavimuose naudojama EBPO modifikuota skalė. Dėl to gali atsirasti nedideli skirtumai, kadangi pastaroji skalė didesniuose namų ūkiuose nariams suteikia daugiau svorio, nei skalė, naudojama LPS tyrimuose.

Apskritai socialinės išmokos yra svarbesnis instrumentas perskirstymo procese nei mokesčiai. Tokias išvadas pateikia tiek jau minėti Wangas ir Caminadas (2011), tiek ir daugelis kitų mokslininkų, tokių kaip Mahleris ir Jesuitas (2006), Anyaegbu (2011), O'Donoghue'as et al (2004), Immervollis ir

Richardson (2011), Joumardas et al (2012), ir pan. Kaip bus parodyta vėliau, išmokos Lietuvoje lemia 73-85 proc. perskirstomojo poveikio (kai vertinamos tiek išmokos, tiek mokesčiai). Svarbu įvertinti ne tik šių išmokų poveikį nelygybės mažinimui, bet ir jų nukreiptumą į žemesnes gyventojų pajamų grupes¹³³.

Kaip parodyta 3.5.3. lentelėje 2005-2007 metais, labiausiai neproporcingos buvo paramos nepasiturintiems išmokos, tačiau tiek 2004, tiek 2008 metais jų neproporcingumas buvo žymiai mažesnis. Reikšmingos perskirstyme ne tik savo dydžiu, bet ir regresyvumu, buvo senatvės išmokos: 2004 ir 2008 metais jos buvo labiau nukreiptos į žemesnes pajamas gaunančius asmenis nei parama nepasiturintiems. Kaip minėta, senatvės išmokų perskirstymo pagrindinis „variklis“ yra bazinė pensijos dalis, kuri yra visiems vienodo dydžio. Negalios išmoku nukreiptumas į žemesnių pajamų sluoksnius taip pat yra nemažas (tikėtina, kad negalią turintys žmonės neturi kitų pajamų šaltinių arba jie yra gana kuklūs).

3.5.3. lentelė. Išmokų efektyvumas (koncentracijos koeficientas) 2004-2008 m.

Pajamų komponentai	2004	2005	2006	2007	2008
Senatvės išmokos	-0,528	-0,534	-0,538	-0,554	-0,503
Ligos išmokos	-0,048	-0,109	-0,209	0,329	-0,195
Negalios išmokos	-0,287	-0,350	-0,283	-0,312	-0,309
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,266	-0,297	-0,137	-0,210	-0,288
Šeimos ir vaikų išmokos	0,029	-0,011	0,033	0,083	0,017
Nedarbo išmokos	-0,357	-0,387	-0,270	-0,262	-0,162
Parama nepasiturintiems	-0,432	-0,611	-0,604	-0,652	-0,496
Stipendija	0,176	0,152	0,131	0,263	0,293

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

Labiausiai metams bėgant kito nedarbo išmokų koncentracijos koeficientas. 2004 ir 2005 metais šios išmokos buvo gana koncentruotos į žemesnes gyventojų pajamų grupes, tačiau vėlesniais metais jų nukreiptumas stipriai sumažėjo (koncentracijos koeficientas padidėjo). Stipendijos

¹³³ Paprastai koncentracijos koeficientas išmokoms turi minusines vertes: kuo didesnė neigiama vertė, tuo išmokos labiau nukreiptos į žemesnes pajamas turinčius asmenis.

koncentruojasi aukštesnėse pajamose. Tai nestebina, kadangi šios išmokos tikslas yra ne pajamų palaikymas, o „apdovanojimas“ už pasiekimus. Mažiausiai efektyvios, mažinant pajamų nelygybę, yra šeimos bei vaikų išmokos: jos beveik visą laiką buvo labiau nukreiptos (nors ir labai nežymiai) didesnes pajamas turintiems asmenims (išskyrus 2005 metus, kai koncentracijos koeficientas buvo nežymiai neigiamas). Reikia atkreipti dėmesį, kad stipendijos, ligos, nedarbo, našlystės išmokų koncentracijos koeficientų standartiniai nuokrypiai yra dideli, todėl 95 proc. pasikliautinio intervalo ribos yra labai didelės (pvz., 2008 m. stipendijos vertės kinta nuo 0,088 iki 0,497; sveikatos išmokų – nuo -0,351 iki -0,038; nedarbo išmokų nuo -0,349 iki -0,174; našlystės išmokų nuo -0,283 iki -0,138). 2008 metais mažiausias standartinis nuokrypis ir tuo pačiu patikimumo intervalas yra senatvės ($\sigma^{134}=0,007$), negalios ($\sigma=0,015$), paramos nepasiturintiems ($\sigma=0,018$) išmokų atvejais¹³⁵.

Apskritai galima pastebėti, kad 2008 metais daugelio išmokų koncentracijos koeficientai yra aukštesni. Jie gali reikšti ne tik tai, kad išmokos tapo mažiau nukreiptos į žemesnes pajamas, bet ir tai, kad pirminių pajamų pasiskirstymas tapo lygesnis.

Šie koncentracijos koeficientai ir apskritai atskirų išmokų vaidmuo mažinant pajamų nelygybę taip pat atspindi, kad socialinių išmokų sistema daugiau palaikė esamą pajamų nelygybę ir siekė išlaikyti daugmaž tą patį pajamų lygį, koks buvo iki atsirandant tam tikroms socialinėms rizikoms (akivaizdus Bismarko socialinio draudimo sistemos modelio dominavimas, tad ir išmokų nukreiptumas žemesnėms gyventojų pajamų grupėms yra nedidelis). Išimtimi galima laikyti pensijas. Socialinio draudimo pensijos yra perskirstančios ir reikšmingai mažinančios pajamų pasiskirstymo skirtumus. Kitaip tariant, žvelgiant per gyvenimo ciklo perspektyvą, darbingo amžiaus gyventojų pajamų užtikrinimas, susidūrus su socialinėmis rizikomis, labiau remiasi meritokratiniais principais, tuo tarpu senatvėje galime kalbėti apie

¹³⁴ Standartinis nuokrypis populiacijai

¹³⁵ Visų metų standartiniai nuokrypiai ir 95% pasikliautinųjų intervalų ribos pateikiamos 5 priedo 9 lentelėje.

rezultatų lygybę (nepaisant to, koks buvo asmens užimtumas ir gaunamas atlyginimas iki išeinant į pensiją, senatvėje pajamų skirtumai yra daug mažesni).

Tai, kad išmokos yra daugiau ar mažiau nukreiptos į žemesnes gyventojų pajamų grupes, dar savaime nebūtinai reiškia, kad jos labiau prisideda prie pajamų nelygybės mažinimo nei universalios išmokos¹³⁶. Dar 1998 metais Korpas ir Palme'as pastebėjo dėsningumą, kad kuo labiau išmokos nukreiptos į skurdesnius asmenis¹³⁷, tuo mažiau tikėtina, kad jos sumažins skurdą ir nelygybę. Tai jie pavadino „perskirstymo paradoksu“. Autoriai teigė, kad daug veiksmingesnis yra universalių išmokų teikimas. Pastaraisiais metais šis teiginys „susvyravo“, kai kiti mokslininkai bandė pakartoti tyrimą įtraukiant skirtingą šalių skaičių ir panaudojant skirtingų metų duomenis. Korpas ir Palme'as (1998) savo tyrime naudojo 11 EBPO šalių, tuo tarpu Kenworthys (2011), pakartodamas tyrimą su 2000 metais duomenimis, priklausomybės jau nepastebėjo, o 2005 metais – ji buvo silpna. Taigi ryšys tarp išmokų nukreiptumo ir perskirstymo lygio yra abejotinas. Tai patvirtina ir Wango ir Caminada'o (2011) tyrimas: kai į analizę yra įtraukiamos 36 LPS šalys, tuomet priklausomybė tarp perskirstymo ir dydžio bei tarp perskirstymo ir nukreipimo yra reikšminga, tačiau įtraukiant tik 20 turtingiausių šalių – šios priklausomybės nebėra. Reikia pastebėti, kad tyrimai naudoja skirtingas ekvivalentines skales, tačiau reikšmingesnės įtakos jos nedaro. Kiti tyrėjai (Verbist et al, 2012) taip pat daro išvadą, kad šiuo atveju yra svarbus į analizę įtraukiamų šalių skaičius, bei kokios šalys yra įtraukiamos (pvz., analizėje pašalinus Norvegiją – priklausomybės „paveikslas“ labai pasikeičia).

Mokesčių ir išmokų vaidmuo perskirstant pajamas

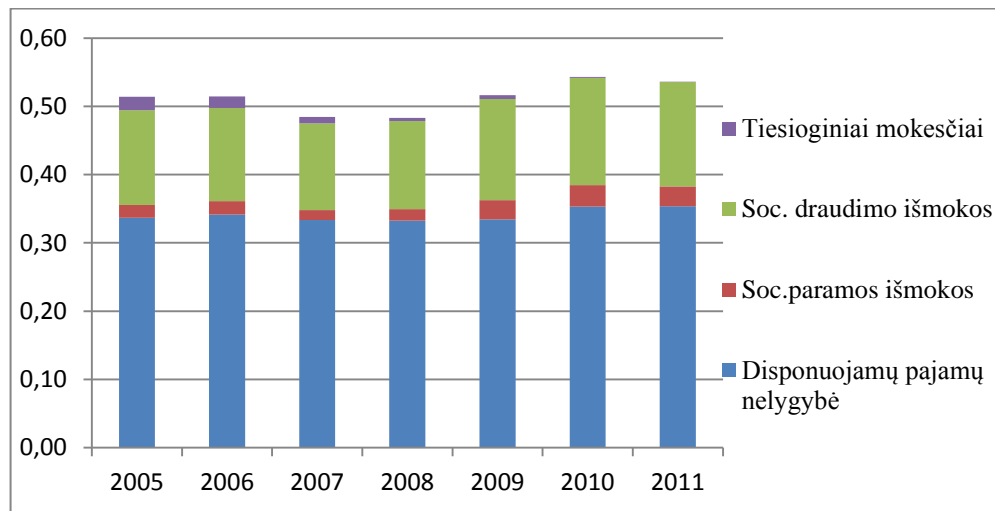
Šioje dalyje parodoma, kaip ne tik išmokos, bet ir mokesčiai prisideda prie pirminės bruto pajamų nelygybės sumažinimo 2005-2011 metų laikotarpiu Lietuvoje. Analizuojant perskirstymą taip pat yra atsižvelgiama į perskirstymo

¹³⁶ Kaip jau minėta anksčiau, perskirstyme svarbu ir išmokos dydis.

¹³⁷ Šiuo atveju buvo analizuojamas visų šalių išmokų nukreiptumas (vertinant atskirų išmokų nukreiptumą galimos didelės paklaidos dėl išmokos gavimo aprėpties).

lygį (Reynolds-Smolensky koeficientą), išmokų dydį, efektyvumą (disproporciškumą) bei jų progresyvumą (Kakwani indeksą).

Pateiktame 3.5.11. paveiksle ir 3.5.4. lentelėje parodoma kaip kito pirminių bruto pajamų nelygybė: kiek Gini koeficiento sumažinimą lemia išmokos, ir kiek mokesčiai.

3.5.11. pav. Pirminės pajamų nelygybės sumažinimas skirtingų instrumentų pagalba (apskaičiuojamas Gini koeficientu) 2005-2011 metais

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Nuo 2005 iki 2008 metų pirminių bruto pajamų nelygybė kiek sumažėjo (šios tendencijos atitinka anksčiau aprašytas, apskaičiuotas pasitelkiant NŪBT duomenis), o po to gana stipriai paaugo (didžiausia pirminių bruto pajamų nelygybė buvo 2010 metais). Perskirstymo lygis nuo 2005 metų taip pat mažėjo ir didžiausiu ekonominio pakilimo laikotarpiu, 2007-2008 metais, buvo mažiausias, o 2010 m. – didžiausias (perskirstymo lygis gana aukštas ir 2009 bei 2011 metais). 2008 metai išsiskiria tuo, kad ne tik, kaip buvo parodyta anksčiau, gyventojų rinkos pajamos buvo didžiausios, bet ir pirminių bruto pajamų bei disponuojamų pajamų nelygybė, ir pats perskirstymo lygis buvo mažiausi (beveik identiški rodikliai ir 2007 m.). Tiesa, ankstesnėje darbo dalyje, kurioje buvo vertinamas tik išmokų vaidmuo perskirstyme, 2008 metais perskirstymo lygis buvo padidėjęs, palyginus su ankstesniais metais. Tuo tarpu šioje dalyje, vertinant išmokas ir mokesčius, matyti, kad perskirstymo lygis

išliko nepakitęs. Išmokomis pasiektą didesnę perskirstymą neutralizavo mokesčio poveikio perskirstymui mažėjimas (2008 metais buvo taikomas 3 proc. mažesnis pajamų mokesčio tarifas nei 2007 metais), nors apskritai mokesčių vaidmuo perskirstant pajamas yra labai nežymus. Mokesčiai, mažinant nelygybę, buvo svarbesni 2005-2006 metais, o po to jų svarba menko (kaip jau minėta, dėl įstatymais numatyto gyventojų pajamų mokesčio tarifo mažinimo). Tuo tarpu išmokų vaidmuo vėliausiais metais kaip tik išaugo.

3.5.4. lentelė. Socialinių išmokų ir tiesioginių mokesčių perskirstymo poveikis 2005-2011 metais

Metai	Gini (p)	Gini (d)	Perskirstymas		
			Bendrai	Dėl mokesčių*	Dėl išmokų*
2005	0,510	0,337	0,173	0,020	0,158
2006	0,510	0,342	0,168	0,017	0,156
2007	0,480	0,334	0,146	0,009	0,142
2008	0,479	0,333	0,146	0,005	0,146
2009	0,510	0,334	0,176	0,006	0,176
2010	0,537	0,353	0,184	0,001	0,189
2011	0,530	0,354	0,176	0,0001	0,182

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė.
 * Skaičiuojant Gini koeficiento sumažėjimą dėl pajamų ir dėl mokesčių naudojamos skirtingos pajamų sampratos (žr. 6 priedo 10 lentelę, kur pateikti Gini koeficientai skirtingoms pajamoms), todėl Gini sumažinimo dėl mokesčių ir dėl išmokų suma neatitiks bendros perskirstymo vertės.
 Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad ankstesnėje dalyje pateikta ekvivalentinių disponuojamų pajamų kompozicija skirtingais laikotarpiais (3.5.7. pav.) nors ir suteikia informaciją apie gerovės iš skirtingų institutų pasiskirstymą, tačiau neleidžia suprasti, kaip atskiros išmokos ar mokesčiai veikia gyventojų pajamų nelygybę. Pvz., 3.5.7. paveiksle matyti, kad gana reikšmingą disponuojamų pajamų dalį sudaro tiesioginiai mokesčiai, tačiau, kaip galima pastebėti 3.5.11. paveiksle, jų poveikis pajamų nelygybės mažinimui yra labai nežymus.

Įdomu tai, kad mokesčių dydis (palyginus su pirminėmis bruto pajamomis) iki 2009 metų buvo didesnis nei išmokų, tačiau poveikis nelygybės sumažinimui vis viena buvo mažesnis nei išmokų (3.5.5. lentelė). Nepaisant mažesnio poveikio tiesioginiam pajamų perskirstymui, tiesioginiai mokesčiai

yra svarbus valstybės biudžeto pajamų šaltinis¹³⁸, iš kurio vėliau finansuojami socialiniai transferai, paslaugos ir kitos viešosios gėrybės.

3.5.5. lentelė. Socialinių išmokų ir tiesioginių mokesčių dydis, koncentracijos koeficientas ir efektyvumo koeficientas 2005-2011 metais

Metai	Išmokos			Mokesčiai		
	Dydis (%)	Efektyvumas (koncentracijos)	Progresyvumas	Dydis (%)	Efektyvumas (koncentracijos)	Progresyvumas
2005	21,76	-0,322	-0,795	-27,84	0,565	0,056
2006	20,64	-0,324	-0,801	-28,94	0,556	0,046
2007	20,31	-0,326	-0,788	-25,34	0,511	0,032
2008	22,65	-0,296	-0,768	-24,04	0,499	0,021
2009	28,80	-0,292	-0,787	-22,58	0,533	0,024
2010	29,00	-0,289	-0,806	-23,35	0,546	0,010
2011	27,23	-0,296	-0,803	-23,77	0,536	0,007

Pastaba: visi rodikliai skaičiuojami palyginus su pirminėmis bruto pajamomis.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Šie rezultatai yra visiškai palyginami ir su kitų užsienio mokslininkų darbais. Immervolas ir Richardson (2011) taip pat pastebi, kad nepaisant didesnio agreguoto mokesčių dydžio (o kitaip, didesnio poveikio namų ūkio pajamoms), tiesioginių mokesčių poveikis nelygybei yra kur kas mažesnis nei išmokų. Tai galima paaiškinti remiantis koncentracijos ir progresyvumo rodikliais. Mokesčių koncentracijos koeficientas yra aukštesnis nei išmokų (mokesčių surinkimas koncentruotas daugiau vidutinėse ir kiek aukštesnėse pajamose), tačiau dėl labai žemo progresyvumo¹³⁹ jų poveikis mažinant pajamų nelygybę yra nedidelis. Reikia pastebėti, kad didesni mokesčių progresyvumo koeficientai buvo 2005-2006 (ir mokesčių poveikis nelygybės mažinimui buvo didesnis nei kitais metais). Vis dėlto, yra įdomu atskirti gyventojų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų progresyvumą. Ankstesnėje dalyje, analizuojant skirtingiems deciliams priklausančių asmenų pajamų kompoziciją jau buvo pastebėta, kad socialinio draudimo įmokų dalis (neįtraukiant darbdavio įmokų) yra didesnė pirmame decilyje nei kituose. Tai

¹³⁸ Jeigu mokestinės konsoliduoto valstybės biudžeto pajamos iš mokesčių pvz., 2010 metais sudarė 27,1 proc. BVP (arba 25.880 milijonus litų), tai tarp visų mokesčių gyventojų pajamų mokestis sudarė 13,4 proc., o visos socialinio draudimo įmokos 39,3 proc. (taigi daugiau nei pusę mokestinių pajamų, beveik 53 proc.). Imant atskirai, tik šiame darbe analizuojamas darbuotojo privalomas socialinio draudimo įmokas ir savarankiškai dirbančių bei savarankiškai besidraudžiančių socialines draudimo įmokas, - jos sudaro 10 proc. mokestinių pajamų.

¹³⁹ +1 maksimalus progresyvumas, o -2 maksimalus regresyvumas.

patvirtina ir Kakwani koeficientas. Kaip matyti 3.5.6 lentelėje, socialinio draudimo įmokos visais metais yra regresinės: didžiausias regresyvumas stebimas 2007 metais, o mažiausias – 2009 metais (galima sieti su padidėjusia draudžiamų asmenų aprėptimi¹⁴⁰); 2010 ir 2011 metais regresyvumas vėl padidėjo ir šį padidėjimą galima sieti su sveikatos draudimo mokesčio įteisinimu. Tuo tarpu nedidelis gyventojų pajamų mokesčio progresyvumas nuo 2005 iki 2008 metų mažėjo dėl apskritai mažėjančio mokesčio tarifo ir didėjančių NDP dydžių, kurie nepriklausė nuo gaunamų pajamų, o buvo siejami su horizontaliomis gyventojų ar šeimų charakteristikomis. 2009-2011 metų laikotarpiu gyventojų pajamų mokesčio progresyvumas padidėjo ir tai gali būti siejama su NPD pokyčiais, kai buvo sumažintas horizontalus, bet padidintas vertikalus perskirstymas, t. y. sumažėjo skirtingoms gyventojų grupėms teikiamų NPD skaičius, tačiau NPD taikymas priklausė nuo gaunamų pajamų dydžio (progresyvus NPD).

3.5.6. lentelė. Socialinio draudimo įmokų ir gyventojų pajamų mokesčio progresyvumo koeficientai 2005-2011 metais

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Socialinio draudimo įmokos	-0,067	-0,057	-0,079	-0,065	-0,021	-0,045	-0,048
Gyventojų pajamų mokestis	0,081	0,067	0,055	0,041	0,054	0,053	0,051

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Grįžtant prie 3.5.5. lentelės matyti, jog išmokos labiau koncentruojasi ties žemesnėmis pajamomis: į žemesnes pajamas labiau nukreipta buvo 2006 ir 2007 metais, o vėliau koncentracijos koeficientas mažėjo. Taip pat, išmokų regresyvumas yra gana aukštas, o tai svarbu mažinant pirminę pajamų nelygybę. Išmokų regresyvumas labiau padidėjo 2010-2011 metų laikotarpiu, nors koncentracijos koeficientas ryškiau nepakito. Tai galima sieti su įstatymų pokyčiais. Nors tos pačios gyventojų pajamų grupės gauna išmokas (kaip rodo koncentracijos koeficientas), tačiau dėl išmokų dosnumo sumažinimo, ar kai

¹⁴⁰ Daugiau apie pokyčius buvo rašyta 3.1.3.1 dalyje.

kurioms išmokoms pradėto taikyti pajamų testavimo, padidėjo progresyvumo koeficientas (išmokos tapo labiau perskirstančios).

3.5.7. lentelėje parodomas apskaičiuotas dalinis socialinio draudimo ir socialinės paramos išmokų, gyventojų pajamų mokesčio bei socialinio draudimo įmokų poveikis pajamų nelygybės mažinimui. Svarbiausios perskirstymo rezultatams (pajamų nelygybės mažinimui) yra socialinio draudimo išmokos, lemiančios 78-83 proc. viso perskirstymo rezultato (Bismarkiniu socialiniu draudimu grįstas socialinės apsaugos modelis). Didesnis santykinio poveikio augimas matomas 2007-2008 metais (didinamos motinystės, tėvystės (atsiradusios tik 2006 m. liepos 1 dieną), motinystės (tėvystės) pašalpos, lengvinamos pašalpos gavimo taisyklės, 2007 metais padidintas socialinio draudimo bazinės pensijos dydis, nuo kurio skaičiuojamos pensijos (nuo 138 iki 172 Lt.)).

3.5.7. lentelė. Pajamų nelygybės ir perskirstomojo socialinių išmokų ir tiesioginių mokesčių poveikio dekompozicija 2005-2011 metais

Pajamų komponentai	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Pirminės pajamos (a)	0,51	0,51	0,48	0,479	0,510	0,537	0,530
Disponuojamos pajamos (b)	0,337	0,342	0,334	0,333	0,334	0,353	0,354
Visos išmokos ir mokesčiai perskirsto (a-b)	0,173	0,168	0,146	0,146	0,176	0,184	0,176
Dalinis poveikis (procentinės dalys)							
Visos išmokos	88,69	90,06	93,80	96,69	96,67	99,26	99,94
Visi tiesioginiai mokesčiai	11,31	9,94	6,20	3,31	3,33	0,74	0,06
Gyventojų pajamų mokestis	13,20	11,73	8,91	5,71	4,49	3,75	3,66
Soc.draudimo įmokos	-2,16	-2,02	-2,87	-2,49	-1,27	-3,04	-3,60
Soc.paramos išmokos	10,56	11,32	9,58	11,16	15,49	16,58	15,98
Soc.draudimo išmokos	78,40	78,97	84,38	85,62	81,29	82,71	83,95

Pastaba: tamsiai pilka spalva žymimas ryškesnis atskiro instrumento vaidmens sumažėjimas, o šviesiai pilka – padidėjimas. Dalinis poveikis adaptuotas, kad atskirų instrumentų suma sudarytų 100 proc.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Pokyčius galima patvirtinti remiantis ir administraciniais duomenimis (7 priedo 12 ir 13 lentelės), kurie parodo šių išmokų gavėjų skaičiaus ir išlaidų padidėjimą. 2009 m. 4 kartus išaugo išlaidos bedarbių išmokoms, tačiau duomenyse santykinio socialinio draudimo išmokų reikšmės, mažinant pajamų nelygybę, padidėjimo nesimato (net priešingai, reikšmė kiek sumažėjo),

kadangi buvo sumažintas kitų socialinio draudimo išmokų dosnumas (apimant ir pačių nedarbo išmokų). Sumažėjo išlaidos senatvės, našlių ir našlaičių pensijoms bei negalios išlaidos. Sumažintas motinystės išmokų dosnumas, nors dėl šių išmokų gavėjų skaičiaus didėjimo, bendros biudžeto išlaidos šioms išmokoms nesumažėjo. Tuo tarpu paramos išmokų reikšmė pajamų perskirstymo procese, kaip ir galėtume tikėtis, buvo mažesnė ekonominio pakilimo laikotarpiu (apie 10 proc.), o ekonominės krizės laikotarpiu padidėjo kone dvigubai (2010 m. iki beveik 17 proc. viso perskirstymo). Tą patvirtina ir administraciniai duomenys (7 priedo 10 ir 11 lentelės), kad 2009 metais perpus išaugo išlaidos socialinei paramai, padvigubėjo gavėjų skaičius, taip pat padidėjo kompensacijų gavėjų skaičius ir išlaidos kompensacijoms.

Gyventojų pajamų mokesčio vaidmuo nuo 2005 metų menko (lėmė jau anksčiau minėtas įstatymų pokytis), o socialinio draudimo įmokų vaidmuo prisidedant prie nelygybės mažinimo, kaip jau minėta, yra net neigiamas, o 2010-2011 metais šis regresyvumas dar stipriau padidėjo (dėl įstatymų pokyčių).

Visi šie pokyčiai mokesčių sistemoje, ypatingai mažėjantis vieno tarifo gyventojų pajamų mokestis, lemia mažėjantį mokesčių vaidmenį mažinant pajamų nelygybes. Apskritai toks mokesčio dizainas (vieno tarifo mokestis) 2007 metais egzistavo tik 22 šalyse ir pusė jų buvo Rytų Europoje (Paulus, Peichl, 2008). Jis daugiau palaiko esamą pajamų nelygybę nei prisideda prie jos mažinimo. O mažėjantis tarifas labiau pasitarnauja turtingesniems nei mažiau uždirbantiems. Nors tokio mokesčio dizaino privalumais laikomas darbinių iniciatyvų skatinimas, mokesčių vengimo elgsenos mažinimas bei lengvai suvokiamas tiek mokesčių mokėtojui, tiek yra paprastas ir pigus administravimo prasme. Vis dėlto daugelis Europos valstybių išplėtojo daug sudėtingesnes gyventojų pajamų mokesčio sistemas, nesilaikydamos anksčiau išskirto mokesčių administravimo paprastumo ir efektyvumo principų. Tačiau Vakarų Europos šalys daugiau dėmesio skiria socialinio teisingumo principo įgyvendinimui (tiek vertikalaus, tiek ir horizontalaus) remiantis gyventojų pajamų mokesčio sistema. Pauluso ir Peichlo atliktos simuliacijos pasinaudojus

EUROMOD mikrosimuliaciniu modelį parodė, kad Vakarų Europos valstybėse įgyvendinus vieno tarifo mokesčių sistemą iš to laimėtų tik aukštas pajamas gaunantys asmenys mažas ar vidutines pajamas gaunančiųjų sąskaita ir dėl to padidėtų tiek pajamų nelygybė, skurdas, tiek ir pajamų poliarizacija. Taip pat mokslininkai pastebėjo, kad siekiant palaikyti buvusį pajamų nelygybės lygį Vakarų šalyse, reikėtų įgyvendinti aukštą pajamų tarifą, o tai sąlygotų reikšmingą efektyvumo sumažėjimą (mažėjančias žmonių iniciatyvas dirbti). Vieno tarifo gyventojų pajamų mokesčio dizaino įgyvendinimas sunkiai įmanomas Vakarų Europoje visų pirma dėl to, kad dauguma žmonių nepalaikytų politikos pokyčių, kurie labiau pasitarnautų aukščiausias pajamas gaunantiems asmenims, vidurinės klasės sąskaita (Paulus, Peichl, 2008).

Tai, kad Lietuvoje vis dar egzistuoja vienas gyventojų pajamų mokesčio tarifas (su nedideliu NPD perskirstomuoju elementu) ir dar labiau, kad jis yra nuolat mažinamas, taip labiau „apdovanojant“ aukštesnes pajamas gaunančius asmenis rodo vertikalios socialinio teisingumo ignoravimą. Šiuo atveju yra pernelyg akcentuojami progresyvaus apmokestinimo efektyvumo kaštai ir nepakankamai įvertinama tokio apmokestinimo nauda, koreguojant pajamų nelygybę. Siejant su anksčiau nagrinėtomis gyventojų nuomonėmis dėl esamo pajamų pasiskirstymo ir pritarimo progresinei mokesčių sistemai, taip pat galima atkreipti dėmesį į valstybės nesėkmę, t. y. atstovaujamosios demokratijos ydas¹⁴¹ ar stiprią tam tikrų grupių lobistinę veiklą. Tam pritaria ir Stiglitzas, teigdamas, kad atotrūkis tarp to, ką ekonominės ir politinės sistemos turi daryti ir kas yra teigiama, kad jos daro, ir tarp to, ką jos iš tiesų daro, tapo pernelyg didelis (Stiglitz, 2012). Galios ištekliai (tiek politiniai, tiek ekonominiai), tikėtina, yra labiau koncentruoti kapitalo pusėje.

Taigi tiesioginių mokesčių struktūra ir jos pokyčiai Lietuvoje rodo ne didesnio socialinio teisingumo siekį, bet priešingai, polinkį išlaikyti gyventojų

¹⁴¹ Svarbiausiu atstovaujamosios demokratijos principu laikomas piliečių norų bei nuostatų ir jų atstovų įgyvendinamos viešosios politikos atitikimo užtikrinimas, kitaip tariant, ideali atstovaujamoji demokratija yra tuomet, kai vyriausybės vykdoma politika sutampa su piliečių valia (Petronytė, 2011).

socialinę padėtį, esamą pajamų nelygybę (ar ją net padidinti regresyviomis socialinio draudimo įmokomis).

Socialinių išmokų sistema, nors ir užtikrina pajamas susidūrus su tam tikromis socialinėmis rizikomis, tačiau labiau tiems, kas dalyvauja socialinio draudimo sistemoje (t. y. dirba pagal darbo sutartį, ir iš dalies tiems, kurie dirba pagal individualios veiklos pažymėjimą). Taigi darbo jėga nėra reikšmingiau išprekinta. Pvz., motinystės, motinystės (tėvystės) išmokos remiasi ankstesnėmis įmokomis: jų trukme ir dydžiu, tačiau tie, kurie nebuvo įtraukti į darbo rinką (ar buvo per trumpai įtraukti) augindami vaikus yra priklausomi nuo rinkos ir šeimos narių paramos (nėra reikšmingiau išprekinti ir iššeiminti), kadangi parama iš socialinės paramos sistemos yra nedidelė. Nors parama šeimoms yra gana dosni (iš socialinio draudimo sistemos), tačiau infrastruktūra šeimoms Lietuvoje yra gana prastai išplėta¹⁴² (Esping-Andersen, 1990).

Dėl pastarųjų metų išmokų „apkarpytų“ išprekinimas net ir dalyvaujančiųjų socialinio draudimo sistemoje sumažėjo. Daugeliu atveju sumažėjusios išmokos nebeužtikrina pakankamų pajamų iš valstybės tam tikru laikotarpiu, todėl žmogus turi arba ir toliau dalyvauti rinkoje (pvz., sirgdamas), arba kliautis šeimos instituto parama (pvz., nedarbo, ligos atveju). Pokyčiai didesnio suprekinimo linkme ypatingai padidėjo pastaraisiais metais: dėl ekonominės recesijos vykdytas socialinių išmokų dosnumo sumažinimas sumenkino ir šalies pajėgumą mažinant augančią pirminę pajamų nelygybę. Atskirų rizikų atvejų taip pat pastebimas didesnis darbo jėgos suprekinimas. Ligos rizikos atveju, sumažinus iš SoDros mokamą išmoką iki 40 proc. atlyginimo už 3-7 dienas, žmonių, ypač, žemą atlyginimą gaunančių, priklausomybė nuo rinkos stipriai padidėjo (asmenys realiai negali naudotis šia išmoka, kadangi gaunamos pajamos gali būti per žemos minimaliam pragyvenimo lygiui palaikyti)¹⁴³. Taip pat buvo stipriai mažintos išmokos

¹⁴² Lietuvoje taip pat dažnai keliamas ikimokyklinės vaikų priežiūros infrastruktūros išplėtojimo ir prieinamumo klausimas.

¹⁴³ Kalbant apie ligos draudimą, išprekinimas reikalautų, kad toks draudimas užtikrintų žmogui panašias į gaunamą uždarbį pajamas ir suteiktų teisę nedirbti pateikiant minimalų sveikatos

bedarbiams (nepaisant mokėtų įmokų dydžio, maksimali išmoka susidūrus su šia rizika gali siekti tik 650 litų), keičiamos socialinės paramos gavimo sąlygos (griežtinamos). Anot Esping-Anderseno, žemos socialinės išlaidos apskritai ar tam tikroms programoms gali reikšti šalies įsipareigojimą pilno užimtumo siekiui. Daugelis ankstyvųjų socialinio draudimo programų buvo apgalvotai sukurtos siekiant maksimizuoti dalyvavimą darbo rinkoje. Kai darbo jėga pilnai priklausoma nuo rinkos, ją sunku mobilizuoti solidarumo veiksams (Esping-Andersen, 1990).

Dar kartą palyginant su kitomis ES šalimis, Wango ir Caminada'o (2011) priskiriamas skirtingos gerovės valstybių grupėms matyti, kad pagal rinkos pajamų nelygybę Lietuva (2004-2005 metais) panašesnė į liberaliam gerovės režimui priskiriamas šalis (Airiją, Jungtinę Karalystę), o taip pat Italiją, Estiją, Lenkiją. Pagal disponuojamų pajamų nelygybę – į JK, Graikiją, Italiją, Lenkiją, Estiją, o tuo tarpu pagal tai, kokią dalį pirminės pajamų nelygybės valstybė sumažina (apie 34 proc.), – į Australiją, Airiją, Šveicariją, Italiją, Estiją (šiuo atveju yra svarbi pirminė pajamų nelygybė, jeigu nevertinant pirminio pajamų pasiskirstymo, o apskaičiuojant tik perskirstymo dydį, tai Lietuvos Reynolds-Smolensky koeficientas yra panašus į Prancūzijos, Liuksemburgo, Slovakijos, Italijos, Estijos, Norvegijos). Tuo tarpu pagal pagrindinių instrumentų dalinį poveikį pajamų nelygybei, Lietuva yra panašiausia į Pietų Europos ir kai kurias VRE šalis (išmokų ir mokesčių reikšmingumo proporcijos perskirstant pajamas yra panašios). Šie rezultatai yra panašūs į mokslininkų darbus, kuriuose teigiama, kad Lietuvos gerovės kapitalizmas turi liberalaus ir konservatyvaus modelio bruožų. Galima būtų papildyti, kad pagal gerovės valstybės pastangas (išlaidas socialinėms išmokoms kaip dalį nuo BVP) ir pagal rinkos generuojamą pajamų nelygybę (valstybės vaidmenį pirminiame pajamų pasiskirstymo procese), kaip ir pagal gerovės valstybės rezultatus (galutinę pajamų nelygybę, skurdą) Lietuva panaši į liberalų gerovės režimą. Tuo tarpu mokesčių ir išmokų sistema ir jos dalinis

pablogėjimo įrodymą ir tam laikotarpiui, kuris asmeniui atrodo būtinas (Esping-Andersen, 1990). Panašūs reikalavimai turėtų būti keliami pensijų, motinystės, tėvystės, nedarbo draudimui, studijų pertraukai.

poveikis mažinant pajamų nelygybę (atskirų instrumentų santykinis vaidmuo) atspindi konservatyvaus modelio tipą (vis dėlto, matomas didesnis panašumas į Pietų Europos šalis, kurios, anot Esping-Anderseno yra tik nesubrendusios konservatyvios gerovės režimo šalys). Šie pastebėjimai tik patvirtina anksčiau pristatytos Fuesto, Niechues ir Peichlo klasterinės analizės rezultatus, kuriuose Lietuva (ir kitos Baltijos šalys), pagal atskirų instrumentų perskirstomąjį vaidmenį, apsilungė su Pietų Europos šalimis. Galima kelti klausimą, kodėl yra gerovės kapitalizmo įeigos – turinio – išeigos bruožų, palyginus su tradiciniais gerovės režimais, nesutapimas? Matyt, labiausiai tai galima būtų sieti su nepakankamais valstybės finansavimo pajėgumais. Nepakankamos gerovės valstybės pastangos, nepaisant turinio, atneša atitinkamus rezultatus. Apskritai šalies Lietuvos mokesčių ir išmokų politikas labiau veikia finansiniai pajėgumai nei ideologija. Šiuo atveju reiktų kelti gerovės valstybės finansavimo bazės diversifikavimo ir apskritai mokesčių dizaino keitimo klausimą, akcentuoti vertikalios socialinio teisingumo principo užtikrinimo pirmumą kitų mokesčių principų atžvilgiu. Žvelgiant plačiau, yra svarbus galios išteklių pasiskirstymo šalyje klausimas, o taip pat atstovaujamosios demokratijos kokybė.

Apibendrinant, besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje, pirminių pajamų nelygybė didėjo kone visą 15 metų laikotarpį (išskyrus spartaus ekonominio augimo laikotarpį 2004-2008 metais). Nors perskirstymo mastas augo maždaug tolygiai, palyginus su didėjančia rinkos pajamų nelygybe, perskirstymo padidėjimas nepajėgė pilnai atsverti rinkos pajamų nelygybės didėjimo, todėl taip pat matomas disponuojamų pajamų nelygybės didėjimas tiriamu laikotarpiu. Vis dėlto disponuojamų pajamų nelygybės augimas buvo mažesnis ir apskritai skirtumai tarp disponuojamų pajamų nelygybės metų bėgyje yra mažesni, palyginus su pirmine pajamų nelygybe. Vertinant atskiras išmokas matyti, kad labiausiai prie pajamų nelygybės sumažinimo prisideda senatvės išmokos (daugiau nei pusė viso perskirstomojo poveikio), antra pagal reikšmingumą – negalios išmoka. Labiausiai į žemesnes pajamas gaunančius asmenis yra nukreiptos paramos nepasiturintiems ir senatvės išmokos, tuo tarpu šeimos ir vaikų išmokos labiau koncentruojasi tarp

aukštesnes pajamas gaunančiųjų. Vertinant ir mokesčius, ir išmokas, matyti, kad išmokų, ypač socialinio draudimo, vaidmuo perskirstymo procese yra reikšmingesnis (89-100 proc.). Mokesčiai, nors ir reikšmingi savo dydžiu (ypatingai 2005-2006 metais), tačiau dėl žemo disproporciškumo ir mažo progresyvumo, nedaug prisideda prie pirminių pajamų nelygybės sumažinimo ir jų poveikis, dėl mažėjančio gyventojų pajamų mokesčio tarifo, kasmet menko. Pažymėtina, kad socialinio draudimo įmokos visais metais buvo regresinės (pirmas decilis šioms įmokoms skiria didesnę dalį savo pajamų nei aukštesni deciliai), dėl to šių įmokų poveikis pajamų nelygybei yra neigiamas.

3.5.3. Perskirstymo pokyčiai tarp aukštas ir žemas pajamas gaunančių asmenų

Ankstesnėje darbo dalyje buvo analizuota, kaip kasmet keitėsi pirminių ir disponuojamų pajamų nelygybė. Tuo tarpu šioje dalyje parodoma, kaip keitėsi pirminių pajamų nelygybė ir perskirstymas palyginus su pasirinktais baziniais metais. Taip pat analizuojama, kokių santykiu perskirstymo kitimas kompensuoja pirminių pajamų pokyčius ir kas yra laimėtojai ir pralaimėtojai, atskiriant žemas ir aukštas pajamas gaunančių asmenų grupes. Kadangi NŪBT duomenimis vertinamas tik išmokų perskirstomasis poveikis, o EUROMOD išvestiniais įtraukiamas ir mokesčių vaidmuo, analizė atskirta pagal naudojamus duomenų šaltinius.

Išmokų vaidmuo perskirstant pajamas

Kaip matyti, 3.5.8. lentelėje, palyginus su baziniais 1999 metais¹⁴⁴, visais periodais didėjo tiek pirminių neto pajamų nelygybė, tiek ir perskirstymas. Didžiausias perskirstymo ([6]) ir pirminių neto pajamų nelygybės ([2]) pokytis, lyginant su baziniais 1999 metais, buvo 2004 metais, o po to jis mažėjo iki 2008 metų. Palyginus su 1999 metais, perskirstymo pokytis buvo didesnis nei

¹⁴⁴ Vėliau, vertinant perskirstymo pokyčius aukštesnėse ir žemesnėse pajamose, pokyčiai bus parodomi siejant tiek su 1996, tiek ir su 1999 metų atskaitos tašku.

pirminių neto pajamų nelygybės kitimas 2004-2005 m. ir 2008 metais, o tai reiškia, kad perskirstymas augo sparčiau nei didėjo pajamų nelygybė (tai yra pajamų nelygybės didėjimą visiškai kompensavo perskirstymo didėjimas ([7])). 1999-2004 metų santykį galima aiškinti socialinės apsaugos sistemos raida (labiau socialinio draudimo, kurio sparčiausias plėtros laikotarpis, kaip jau buvo minėta, vyko 1995-2005 metais), didesne aprėptimi, dosnesnėmis išmokomis. Ypač didelis kompensavimo santykis stebimas 2008 metais, kai pajamų nelygybė palyginus su 1999 metais padidėjo maždaug 4 proc., o tuo tarpu perskirstymas – 10 proc.¹⁴⁵. Tuo tarpu pirminių neto pajamų nelygybė augo labiau nei didėjo perskirstymas 1999-2000 metais ir 1999-2006(7) metais.

3.5.8.lentelė. Perskirstymo sistemos pokyčiai nuo 1999 metų (atskaitytos metai)

Metai	Priminės neto pajamos		Disponuojamos pajamos Gini (d)	Perskirstymas			Kompensavimo lygis [6/2]
	Gini (p)	Pokytis, % nuo bazinio periodo		Perskirstymas [1-2]	Procentais pokytis [4/1]	Pokytis % nuo bazinio periodo	
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]
1996	0,429	-	0,333	0,096	22	-	-
1999	0,445	-	0,307	0,138	31	-	-
2000	0,470	5	0,326	0,144	31	4	79
2004	0,519	14	0,346	0,173	33	20	141
2005	0,500	11	0,338	0,162	32	15	135
2006	0,488	9	0,338	0,149	31	7	84
2007	0,476	7	0,332	0,145	30	5	74
2008	0,462	4	0,309	0,153	33	10	265

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės augimą, o tamsiai pilka – kai pirminių pajamų nelygybės padidėjimas buvo didesnis už perskirstymo augimą.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kaip jau parodyta anksčiau, nuo 1996 metų didėjo tiek pirminė pajamų nelygybė, tiek ir perskirstymo lygis Lietuvoje (sparčiausiai perskirstymo lygis augo iki 1999 metų). Vis dėlto, šie pokyčiai nėra vienodi skirtingoms gyventojų pajamų grupėms. Skirtingų pajamų šaltinių ir pačios rinkos pokyčiai nevienodai veikia aukštesnes ar žemesnes gyventojų pajamų grupes, taip pat nevienodai atsiliepia ir rinkos pokyčiai. Pasak Immervollio ir Richardson

¹⁴⁵ Šiek tiek anksčiau jau buvo minėta, kad tuo laikotarpiu išmokos augo sparčiau nei darbo užmokestis.

(2011), pajamų pasiskirstymo apačioje, pajamų nelygybės pokyčius labiausiai veikia nedarbas bei apskritai darbo rinkos situacija (galimybės įsidarbinti žemos kvalifikacijos asmenims), o taip pat socialinių išmokų ar pašalpų prieinamumas ir dosnumas. Tuo tarpu pajamų pasiskirstymo viršuje – svarbiausios yra pajamos iš kapitalo bei mokesčių politika. Kaip skirtingas gyventojų pajamų grupes paveikė jau parodyti pajamų nelygybės pokyčiai, analizuojama pasitelkiant generalizuotą Gini (S-Gini), kuris suteikia skirtingą svorį aukštesnėms ar žemesnėms gyventojų pajamų grupėms.

Galima pastebėti, kad perskirstymo pokytis (lemiamas vien išmokų) visais metais, palyginus su baziniais 1996 metais, yra teigiamas (3.5.9. lentelė).

3.5.9.lentelė. Perskirstymo pokyčiai nuo 1996 metų pagal atskiras gyventojų pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini $v=2$			S-Gini $v=3$ (žemos pajamos)			S-Gini $v=1,5$ (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis [2]	Kompen savimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis [5]/[4]	Kompen savimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis [8]	Kompensavimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
1996									
1999	4	30	846	5	30	633	2	29	1356
2000	9	33	382	9	32	369	9	35	396
2004	17	45	257	17	43	247	17	45	271
2005	14	41	287	15	40	275	13	41	305
2006	12	36	294	13	36	281	11	35	322
2007	10	34	342	11	34	301	8	32	415
2008	7	37	522	9	37	412	5	37	765

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės augimą. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamų grupės – pilkai pažymima toje grupėje, kurioje kompensavimo lygis yra didesnis. Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kaip jau minėta, kad intensyviausias tiek socialinės paramos sistemos, tiek ir socialinio draudimo sistemos kūrimasis vyko 1990-1999 metais (ir vėliau, iki 2008 metų, didėjo sistemų dosnumas, plėtėsi aprėptis), tad šios tendencijos atsispindi ir matuojamame perskirstymo lygyje. Vertinant kompensavimo lygio (kokia dalimi perskirstymo pokytis kompensuoja pirminių neto pajamų nelygybės augimo pokyčius) kaitą matyti, kad visu tiriamu laikotarpiu kompensavimo lygis ([3]) išliko teigiamas, o labiausiai iš šiuo laikotarpiu vykusių pokyčių laimėjo aukštesnes pajamas gaunantieji asmenys ([9]).

Atmetus intensyvaus perskirstymo lygio augimo laikotarpį ir atskaitos tašku laikant jau 1999 metus, galime matyti jau kiek kitokį „paveikslą“ (3.5.10. lentelė). 1999-2000 metų laikotarpiu matomas pirminių pajamų nelygybės augimas, kurio nepajėgė kompensuoti perskirstymo lygio augimas. Ta pati tendencija fiksuojama analizuojant pokyčius nuo 1999 iki 2006(7) metų ([3]).

3.5.10. lentelė. Perskirstymo sistemos pokyčiai nuo 1999 metų pagal atskiras pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini v=2			S-Gini v=3 (žemos pajamos)			S-Gini v=1,5 (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompen savimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompens avimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompen savimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
1999	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2000	5	4	79	4	3	64	7	7	109
2004	14	20	141	13	18	136	15	22	149
2005	11	15	135	10	14	134	11	16	141
2006	9	7	84	8	8	92	9	8	87
2007	7	5	74	7	6	81	6	4	75
2008	4	10	265	5	10	224	3	10	382

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės augimą, tamsiai pilka - priešingai. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamų grupės – šviesiai ar tamsiai pilka spalva pažymima toje grupėje, kuri dėl pokyčių labiau laimėjo arba labiau pralaimėjo.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kaip matyti, palyginus su 1999 metų situacija, 2000 metų pralaimėtojai yra žemesnių pajamų asmenys ([6]), kai tuo tarpu aukštesnių pajamų nelygybės augimą pilnai kompensavo perskirstymo augimas (ši grupė laimėjo) ([9]). 2004-2005 metais laimėjo abi nagrinėjamos gyventojų pajamų grupės, tačiau didesnis pokytis – tarp aukštesnes pajamas gaunančiųjų. Laikotarpiu nuo 1999 iki 2006-2007 metų, kiek labiau „nukentėjo“ aukštesnių pajamų gyventojai, kai tuo tarpu vertinant visą kone dešimties metų periodą (1999-2008 m.), aukštas pajamas gaunantieji buvo ryškesni laimėtojai.

Kadangi skirtingos išmokos nevienodai veikia atskiras gyventojų pajamų grupes, tad toliau analizuojamas atskirų išmokų (senatvės, negalios ir šeimos išmokų¹⁴⁶) poveikis 2004-2008 metais¹⁴⁷. Viena vertus, tai yra labai trumpas

¹⁴⁶Kitos išmokų grupės nėra nagrinėjamos dėl labai nedidelio poveikio disponuojamų pajamų nelygybei (taip pat atsižvelgiama į nedidelį kitų išmokų paplitimą, didelę sklaidą bei didelius pasikliautinius intervalus).

periodas pokyčių vertinimui, tačiau šiuo periodu matomas spartus pirminių pajamų augimas visose gyventojų pajamų grupėse, pirminių pajamų nelygybės mažėjimas, o kartu ir perskirstymo mažėjimas (išskyrus 2008 metus). Taigi šiuo intensyviu ekonomikos augimo periodu įdomu pažvelgti, kaip kito atskirų išmokų vaidmuo.

3.5.11. lentelė. Atskirų išmokų perskirstymo pokyčiai nuo 2004 metų pagal atskiras gyventojų pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini v=2			S-Gini v=3 (žemos pajamos)			S-Gini v=1,5 (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskir stymo pokytis	Kompen savimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskir stymo pokytis	Kompen savimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskir stymo pokytis	Kompen savimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
Senatvės išmokos									
2004									
2005	-4	-9	246	-3	-8	221	-4	-9	248
2006	-6	-14	218	-6	-11	190	-7	-16	236
2007	-9	-17	193	-7	-12	165	-10	-21	200
2008	-12	-12	95	-10	-7	73	-14	-15	106
Negalios išmokos									
2004									
2005	-4	-0,4	11	-3	6	-175	-4	-0,1	2
2006	-6	-10	159	-6	-6	101	-7	-13	193
2007	-9	-4	43	-7	4	-54	-10	-5	50
2008	-12	0	3	-10	7	-69	-14	-5	37
Šeimos išmokos									
2004									
2005	-4	3	-84	-3	8	-237	-4	7	-176
2006	-6	-34	536	-6	-32	560	-7	-41	587
2007	-9	-88	971	-7	-78	1073	-10	-73	695
2008	-12	5	-44	-10	1	-7	-14	8	-55

Pastaba: Gini (p) – pirminių neto pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės augimą, tamsiai pilka - priešingai. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamų grupės – šviesiai ar tamsiai pilka spalva pažymima toje grupėje, kuri dėl pokyčių labiau laimėjo arba labiau pralaimėjo.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kaip jau parodyta anksčiau, nuo 2004 metų mažėjo tiek pirminių neto pajamų nelygybė, tiek ir perskirstymas (todėl matomos neigiamos pokyčio vertės ([2], [3])). Pensijų išmokų srityje (kaip parodyta 3.5.11. lentelėje), visais metais, lyginant su 2004 m., perskirstymo lygio smukimo nekompensavo mažėjanti pirminių neto pajamų nelygybė: šiek tiek didesni kompensavimo „nuostoliai“ buvo aukštesnių gyventojų pajamų grupėje ([9]). Kiek išsiskiria

¹⁴⁷ Kadangi iki 2003 metų NŪBT duomenų struktūra skyrėsi nuo vėlesnių metų duomenų, todėl laikotarpis iki minėtų metų nėra detaliau nagrinėjamas.

2005-2008 metų laikotarpis, kai nuostoliai vidutinėse ir aukštesnėse pajamose buvo nedideli, tačiau žemas pajamas gaunantys asmenys iš pokyčių šiek tiek laimėjo (perskirstymo lygio sumažėjimas buvo mažesnis nei pirminių pajamų nelygybės mažėjimas). Labiausiai prie šių pokyčių prisidėjo bazinės pensijos dydžio didinimas nuo 172 Lt. (2005 m.) iki 360 litų (2008 08 01 d.), o taip pat ir bendrai šalyje augančios pajamos (pvz., darbo užmokesčio).

Negalios išmokų atveju, vertinant bendrai (standartiniu Gini koeficientu), mažėjo ir pirminių neto pajamų pasiskirstymo nelygumai, ir perskirstymo dydis, tačiau perskirstymo dydžio mažėjimas buvo nuosaikesnis (išskyrus 2006 m.), todėl šalies mastu visi dėl pokyčių laimėjo. Tačiau vertinant pagal atskiras gyventojų pajamų grupes matyti, kad dėl negalios išmokų pokyčių laimėjimais „džiaugėsi“ žemas pajamas gaunantieji ([6]), kai tuo tarpu aukštesnės pajamos net pralaimėjo ([9]). Tai labiausiai siejama su sparčiu vidutinių išmokų dydžio augimu (padidėjo nuo 369 iki 685 litų), tačiau dėl santykinai žemo išmokų lygio, palyginus su pensijomis, ar darbo užmokesčiu, jų augimo poveikis labiausiai pasireiškė žemas pajamas gaunančių asmenų grupėje (kurioje šios išmokos yra vienas pagrindinių pragyvenimo šaltinių). Taigi negalios išmoka yra nepakankama oriam pragyvenimo lygiui palaikyti, todėl išlieka priklausomybė nuo kitų namų ūkio narių ar rinkos, t. y. asmuo nėra pakankamai iškrekinamas susidūrus su negalios socialine rizika. Be to, pvz., jeigu asmuo iki tampant neįgaliu nedalyvavo ar per trumpai dalyvavo darbo rinkoje, – neįgis teisės gauti išmoką iš socialinio draudimo fondo.

Šeimos išmokų poveikis atskirų gyventojų pajamų grupių disponuojamų pajamų nelygybei taip pat yra nevienodas. Jeigu 2004-2005 metais daugiau laimėjo žemesnes pajamas gaunantys asmenys, tai jau 2004-2006(7) metais, dėl pirminių neto pajamų nelygybės ir perskirstymo pokyčių (kurį sąlygoja minėtos išmokos) „nukentėjo“ abi grupės. Galiausiai 2004-2008 metų perskirstymo augimas (siejamas su pilnu kategorinių vaiko išmokų reformų įgyvendinimu ir dosnesnėmis bei ilgesnėmis motinystės (tėvystės) išmokomis), labiau „apdovanojo“ aukštas gyventojų pajamų grupes, ir tik gana nežymiai paveikė žemas pajamas gaunančius asmenis. Šie rezultatai dar kartą parodo,

kad patiriant motinystės riziką, reikšmingiau išprekinami tik socialinio draudimo sistemoje dalyvaujantys asmenys, tuo tarpu tų, kurie dar vienu ar kitu priežasčių nedalyvauja darbo rinkoje ar dalyvauja joje trumpai (pvz., jauna mama ar tėtis studijuoja¹⁴⁸; arba asmuo pradėjo neseniai dirbti ir nespėjo sukaupti būtino draudimo stažo šiai išmokai gauti), situacija yra daug prastesnė. Pastarieji asmenys ir toliau lieka priklausomi nuo rinkos ir šeimos institutų paskirstomos gerovės.

Mokesčių ir išmokų vaidmuo perskirstant pajamas

Šioje dalyje parodoma, kaip keitėsi pirminių pajamų nelygybė ir perskirstymo lygis, palyginus su baziniais 2005 metais. Parodoma koku santykiu perskirstymo lygio kitimas kompensuoja (ar nekompensuoja) pirminių bruto pajamų pokyčius. Kaip matyti 3.5.12. lentelėje, palyginus su baziniais metais, pirminių bruto pajamų nelygybė mažėjo 2007 ir 2008 metais, o kitu laikotarpiu ji nežymiai didėjo. Tuo tarpu perskirstymo lygis, palyginus su 2005 metais, mažėjo iki 2008 m., o 2005-2009 metų laikotarpiu perskirstymo lygis nežymiai augo.

3.5.12. lentelė. Pirminių bruto pajamų bei perskirstymo pokyčiai nuo 2005 metų

Metai	Priminės bruto pajamos		Disponuojamos pajamos Gini (d) [3]	Perskirstymas			
	Gini (p) [1]	Pokytis, % nuo bazinio periodo [2]		Perskirstymas [1]-[2] [4]	Procentais pokytis [4]/[1] [5]	Pokytis nuo bazinio [6]	Kompen savimas [6]/[2] [7]
2005	0,510	-	0,337	0,173	34	-	-
2006	0,510	0,1	0,342	0,168	33	-3	-1899
2007	0,480	-6	0,334	0,146	30	-18	299
2008	0,479	-6	0,333	0,146	30	-18	289
2009	0,510	0,2	0,334	0,176	34	2	1338
2010	0,537	5	0,353	0,184	34	6	118
2011	0,530	4	0,354	0,176	33	2	45

Pastaba: Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės augimą, o tamsiai pilka – kai pirminių pajamų nelygybės padidėjimas buvo didesnis už perskirstymo augimą.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

¹⁴⁸ Plačiau buvo analizuota doktorantų situacija (socialinės garantijos motinystės, tėvystės, negalios, nedarbo atveju) (L.Žalimienė, V.Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2009).

Apskaičiavus, kokią dalį pirminės pajamų nelygybės sumažina valstybės vykdomas perskirstymas kiekvienais metais (perskirstymo ir pirminės nelygybės santykis), matyti, kad daugiausiai – trečdaliu (34 proc.) – pajamų nelygybė buvo sumažinta 2005, 2009 ir 2010 metais (3.5.12. lentelės [5] stulpelis). Palyginus su baziniais 2005 metais, perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių bruto pajamų nelygybės padidėjimą 2009 ir 2010 metais ([7]). Kitais metais kompensavimo koeficientas rodo, kad arba perskirstymo augimas nekompensavo pirminių bruto pajamų nelygybės augimo arba jo sumažėjimas buvo didesnis nei pirminių bruto pajamų nelygybės sumažėjimas.

Atsižvelgiant į aukštesnes ir žemesnes pajamas gaunančių gyventojų grupes matyti, kad visais metais, palyginus su 2005 metų atskaitos tašku, pralaimėjo aukštesnes pajamas gaunantys gyventojai (2005-2009(11) metų nuostoliai nedideli) (3.5.13. lentelė).

3.5.13. lentelė. Perskirstymo sistemos pokyčiai nuo 2005 metų pagal atskiras gyventojų pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini $v=2$			S-Gini $v=3$ (žemos pajamos)			S-Gini $v=1,5$ (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompensavimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompensavimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompensavimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2006	0,1	-3	-1899	0,1	-2	-1386	0,2	-3	-1691
2007	-6	-18	299	-5	-14	262	-6	-20	353
2008	-6	-18	289	-6	-14	252	-6	-21	337
2009	0,2	2	1338	-0,2	3	-1283	1	1	88
2010	5	6	118	4	6	138	6	6	89
2011	4	2	45	3	2	76	5	1	20

Pastaba: Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygybė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas kompensavo pirminių pajamų nelygybės padidėjimą, tamsiai pilka – priešingai. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamų grupės – šviesiai ar tamsiai pilka spalva pažymima toje grupėje, kuri dėl pokyčių labiau laimėjo arba labiau pralaimėjo.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Tuo tarpu žemesnių pajamų asmenys 2005-2009(10) metais dėl pirminių pajamų ir perskirstymo pokyčių santykio net laimėjo. Didžiausi „praradimai“ abiejose grupėse buvo 2005-2007(8) metų laikotarpiu, tačiau nekompensavimo lygis aukštesnių gyventojų pajamų grupėje buvo didesnis. Šiuo atveju kalbama apie praradimus kompensavimo koeficiento prasme, tačiau realiai šiuo laikotarpiu augo visų gyventojų pajamų grupių pajamos ir mažėjo pirminių

pajamų nelygybė, ir vien dėl šių pokyčių visuomenė laimėjo. Dėl didesnių pirminių pajamų mažėja gaunamų išmokų kiekis. Kitaip tariant, ekonominio pakilimo laikotarpiu poreikis iš valstybės instituto paskirstomai gerovei mažėja.

Generalizuotą Gini koeficientą galima taikyti ir analizuojant dalinį atskirų instrumentų poveikį, t. y. atskiriant mokesčius ir išmokas. Kaip matyti pateiktoje 3.5.14. lentelėje, perskirstymo kaitos dėl tiesioginių mokesčių pokyčių, santykis, palyginus su pirminių bruto pajamų nelygybės kitimu (Gini (p)) nuo 2005 metų visą laikotarpį tik mažėjo. Dar kartą reikia atkreipti dėmesį, į tai, kad mažėjo mokesčio tarifas, tad šis rezultatas nuoseklus su ankstesniais pastebėjimais¹⁴⁹. Santykis tarp bruto pajamų ir perskirstymo lygio (dėl mokesčių) kitimo labiau atsiliepė aukštesnėms pajamoms – perskirstymo lygis mažėjo greičiau nei kito bruto pajamų nelygybė ([9]). O tai reiškia, kad pokyčiai kiek labiau paveikė aukštesnes pajamas gaunančiuosius, nors bendrai santykių skirtumai nėra dideli. Tai lemia vieno tarifo gyventojų pajamų mokesčio dizainas, nepaisant egzistuojančio NPD.

3.5.14. lentelė. Perskirstymas dėl mokesčių nuo 2005 metų pagal atskiras pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini v=2			S-Gini v=3 (žemos pajamos)			S-Gini v=1,5 (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompen savimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompen savimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompensavimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2006	1	-1	-114	1	1	58	1	-3	-213
2007	-5	-48	979	-5	-43	916	-4	-52	1251
2008	-6	-72	1127	-6	-66	1083	-6	-76	1314
2009	-6	-67	1168	-6	-63	1008	-4	-71	1589
2010	-1	-70	12043	-1	-70	4676	1	-72	-8880
2011	-1	-76	10725	-2	-76	4728	1	-80	-12120

Pastaba: Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygybė. Tamsiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo padidėjimas ar sumažėjimas nekompensavo pirminių bruto pajamų nelygybės pokyčių. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamos – tamsiai pilkai pažymima toje grupėje, kuri dėl pokyčių labiau pralaimėjo.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Taigi, dėl mokesčio tarifo sumažinimo ir sumažėjusio perskirstymo technine prasme, santykinai mažiau „nukentėjo“ žemesnių gyventojų pajamų

¹⁴⁹ Apskaičiuotos santykių vertės labai didelės, kadangi dėl gyventojų pajamų mokesčio tarifo mažėjimo perskirstymo lygis sparčiai menko.

grupės. Skirtumai tarp aukštas pajamas gaunančiųjų būtu buvę kitokie (mažesni), jeigu nebūtų pakeista NPD skaičiavimo formulė, dėl kurio aukštomis pajamoms NPD išvis nebetaikomas (iki 2009 m. tam tikras NPD buvo taikomas visiems dirbantiems). Taip pat šiuo metu daugiau pajamų kategorijų yra įtraukiama į apskaičiuojamą metinį NPD, nei kad buvo iki 2009 metų.

Tačiau vertinti šiuos pokyčius reikia atsargiai, kadangi vertinant absoliučiais dydžiais, dėl gyventojų pajamų tarifo sumažinimo daugiau laimėjo aukštesnių pajamų asmenys. Be to, mokesstinės išlaidos (pvz., paskolų palūkanų dalies gražinimas, mokesčio už gyvybės draudimą gražinimas kaip dalis nuo mokėto GPM) taip pat labiau palankus vidutinių ir aukštesnių gyventojų grupėms.

Analizuojant išmokų poveikį skirtingų gyventojų pajamų grupių perskirstymui matyti, kad pirmaisiais metais (2005-2006 m.) žemesnes pajamas gaunančių žmonių grupės dėl spartesnio perskirstymo lygio mažėjimo pralaimėjo (3.5.15. lentelės [5] stulpelis), palyginus su pirminių bruto pajamų nelygybės mažėjimu ([4]). Tuo tarpu 2005-2007 (8) metais perskirstymo ir pirminių bruto pajamų pokyčių santykio nekompensavimas yra didesnis aukštesnėse pajamose ([9]). Kitaip tariant, išmokų prasme 2005-2009, 2005-2010 ir 2005-2011 metų laikotarpiais iš padidėjusio perskirstymo ir sumažėjusios pirminės bruto pajamų nelygybės santykio labiau laimėjo žemesnių pajamų atstovai (nors laimėjimai stebimi ir aukštų pajamų kategorijose). Tačiau taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, kad šiam laimėjimui daugiau įtakos turėjo mažiau nei aukštesnių gyventojų pajamų grupėje didėjusi pirminių bruto pajamų nelygybė, nei didėjantis perskirstymo lygis. Perskirstymas minėtu periodu kaip tik sparčiau didėjo aukštesnėse pajamose ir tai galima sieti su socialinio draudimo išmokų dosnumo sumažinimu ir „lubų“ taikymu, pvz., motinystės (tėvystės) išmokoms, ligos, nedarbo išmokoms, kaip ir apskritai su padidėjusiu nedarbu. „Lubos“ nereikšmingos žemas pajamas gaunantiems asmenis. Šios grupės perskirstymo lygio skirtumus galima labiau sieti su darbo praradimu.

3.5.15. lentelė. Perskirstymas dėl išmokų nuo 2005 metų pagal atskiras gyventojų pajamų grupes

Metai	Standartinis Gini v=2			S-Gini v=3 (žemos pajamos)			S-Gini v=1,5 (aukštos pajamos)		
	Pokytis Gini (p)	Perskirs tymo pokytis	Kompen savimas [2]/[1]	Pokytis Gini (p)	Perskirs tymo pokytis	Kompen savimas [5]/[4]	Pokytis Gini (p)	Perskirstymo pokytis	Kompensavimas [8]/[7]
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2006	0,2	-3	-1895	0,1	-2	-1971	0,2	-3	-1793
2007	-6	-10	160	-5	-8	139	-6	-11	191
2008	-6	-6	98	-6	-4	72	-6	-7	117
2009	0,1	14	11457	-0,2	14	-5904	1	15	1512
2010	5	19	371	4	17	420	6	20	322
2011	4	15	401	3	14	472	5	16	331

Pastaba: Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygė. Šviesiai pilka spalva pažymėti periodai, kai perskirstymo pokytis kompensavo pirminių pajamų nelygės pokyčius, tamsiai pilka - priešingai. Kai vertinamos žemesnės ar aukštesnės pajamos – šviesiai ar tamsiai pilka spalva pažymima toje grupėje, kuri dėl pokyčių labiau laimėjo arba labiau pralaimėjo.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Šie pokyčiai, kuriuos lemia išmokų vaidmuo, dar kartą parodo, kad kitimas visose grupėse yra gana panašus ir tai lemia dominuojanti Bismarkinė socialinio draudimo sistema (nuo ankstesnių įmokų priklausančios išmokos). Socialinės paramos vaidmuo reikšmingesnis žemesnėse gyventojų pajamų grupėse. Vis dėlto, nors socialinės pašalpos ir kompensacijų gavėjų skaičius 2010-2011 metais padidėjo apie 3 kartus (žr. 7 priedo 13 lentelėje), tačiau tokių pašalpų padidėjimas turėjo mažesnę poveikį perskirstymui tarp žemas pajamas gaunančių asmenų. Dėl žemesnės kvalifikacijos šie asmenys ne tik dažniau atleidžiami esant ekonominiams nuosmukiams, tačiau ir užimtumo atveju gaunama iš rinkos materialinė gerovė yra santykinai žemo lygio.

Apibendrinant perskirstymo masto ir pirminių pajamų pokyčius nuo 1996 ir nuo 1999 metų tarp aukštas ir žemas pajamas gaunančių žmonių grupių matyti, kad didesni laimėtojai yra aukštesnių pajamų asmenys. Tuo tarpu analizuojant atskirų išmokų poveikius trumpesniu 2004-2008 metų laikotarpiu pastebima, kad mažėjant pirminei pajamų nelygybei, o kartu vykdomam perskirstymui senatvės bei negalios išmokų pagalba, mažiau pralaimėjo (negalios išmokos atveju net laimėjo) žemesnių pajamų asmenys. 2005-2011 metų (ir tarpiniais metais) laikotarpiu dėl pirminių bruto pajamų pokyčių ir perskirstymo lygio kaitos labiau pralaimėjo aukštesnių pajamų atstovai. Vien dėl išmokų pokyčių 2005-2011 metais, abi grupės laimėjo, tačiau didesnė

„nauda“ matoma žemesnių gyventojų pajamų grupėje. Verta atkreipti dėmesį, kad vertinant vien perskirstymo lygio kaitą, labiau laimėjo aukštesnes pajamas gaunantieji.

3.5.4. Pajamų perskirstymas tarp atskirų gyventojų grupių

Šioje darbo dalyje analizuojama, kaip pajamų perskirstymas paveikia skirtingas gyventojų grupes. Pirmiausiai analizuojama atsižvelgiant į ekonominį statusą, o vėliau – pagal išskirtus namų ūkio tipus. Parodoma, kaip skirtingose socialinėse ekonominėse grupėse yra perskirstomos pajamos. Nagrinėjama paskutinių (2011) metų situacija.

Gerovės kapitalizme, kaip jau minėta, rinkos, šeimos ir valstybės gerovės paskirstymo institutai prisideda prie disponuojamų pajamų pasiskirstymo. Šioje dalimi siekiama išanalizuoti gyventojų grupes, neto pajamų laimėtojas ir pralaimėtojas. Kitaip tariant, siekiama absoliučiais dydžiais įvertinti, kurios grupės dėl valstybės intervencijos ir naudojamų perskirstymo instrumentų laimi (disponuojamos pajamos padidėja) ir kurios pralaimi (disponuojamos pajamos sumažėja). Taip pat svarbu įvertinti ir pajamų nelygybės sumažinimą skirtingose grupėse. Atskirų gyventojų grupių, pagal pačių respondentų įvardintą užimtumo statusą, vidutiniai pirminių bruto ir disponuojamų pajamų dydžiai pateikiami 3.5.16 lentelėje.

Šalies mastu gyventojų pajamos dėl valstybės įsikišimo ir pirminių pajamų perskirstymo nežymiai padidėja (+51 Lt.). Pagrindiniais laimėtojais galime laikyti pensininkus (+781 Lt.), antroje vietoje – negalią turinčius asmenis (+553 Lt.). Nedideli neto pajamų laimėjimai yra bedarbių ir vaikų iki 7 metų grupėje. Tuo tarpu neto pajamų pralaimėtojais, dėl valstybės vykdomo pajamų perskirstymo, galima laikyti savarankiškai dirbančius asmenis (-326 Lt.), samdomus darbuotojus (-307 Lt.), ūkininkus (-293 Lt.). Galime pastebėti, kad tai yra darbingo amžiaus gyventojai, kurie dažniau susiduria su trumpesnio laikotarpio socialinėmis rizikomis (pvz., liga, motinyste, nedarbu), todėl sudėjus gaunamas išmokas ir mokamus tiesioginius mokesčius matyti, kad šios

grupės labiausiai prisideda prie gerovės valstybės finansavimo. Tuo tarpu sumažėjus darbingumui dėl senatvės ar negalios – valstybė tampa pagrindiniu gerovės paskirstymo šaltiniu.

3.5.16. lentelė. Neto pajamų laimėtojai ir pralaimėtojai pagal užimtumo statusą 2011 metais (litais vienam ekvivalentiniam asmeniui*)

Nr.	Užimtumo statusas	Pirminės bruto pajamos, Lt	Disponuojamos pajamos, Lt.
1	Vaikas iki 7 metų	1622	1647
2	Ūkininkai	1631	1338
3	Savarankiškai dirbantys (tiek turintys darbuotojų, tiek jų neturintys), šeimos darbuotojai	1727	1401
4	Samdomi darbuotojai	2283	1976
5	Pensininkai, išankstinėje pensijoje ar nutraukę verslą	470	1251
6	Bedarbiai	1101	1143
7	Moksleivis, studentas, toliau besimokantis, neapmokama darbo patirtis	1623	1430
8	Nuolatinė negalią turintis, negalintis dirbti	576	1129
9	Atliekantis namų ūkio darbus ir priežiūrą	960	952
	Bendrai	1447	1498

Pastaba: Šviesiai pilka spalva pažymos tos asmenų grupės, kurių disponuojamos pajamos yra aukštesnės už pirmines pajamas, tamsiai pilka - priešingai. *Apskaičiuojant naudojama EBPO modifikuota ekvivalentinė skalė, taikoma namų ūkių pajamoms.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Palyginus su 3.5.17. lentele, kurioje parodoma rinkos ir disponuojamų pajamų nelygybė (vidutiniai pajamų dydžiai neparodo pajamų nelygybių kiekvienoje grupėje) ir perskirstymo lygis, matyti, kad didžiausi pajamų skirtumai, kuriuos lemia rinkos (ir šeimos) paskirstoma gerovė yra tarp pensininkų [5]. Priminių pajamų nelygybė siekia net 0,818 ir artėja prie tobulos nelygybės situacijos¹⁵⁰. Toks rezultatas nėra atsitiktinis, kadangi didžiosios dalies pensinio amžiaus žmonių pagrindinis pragyvenimo šaltinis yra iš valstybės gaunama pensija, ir palyginus nedidelė dalis pensinio amžiaus žmonių papildomai dirba ar gyvena namų ūkiuose su kitais dirbančiais asmenimis. Dėl pačių pensininkų darbinių pajamų ir/ar kitų namų ūkio narių pajamų paskirstymo namų ūkio viduje, kai kurių pensininkų pajamos,

¹⁵⁰ Gini koeficientas varijuoja nuo 0 – tobulos lygybės situacija (kai visi gauna po lygiai), iki 1 – tobulos nelygybės, kai vieno asmens rankose koncentruojasi visa materialinė gerovė.

gaunamos iš rinkos ir šeimos, palyginus yra aukštos (ar jos iš viso yra), o kiti gauna tik pensiją. Panaši situacija yra ir tarp negalią turinčių asmenų [8]: rinkos pajamų nelygybė siekia 0,679. Abiem šių socialinių rizikų atvejais valstybės teikiama gerovė žymiai padidina šių gyventojų grupių materialinę gerovę ir reikšmingai perskirsto pajamas (sumažina pajamų nelygybę). Kaip matyti 3.5.17. lentelėje, šios grupės pasižymine tik didžiausia pirminių bruto pajamų nelygybe, bet ir mažiausia disponuojamų pajamų nelygybe (Gini koeficientai tarp pensininkų ir neįgaliųjų yra 0,264 ir 0,273). Taigi šiuo atveju socialinis teisingumas atspindi rezultatų lygybę. Meritokratiniai principai, kuriais remiamasi mokant kitas socialinio draudimo išmokas, šiuo atveju mažiau pastebimi. Kone visą nelygybės mažinimo poveikį šiose grupėse lemia socialinio draudimo išmokos. Tuo tarpu negalią turinčių asmenų grupėje, dėl žemų negalios išmokų (arba tuo atveju, kai išmokų iš socialinio draudimo fondo nėra mokamos) 9 proc. nelygybės sumažinimo lemia ir socialinės paramos išmokos.

3.5.17. Pajamų perskirstymas (Gini koeficientai) ir dalinis atskirų instrumentų poveikis skirtingoms gyventojų grupėms 2011 metais

Pajamų komponentai	Nr. 1	2	3	4	5	6	7	8	9
Gini (p) (a)	0,468	0,509	0,432	0,375	0,818	0,580	0,466	0,679	0,577
Gini (d) (b)	0,355	0,479	0,382	0,327	0,264	0,325	0,348	0,273	0,423
Perskirstymas (a-b)	0,113	0,030	0,051	0,048	0,554	0,255	0,118	0,406	0,154
Dalinis poveikis (procentinės dalys)									
Soc.draudimo įmokos	-3,7	65,9	-124,3	-5,6	-2,0	-3,4	-3,5	-1,2	-21,2
Gyventojų pajamų mokestis	4,4	-3,0	44,9	14,0	0,0	2,4	8,0	1,1	5,3
Soc.draudimo išmokos	47,2	-28,9	233,0	70,0	102,0	65,9	47,5	91,1	82,0
Soc.paramos išmokos	52,1	66,0	-53,5	21,6	0,0	35,1	48,1	9,1	33,9

Pastaba: skaičiai viršutinėje eilutėje atspindi grupių numerius iš 3.5.16. lentelės. Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė. Tamsiai pilka spalva žymimas ryškesnis atskiro instrumento vaidmens sumažėjimas, o šviesiai pilka – padidėjimas. Dalinis poveikis adaptuotas, kad atskirų instrumentų suma sudarytų 100 proc.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Dar viena grupė, kurioje valstybė pajamas perskirsto labiau, palyginus su šalies vidurkiu, yra bedarbiai [6] (perskirstymas siekia 0,255). Šiems asmenims svarbesnės yra socialinio draudimo išmokos, lemiančios 2/3 nelygybės sumažinimo, bet taip pat yra svarbi ir socialinė parama (1/3 bendro poveikio).

Mažiausias perskirstymo lygis (Reynolds-Smolensky koeficientas) yra ūkininkų, savarankiškai dirbančiųjų bei samdomų darbuotojų grupėse. Tačiau skirtingi perskirstymo instrumentai nevienodai veikia atskirų grupių pajamas. Įdomu tai, kad tarp ūkininkų, pajamų lygybę padidina socialinio draudimo įmokos (jos yra diferencijuojamas pagal turimą žemę: didesnės turintiems 3 ha ir daugiau žemės ūkio paskirties žemės (ir galintiems šią žemę naudoti ne tik savo namų ūkio reikmėms), ir mažesnės iki 3 ha turintiems asmenims ir jų šeimos nariams, dirbantiems tame ūkyje) ir socialinės paramos išmokos, o socialinio draudimo išmokos nelygybę padidina¹⁵¹. Tuo tarpu tarp savarankiškai dirbančiųjų, socialinio draudimo įmokos labiausiai, palyginus su kitomis grupėmis, padidina nelygybę. Taip yra todėl, kad socialinio draudimo įmokas privalo mokėti ir itin nedideles pajamas gaunantys savarankiškai dirbantieji, dėl to šios įmokos tampa regresinėmis. Šiai grupei svarbios ir socialinio draudimo išmokos: jų gavimas, kaip ir ūkininkų grupėje, labiau priklauso nuo teisės į šias išmokas įgijimo, t.y. nuo ankstesnių savanoriškų paskatų draustis tam tikromis draudimo rūšimis¹⁵². Dar kartą galima akcentuoti, kad bendras perskirstymo lygis pastarosiose gyventojų grupėse yra nedidelis, tad ir santykiniai instrumentų svyravimai, nors ir atrodo didesni, tačiau lemia nedaug.

Atskirai dar galima paminėti socialinio draudimo įmokas, kurios reikšmingiau padidina asmenų, atliekančių namų ūkio darbus ar prižiūri kitus asmenis, pajamų nelygybę. Jiems, mažinant pirminių pajamų nelygybę,

¹⁵¹ Ūkininkai privalomai draudžiami tik pensijų draudimu pagrindinei ir papildomai daliai, o nuo 2009 metų - privalomai ligos ir motinystės draudimu (kai draudžiama tik motinystės ir motinystės (tėvystės) pašalpai gauti). Iki 2009 m. ši draudimo rūšis buvo savanoriška, dėl to teisės į tam tikras išmokas įgyjimas priklausė nuo ankstesnių mokėtų ar nemokėtų įmokų ir jų dydžio.

¹⁵² Nuo 2009 metų motinystės draudimas tapo privalomu, išskyrus asmenis, užsiimančius individualia veikla pagal verslo liudijimą. Vis dėlto nuo 2010 metų individualių įmonių savininkai ir tikrieji ūkininkų bendrijų nariai ligos ir motinystės draudimu draustis neprivalo.

santykinai yra svarbesnės socialinio draudimo išmokos, taip pat reikšminga ir gaunama socialinė parama.

Analizuojant perskirstymo ypatybes pagal namų ūkio tipus vėlgi galime išskirti grupes, kurios dėl valstybės vykdomo perskirstymo laimi (vidutinių neto pajamų prasme) ir kurios pralaimi (3.5.18. lentelė).

3.5.18. lentelė. Neto pajamų laimėtojai ir pralaimėtojai pagal namų ūkio tipą, 2011 m. (litais vienam ekvivalentiniam asmeniui*)

Nr	Namų ūkio tipas	Pirminės pajamos, Lt.	Disponuojamos pajamos, Lt.
1	Vieno asmens namų ūkis	713	1161
2	2 suaugę asmenys be vaikų, abu iki 65 metų	2020	1805
3	2 suaugę asmenys be vaikų; nors vienas 65 metų ar vyresnis	445	1391
4	Kiti namų ūkiai be vaikų	1863	1756
5	Vieno tėvo namų ūkis su vienu ar daugiau vaikų	987	1152
6	2 suaugę asmenys, 1 vaikas	1714	1549
7	2 suaugę asmenys, 2 vaikai	1793	1569
8	2 suaugę asmenys, 3 ar daugiau vaikų	708	940
9	Kiti namų ūkiai su vaikais	1330	1340
	Bendrai	1447	1498

Pastaba: Šviesiai pilka spalva pažymos tos asmenų grupės, kurių disponuojamos pajamos yra aukštesnės už pirmines pajamas, tamsiai pilka - priešingai. *Apskaičiuojant naudojama EBPO modifikuota ekvivalentinė skalė, taikoma namų ūkių pajamoms.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Didžiausiais neto pajamų laimėtojais galima laikyti dviejų suaugusių asmenų be vaikų namų ūkius, kuriuose bent vienas asmuo yra virš 65 metų (+946 Lt.) (vienas arba du pensinio amžiaus asmenys) ir vienišų asmenų namų ūkius (+448 Lt.) (joje yra didelė dalis pensinio amžiaus asmenų). Tokie rezultatai tik dar kartą patvirtina, kad valstybės teikiama gerovė senatvėje sudaro reikšmingą disponuojamų pajamų dalį. Daugiau sumoka mokesčių nei gauna išmokų dviejų suaugusių asmenų be vaikų namų ūkiai, kuriuose abu asmenys iki 65 metų amžiaus (disponuojamos pajamos 215 litų mažesnės nei rinkos pajamos), kiti namų ūkiai be vaikų (-107 Lt.).

Namų ūkių, kuriuose auga vaikai, situacija nėra vienoda. Aukščiausios pajamos vienam ekvivalentiniam asmeniui yra namų ūkiuose, kuriuose auga 1 arba 2 vaikai. Juose taip pat yra sumokama daugiau mokesčių nei gaunama

išmokų (disponuojamos pajamos atitinkamai mažesnės 165 ir 224 litais). Tuo tarpu valstybės perskirstymas padidina vieno tėvo namų ūkio su vienu ar daugiau vaikų pajamas (+165 Lt.) ir 2 suaugusių asmenų su trimis ar daugiau vaikų (+232 Lt.). Pastarųjų dviejų namų ūkių tipų pajamos (vienam ekvivalentiniam asmeniui) paskirstomos iš rinkos, šeimos ir valstybės išlieka žemiausios tarp visų namų ūkių tipų. Taigi šeimos našta labiausiai paveikia vienišų tėvų ir daugiavaikių šeimų situacija.

Didžiausia pajamų nelygybė, kurios paskirstyme dalyvauja rinka ir šeima, yra vėlgi vyresnio amžiaus asmenų namų ūkiuose [1] bei vienišo asmens namų ūkiuose [3] (3.5.19. lentelė). Šie rezultatai yra nuoseklūs palyginus su ankstesniais rezultatais, kuriuose vaizduojama pajamų nelygybė pagal ekonominį užimtumo statusą. Pensinio amžiaus namų ūkiuose ypatingai svarbios socialinio draudimo pensijos, kurių reikšmė perskirstymo dydžiui yra beveik absoliuti. Taip pat gana aukšta pirminių pajamų nelygybė yra vieno tėvo su vaikais [5] ir daugiavaikiuose namų ūkiuose [8] (Gini atitinkamai 0,504 ir 0,525). Šiuose namų ūkiuose per 75 proc. viso perskirstymo lemia socialinės paramos išmokos (bendras perskirstymo lygis yra didesnis tris ir daugiau vaikų turinčiuose namų ūkiuose). Mažiausiai pajamos yra perskirstomos dviejų asmenų be vaikų [2] ir dviejų asmenų su vienu [6] ar dviem vaikais [7] namų ūkiuose.

Vertinant atskirų instrumentų santykinį poveikį perskirstant pajamas matyti, kad socialinio draudimo įmokos yra regresyvios visiems namų ūkių tipams (labiausiai dviejų asmenų be vaikų [2] bei kituose namų ūkiuose su vaikais [9] – juose suaugę asmenys dažniau nei kituose namų ūkiuose užsiima individualia veikla). Gyventojų pajamų mokestis padidina nelygybę tik vyresnių asmenų namų ūkiuose, o kituose – prisideda prie rinkos nelygybės sumažinimo. Labiausiai prie pajamų nelygybės sumažinimo prisideda namų ūkiuose, kuriuose auga du vaikai [7], dėl už kiekvieną vaiką taikomo papildomo NPD. Socialinio draudimo išmokos svarbesnės pensinio amžiaus asmenims [3], o taip pat reikšmingiau prisideda prie dviejų suaugusiųjų be vaikų [2] namų ūkių pajamų nelygybės sumažinimo. Socialinės paramos

išmokos yra svarbesnės vaikus turintiems asmenims (bendrai dėl kategorinių vaiko gimimo išmokų ir po pajamų testavimo mokamų vaiko išmokų), – labiau vienišiams tėvams ir daugiavaikėms šeimoms.

3.5.19. lentelė. Pajamų perskirstymas (Gini koeficientai) ir dalinis atskirų instrumentų poveikis skirtingiems namų ūkiams 2011 metais

Pajamų komponentai	Nr. 1	2	3	4	5	6	7	8	9
Gini (p) (a)	0.816	0.496	0.856	0.441	0.504	0.433	0.377	0.525	0.463
Gini (d) (b)	0.365	0.406	0.268	0.331	0.352	0.337	0.322	0.271	0.350
Perskirstymas (a-b)	0.451	0.090	0.587	0.110	0.153	0.097	0.054	0.254	0.113
Viso perskirstymo dalinis poveikis (procentinės dalys)									
Soc.draudimo įmokos	-1,3	-10,8	-2,5	-5,3	-1,1	-2,4	-5,3	-3,7	-9,1
Gyventojų pajamų mokesčiai	0,6	9,1	-0,6	7,1	5,1	7,3	12,4	4,5	6,7
Soc.draudimo išmokos	96,7	95,1	106,3	86,0	21,1	55,9	50,1	22,1	75,7
Soc.paramos išmokos	3,9	6,6	-3,2	12,2	74,9	39,2	42,7	77,1	26,7

Pastaba: skaičiai viršutinėje eilutėje atspindi grupių numerius iš 3.5.18. lentelės. Gini (p) – pirminių bruto pajamų nelygė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygė. Tamsiai pilka spalva žymimas ryškesnis atskiro instrumento vaidmens sumažėjimas, o šviesiai pilka – padidėjimas. Dalinis poveikis adaptuotas, kad atskirų instrumentų suma sudarytų 100 proc.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

Mokesčių ir išmokų politikų rezultatus norėtusi susieti su tuo metu valdžioje buvusia konservatorių vyriausybe ir jų deklaruojama parama šeimoms su vaikais. Nors 2008 metais išmokos šeimai ir vaikams buvo gana dosniai padidintos, tačiau ekonominio nuosmukio laikotarpiu jos buvo reikšmingai apkarpytos. Analizuojant 2011 metų situaciją, akivaizdu, kad valstybės vaidmuo mažinant pajamų skirtumus yra reikšmingesnis didesnių namų ūkių atveju (turinčių 3 ir daugiau vaikų), tuo tarpu valstybės instrumentų vaidmuo namų ūkių auginančių vieną ar du vaikus, kaip ir vienišų tėvų auginančių vaikus pajamų sklaidai yra santykinai nedidelis. Pastaroji grupė, kaip jau minėta anksčiau, yra ypatingai pažeidžiama skurdo rizikai, tačiau politiniame lygmenyje didesnio dėmesio ji nesusilaukia. Horizontalaus teisingumo principas nėra įgyvendinimas. Namų ūkių su vaikais atveju nėra pakankamai išnaudojami gyventojų pajamų mokesčiai (mokestinės lengvatos),

kurie galėtų reikšmingiau prisidėti prie pajamų nelygybės mažinimo ir šeimos pajamų didinimo. Taip pat prie pajamų nelygybės mažinimo teigiamai prisidėtų universalios vaiko išmokos. Pavyzdžiui, Salanauskaitė ir Verbist savo tyrimu parodė, kad pilnas vaiko išmokų reformos įgyvendinimas (2008 metais, kai vaiko išmokas gavo vaikai iki 18 metų arba iki 24 metų, jei studijavo dieniuose skyriuose) gana reikšmingai prisideda prie skurdo ir pajamų nelygybės sumažinimo, ypač pajamų žemas pajamas gaunančiuose namų ūkiuose. Išmokos, dėl savo dydžio yra ne tiek reikšmingos mažinant pajamų nelygbę aukštas pajamas gaunančiuose namų ūkiuose, tačiau yra svarbesnės kaimo vietovėse gyvenančioms šeimoms, kaip ir ypač pažeidžiamai vienišų tėvų, auginančių vaikus, grupei¹⁵³. Tuo tarpu poveikis daugiavaikėms šeimoms yra kiek mažesnis (Salanauskaitė, Verbist, 2009). Vis dėlto, ekonominio nuosmukio laikotarpiu šių universalių vaiko išmokų gavimo taisyklės buvo pakeistos ir jų mokėjimas 2011 metais jau priklausė nuo šeimos gaunamų pajamų.

Apibendrinant, pajamų perskirstymas nevienodai veikia skirtingas gyventojų socialines ekonomines grupes. Labiausiai perskirstoma yra senatvėje (pensininkų pirminė pajamų nelygybė yra reikšmingai sumažinama socialinio draudimo išmokų pagalba) bei esant negaliu. Mažiausiai perskirstoma savarankiškai dirbančiųjų, sandomų darbuotojų, ūkininkų grupėse (jie daugiau sumoka mokesčių, nei gauna išmokų). Atsižvelgiant į skirtingus namų ūkių tipus matyti, kad mažiausiai pajamos yra perskirstomos dviejų asmenų be vaikų ir dviejų asmenų su vienu ar dviem vaikais namų ūkiuose. Atskiro dėmesio nusipelno daug vaikų turintys ir ypač vieno tėvo su vaikais namų ūkiai, kuriuose disponuojamų pajamų lygis išlieka žemiausias.

¹⁵³ Salanauskaitė ir Verbist taip pat analizavo kitų šalių vaiko išmokų ir mokesčių legvatų dizaino poveikį Lietuvos namų ūkių situacijai. Geriausiai pajamų nelygybę tarp vienišų tėvų auginančių vaikų mažina Vengrijos taip vadinami mokesčių kreditai (tuo tarpu Slovėnijos ir Čekijos vaiko išmokos, kurios yra veiksmingos mažinant pajamų nelygybę savo šalyse, Lietuvos atveju reikšmingesnio vaidmens nevaizdo). Daugiau apie tai galima paskaityti: Salanauskaitė L., Verbist G. (2011). Is the „Neighbours“ Lawn Greener? Comparing Family Support in Lithuania and Four other NMS.

3.5.5. PVM vaidmuo perskirstant pajamas

Jau anksčiau minėta, kad daugelis tiek besivystančių, tiek ir Vakarų šalių biudžetų remiasi netiesioginiais vartojimo mokesčiais, kurių vienas pagrindinių – pridėtinės vertės mokestis. Lietuvoje, kaip jau parodyta anksčiau, tiesioginių mokesčių surenkama kiek daugiau nei netiesioginių, tačiau pastarųjų reikšmė šalies biudžetui yra didelė¹⁵⁴. Pažymėtina, kad anksčiau analizuotų tiesioginių mokesčių apmokestinimo bazė yra gyventojų pajamos, tuo tarpu netiesioginio pridėtinės vertės mokesčio – gyventojų patiriamos išlaidos. Šis prekėms ir paslaugoms taikomas pridėtinės vertės mokestis sumažina namų ūkių galimybes įsigyti daugiau prekių ar paslaugų, palyginus su situacija, jei toks mokestis nebūtų taikomas. Kitaip tariant, šis mokestis sumažina namų ūkių disponuojamas pajamas, skiriamas prekėms ar paslaugoms įsigyti, joms taikomu PVM dydžiu. Priešingai nei kiti analizuoti perskirstymo instrumentai, netiesioginiai mokesčiai neigiamai prisideda prie nelygybės mažinimo (t. y. ją padidina).

Nors ekonomiškumo arba administravimo paprastumo principas reikalauja, kad mokesčio administravimas būtų kuo paprastesnis, t. y. būtų taikomas tik vienas mokesčio tarifas, kai kuriose ES šalyse, siekiant didesnio socialinio teisingumo, PVM yra sudarytas iš kelių tarifų. Pasak Brazo ir Correia da Cunha (2009), taip siekiama užtikrinti, kad mokestis būtų progresinis ar bent jau ne regresinis. Su pastaruoju autorių teiginiu galima sutikti iš dalies. Lyginant su išlaidomis – mokestis daugelyje šalių yra nežymiai progresinis, o su pajamomis – akivaizdžiai regresinis, nepaisant egzistuojančių kelių PVM tarifų (Serrano, 2001; O'Donoghue et al., 2004; Braz ir Correia da Cunha, 2009; Slintáková ir Klazar, 2010). Kai kurioms prekėms taikomi lengvatiniai tarifai iš tiesų gali būti progresiniai (kaip parodė Acosta-Margain, 2011), tačiau bendras PVM, lyginant su pajamomis, vis viena išlieka regresinis (skirtingi PVM tarifai sumažina bendrą PVM

¹⁵⁴ 2010 metais vien iš PVM surenkama dalis sudarė 28,6 proc. valdžios sektoriaus *mokestinių pajamų*; imant visus gamybos ir importo mokesčius – 41,5 proc. Vertinant tik valstybės ir savivaldybių pajamas, PVM ir akcizas kartu sudarė 46 proc. *biudžeto pajamų* (atskirai PVM – 31,3 proc.).

regresyvumą). Vis dėlto tai yra tiesa tuo atveju, kai analizėje yra naudojamos metinės išlaidos. Tuo tarpu įtraukiant viso gyvenimo pajamas¹⁵⁵, kaip parodė Klazaro (2008) tyrimas panaudojus Čekijos duomenis, PVM gali būti proporcinis ar net progresinis.

Šia dalimi siekiama išanalizuoti PVM perskirstymo lygį ir paties mokesčio regresyvumą. Dėl vartojimo duomenų gausos ir imlumo laikui, perskirstymas analizuojamas remiantis paskutinių prieinamų NŪBT metų duomenimis, t. y. 2008 metų. Ankstesnių metų PVM poveikis pajamų nelygybei nėra vertinamas. Taip pat, nėra vertinamas akcizų vaidmuo.

3.5.5.1. Namų ūkių išlaidos ir taupymas

Ankstesnėse dalyse buvo analizuojamos pirminės ir antrinės gyventojų pajamos, t. y. parodyta, kaip tiesioginiai mokesčiai ir socialinės išmokos keičia asmenų pajamas, kurios galiausiai skiriamos vartojimui ar taupymui, ir kaip skiriasi disponuojamų pajamų struktūra skirtinguose deciliuose. Tuo tarpu šioje dalyje analizuojama dalis tretinių pajamų, t. y. vertinama, kokia šių disponuojamų pajamų dalis yra skiriama vartojimui (išlaidoms) ir kiek disponuojamų pajamų namų ūkiai skiria taupymui, o taip pat, kaip vartojimo ir taupymo skirtumai pasireiškia atskiruose pajamų deciliuose. Ši informacija bei duomenys apie išlaidas skirtingoms prekių grupėms leis geriau suvokti analizuojama PVM poveikį pajamoms, ir kodėl šis mokestis, kaip bus parodyta toliau, yra regresyvus.

Namų ūkių išlaidos dažniausiai nesutampa su pajamomis. Didesnių pajamų namų ūkių daugiau gali skirti taupymui, kai tuo tarpu žemesnės pajamos reiškia, kad bus skiriamos tik vartojimui. Kokios yra namų ūkių disponuojamos pajamos, išlaidos bei kokia dalis skiriama taupymui parodyta

¹⁵⁵ Klazar (2008) teigia, kad viso gyvenimo pajamos gali būti įvertintos remiantis dviem būdais: kaip dabartinė uždirbtų pajamų ir gauto palikimo (ar dovanų) diskontuota vertė, arba dabartinė vartojimo ir teikiamų dovanų diskontuota vertė (diskontavimas – pajamų, kurios bus gautos ateityje, dabartinės vertės nustatymas). Bet kuriuo atveju susiduriama su problema, kaip įtraukti didelių pirkinį vertes (automobiliai, būstas), kurie nėra vertinami naudojant metines išlaidas (vartojimą). Taip pat dažnai ignoruojamas palikimas (nors teoriškai taip pat yra viso gyvenimo pajamų dalis).

3.5.20. lentelėje. Taupymo lygis apibrėžiamas kaip (*disponuojamos pajamos – išlaidos*)/*disponuojamos pajamos* (O'Donoghue et al, 2004, p.7).

Lietuvoje, pajamų pasiskirstymo apačioje esančiuose namų ūkiuose, išlaidos viršija pajamas (pirmų trijų decilių). Ypatingai išsiskiria pirmas decilis, kuriame taupymo lygio rodiklis siekia – 51 proc.. Pažymėtina, kad taupymo lygis didėja augant pajamoms (10 decilyje taupymo lygis yra per 42 proc.).

3.5.20. lentelė. Namų ūkių disponuojamos pajamos, išlaidos ir taupymo lygis ekvivalentinių disponuojamų pajamų deciliuose 2008 metais

Deciliai	Visos išlaidos, Lt.	Disponuojamos pajamos, Lt.	Taupymo lygis
1	1050,2	695,9	-50,9
2	1110,1	997,6	-11,3
3	1244,9	1227,8	-1,4
4	1490,0	1554,4	4,1
5	1692,5	1929,2	12,3
6	1883,6	2268,4	17,0
7	2238,3	2781,5	19,5
8	2441,7	3290,8	25,8
9	2957,0	4075,5	27,4
10	3215,1	5581,7	42,4
Vidut.	1931,8	2439,2	20,8

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Tendencijos atitinka O'Donoghue ir jo kolegų pastebėjimus, kad pajamų pasiskirstymo apačioje esantys namų ūkiai yra neto išlaidautojai, o viršuje – neto taupytojai. Tai, kad nemažos dalies namų ūkių išlaidos yra didesnės už disponuojamas pajamas, pasak O'Donoghue ir kitų, yra įprasta namų ūkių tyrimų ypatybė daugelyje šalių, kuri bent jau iš dalies parodo, kad namų ūkiai dažnai neatskleidžia visų savo pajamų. Autoriai, lygindami skirtingas ES šalis 2004 metais konstatuoja, kad žemiausias taupymo lygis yra Švedijoje, kur pirmame decilyje išlaidos viršija pajamas dvigubai (-209 proc.), taip pat Portugalijoje (-203 proc.), o mažiausias skirtumas Belgijoje siekia -14 proc. Pajamų pasiskirstymo viršuje esantys Prancūzijos namų ūkiai sutaupo maždaug 16 proc. savo pajamų, tuo tarpu suomiai – 52 proc., o švedai – 47,5 proc. Aukščiausio pajamų decilio lietuviai taip pat mažai teatsilieka nuo skandinavų, kadangi taupymo lygis siekia 42,2 proc. Galima pastebėti, kad apskritai

Lietuvoje žmonės yra linkę labiau taupyti ir tai pastebima, kai palyginami skirtingų šalių taupymo lygiai¹⁵⁶. Lietuvoje jau ketvirtame decilyje taupymo lygis yra teigiamas, kai tuo tarpu O'Donoghue ir kitų atliktame tyrime matyti, kad daugelyje šalių teigiami rodikliai pasiekiami tik 7 ar 8 deciliuose (išimtis Belgija, kur jau ketvirtame decilyje taupymo lygis yra teigiamas; Suomijoje - šeštame) (O'Donoghue et al, 2004, p.25).

Didžiausia Lietuvos namų ūkių biudžeto dalis (31,3 proc.) yra skiriama maistui ir nealkoholiniams gėrimams (3.5.21. lentelėje parodoma kiekvienos prekių grupės santykinė dalis namų ūkių išlaidose). Daugiausiai maistui išleidžia antras decilis, kiek mažiau – pirmas (tikėtina, pirmas decilis vartoja daugiau namų ūkyje užsiaugintų produktų). Išlaidų maistui dalis biudžete mažėja augant pajamoms. Visose ES šalyse išlaidos maistui ir nealkoholiniams gėrimams sudaro didžiausia išlaidų dalį: kai kur jos siekia 18 proc. (Nyderlanduose ir šiek tiek daugiau Belgijoje), o Portugalijoje – 35 proc., Ispanijoje – 32,6 proc. (O'Donoghue et al, 2004). Kaip matyti, Lietuvoje šios išlaidos sudaro panašią biudžetų dalį kaip ir Pietų Europos valstybėse. Apskritai turtingesnėse šalyse išlaidų dalis maistui yra menkesnė nei mažiau turtingose (O'Donoghue et al, 2004).

Antra didžiausia prekių grupė namų ūkių biudžetuose atitenka rutinei būsto priežiūrai, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui, sudarydama vidutiniškai 13,6 proc. (daugiausiai išleidžia trečias decilis – 17,5 proc., mažiausiai dešimtas – 11 proc.).

¹⁵⁶ Taupymą, apskaičiuotą mikro lygmenyje reikėtų atskirti nuo taupymo makro lygmenyje (naudojami skirtingi duomenys ir metodologijos šiems rodikliams apskaičiuoti). Eurostat pateikia namų ūkių taupymo lygį (kuris apibrėžiamas kaip bruto taupymas padalintas iš bruto disponuojamų pajamų, pastarosios dar yra adaptuojamos atsižvelgiant į iš pensijų fondų gaunamus mokėjimus; bruto taupymo lygis matuoja nacionalinių disponuojamų pajamų dalį, kuri nėra naudojama galutiniam vartojimui). Pagal makro lygmeniu apskaičiuotą namų ūkių taupymą Lietuva ES mastu yra „apačioje“ (bruto taupymas 2008 metais sudarė -3 proc. BVP, kai ES vidurkis buvo 11,3 proc.; Belgijoje šis rodiklis siekia 16,8 proc., Suomijoje – 8,07 proc., JK – 3,09 proc.) (Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec240&plugin=1>). Tiesioginės ryšio tarp makro taupymo lygio ir O'Donoghue et al. (2004) apskaičiuoto namų ūkių taupymo lygio nėra. Pvz., mikro lygmens tyrime Švedijoje ir Portugalijoje pirmame decilyje taupymo lygis yra per -200 proc., tuo tarpu makro lygmenyje bruto taupymas Švedijoje siekia 11,8 proc., o Portugalijoje – vos 7,06 proc.

3.5.21. lentelė. Vidutinės išlaidų dalys atskiroms prekių grupėms pagal disponuojamų ekvivalentinių pajamų decilius 2008 metais

Prekių grupės/Deciliai	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Vid
Maisto produktams ir nealkoholiniams gėrimams	39,8	40,4	37,9	36,1	34,3	34,4	30,8	29,0	26,6	23,6	31,3
Alkoholiams gėrimams ir tabako gaminiams	5,2	3,9	4,2	4,0	4,5	4,8	4,7	4,2	3,9	3,8	4,2
Drabužiams ir avalynei	8,4	8,1	7,5	7,7	7,0	8,3	9,2	9,4	11,1	10,8	9,2
Būstui, vandeniui, elektrai, dujoms, kurui	15,0	17,2	17,5	16,9	15,2	13,0	12,4	11,9	12,7	11,0	13,6
Būsto apstatymui, įrangai, remontui	4,4	4,7	4,4	5,0	4,8	4,7	5,4	6,7	6,4	5,6	5,4
Sveikatos priežiūrai	3,3	5,0	5,4	5,2	5,7	4,4	4,0	4,7	3,1	3,4	4,2
Transportui	8,6	6,5	6,9	7,9	10,3	9,1	11,1	10,7	11,9	13,7	10,4
Ryšiams	4,6	4,6	4,9	4,7	5,0	4,9	5,6	5,0	4,6	4,7	4,9
Poilsui ir kultūrai	3,5	3,4	4,3	3,2	3,7	5,9	4,8	6,1	6,1	6,5	5,1
Švietimui	0,9	0,3	0,4	0,4	0,4	0,6	0,9	0,4	0,5	0,6	0,6
Viešbučiams ir maitinimo įstaigoms	2,2	2,7	2,8	3,1	3,8	5,3	5,6	6,9	6,7	9,5	5,7
Įvairioms prekėms ir paslaugoms	4,2	3,4	3,8	5,6	5,3	4,6	5,5	5,1	6,4	6,6	5,4
Viso	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Ne pirmo būtinumo prekių grupėms (būsto apstatymui ir remontui, transportui, poilsiui ir kultūrai, viešbučiams, restoranams) skiriamų išlaidų dalis auga didėjant pajamoms. Ryšiams visuose deciliuose išleidžiama labai panašiai, sveikatai – didesnę biudžeto dalis skiria 2-5 deciliai, o sveikatai nedraugiškoms prekėms, tokioms kaip alkoholiniai gėrimai ir tabako gaminiai, didžiausią biudžeto dalį skiria pirmo decilio namų ūkiai (nuo 2 iki 6 decilio išlaidų dalis šiai prekių grupei didėja, o nuo 7 – matomas mažėjimas). Švietimui skiriama dalis nepaklūsta aiškinimui remiantis pajamų augimo ryšiu.

Vidutiniškai mažiausia Lietuvos namų ūkių biudžetų dalis 2008 metais buvo skiriama švietimui (0,6 proc.) bei sveikatos priežiūrai, alkoholio ir tabako gaminiams (po 4,2 proc.).

3.5.5.2. PVM regresyvumas ir poveikis pajamų nelygybei

Siekiant parodyti, kaip PVM bendrai ar atskiri PVM tarifai prisideda prie galutinės pajamų nelygybės, apskaičiuojama, kiek namų ūkiai sumoka pridėtinės vertės mokesčiui. Šiuo tikslu pagal pridėtinės vertės mokesčio įstatymu (2002) nustatytus tarifus galiojusius 2008 metais (žr. 8 priedą), atskiroms prekėms pritaikomas atitinkamas tarifas (0, 5, 13 (5) ar 18 proc.), t.y. jis išskaičiuojamas iš tyrime registruotos prekės ar paslaugos kainos¹⁵⁷. Analizuojant PVM poveikį yra daroma prielaida, kad visą bet kokios prekės ar paslaugos PVM tarifą sumoka vartotojas (iš tiesų kokią dalį sumoka vartotojas, o kokią gamintojas priklauso nuo prekės elastingumo). Be to, nevertinamas akcizų vaidmuo, kuris taip pat yra svarbus perskirstyme (ir, kaip rodo O'Donoghue et al. atlikta analizė, yra net regresyvesnis nei PVM).

Pateikiamoje 3.5.22. lentelėje parodoma, kiek litų PVM sumoka atskirų pajamų grupių namų ūkiai ir koks yra realus mokamas PVM tarifas skirtinguose ekvivalentinių pajamų deciliuose, apskaičiuojant mokestį kaip dalį nuo disponuojamų pajamų, ir kaip dalį nuo namų ūkio išlaidų. Vidutiniškai PVM mokesčiams namų ūkis sumoka 312 litų (pirmas decilis 173, dešimtas – 520 Lt.) Pastebima, kad didėjant namų ūkių disponuojamoms pajamoms, mažėja apskaičiuotas PVM (proc.), t. y. žemesni ekvivalentinių disponuojamų pajamų deciliai moka didesnę dalį nuo savo pajamų PVM forma, nei aukščiausiems pajamų deciniams priskiriami namų ūkiai. Visų pirma, tai galima paaiškinti anksčiau parodytais taupymo lygio skirtumais (daugiau pajamų vartojimui skiria žemesnių pajamų namų ūkiai, kai tuo tarpu aukštesniuose deciliuose taupymo lygiai yra didesni, o kartu ir vartojimui išleidžiama menkesnė visų pajamų dalis). Taigi lyginant su disponuojamomis pajamomis, PVM tarifas yra akivaizdžiai regresinis. Pirmo decilio ir dešimto mokamas PVM skiriasi kone 3 kartais. Pirmas decilis moka dvigubai tiek, kiek

¹⁵⁷ Net ir esant nelegalių prekių vartojimui (kurio įvertinti neįmanoma), analizėje yra apskaičiuojamas PVM mokestis, kuris turėtų būti pritaikytas pagal galiojantį PVM įstatymą.

vidutiniškai PVM moka visi namų ūkiai. Taigi žemiausias pajamas gaunantiems namų ūkiams šio netiesioginio mokesčio našta yra labai didelė.

3.5.22. lentelė. Namų ūkių išlaidos PVM ir realus PVM tarifas skirtinguose ekvivalentinių pajamų deciliuose 2008 metais

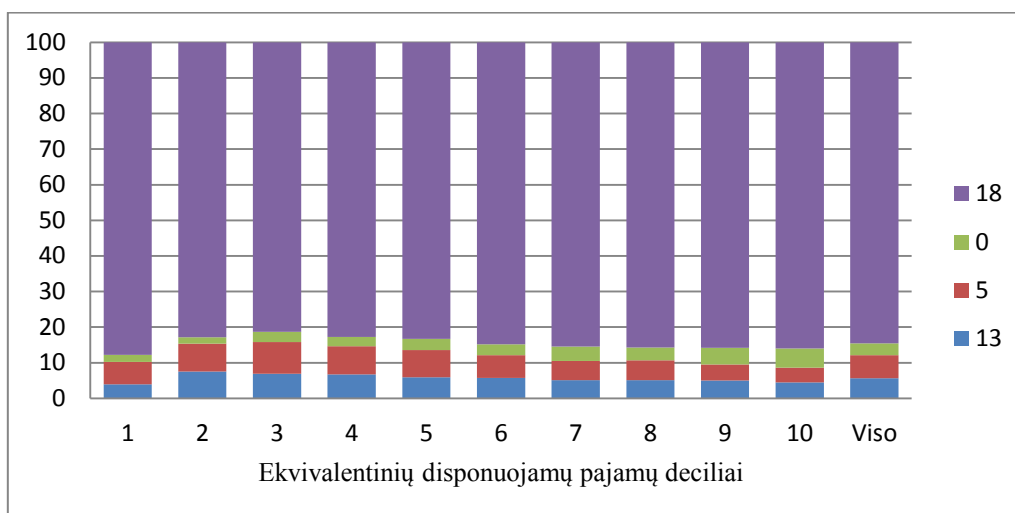
Deciliai	PVM, Lt.	PVM nuo disponuojamų pajamų, %	PVM nuo išlaidų, %
1	173,4	24,9	16,5
2	179,1	18,0	16,1
3	198,1	16,1	15,9
4	239,5	15,4	16,1
5	270,0	14,0	16,0
6	305,5	13,5	16,2
7	362,6	13,0	16,2
8	395,9	12,0	16,2
9	479,1	11,8	16,2
10	520,3	9,3	16,2
Vid.	312,3	12,8	16,2
1/10	-	2,7	1,02
1/viso	-	1,9	1,02

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

PVM ir išlaidų santykis turėtų būti priešingas: anot O'Donoghue et al., augant išlaidoms, PVM turi tendenciją didėti daugelyje šalių. Vis dėlto Lietuvos atveju šis pastebėjimas nepasiteisina, kadangi pirmas decilis sumoka kiek daugiau nei kiti deciliai (tai gali reikšti, kad vartojama mažiau produktų apmokestinamų lengvatiniu PVM tarifu), o 6-10 decilių mokama dalis išlieka vienoda (16,2 proc.). Kiek mažiau moka 2-5 deciliai. Galima pastebėti, kad tokių žemesniu PVM tarifu apmokestintų prekių ar paslaugų, kaip poilsis kultūra (pvz., teatrų lankymas, knygų įsigijimas, viešbučių apgyvendinimo paslaugos ir pan.) ar sveikatos priežiūros prekės, vartojama mažiau pajamų pasiskirstymo apačioje esančiuose namų ūkiuose (žr. ankstesnę 3.5.21. lentelę). Taigi Lietuvoje, net ir vertinant PVM sumokamą dalį kaip procentą nuo visų namų ūkių išlaidų, stebimas nežymus PVM regresyvumas (jeigu neįtrauktume pirmo decilio – mokestis būtų nežymiai progresinis ar proporcinis). Tai reiškia, kad esama PVM struktūra siekiama ir kitų, ne tik vertikalios socialinio

teisingumo tikslų, arba ir tai, kad mokestinės lengvatos nepasiekia tų, kuriems pirmiausiai turėtų būti skirtos.

Kokią neto išlaidų (be mokesčio) dalį prekėms, apmokestinamoms skirtingais mokesčio tarifais, išleidžia namų ūkiai priskiriami skirtingiems ekvivalentinių disponuojamų pajamų deciliams, pavaizduota 3.5.12. paveiksle.

3.5.12. pav. Neto (be PVM mokesčio) išlaidų sudėtis pagal atskirus PVM tarifus skirtingose pajamų deciliuose 2008 metais, proc.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Daugiausiai, t. y. vidutiniškai 84,6 proc. visų išlaidoms skiriamų pinigų, namų ūkiai išleidžia prekėms, apmokestinamoms standartiniu 18 proc. tarifu (mažiausiai trečias decilis – 81 proc., daugiausiai pirmas, – beveik 88 proc.). 13 proc. (iš tiesų 5 proc., nes 9 proc. yra kompensuojami valstybės) tarifu apmokestinamos išlaidos namų ūkių išlaidų struktūroje sudaro santykinai didesnę dalį 2-4 deciliuose (1 decilyje, tikėtina dažniau šildymui naudojamas kietas kuras). Šis mokestinis palengvinimas labiau pasitarnauja namų ūkiams, esantiems pajamų pasiskirstymo apačioje ir viduryje. Lengvatiniu 5 proc. tarifu taip pat santykinai dažniau naudojasi 2-5 decilių namų ūkiai, o tuo tarpu PVM neapmokestinamoms prekėms daugiau išleidžia aukščiausiems deciniams priskiriami namų ūkiai (9-10 deciliams).

Vis dėlto bendrai prekėms, apmokestinamoms sumažintais PVM tarifais, santykinai daugiau išleidžia 2-5 decilio namų ūkiai, tad šie tarifai prisideda

mažinant žemesnių pajamų namų ūkių mokestinę naštą. Išimtis yra pirmam deciliui priskiriami namų ūkiai, kurių išlaidų struktūroje išlaidos prekėms, apmokestinamoms sumažintais tarifais, sudaro mažiausią biudžeto dalį. Tai patvirtina ankstesnėje darbo dalyje išsakytus Reismano pastebėjimus, kad mokestinių sumažinimų (šiuo atveju lengvatinių PVM tarifų) atveju, fiskalinė gerovė yra perskirstomoji, tačiau nebūtinai tų namų ūkių naudai, kuriems labiausiai reikia pagalbos (ypatingai atkreipiant dėmesį į neapmokestinamų PVM tarifų prekių ir paslaugų vartojimą).

Siekiant įvertinti mokesčio progresyvumą (regresyvumą) ir jo poveikį perskirstymui, kaip ir ankstesnėse disertacijos dalyse, apskaičiuojamas Reynolds-Smolensky indeksas, t. y. Gini koeficiento pokytis (*disponuojamų pajamų Gini – galutinių pajamų (atėmus PVM mokesčių) Gini*), taip pat mokesčio dydis, koncentracijos koeficientas bei Kawanio indeksas¹⁵⁸ (3.5.23. lentelė).

Gauti rezultatai dar kartą patvirtina, kad PVM yra regresyvus mokestis (tai rodo Kakwani indeksas), o koncentracijos koeficientas taip pat yra žemas. Šis netiesioginis mokestis padidina galutinių pajamų nelygybę: Reynolds - Smolensky indeksas yra -0,021.

3.5.23. lentelė. PVM poveikis pajamų nelygybei bei atskirų tarifų poveikio dekompozicija 2008 metais

PVM	Gini (d)	Gini (g)	Perskirstymas	Dalinis poveikis	Dydis (%)	Efektyvumas (koncentracijos)	Progresyvumas
Visi	0,309	0,330	-0,021	100 %	12,8	0,326	-0,122
18 %	0,309	0,329	-0,02	96,67 %	12,3	0,325	-0,120
5%	0,309	0,309	-0,0004	2,08 %	0,21	0,309	-0,201
13%	0,309	0,309	-0,0003	1,25 %	0,15	0,309	-0,174

Pastaba: Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė, Gini (g) – galutinė pajamų nelygybė (disponuojamos pajamos minus PVM mokesčiai). Atskirų tarifų atveju iš disponuojamų pajamų atimamas tik atitinkamo tarifo mokesčio suma.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Standartiniu PVM tarifu apmokestinama suma (sumokamas mokestis) sudaro 12,8 proc. disponuojamų pajamų (daugiausiai palyginus su kitais

¹⁵⁸ Pajamų nelygybės vertinimai atliekami jau individualiame lygmenyje, atsižvelgiant į namų ūkio dydžio poveikį (taikant ekvivalentinę skalę).

tarifais), todėl jo reikšmė perskirstymui taip pat yra didžiausia, padidinanti nelygybę 0,02 punktais iki 0,3289 (beveik 97 proc. viso PVM lemiamo pajamų nelygybės padidėjimo). Tuo tarpu kiti tarifai galutinę pajamų nelygybę padidina nežymiai, – 1,25 – 2 proc. (3.5.23. lentelė). Nors pastarųjų mokesčių regresyvumas (Kakwani indeksas) yra didesnis nei standartinio PVM tarifo (ypač 5 proc. tarifo), jų dydis, o kartu ir poveikis perskirstymui, palyginus su disponuojamos pajamomis, yra menkas. Koncentracijos koeficientas parodo, visi PVM mokėjimai koncentruojasi šiek tiek aukštesnėse pajamose, tuo tarpu lengvatiniai 5 ir 13 proc. tarifų koncentracijos koeficientai yra kiek žemesni, t. y. šių tarifų mokesčių mokėjimas koncentruojasi tarp nežymiai žemesnes pajamas (palyginus su 18 proc. tarifo mokėjimu) gaunančių asmenų.

Kaip parodė O'Donoghue ir kolegų atliktas tyrimas, netiesioginiai mokesčiai (PVM ir akcizai kartu) yra labiausiai regresyvūs liberaliose ir Viduržemio jūros šalyse. Lyginant tik PVM rezultatus matyti, kad 2004 metais didžiausias regresyvumas buvo Prancūzijoje (-0,033), Portugalijoje (-0,029), Suomijoje (-0,027), Airijoje (kaip ir Lietuvoje -0,021). Tuo tarpu mažiausias PVM regresyvumas apskaičiuotas Belgijoje (-0,003), Liuksemburge (-0,009), Nyderlanduose (-0,011) (O'Donoghue et al., 2004, p.31).

Galiausiai, įtraukus PVM mokesčių į bendrą perskirstymo įvertinimą tiek tiesioginių, tiek ir netiesioginių mokesčių (neįtraukiant akcizų) bei socialinių išmokų pagalba, matyti, kad Reynolds-Smolensky indeksas 2008 metais vietoj 0,153 sumažėja iki 0,132 (3.5.24. lentelė).

3.5.24. lentelė. Išmokų ir netiesioginių PVM mokesčių poveikis perskirstymui 2008 metais

Gini (p)	Gini (d)	Gini (g)	Perskirstymas
0,462	0,309		0,153
0,462		0,330	0,132

Pastaba: Gini (p) – pirminių pajamų nelygybė, Gini (d) – disponuojamų pajamų nelygybė, Gini (g) – galutinė pajamų nelygybė.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis.

Kitaip tariant, tretinių pajamų paskirstymo procese valstybė padidina gyventojų pajamų sklaidą, – PVM sumenkina kitų instrumentų pagalba

pasiektą didesnę perskirstymą. Perskirstymo lygis būtų dar mažesnis, jei į vertinimą būtų įtraukiami akcizai, kurie yra regresyvesni nei PVM.

Šioje dalyje parodytas tik 2008 metų PVM poveikis galutinėms pajamoms. Priešingai nuo ankstesnių skyrių, nėra analizuojama kaip keitėsi perskirstymas dėl šio mokesčio metų bėgyje. Tačiau atsižvelgiant į pokyčius, kurie vyko 2009-2010 metais¹⁵⁹, t. y. į standartinio PVM tarifo didėjimą (2009 m. padidėjo iki 19 proc., o nuo 2010 metų iki 20 proc.), kuris, kaip parodyta, sudaro svarbiausią išlaidų dalį visų namų ūkių struktūroje, kai kurių lengvatinių tarifų panaikinimą (atkreipiant dėmesį į lengvatinio tarifo panaikinimą kai kuriems maisto produktams bei keleivių vežimui ir susisiekimo paslaugoms, kuriomis dažniau naudojasi neturintieji savo automobilio namų ūkiai), ar realų PVM tarifo šildymui padidėjimą nuo 5 iki 9 proc., kuris ypatingai reikšmingas žemesnių pajamų namų ūkių išlaidų struktūroje), galima daryti prielaidą, kad PVM poveikis 2009 ir 2010 metais turėtų būti dar regresyvesnis nei buvo 2008 metais, taigi ir galutinių pajamų nelygė būtų dar didesnė. Tačiau tai reikėtų patikrinti pritaikius modeliavimo metodą¹⁶⁰.

Apibendrinant galima pastebėti, kad namų ūkių išlaidos ir pajamos nesutampa: žemesnių pajamų namų ūkiai visas savo pajamas skiria vartojimui, kai tuo tarpu augant pajamoms didėja taupymo lygis. Didžiausia namų ūkių išlaidų dalis skiriama maisto prekėms ir nealkoholiniams gėrimams, kuri mažėja augant namų ūkių pajamoms. Antroje vietoje – būsto rutininis išlaikymas, o mažiausia namų ūkių biudžetų dalis skiriama švietimui. Nuo vartojimo sumokamas PVM yra regresyvus mokestis, tiek analizuojant santykius su pajamomis (pirmo decilio mokamas PVM ir dešimto skiriasi kone 3 kartais; taip pat pirmas decilis moka dvigubai tiek, kiek vidutiniškai moka visi namų ūkiai), tiek ir su išlaidomis (pirmas decilis sumoka nežymiai didesnę tarifą nei likusieji). Daugiausiai namų ūkiai išleidžia prekėms apmokestinamoms standartiniu 18 proc. PVM tarifu (daugiausiai pirmas

¹⁵⁹ Išsamesni PVM tarifų pokyčiai pateikiami 8 priede.

¹⁶⁰ Tuo atveju, jei nesama faktinių duomenų apie paskutinių metų namų ūkių išlaidas.

decilis). Prekes ar paslaugas, apmokestintas sumažintais PVM tarifais dažniau naudoja 2-4 decilio namų ūkiai, kai tuo tarpu prekes ar paslaugas, kurioms netaikomas mokestis – pajamų pasiskirstymo viršuje esantys namų ūkiai. Analizuojant poveikį pajamų nelygybei matyti, kad, priešingai kitiems valstybės naudojamiems perskirstymo instrumentams, PVM padidina gyventojų galutinių pajamų nelygbę.

Galiausiai, bandant susieti šį ir ankstesnius tiesioginius mokesčius su teorinėje dalyje paminėtomis mokesčių režimų tipologijomis, Lietuvą galėtume priskirti krikščioniškam-demokratiniam (konservatyviam) mokesčių režimui ir ne tik dėl šalyje dominuojančios krikščioniškos religijos, kuri, kaip minėta, svarbi ne tik visuomenei, bet ir partinei sistemai, gerovės režimo struktūrai bei mokesčių dydžiams bei dizainui. Šalyje pajamos, surenkamos iš socialinio draudimo įmokų (šiuo atveju jau apimant ir darbdavio dalį) yra reikšmingesnės nei surenkamos iš gyventojų pajamų mokesčio. Be to, pastarojo mokesčio progresyvumas yra labai žemas (pajamų mokesčio progresyvumas, kaip teigė Prasad ir Dengas (2009), yra aukštesnis liberaliose nei socialdemokratinėse ir konservatyviose šalyse). Nuo socialdemokratinė šalių Lietuva skiriasi tuo, kad minėtos šalys labiau remiasi pelno ir vartojimo mokesčiais (ir šių mokesčių regresyvumas yra aukštas), be to, mokesčių surinkimas šiose šalyse yra didesnis. Apskritai didesnė (palyginus su ES vidurkiu) apmokestinimo dalis Lietuvoje tenka darbui ir viena mažiausių – kapitalui¹⁶¹, o tai būdinga konservatyviam mokesčių režimui priskiriamose šalyse¹⁶².

¹⁶¹ Eurostat, 2011.

¹⁶² Žinoma, tikslesnis priskyrimas vienam ar kitam mokesčių režimui reikalautų papildomos lyginamosios analizės, įtraukiant daugiau mokesčių nei kad padaryta šiame darbe.

4. IŠVADOS

Šioje disertacijoje buvo ištirtas mokesčiais ir socialinėmis išmokomis vykdomas pajamų perskirstymas besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje (po nepriklausomybės atkūrimo iki 2011 metų). Disertacijoje akcentuojamas rinkos, šeimos ir valstybės institutų vaidmuo materialinės gerovės (pajamų) paskirstyme ir perskirstyme, parodoma viešo-privataus skirtis, valstybės išprekinantis ir iššeiminantis vaidmuo teikiant socialinės apsaugos išmokas socialinių rizikų atvejais. Analizuojama mokesčių reikšmė mažinant gyventojų pajamų nelygybę.

Valstybės vaidmuo perskirstant pajamas skirtingais istoriniais laikotarpiais nebuvo vienodas. Aktyviau socialinių išmokų pagalba perskirstyti Vakarų kapitalistinėse visuomenėse pradėta plečiant socialines teises ir suteikiant apsaugą socialinių rizikų atvejais nuo 19 a. antros pusės. Pereita nuo tokių gerovės teikimo šaltinių kaip šeima ir rinka prie didesnio išprekinimo ir iššeiminimo, t. y. suvokta, kad žmogaus gerovės užtikrinime susidūrus su socialinėmis rizikomis svarbus ir valstybės vaidmuo.

Valstybės vykdomo perskirstymo augimas dažniausiai siejamas su industrializacijos procesu, naujos darbininkų klasės atsiradimu ir apskritai struktūriniais gyventojų pokyčiais, kurie sukuria poreikį valstybei išlaikyti tam tikrą gyventojų pajamų lygį susidūrus su socialinėmis rizikomis. Antra vertus, socialinių teisių plėtra taip pat siejama su galios išteklių prieiga, kuri akcentuoja darbo klasės politinių išteklių mobilizavimą ir padidėjusią darbuotojų galią derybose su darbdaviais.

Nuo XX a. aštunto dešimtmečio gerovės valstybės „aukso amžių“ keičiant viešųjų finansų suvaržymų laikotarpiui perskirstymo pokyčiams aiškinti dažniau pasitelkiama institucionalizmo teorija, akcentuojama skirtinga šalių institucijų konfigūracija ir priklausomybės nuo kelio motyvas (svarbus istorinis institucinis ir politinis palikimas bei instituciniai pritaikymai, ideologiniai pokyčiai, vietinių ir viršnacionalinių aktorių vaidmuo). Viešo-privataus skirtyje labiau „pasislenkama“ į gerovės kūrimą rinkoje ir mažesnę

valstybės vykdomą perskirstymą, t. y. vėl didėja darbo jėgos suprekinimas, prioritetas skiriamas ne valstybės teikiamai apsaugai nuo senųjų ir naujųjų socialinių rizikų, o ekonominiam augimo skatinimui, investicijoms į žmogiškąjį kapitalą. Šiuo laikotarpiu Vakaruose intensyviau pradėjo didėti atotrūkis tarp mažiau ir daugiau uždirbančiųjų. Taigi, jei ankstesniais laikotarpiais valstybė įsikišdavo į rinkos generuojamą pajamų paskirstymą, derindama socialinio teisingumo ir efektyvumo siekius, tai nuo XX a. pabaigos minėtų tikslų derinimas yra sudėtingesnis ir dėl didėjančios pirminės pajamų nelygybės, todėl socialinio teisingumo siekis dažniau subordinuojamas efektyvumo motyvui.

Tuo tarpu Lietuva pirmuosius gerovės sistemos pagrindus padėjo tarpukario laikotarpiu, tačiau buvo aprėpta itin nedidelė dalis šalies gyventojų. Socialinės gerovės apimtis sparčiai didėjo sovietiniu periodu: augo socialinės išlaidos, daugėjo socialinio draudimo ir paramos formų. Tuo laikotarpiu valstybė buvo ir gerovės kūrėja, ir jos paskirstytoja. Nesant rinkos ir rinkos pajamų, valstybė skirstė net ir darbo pajamas.

Lietuvoje formuojantis gerovės kapitalizmui, kaip ir Vakarų valstybėse, pastaruosius du dešimtmečius padidėjo atotrūkis tarp materialinės gyventojų gerovės, kurią sukuria rinkos ir šeimos institutai. Kitaip tariant, *po nepriklausomybės atkūrimo rinkos pajamų nelygybė augo*. Tam įtakos turėjo pokyčiai rinkoje, ypač darbo užmokesčio ir kitų rinkos pajamų neproporcingas augimas tarp aukštas pajamas gaunančiųjų, demografiniai pokyčiai, namų ūkio dydžio ir sudėties, užimtumo pokyčiai ir pan.

Nuo 1990 metų kito ir Lietuvoje gyventojų nuomonės nuo didesnio pasiklivimo asmeninėmis iniciatyvomis ir mažesnio valstybės vaidmens tik atgavus nepriklausomybę, iki didesnio ir aktyvesnio valstybės vaidmens ir didesnių mokesčių daugiau uždirbantiems (vertikalaus socialinio teisingumo) 2010-2011 metais. Apskritai gyventojai už didesnę valstybės vaidmenį perskirstant pajamas dažniau pasisako ekonominio nuosmukio periodais. Didėjanti rinkos pajamų nelygybė, o kartu ir didėjantis gyventojų nepasitenkinimas pajamų atotrūkiu tarp skirtingų gyventojų pajamų grupių

atspindi didesnę poreikį valstybės vykdomam pajamų paskirstymui ir perskirstymui.

Besiformuojant gerovės kapitalizmui Lietuvoje po 1990 metų vyko daug pokyčių, ypač mokesčių ir išmokų politikų. Iki 1995 metų socialinis draudimas buvo skirtas daugiau stabilizuoti esamai situacijai, ypač palaikyti pensijų lygį, o socialinė paramos sistema sparčiai plėtėsi, tačiau greitai jos dosnumas buvo kiek suvaržytas. Nuo maždaug 1997 iki 2009 metų socialinės apsaugos sistemos aprėptis ir dosnumas didėjo. Tuo tarpu jau nuo 2009 m. vidurio prasideda ryškesni suvaržymai mažinant išmokų dydžius, griežtinant skaičiavimo taisykles ar trumpinant išmokų mokėjimo trukmę. Galima pastebėti, kad Lietuvoje socialinės apsaugos struktūra atitinka Bismarkinį modelį, paremtą socialiniu draudimu. Pirmiausiai, socialinių rizikų atveju, žmogus gali tikėtis išmokos iš socialinio draudimo fondo ir tik po to kreiptis dėl išmokų, kurios teikiamos po pajamų ir turto testavimo. Socialinės apsaugos institucinė sandara Lietuvoje pagrindžia priklausomybės nuo tako pasireiškimą, tarybinės socialinės apsaugos sistemos ir dar iki jos, nepriklausomybės laikotarpiu egzistavusios, Bismarko tradicijos tąsą.

Tiesioginių mokesčių srityje, pradžioje buvęs progresyvus laipsniuotas gyventojų pajamų mokestis nuo 2003 metų pakeičiamas proporciniu (nedidelį horizontalaus perskirstymo elementą įneša visiems taikomas NPD). Nuo 2006 iki 2009 metų pagrindinis pajamų mokesčio tarifas buvo nuosekliai mažinamas, 2009 metais įgyvendinamas progresinis NPD. Tuo tarpu darbuotojo mokamos socialinio draudimo įmokos buvo padidintos 2000 ir 2009 metais (pastaraisiais, įteisintas naujas sveikatos draudimo mokestis).

Lietuvoje augant pirminei pajamų nelygybei nuo 1996 metų augo ir valstybės vykdomas perskirstymas tiesioginių mokesčių ir socialinių išmokų pagalba. Didžiausias perskirstymo lygis buvo 2004 metais (tuo metu didėjo socialinių išmokų dosnumas) ir 2009-2011 m. (daugiau dėl struktūrinių populiacijos pokyčių: daugėjo bedarbių, socialinės paramos gavėjų, apskritai sumažėjo realiosios pajamos ir kt.). Tačiau apskritai perskirstymo augimas nuo 1996 iki 2011 metų nepajėgė kompensuoti didėjančių rinkos pajamų skirtumų,

todėl ir disponuojamų pajamų nelygybė, nors ne taip sparčiai, tačiau irgi augo. Taigi, Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų šalyse pasireiškia taip vadinamas Mato efektas, – turtingi tampa turtingesniais. Skirtumai tarp mažiau ir daugiau uždirbančiųjų labiau padidėja ekonominio nuosmukio periodais (aukštesnių gyventojų pajamų grupėse rinkos pajamos į ekonominius ciklus reaguoja nuosaikiau, kai tuo tarpu žemesnių – labiau jautrios pokyčiams).

Kaip ir Vakarų visuomenėse, taip ir *Lietuvoje svarbiausias pajamų perskirstymo instrumentas yra išmokos, o mokesčių vaidmuo yra minimalus ir mažėjantis pastarąjį dešimtmetį.* Tarp visų išmokų svarbiausios perskirstant pajamas yra išmokos senatvėje. Antros pagal savo reikšmę pajamų nelygybės sumažinimui yra negalios išmokos. Apskritai senatvės pensijos turi didelį pajamų lyginamąjį poveikį, taip pat pajamų nelygybė po valstybės intervencijos išmokų forma yra nedidelė ir tarp negalią turinčiųjų. Šiuo atveju galime kalbėti apie rezultatų lygybę. Tuo tarpu ligos, motinystės (tėvystės) išmokos atspindi meritokratinis principus. *Pagal išmokų santykinį vaidmenį mažinant pajamų nelygybę, Lietuvos socialinės apsaugos išmokos yra panašesnės į konservatyviam gerovės režimui priskiriamas šalis* (labiausiai į Pietų Europos šalis, kurios dažnai apjungiamos su kitomis konservatyvaus modelio šalimis). Socialinės apsaugos sistemoje labiausiai į žemesnių gyventojų pajamų grupių asmenis yra nukreiptos jau minėtos pensijų bei socialinės paramos nepasiturintiems išmokos, o mažiausiai iš išmokų – šeimos ir vaikų išmokos (analizuojant atskirų išmokų poveikį iki 2008 metų).

Tiesioginiai mokesčiai kaip pajamų perskirstymo instrumentas Lietuvoje nėra pakankamai išnaudojamas. Nors savo santykinio dydžio disponuojamose pajamose ar santykiu su pirminėmis pajamomis iki 2009 metų mokesčiai buvo reikšmingesni nei išmokos, tačiau dėl labai žemo progresyvumo jų poveikis nelygybės sumažinimui buvo labai nedidelis ir jų reikšmė nuolat menko dėl mažėjančio gyventojų pajamų mokesčio tarifo. Neįgyvendinamas vertikalios socialinio teisingumo principas – gyventojų pageidaujami progresiniai mokesčiai, per mažai išnaudojamos mokestinių lengvatų, sumažinimų galimybės. Tuo tarpu socialinio draudimo įmokos dar ir padidina gyventojų

pajamų nelygybę (yra regresyvos). Pagal *santykinį tiesioginių mokesčių vaidmenį mažinant pajamų nelygybę Lietuva panaši į Pietų Europos šalis.*

Gyventojų pajamų nelygybę taip pat padidina ir pagrindinis netiesioginis pridėtinės vertės mokestis, o šio mokesčio pokyčiai 2009-2010 metais leidžia daryti prielaidą, kad regresyvumo lygis didėja.

Vertinant mokesčių sistemą ar atskirą mokesčio modelį yra reikalaujama administravimo paprastumo, ekonomiškumo, socialinio teisingumo ir veiksmingumo. Galima pastebėti, kad Vakaruose dominuoja socialinio teisingumo motyvas, daug dėmesio susilaukia veiksmingumo kriterijus (kalbant apie mokesčių diversifikavimą), tuo tarpu Lietuvoje svarbesnis efektyvumo kriterijus. Atsižvelgiant į du pagrindinius – pajėgumo mokėti ir naudos – apmokestinimo principus, matyti, kad Lietuvoje įgyvendinamas naudos apmokestinimo principas. *Šis dominuojantis apmokestinimo principas būdingas konservatyvaus mokesčių režimo šalims.*

Dėl pirminės pajamų nelygybės kaitos ir perskirstymo pokyčių besiformuojančiame gerovės kapitalizme Lietuvoje, ypatingai vertinant pradinį laikotarpį (nuo 1996 (ir 1999) metų iki 2008 metų), labiau laimėjo aukštesnes pajamas gaunantys asmenys (lėmė augantis išmokų dosnumas, aprėptis). Tuo tarpu analizuojant pokyčius 2005-2011 metų laikotarpiu matyti, kad dėl vykdytų politinių reformų, rezultatai yra gana panašūs tiek aukštesnių, tiek ir žemesnių gyventojų pajamų grupėse. Vertinant mokesčių ir išmokų pokyčių poveikį atskirai, matyti, kad dėl socialinių išmokų pokyčių ir pirminės pajamų nelygybės kaitos labiau laimėjo žemesnes pajamas gaunančių asmenų grupė. Dėl mažėjančio mokesčio tarifo perskirstymas labiau sumažėjo tarp aukštesnes pajamas turinčiųjų, tačiau absoliučiais dydžiais ši grupė dėl pokyčių laimėjo.

Valstybės vykdomas perskirstymas nevienodai paveikia ir atskiras gyventojų socialines ekonomines grupes. Kaip jau minėta, pajamos labiau išlyginamos per pensijų sistemą (pensininkų pirminė pajamų nelygybė yra stipriai sumažinama socialinio draudimo instrumentų pagalba), o darbingo amžiaus žmonių grupėje perskirstymas yra nežymus: mažiausiai perskirstoma savarankiškai dirbančiųjų, samdomų darbuotojų, ūkininkų grupėse (jie daugiau

ir sumoka mokesčių nei gauna išmokų). Atsižvelgiant į skirtingus namų ūkių tipus matyti, kad mažiausiai pajamos yra perskirstomos dviejų asmenų be vaikų ir dviejų asmenų su vienu ar dviem vaikais namų ūkiuose. Atskiro dėmesio nusipelno daug vaikų turintys ir ypač vieno tėvo su vaikais namų ūkiai, kuriuose disponuojamų pajamų lygis išlieka žemiausias. Šiuo atveju valstybėje neužtikrinamas horizontalaus socialinio teisingumo principas.

Dažnai teigiama, kad gerovės valstybės sumažina pajamų nelygybes, skurdo lygį, tačiau šis institutas ne tik įsikiša ir galimai sumažina pajamų nelygybę, bet ir yra stratifikacijos sistema pati savaime. Lietuvos atveju tai atspindima per dominuojančią Bismarkinę socialinio draudimo sistemą, kurioje išmokos priklauso nuo ankstesnio pajamų lygio. Pajamas ir turtą testuojanti socialinės paramos sistema taip pat atskiria paramos gavėjus. Taigi gaunamos socialinės išmokos atspindi ankstesnes gyventojų pajamų nelygybes, o taip pat išlaikomi skirtumai tarp samdomų darbuotojų, savarankiškai dirbančiųjų bei nedalyvaujančių darbo rinkoje. Didesnis gyventojų išprekinimas užtikrinamas dalyvaujantiems socialinio draudimo sistemoje (vis dėlto šis išprekinimas ir perskirstymas yra santykinis, nes dalyvavimas darbo rinkoje dažniausiai yra būtinas siekiant gauti išmokas) ir palyginus daug žemesnis tiems, kurie gali gauti paramą tik iš socialinės paramos sistemos. Vis dėlto, paskutinių metų socialinės gerovės įstatymų pokyčiai veda mažėjančio darbingo amžiaus gyventojų išprekinimo link net ir dalyvaujantiems socialinio draudimo sistemoje.

Taigi Lietuva, tiek pagal gerovės valstybės politikų modelį, tiek ir pagal atskirų instrumentų perskirstomąjį vaidmenį yra panašesnė į konservatyvų gerovės režimą (ypatingai į Pietų Europos šalis)¹⁶³. Vis dėlto, pagal gerovės valstybės pastangas ir rezultatus Lietuva yra panašesnė į liberaliam gerovės režimui priskiriamas šalis. Šiuo atveju gerovės kapitalizmo įeigos – turinio – išeigos nesutapimas (palyginus su tradiciniais gerovės režimais) geriausiai paaiškinamas nepakankamu valstybės finansavimo pajėgumu. Nepakankamos

¹⁶³ Dėl daug mažesnio mokesčių instrumento naudojimo perskirstant pajamas bei dėl mažesnių socialinės paramos išlaidų, Lietuvos panašumas į liberaliam režimui priskiriamas šalis yra nedidelis.

gerovės valstybės pastangos, nepaisant turinio, atneša nepakankamus rezultatus. Be to, vykstant gerovės sistemos reformoms, išlieka svarbus institucinis ankstesnių režimų palikimas, atsiranda ir naujos programos, taip pat paminėtinas tarptautinių organizacijų vaidmuo. Vis dėlto, daugelis pokyčių atspindi ne pasirinktą valdančiųjų partijų ideologiją, bet yra susiję su kukliais valstybės finansavimo pajėgumais, kurie sąlygoja nenuoseklių sprendimų priėmimą, ypačingai ekonominio nuosmukio periodais.

Nors darbe nesiimama spręsti apie gerovės kapitalizmo kokybę ir jo formacijos pabaigą, tačiau dėl tebevykstančių ne tik parametrinių, bet ir struktūrinių mokesčių ir išmokų politikų ir jų dizaino pokyčių, galima teigti, kad gerovės kapitalizmas dar nėra nusistovėjęs ar galutinai susiformavęs, nors Lietuva dabartiniu metu jau turi visus pagrindinius struktūrinius elementus kaip ir senosios Vakarų gerovės kapitalizmo šalys.

Pasiūlymai tolimesniems tyrimams

Šiame disertaciniame darbe buvo parodytas valstybės vykdomas perskirstymas mokesčių ir išmokų pagalba po nepriklausomybės atkūrimo iki 2011 metų ir kaip tai paveikė skirtingų gyventojų pajamų grupių asmenis bei skirtingas socialines ekonomines grupes. Perskirstymo tyrimai Lietuvoje gali būti plėtojami tiek plečiant, tiek ir siaurinant tyrimo problemą. Šiame darbe, atliekant pajamų nelygybės ir perskirstymo bei atskirų instrumentų reikšmingumo analizę buvo įtraukiami visi Lietuvos gyventojai, tačiau gali būti tikslinga pagilinti analizę įvertinant perskirstymą tik tarp darbingo amžiaus žmonių (iš analizės pašalinant tuos namų ūkius, kuriuose gyvena tik pensinio amžiaus žmonės). Tokiu atveju bus geriau įvertintas darbinių pajamų vaidmuo ir priežastys, kodėl kito pirminių pajamų nelygybė. Tokiu būdu yra išvengiama palyginimo tarp žmonių, kurie yra labai skirtingose gyvenimo ciklo dalyse. Senatvės pensijų pagrindinė funkcija yra paskirstymas laike (*angl. intertemporally*) gyvenimo eigoje, kai tuo tarpu dėmesys darbingo amžiaus populiacijai padeda suprasti svarbiausius tarpasmeninio perskirstymo elementus (Immervol, Richardson, 2011). Kaip parodė šio darbo analizė,

perskirstymo procese svarbiausios išmokos yra skirtos pajamoms dėl senatvės socialinės rizikos kompensuoti, tad pagilinant analizę galima būtų atsakyti į klausimą, kiek darbingo amžiaus populiacija laimi iš gerovės valstybės vykdomo perskirstymo.

Siekiant tiksliau įvertinti politinių pokyčių vaidmenį perskirstymo procese galima pasitelkti EUROMOD statinį mikrosimuliacinį modelį ir pritaikyti skirtingų metų politikas naudojant vieno metų demografinius gyventojų duomenis. Tokiu būdu būtų įvertintas tik pakitusių mokesčių ar išmokų poveikis, išlaikant gyventojų struktūros *status quo* situaciją ir darant prielaidą, kad gyventojų elgsena pasikeitus politikoms nekinta. Analogiškai galima įvertinti ir tik siūlomų įstatymų pokyčių galimą poveikį gyventojų pajamoms, ar pritaikyti kitų šalių politikas Lietuvos situacijai.

Informatyvus būtų tyrimas, kuriuo būtų vertinama ne tik perskirstymas tarp asmenų vienu laiko momentu, bet ir perskirstymas gyvenimo cikle, t. y. įtraukiant viso gyvenimo perspektyvą (sumokėtus (mokėtinus) mokesčius ir įmokas ir gaunamas (gautinas) išmokas). Vertinimą taip pat galima apriboti vien socialinio draudimo biudžeto įmokomis ir išmokomis. Nemažiau svarbu nagrinėti ne tik pajamų, bet ir turto nelygybę (apimant nekilnojamąjį turtą, akcijas, investicinius fondus ir pan.) platesniame darbo ir kapitalo pasiskirstymo kontekste (daugelyje šalių atlikti tyrimai parodė ypatingai didėjančias nelygybes šioje srityje).

Perskirstymui, kurį lemia PVM, būtų tikslinga įtraukti ilgesnį laikotarpį ir palyginti pokyčius laikui bėgant. Taip pat, panaudojant 2008 metų duomenis galima simuliuoti 2009 m. (ar vėlesnių metų) PVM įstatymo pokyčius (buvo atsisakyta kai kurių sumažintų mokesčių tarifų) ir įvertinti pokyčių pokytį pajamoms (pajamų nelygybei). Tokiu atveju reikėtų įvertinti prekių elastingumą ir laikytis biudžetui neutralaus scenarijaus. O siekiant tiksliau įvertinti netiesioginių mokesčių perskirstomąjį poveikį reikalinga į analizę įtraukti ir apskaičiuotas mokamų akcizų vertes.

Galiausiai, į tyrimą galima įtraukti daugiau šalių, pabandyti klasifikuoti šalis pagal tam tikrus perskirstymą charakterizuojančius rodiklius, aiškinimams

pasitelkti kitas teorines prieigas, susieti gyventojų išreikštus požiūrius į perskirstymą su tuo metu dominavusiomis politinėmis jėgomis ir jų vykdoma politika ar tiesiog „pažinti“ žmones (jų socialines, ekonomines ypatybes), kurie pasisako už didesnę pajamų perskirstymą, o taip pat nelygybei ir perskirstymui vertinti galima pasitelkti kitus rodiklius, parodyti jų įtaką galutiniams rezultatams. ir t.t.

Literatūros sąrašas

1. Aalberg T. (2003). *Achieving Justice. Comparative Public Opinion on Income Distribution*. The Netherlands: Koninklijke Brill NV, Leiden.
2. Abu Sharkh M., Gough I. (2010). *Global Welfare Regimes: A Cluster Analysis*, *Global Social Policy*, 10 (1), p. 27-58.
3. Acosta-Margain J. (2011). Tax-benefit incidence of value added tax on food and medicine to fund progressive social expenditure, *ECINEQ WP* 2011 – 194.
4. Aidukaitė J (2010). Welfare reforms in Central and Eastern Europe: a new type of welfare regime?, *Ekonomika*, Vol 89(4), p.7-24.
5. Aidukaitė J. (2009). The Transformation of Welfare Systems in the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. in *Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, red. Cerami A. ir Vanhuysse P. New York: Palgrave Macmillan, p.96-111.
6. Aidukaitė J., Bogdanova N., Guogis A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
7. Aidukaite, J. (2004). *The emergence of the post-socialist welfare state – the case of the Baltic States: Lithuania, Latvia and Estonia*. Södertörn doctoral dissertation No. 1. Södertörn University College.
8. Aidukaitė, J. (2006). The formation of social insurance institutions of the Baltic States in the post-socialist era, *Journal of European Social Policy*, 16, p. 259.
9. Alesina A., La Ferrara E. (2005). Preferences for Redistribution in the Land of Opportunities. *Journal of Public Economics* 89, p.897-931.
10. Amenta E. (2005). Institutional and State-Centered Theories of Political Sociology, in *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalizations*, red. Janoski Th., Alford R., Hicks A., Schwartz M.A. Cambridge: Cambridge University Press, p.96-114.
11. Amenta E.; Ramsey K. 2010. Institutional Theory , in *Handbook of Politics State and Society in Global Perspective*, red. Leicht K.T., Jenkins J. C. New York, Dordrecht Heidelberg, London: Springer, p.15-40.
12. Anand S., Segal P.(2008) What Do We Know about Global Income Inequality?, *Journal of Economic Literature* N.46 (1), p.57–94. Prieiga per internetą: <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/jel.46.1.57>
13. Anyaegbu ,G. (2011). *The effects of taxes and benefits on income inequality, 1980-2009/10*. UK: Office for National Statistics.

14. Araar, A, Duclos J.Y., (2009). *DASP: Distributive Analysis Stata Package user manual DASP version 2.1*. Université Laval PEP, CIRPÉE and World Bank
15. Aranson P., Ordeshook P. (1981). Regulation, Redistribution, and Public Choice, *Public Choice*, Nr.37, p. 69-100.
16. Bailey, S. J. (2004). *Strategic Public Finance*. New York: Palgrave Macmillan.
17. Bargain O. (2008). Normative evaluation of tax policies: from households to individuals, *Journal of Population Economics*, vol. 21(2), p. 339-371.
18. Barr N. (2004). *The Welfare State as Piggy Bank: Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State*. London: London School of Economics.
19. Bellù L.G., Liberati P. (2005). Equivalence Scales. Subjective Methods, *Easypol*, 033, FAO.
20. Bellù L.G., Liberati P. (2006). Inequality Analysis The Gini Index, *Easypol*, 040, Prieiga per internetą: http://www.fao.org/docs/up/easypol/329/gini_index_040EN.pdf
21. Bernotas D., Guogis A. (2003). *Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemas*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.
22. Bernotas, D, Guogis, A. (2006). *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Mykolo Romerio universitetas.
23. Bernotas, D, Guogis, A. (2007). Reforming Social Security in Transition Economy: the Comparative Case of Lithuania, Latvia and Estonia. *Socialinių mokslų tribūna: mokslo darbų žurnalas*, Nr. 49, vol.13, p.5-23
24. Bernotas, D, Guogis, A. (2008). Lithuanian Social Policy model: Why Does it not Resemble the Swedish One? *Universiteto faktai. Serija: Filosofija, sociologija, psichologija ir istorija: mokslo darbų žurnalas*, Nr. 1, vol.7, p.13-23
25. Bitinas, A., Litvaitienė, J., Tartilas, J. (2011). *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: M.Romerio universitetas.
26. Blažienė I., *Gyventojų pajamos ir jų normalizavimas Lietuvoje*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Šviesa.
27. Blažienė I., Zabarauskaitė R.(2011). Gyventojų pajamos ir jų nelygė Lietuvoje, in *Aktualūs socialinės politikos klausimai. Socialinė raida ir politika*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p.92-123.
28. Boadway R., ir Keen M. (2000). Redistribution, *Handbook of Income Distribution, edition 1, volume 1*, red. A.B. Atkinson & F. Bourguignon. Amsterdam, Oxford: North Holland, chapter 12, p. 677-789.
29. Bothner M.S., Haynes R., Lee W., Smith E.B. (2010). When Do Matthew Effects Occur? *Journal of Mathematical Sociology*, 34, p.80–114.

30. Bradford, D. F. (2000). *Taxation, Wealth, and Saving*. Cambridge, London: MIT Press.
31. Braz C., Correia da Cunha J. (2009). The Redistributive Effects of Vat in Portugal, *Economic Bulletin*, Banco de Portugal: Economics and Research Department, p.71-86.
32. Briggs, A. (1961) The Welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology*, No.2, p.221-58.
33. Buivydas R., Černiauskas G. (2011). *Lietuvos sveikatos apsaugos sistemos finansavimas ir sveikatinimo paslaugų prieinamumas gyventojams*. Vilnius : Valstybės žinios, 2011.
34. Célestin C.N., Clovis M.W. (2012). Inequality of Cameroonian Households: An Analysis Based on Shapley-shorrocks Decomposition, *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 4, No. 6.
35. Cerami A. ir Vanhuyse P. (2009). Introduction: Social Policy Pathways, Twenty Years after the Fall of the Berlin Wall, in *Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, red. Cerami A. ir Vanhuyse P. New York: Palgrave Macmillan, p. 1-14.
36. Cowell F.A. (2000). *Measuring Inequality* (third edition). Oxford: Oxford University Press. LSE Economics Series.
37. Cowell, F.A., Fiorio, C.V. (2010). Inequality Decompositions. A Reconciliation. Amsterdam, AIAS, *GINI Discussion Paper 4*. Prieiga per internetą: http://www.gini-research.org/system/uploads/234/original/DP_4.pdf?1297328198
38. Creedy J., Sleeman C. (2005). Adult Equivalence Scales, *Inequality And Poverty. Research Paper*, Number 938. The University Of Melbourne.
39. Cubero, R., Hollar, I. V. (2010). Equity and Fiscal Policy: The Income Distribution Effects of Taxation and Social Spending in Central America. *IMF Working Paper*, International Monetary Fund.
40. Černiauskas G. (2009). Sveikatos apsaugos sistemos finansų ir ekonomikos perspektyvos. *Sveikatos politika ir valdymas: mokslo darbai*, Nr. 1 (1), p. 85-94.
41. Dambrauskienė G. (2011). Darbo teisės šaltiniai Lietuvoje, in *Aktualūs socialinės politikos klausimai. Socialinė raida ir politika*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p.173-198.
42. Di John, J. (2011). Taxation, developmental state capacity and poverty reduction, *International Journal of Social Welfare: Social Policy and Poverty*, Volume 20, Number 3, p.207-279.
43. Dromantienė L. (2008). *Socialinės Europos kūrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

44. Dunajevus E. (2011). *Asmeninių socialinių paslaugų sistemos raida pokomunistinėje Lietuvoje* (daktaro disertacija). Vilnius: VU.
45. Esping-Andersen G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press.
46. Esping-Andersen G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity press.
47. Esping-Andersen G., Myles J. (2009). Economic Inequality and the Welfare State, in *The Oxford Handbook of Economic Inequality*, red. Salverda W., Nolan B., Smeeding T. Oxford: Oxford University Press, p.639-664.
48. Esping-Andersen, G. (2010). *The Incomplete Revolution: adapting to women's new roles*. Cambridge, Malden: Polity Press.
49. Eurostat (2011). Taxation trends in European Union. Data for EU Member States, Iceland and Norway. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
50. Fenger H.J.M. (2007). Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology, *Contemporary issues and Ideas in Social Sciences*, p.1-30.
51. Ferge Z. (1997). The changed welfare paradigm: the individualization of the social. *Social Policy and Administration*, Vol. 3, No. 1, p. 20–44.
52. Ferge Z. (2011). Welfare and 'Ill-fare' Systems in Central-Eastern Europe in R. Sykes, B. Palier and P. M. Prior, eds., *Globalization and European Welfare States: Challenges and Change*. Basingstoke: Palgrave, p. 127-152.
53. Fitzpatrick T. (2005). *New Theories of Welfare*. New York: Palgrave Macmillan.
54. Fritz, V. (2007). *State-building: a Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*. Budapest: Central European University Press.
55. Fuest C., Niehues J., Peichl A. (2009). The Redistributive Effects of Tax Benefit Systems in the Enlarged EU. *IZA Discussion Paper No. 4520*, Germany: IZA. <http://ftp.iza.org/dp4520.pdf>
56. Fuest C., Niehues J., Peichl A. (2010). The Redistributive Effects of Tax Benefit Systems in the Enlarged EU, *Public Finance Review*, 38(4), p.473-500.
57. Garfinkel I., Rainwater I., Smeeding T.M. (2006). A Re-examination of Welfare States and Inequality in Rich Nations: How In-kind Transfers and Indirect Taxes Change the Story. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 25, No.4, p.897-919.
58. Gemmell N., Morrissey O. (2005). Distribution and Poverty Impacts of Tax Structure Reform in Developing Countries: How Little We Know, *Development Policy Review* , 23(2), p. 131-144.

59. Goodin R.E., Headey, B., Muffels, R., Dirven H.-J. (1999) *The Real World of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press
60. Greskovits B., Bohle D. (2007). The State, Internationalization and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition & Change*, Col.11, No2.
61. Gruževskis B. (2011). Darbo, gyventojų užimtumo bei darbo rinkos politikos tyrimai Lietuvos raidos kontekste. *Aktualūs socialinės politikos klausimai. Socialinė raida ir politika*. Vilnius: Lietuvos Socialinių tyrimų centras, p. 31-90.
62. Gudžinskas L. (2012). *Pokomunistinių valstybių ir jų gerovės režimų transformacija: Baltijos šalių lyginamoji analizė* (daktaro disertacija). Vilnius: VU.
63. Guogis A. (2000). *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
64. Guogis A. (2006). Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese. *Viešoji politika ir administravimas* Nr. 17, p.29-41.
65. Guogis A., Gruževskis B. (2010) Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? *Socialinių mokslų studijos*. Nr. 3(7), p.19-35.
66. Haggard S., Kaufman R.R. (2008) *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia, and Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
67. Haggard S., Kaufman R.R. (2009). The Eastern European Welfare State in Comparative Perspective, in *Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, red Cerami A. ir Vanhuysse P. New York: Palgrave Macmillan. p. 217-236.
68. Hicks A. (1999). *Social Democracy and Welfare Capitalism: A Century of Income Security Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
69. Hills, J. (2004). *Inequality and the State*. London: London School of Economics.
70. Holcombe, R.G. (2004). Taxation, Production, and Redistribution, in *Handbook of Public Finance*, red. J.G.Backhaus and R.E.Wagner. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers: 139-164.
71. Huber J.D. Stanig P. (2007). Why do the poor support right-wing parties? A cross-national analysis, *Prepared for the RSF Inequality Conference*, UCLA.
72. Hudson J. ir Kühner S. (2009). Towards productive welfare? A comparative analysis of 23 OECD countries. *Journal of European Social Policy* Vol 19(1), p.34-46.
73. Hudson J. ir Kühner S. (2011). Analysis the Productive and Protective Dimensions of Welfare: Lookin Beyond the OECD? COMPASSS Working Paper 2011-63. York: Univerisity of York.
74. Human Development Report 2011 (2011). *Sustainability and Equity: A Better Future for All*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf

75. Hussein, A. (2009). The use of Triangulation in Social Sciences Research: Can qualitative and quantitative methods be combined?, *Journal of Comparative Social Work*, 2009/1, p.1-12.
76. Immergut, E. M. 2010. Political Institutions, in *The Oxford Handbook of the Welfare State*, red. Castles F.G., Liebfried S, Lewis J., Obinger H., Pierson Ch. Oxford: Oxford University Press, p. 227-240.
77. Immervoll H., Richardson L. (2011). Redistribution Policy and Inequality Reduction in OECD countries. What has changed in two decades?, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No.122, OECD Publishing.
78. Immervoll H., Levy H., Lietz C., Mantovani D., O'Donoghue C., Sutherland H., Verbist G. (2005). Household Incomes and Redistribution in the European Union: Quantifying the Equalising Properties of Taxes and Benefits, *IZA DP No. 1824*. Germany: IZA. Prieiga per internetą: <http://ftp.iza.org/dp1824.pdf>
79. Inglot T. (2008). *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press.
80. Ivaškaitė-Tamošiūnė V., Lazutka R. (2009). Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai, in *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*, red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, p.336-365.
81. Ivaškaitė-Tamošiūnė V., Salanauskaitė L (2012). Lietuvos statistinių duomenų panaudojimas mokesčių-išmokų mikrosimuliaciniuose modeliuose, *Socialinės technologijos*, Nr. 2(1), p.156-171.
82. Ivaskaite-Tamosiune, V., Lazutka, R., Salanauskaite, L. (2010). *EUROMOD-microsimulation tool for modelling the impact of policy measures. Country Report Lithuania (LT) 2005 – 2008*. Prieiga per internetą: <http://www.iser.essex.ac.uk/euromod/resources-for-euromod-users/country-reports>
83. Jaeger M.M. (2006). Welfare Regimes and Attitudes Towards Redistribution: The Regime Hypothesis Revisited, *European Sociological Review*, Vol 22, No 2, p.157–170.
84. Jenkins, S., van Kerm P. (2009). The measurement of economic inequality, in *The Oxford Handbook of Economic Inequality*, red. W. Salverda, B. Nolan and T.Smeeding. Oxford: Oxford University Press.
85. Jessop B. (2007). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
86. Jessop B. 2006. State and state –building, in *The Oxford handbook of political institutions*, red. Goodin R.E., Rhodes R. A. W., Binder S. A., Rockman B. A. Oxford: Oxford University Press.

87. Jokūbaitis A., Norkus Z. (2006). Socialinės gerovės koncepcijos ir pilietybės renta kaip viešosios politikos orientyrai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Nr. 2, p. 5-36.
88. Joumard, I., Pisu M., Bloch D.(2012).“Less Income Inequality and More Growth – Are They Compatible?: Part 3. Income Redistribution via Taxes and Transfers Across OECD Countries, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 926, OECD Publishing.
89. Kanbur, R. (2000). Income Distribution and Development, in *Handbook of Income Distribution. Volume 1.*, red. A. B. Atkinson, F. Bourguignon. Amsterdam, Oxford: North Holland, chapter 13, p. 791-841.
90. Kato, J. (2003). *Regressive Taxation and the Welfare State. Path Dependence and Policy Difusion*. Cambridge: Cambridge University Press.
91. Kenworthy L., McCall L. (2007). Inequality, public opinion and redistribution, *Socio-Economic Review*, 6, p.35–68.
92. Kenworthy, L. (2011) *Progress for the Poor*. Oxford: Oxford University Press.
93. Klazar S. (2008). Progressiveness of the VAT and Excises in the Czech Republic – Empirical Analysis, *International Review of Economics & Business*, 12, p. 99–112.
94. Knell M., Srholec M. (2005). *Emerging Varieties of Capitalism in Central and Eastern Europe*. Norway: University of Oslo.
95. Kolm, S.C. (2004). *Macrojustice*. Cambridge: Cambridge University Press.
96. Konow J.(2003). Which is Rairest One of All? Positive Analysis of Justice Theories, *Journal of Economic Literature*, vol. XLI, p.1188-1239.
97. Köppe S. (2008). *New Phenomena and Old Theories. Welfare Markets and Welfare State Change*. Paper for the 2nd ECPR Graduate Conference.
98. Korpi W. (1989). Power, Politics, and State Autonomy in the Development of Social Citizenship: Social Rights during Sickness in Eighteen OECD Countries Since 1930, *American Sociological Review*, Vol. 54, No. 3, p.309-328.
99. Korpi W. (2006). Power Resources and Employer-Centered Approaches in Explanations of Welfare States and Varieties of Capitalism: Protagonists, Consenters, and Antagonists, *World Politics*, Volume 58, Number 2, p. 167-206.
100. Korpi W. 1983. *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge Kegan & Paul.
101. Korpi, W., Palme, J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality, *American Sociological Review*, 63, p.661-687.
102. Korpi, W.; Palme, J. (2003). New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975-95, *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, p. 425-446.

103. Lammert, C. (2004). Modern Welfare States under Pressure: Determinants of Tax Policy in a Globalizing World, Centre for North American Studies (CEANS), *IRPP Working Paper Series* 2004-1.
104. Larsen C.A. (2006). *The Institutional Logic of Welfare Attitudes. How Welfare Regimes Influence Public Support*. Hampshire: Ashgate.
105. Lazutka R. (1997). Restructuring Social Security“, in Antanas Buračas (ed.) *Lithuanian Economic Reforms: Practice & Security*. Vilnius: Margi raštai.
106. Lazutka R. (2003). Gyventojų pajamų nelygybė, *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 22-29.
107. Lazutka R. (2007a) Gerovės kapitalizmo raidos problemos Lietuvoje, in *Lietuvos ekonominės padėties Europoje ir globalioje erdvėje analizė*. Vilnius: Ekonomikos tyrimų centras, p.61-82.
108. Lazutka R. (2007b). Pensijų sistemos raida Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija*, 18(2), p. 64-80.
109. Lazutka R.(2008). Lietuvos socialinio draudimo pensijų dalinio privatizavimo tikslai ir rezultatai, *Ekonomika*, 82, p.104-126.
110. Lazutka R., Navickė J., Salanauskaite L. (2012). *EUROMOD-microsimulation tool for modelling the impact of policy measures. Country Report Lithuania (LT) 2007 – 2011*. Prieiga per internetą: https://www.iser.essex.ac.uk/files/euromod/country-reports/year-3/CR_LT_2007-2011_final.pdf
111. Leroy M. (2011). *Taxation, the State and Society. The Fiscal Sociology of Interventionist Democracy*. Brussels: P.I.E. Peter Lang.
112. Leonavičius V., Žilys A. (2009). Gerovės valstybė ir moderniosios Lietuvos urbanizacija. *Filosofija. Sociologija*, T.20 Nr.4, p. 318-325.
113. Lisauskaitė V. (2010). Lietuvos gyventojų pajamų ir vartojimo diferenciacija, *Verklas: Teorija ir praktika*, 11(3), p. 266–278.
114. Lysiotou P. (1997). Comparison of Alternative Tax and Transfer Treatment of Children Using Adult Equivalence Scales, *Review of Income and Wealth Series* 43, Number 1, March 1997. Prieiga per internetą: <http://www.roiw.org/1997/105.pdf>
115. Mahler V.A., Jesuit D.K. (2006). Fiscal redistribution in the developed countries: new insight from the Luxembourg Income Study, *Socio-Economic Review*, Vol.4, No.3, p. 483-511.
116. Maio F.G. (2007). Income inequality measures, *Journal of Epidemiol Community Health*, 61, p.849–852.
117. Maniokas K. (2005). Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešoji politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje, *Politologija*, 2 (38), p.46-68.

118. McCall L., Percheski Ch. (2010). Income Inequality: New Trends and Research Directions. *Annual Review of Sociology*, No 36, p.329-347.
119. Medaiskis T. (1995). The reform of pensions in Lithuania”, in *Social Policy in Transition Societies*, ed J. Simpura. Helsinki: The Finnish ICSW Committee, 115
120. Medaiskis T. (2007) The right to social security in Lithuania in *The right to social security*, ed. J. van Langendonck. Antwerpen–Oxford: Intersentia.
121. Merkel W. (2001). Soziale Gerechtigkeit und die drei Welten des Wohlfahrtskapitalismus, *Berliner Journal fur Soziologie* , N 1(2), p. 135–157.
122. Meuret D.(2001). School Equity as a Matter of Justice, in *Puisuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Kluwert Academic Publishers, p.93-112.
123. Michelbach P.A., Scott J.T., Matland J.E., Bornstein B.H. (2003) Doing Rawls Justice: An Experimental Study of Income Distribution Norms, *American Journal of Political Science*, Vol.47, No.3, p.523-539.
124. Misiūnas A., Bratčikovienė N. (2007). Pajamų nelygė ir jų normalizavimas. *Lietuvos statistikos darbai* Nr.46, p.16 – 22.
125. Misiūnas A., Rukšėnaitė J. (2006). Pajamų nelygės tendencijos pasaulyje. *Lietuvos statistikos darbai* Nr.45,p. 23 – 31.
126. Moene, K., Wallerstein, M. (2001). Inequality, Social Insurance, and Redistribution, *The American Political Science Review*, Vol. 95, No. 4, p. 859-874.
127. Muellbauer J., Ven J. (2004). Estimating Equivalence Scales for Tax and Benefits Systems, *Economics Papers*, 2004-W06, Economics Group, Nuffield College: University of Oxford
128. Mule, R. (2003). *Political Parties, Games and Redistribution*. Cambridge: Cambridge University Press.
129. Murphy, L., Nagel T. (2002). *The Myth of Ownership. Taxes and Justice*. Oxford, New York: Oxford University Press.
130. Musgrave R.A. (1992). Schumpeter’s crisis of the tax state: an essay in fiscal sociology, *Journal of Evolutionary Economics*, No.2, p 89-113.
131. Myles J., Quadagno J. (2002). Political Theories of the Welfare State, *Social Service Review*, Vol.76(1): 34-55.
132. Nolan, B., Marx, I. , Salverda, W. (2011). Comparable Indicators of Inequality Across Countries, *GINI Position Paper 1*. Amsterdam: AIAS.
133. Norkus Z.(2006). Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją: Postsocialistinės kaitos pasiekimų Baltijos šalyse skirtumai ir priežastys, *Politologija*, nr.1 (41), pp.71-119.

134. Norkus Z.(2008). *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
135. O'Donoghue C., Baldini M., Mantovani D. (2004). Modelling the Redistributive Impact of Indirect Taxes in Europe: an Application of EUROMOD, *EUROMOD Working Paper* No. EM7/01.
136. OECD (2006). *Fundamental Reform of Personal Income Tax*. Paris, France: Organisation For Economic Co-Operation and Development.
137. OECD (2008). *Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries*. OECD Publishing.
138. OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD Publishing.
139. Olsen, W K. (2004) Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Methods Can Really Be Mixed, in *Developments in Sociology*, red. Holborn, M., and Haralambos, Causeway Press.
140. Olsson U., Engstrand U., Rupšys P. (2007). *Statistiniai metodai sas ir minitab*. Kaunas: Akademija.
141. Orenstein M.A., Hass M.R. (2005). Globalization and the Future of Welfare States in the Postcommunist East-Central European Countries. In *Globalization and the Future of Welfare State*, ed. Glatzer M., Rueschemeyer. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
142. Orloff A.Sh.; Skocpol Th. (1984). Why not Equal Protection? Explaining the Politics of Public Spending in Britain, 1900-1911, and the United States, 1880s-1920, *American Sociological Review*, Vol 49, No.6, p.726-750.
143. Papirtis L.V., Bitinas, A., (2010). Socialinio teisingumo įgyvendinimo problematika finansuojant socialinės saugos sistemą, *Socialinių mokslų studijos*, 3(7), p. 37-58. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
144. Paul S. (2004). Income sources effects on inequality, *Journal of Development Economics*, 73, p.435– 451.
145. Paulus A., Peichl A. (2008). The effects of Flat Tax Reforms in Western Europe on Income Distribution and Work Incentives. *IZA DP No. 3721*. Bonn: IZA.
<http://ftp.iza.org/dp3721.pdf>
146. Peichl A. ,Van Kerm P. (2007). *PROGRES: Stata module to measure distributive effects of an income tax*.
147. Pestieau, P. (2006). *The Welfare State in the European Union: Economic and Social Perspectives*. Oxford NewYork: Oxford University Press.

148. Petronytė I. (2011). Kognityviomis schemomis apibrėžiant pozicijas mokesčių politikos ir abortų uždraudimo klausimais Lietuvoje: teisingumo sampratos ir efektyvumo matai. *Politologija* 2011 4 (64), p.110-145.
149. Pierson Ch. 1998. *Beyond the Welfare State*. Cambridge: Polity Press.
150. Pierson Ch. 2004. *Late industrializers and the Development of Welfare State*. Social Policy and Development Programme Paper Number 16. Geneva: UNRISD.
151. Pierson P.(2000). Three World of Welfare State Research, *Comparative Political Studies*, Vol. 33 No. 6/7, p.791-821
152. Pierson, P. (2001a). Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, in *The New Politics of the Welfare State*, red P. Pierson. New York: Oxford University Press, p. 80-104.
153. Pierson, P. (2001b). Introduction: Investigating the Welfare State at Century's End, in *The New Politics of the Welfare State*, red P. Pierson. New York: Oxford University Press, p. 1-14.
154. Pierson, P. (2001c). Coping with Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies. in *The New Politics of the Welfare State*, red P. Pierson. New York: Oxford University Press, p. 410-456.
155. Pierson, P. (2008). The New Politics of the Welfare state, in *Welfare States: Construction, Deconstruction, Reconstruction II*, red. Leibfried S., Mau S. Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing: 239-275.
156. Plionis D., Plionis E.M. (2000). Social Justice and Privatization, in *Social Justice and the Welfare State in Central and Eastern Europe*, red.Iatridis D.S. Wesport: Praeger, p.35-50.
157. Powell J., Hendricks J. (red.) (2009). *The Welfare State in Post-Industrial Society.A Global Perspective*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
158. Prasad, M., Deng Y. (2009). Taxation and the worlds of welfare, *Socio-Economic Review*, (7), p. 431-457.
159. Reisman D. (2001). *Richard Titmuss: Welfare and Society*. New York: Palgrave.
160. Salanauskaitė L., Verbist G. (2009). Reforming Child Allowances in Lithuania: What Does Microsimulation Tell Us? in *Tax and Benefit Policies in the Enlarged Europe: Assesing the Impact with Microsimulation Models*. Lelkes U., Sutherland H. (red). Vienna European Centre: Ashagate, p.155-186.
161. Salanauskaitė L., Verbist G. (2011). Is the „Neighbours“ Lawn Greener? Comparing Family Support in Lithuania and Four other NMS. *Gini Discussion Paper 25*. Amsterdam: AIAS. Prieiga per internetą: <http://www.gini->

- research.org/system/uploads/360/original/DP_25_-
_Salanauskait_Verbist.pdf?1334064960
162. Sarantakos S. (1994). *Social Research*. London: The Macmillan Press Ltd.
 163. Sastre M., Trannoy A. (2002). Shapley Inequality Decomposition by Factor Components: Some Methodological Issues, *Journal of Economics*, 9, p.51-89.
 164. Schmidt V. (2006). Institutionalism, in *The State: Theories and Issues*, red. Hay C., Lister M., Marsh D. Basingstoke: Palgrave, p. 98-117.
 165. Serrano, A (2001). Redistributive Effect disintegrated of the current VAT in Spain: possible reforms ways, *UAB Department of Applied Economics*, WP0113. Prieiga per internetą: <http://www.ecap.uab.es/RePEc/doc/wp0113.pdf>
 166. Shorrocks, A.F. (1999). *Decomposition Procedures for Distributional Analysis: A Unified Framework Based on the Shapley Value*. University of Essex, Institute for Fiscal studies. Prieiga per internetą: <http://www.komkon.org/~tacik/science/shapley.pdf>
 167. Shustereder I.J. (2010). *Welfare State Change in leading OECD Countries. The Influence of Post-Industrial and Global Economic Developments*. Germany: Gabler Verlag.
 168. Skocpol Th. 1985. Bringing the state back in: Strategies for analysis in current research, in *Bringing the state back in*, red. Evans P.B, Rueschemeyer D., Skocpol Th. Cambridge: Cambridge University Press, p. 3-43.
 169. Skučienė D. (2008). Pajamų nelygybė Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija*. T. 19. Nr. 4, Lietuvos mokslų akademijos leidykla, p. 22–33
 170. Skučienė D. (2011). Population Welfare in Lithuania for the period 1996-2007. *Tiltai* Nr.2 (51), p.49-65.
 171. Skučienė D., Gataūlinas, A. (2011). Lietuvos socialinio draudimo kompensuojamoji gerovė lyginant su ES šalimis. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. Nr. 10(2), p. 301–314.
 172. Skučienė D., Genelytė, I. (2011). Senatvės pensininkų gyvenimo lygio raida 1999-2008 metais. *Gerontologija* T.11, Nr. 3, p.154-171.
 173. Skuodis M. (2009). Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje. *Filosofija. Sociologija*. T. 20. Nr. 2., p.130-143.
 174. Slintáková B., Klazar S. (2010). Impact of Harmonisation on Distribution of Vat in the Czech Republic, *Prague Economic Papers*, 2, p. 133-149.
 175. Smalskys V. (2005). „Gerovės valstybės“ ir socialinės viešosios politikos kryptių teoriniai aspektai. *Viešoji politika ir administravimas* Nr.11, p. 86-94.

176. Spinakis A, Anastasiou G, Panousis V, Spiliopoulos K, Palaiologou S, Yfantopoulos J. (2011). *Expert review and proposals for measurement of health inequalities in the European Union - Summary Report*. Luxembourg: European Commission Directorate General for Health and Consumers.
177. Starke P.(2006).The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review, *Social Policy & Administration* 40 (1), p.104–120.
178. Stewart F. (2000). Income Distribution and Development, *QEH Working Papers 37*, University of Oxford. <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/qehwp/qehwps37.pdf>
179. Stewart F., Brown G., Cobham A. (2009). The Implications of Horizontal and Vertical Inequalities for Tax and Expenditure Policies, *CRISE Working Paper No. 65*. Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE), University of Oxford.
180. Stiglitz J.E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York, London: W.W. Norton & company.
181. Swank, D. H. (2001). Political Institutions and Welfare State Restructuring: The Impact of Institutions on Social Policy Change in Developed Democracies. In *The New Politics of the Welfare State*, red. P. Pierson. Oxford: Oxford University Press, p. 197-237.
182. Swank, D. H. (2004). *Global Capital, Political Institutions, and Policy Change in Developed Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
183. Swank, D. H. (2004a). Withering welfare? Globalisation, political economic institutions, and contemporary welfare states, in *States in the Global Economy. Bringing domestic institutions*
184. Šileika A. (2011). 20 metų socialinės politikos tyrimų baruose (metodologinis aspektas) in *Aktualūs socialinės politikos klausimai. Socialinė raida ir politika*. Vilnius: Lietuvos Socialinių tyrimų centras, p.4-8.
185. Šileika, A., Blažienė, I. (2001a). Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje, *Pinigų studijos* 3, p.32–44.
186. Šileika, A., Blažienė, I. (2001b). Lietuvos gyventojų pajamos ir skurdo problema, *Ekonomika* 51, p. 136–144.
187. Taylor-Gooby P. (2004). New Risks and Social Change, in *New Risks, New Welfare. The Transformation of European Welfare State*, red. Taylor-Gooby P. Oxford: Oxford University Press.
188. Therborn G. (1995). *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945-2000*. London: Sage.

189. Thomadakis S. B. (2000). Distributive Institutions, Markets, and Private Governance in *Transitional Economies. Social Justice and the Welfare State in Central and Eastern Europe: The Impact of Privatisation*, red. D. S. Iatridis. Westport, London: Praeger., p.23-34.
190. Titmuss R. (1963). The social division of welfare, in *Essays on the Welfare State*, red. Allen and Unwin.
191. Titmuss R. (1968). Universalism versus Selection in *The Welfare State Reader*, red. Pierson Ch ir Castles F.G. Cambridge: Polity, 2006.
192. Toots A., Bachmann J. (2010). Contemporary Welfare Regimes in Baltic States: Adapting Post-Communist Conditions to Post-Modern Challenges, *Studies of Transition States and Societies*, p. 31-44.
193. Tresch R. W. (2002). *Public finance—a normative theory*. California, London: Elsevier Science.
194. Urban I. (2009) Kakwani decomposition of redistributive effect: Origins, critics and upgrades, *ECINEQ WP 2009 – 148 Working Paper Series*.
195. Van Kerm P.(2009). *S-Gini.Generalized Gini and Concentration coefficients (with factor decomposition) in Stata*. Luxembourg: CEPS/INSTEAD.
196. Verbist G. (2002). *An Inquiry into Redistributive Effect of Personal Income Tax in Belgium*. Ufsia-Ruca: UNiversity of Antwerpen.
197. Wang Ch., Caminada K. (2011). Disentangling income inequality and the redistributive effect of social transfers and taxes in 36 LIS countries, *LIS Working Paper Series*, No.567.
198. Wilensky, H. L., Lebeaux Ch. N. (1965). *Industrial Society and SocialWelfare: The Impact of Industrialization on the Supply and Organization of Social Welfare Services in the United States*. New York: Free Press.
199. Wood G., Gough I. (2006). A Comparative Welfare Regime Approach to Global Social Policy, *World Development*, 34 (10), p.1696-1712.
200. Zabaraukaitė R., Blažienė I. (2012) Gyventojų pajamų nelygybėekonominių ciklų kontekste. Verslas: teorija ir praktika Vol. 13, no. 2, p. 107-115.
201. Zuckerman H. (1998) Accumulation of Advantage and Disadvantage: The Theory and Its Intellectual Biography, in *Robert K. Merton and contemporary sociology*, red. Mongardini C., Tabboni S. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
202. Žalimienė L. (2003) *Socialinės paslaugos*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

203. Žalimienė L., Ivaškaitė-Tamošiūnė V. (2009) Socialinės gerovės garantijų svarba mokslininko profesijos pasirinkimui: Lietuvos doktorantų atvejo analizė. *Filosofija. Sociologija*. T.20. Nr. 4, p.326-334.
204. Žalimienė L., Lazutka R. (2009). Socialinės globos paslaugos Lietuvoje: nuo hierarchinio prie mišrios globos ekonomikos modelio“, *Pinigų studijos*, Nr. 2, p. 22-36.
205. Žalimienė L., Skučienė D., Aidukaitė J., Kazakevičiūtė J., Navickė J., Ivaškaitė-Tamošiūnė V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.

Teisės aktai ir statistiniai duomenys:

1. Eurostat duomenų bazė. *BVP dalis skiriama socialinei apsaugai*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00098>
2. Eurostat duomenų bazė. *Disponuojamų pajamų nelygybė (Gini koeficientas)*. Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en
3. Eurostat duomenų bazė. *Metaduomenys*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/metadata>
4. Eurostat duomenų bazė. *Mokesių surinkimas*. Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_a_tax_ag&lang=en
5. Eurostat duomenų bazė. *Namų ūkių taupymo lygis*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec240&plugin=1>
6. Eurostat duomenų bazė. *Nedarbo lygis*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec450>
7. Eurostat duomenų bazė. *Pajamų kvintilinis santykis*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi180&plugin=1>
8. Eurostat duomenų bazė. *Realaus BVP kitimas*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>
9. Eurostat duomenų bazė. *Skurdo rizikos lygis pagal namų ūkio tipą*. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tessi121&language=en>

10. Eurostat duomenų bazė. *Socialinės apsaugos išlaidos pagal funkcijas*. Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en
11. Krupavičius A., et al. (2012) *Socialinė politika, 2011 m. lapkritis - gruodis*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas (SPS: Lietuvos socialinių problemų stebėseną). Prieiga per: http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_SPS_0239.
12. KTU Politikos ir viešojo administravimo institutas (2011). *Tarptautinė socialinio tyrimo programa: Socialinė nelygybė, 2010 m. lapkritis - 2011 m. vasaris*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, (ISSP: Tarptautinė socialinio tyrimo programa). Prieiga per: http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_ISSP_0235.
13. Lietuvos statistikos departamento duomenų bazė. *BVP dalis skiriama socialinei apsaugai*. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=10361>
14. LR Fizinų asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. Valstybės žinios, 1990, Nr. 31-742.
15. LR Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. Nr. IX-1007, Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3085.
16. LR Pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. Nr. IX-751. Valstybės žinios, 2002, Nr. 35-1271.
17. LR Valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 17-447.
18. Pasaulio banko duomenų bazė. *Nedarbo lygis*. Prieiga per internetą: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
19. Pasaulio banko duomenų bazė. *Realus BVP kitimas*. Prieiga per internetą: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
20. Rose R., Munro N., Gaidys V. (2005). *New Baltic Barometer, 1993-2004*. Vilnius: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras "Vilmorus" Prieiga per: http://www.lidata.eu/index_search_results_data.php?pid=LiDA%3Aquant.LiDA_NBB_0035

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Analizėje naudojamų mikro duomenų rinkinių privalumai ir trūkumai

NŪBT privalumai ir trūkumai

NŪBT renka detalią informaciją apie mikro lygmens pajamas (atskirus jų komponentus) ir šie duomenys yra pakankamai detalūs, kad leistų pažvelgti į tiek į bendrą perskirstymo lygį, kuris atsiranda dėl visų išmokų, tiek ir įvertinti dalinę atskirų išmokų įtaką. Vis dėlto, šie duomenys turi kai kurių apribojimų, kurie yra svarbūs matuojant perskirstymą. Nors NŪBT ir renka informaciją apie pajamų mokestį ir darbuotojo socialinio draudimo įmokas, tačiau šių kintamųjų įverčiai atspindi tik pačių respondentų atsakymus, t. y. jie nėra perskaičiuojami pagal nurodytas neto pajamas ar nėra sutikrinami su administraciniais duomenimis (o tai yra daroma PGS tyrimo atveju, kas leidžia pateikti patikimesnę informaciją apie sumokėtus tiesioginius mokesčius). Kadangi daugeliu atveju gyventojų pajamų mokestį bei darbuotojo socialinio draudimo įmokas nuo priskaičiuoto bruto darbo užmokesčio sumoka darbdavys, labai tikėtina, kad konkrečių sumų gyventojas nežino (ypač, kai yra taikomi skirtingi neapmokestinami pajamų dydžiai). Todėl, vertinant perskirstymą remiantis NŪBT duomenimis, tiesioginiai mokesčiai į analizę neįtraukiami. Ir vertinamas tik išmokų poveikis pajamų nelygybei. NŪBT tyrimo duomenys apima ilgesnį laikotarpį, ir nors nuo 2003 metodika keitėsi, bet ankstesnių metų duomenys (1996 – tai pirmieji metai, kuomet buvo pradėti rinkti skerspūvinių duomenys; ir 1999 bei 2000 metų) bus įtraukiami siekiant parodyti pirminių pajamų kitimą bei bendrą išmokų poveikį pajamų nelygybei, tačiau atskirų išmokų perskirstymas nebus analizuojamas. Detalesnei analizei naudojami 2004 – 2008 metų (kasmetiniai) duomenys.

NŪBT taip pat pateikia itin detalius duomenis apie namų ūkių išlaidas (namų ūkiai prašomi vesti išlaidų dienoraštį, kuriame išlaidos maistui registruojamos 15 dienų, tuo tarpu išlaidos kitoms prekėms ar paslaugoms

registruojamos visą mėnesį), kurie panaudojami vertinant PVM mokesčio poveikį skirtingų gyventojų grupių pajamoms (PGS tokių duomenų nerenka).

EUROMOD išvestinių duomenų privalumai ir trūkumai

Kaip minėta, statinio mokesčių-išmokų mikrosimuliacinio modelio¹⁶⁴ EUROMOD išvestiniai duomenys remiasi ES-PGS duomenų baze ir nacionaliniais PGS duomenimis. EUROMOD duomenys nėra pilnai atspindintys EU-SILC duomenis, kadangi duomenys yra sutvarkyti, išvalyti ir paruošti analizei. PGS pasižymi tuo, kad referentinis pajamų ir demografinės informacijos laikotarpis nesutampa (t. y. pvz., 2007 metų duomenys pateikia informaciją apie tų metų demografinę situaciją, bet atspindi praėjusių, t. y. 2006 metų pajamų situaciją). Dėl tokių periodų nesutapimo atsiranda kai kurie netikslumai (pvz., nepaisant, kad žmogus yra bedarbis 2007 metais, tačiau pajamos atspindės 2006 metų situaciją, o tai reiškia, kad dabar esantis bedarbis galėjo gauti pajamas 2006 metais). Šiuo atveju EUROMOD duomenys turi net daugiau privalumų prieš pirminius PGS duomenis EUROMOD išvestiniai duomenys pateikia informaciją ne tik atspindinčią realią situaciją, bet ir pateikia pagal taikomas taisykles naujai sugeneruotus - simuliuotus komponentus. Pvz., demografinė informacija rodo naujagimio buvimą namų ūkyje, tačiau pajamų situacija nerodo išmokos gimus vaikui. EUROMOD metu susimuliuojamos išmokos, kuriuos turėtų gauti asmuo ar namų ūkis. Taip pat ir su mokesčiais: jie daugeliu atveju taip pat yra simuliuojami remiantis taikomomis taisyklėmis (egzistuojančiais įstatymais)¹⁶⁵. Šiuo atveju tokie duomenys leidžia detaliau įvertinti politikų ar jų pokyčių poveikį asmenų ar namų ūkių pajamoms.

¹⁶⁴ Mokesčių ir išmokų mikrosimuliacinius modelius galima apibrėžti kaip kompiuterines programas, kurios, pasiremiant reprezentatyviais mikro duomenimis, apskaičiuoja individų, šeimų ar namų ūkių mokesčines prievoles bei teises į išmokas (Immervoll ir O'Donoghue, 2009). Kadangi jie yra mikro modeliai, analizė atliekama mikro lygmenyje (individo, šeimos ar namų ūkio); būdami simuliaciniais modeliais, jie detalai modeliuoja mokesčių ir išmokų taisykles (įteisintas teisės aktais), o tai leidžia tiek įvertinti atskiras egzistuojančias mokesčių-išmokų politikas, tiek pasiūlyti naują mokesčių ar išmokų sistemos dizainą.

¹⁶⁵ Reikia pastebėti, kad tokie išvestiniai duomenys nedaug skiriasi nuo skerspjuvio tyrimo duomenų, kadangi atliekama tiek mikro, tiek ir makro validacija su išoriniais šaltiniais (žr., pvz., V. Ivaškaitė-Tamošiūnė et al. (2011)).

Vis dėlto, reikia paminėti ir tai, kad EUROMOD modelis, savo referentine duomenų baze gali laikyti ir ankstesnių metų PGS tyrimo duomenis, tik atnaujintus, kad atspindėtų naujesnių metų situaciją¹⁶⁶. Taigi, tarkim 2008 metų situaciją galima nagrinėti remiantis 2007 metų tikrąją PGS duomenų baze, pritaikius atnaujinimo faktorius (atsižvelgiant į išorinius administracinius duomenis apie pajamų augimą (atskirų komponentų), infliacijos lygį ir pan.). Paprastai stengiamasi naudoti kuo artimesnių metų duomenis. Ir šiame darbe yra naudojami 2005 ir 2006 metų situacijai – 2005 metų PGS duomenys, tuo tarpu 2007, 2008, 2009, 2010 ir 2011 naudojami 2007 metų PGS duomenys. Kadangi 2009-2011 metais įvyko dideli ne tik įstatymų, bet ir gyventojų struktūros pokyčiai, siekiant, kad duomenys kuo labiau atspindėtų tų metų situaciją, buvo papildomai adaptuota padidinant nedirbančiųjų skaičių (t. y. kai kurie asmenys buvo „atleisti“ (paprastai iš žemesnių pajamų kategorijų)). Tokiu būdu, vertinant perskirstymą atsižvelgiama ne tik į politikos pokyčių įtaką, bet ir į struktūrinius pokyčius (šiuo atveju tik nedarbą). Neabejotinai, perskirstymo lygiui svarbią reikšmę turi ir kiti pokyčiai, tokie kaip gyventojų mažėjimas (dėl emigracijos), šeimos struktūros pokyčiai ir pan., tačiau į tai šiame modelyje nebuvo atsižvelgta¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Daugiau apie tai kokie ir kaip yra taikomi „atnaujinimo“ („uprating“) faktoriai, galima pasiskaityti pvz., V. Ivaškaitė-Tamošiūnė et al. (2011)

¹⁶⁷ Daugiau apie NŪBT ir PGS duomenų privalumus ir ribotumus, atrankinių tyrimų suderinamumo problemas ir pan. galima pasiskaityti V. Ivaškaitės-Tamošiūnės ir L. Salanauskaitės (2012) straipsnyje „Lietuvos statistinių duomenų panaudojimas mokesčių-išmokų mikrosimuliaciniuose modeliuose“.

2 PRIEDAS. Pajamų sampratos ir jas sudarantys komponentai

1 lentelė. NŪBT pajamų sampratos ir pajamų komponentai

Pajamų samprata	Ją sudarantys pajamų komponentai
Pirminės pajamos (neto, be mokesčių) (arba rinkos pajamos po tiesioginių mokesčių)	Piniginės samdomo darbo pajamos Piniginės pajamos iš individualios ne žemės ūkio veiklos Piniginės žemės ūkio pajamos Piniginės pajamos iš kitų verslo rūšių Piniginės pajamos iš verslo, individualios veiklos Piniginės pajamos iš rentos Piniginės pajamos iš turto Pinigai gauti iš kitų namų ūkių Kitos pajamos
Piniginės socialinės išmokos senatvėje	Senatvės pensija Netekto darbingumo (invalidumo) pensija pensinio amžiaus asmenims Šalpos (socialinė) pensija pensinio amžiaus asmenims Našlių (maitintojo netekimo) pensija pensinio amžiaus asmenims Nukentėjusių asmenų valstybinė pensija Kitos valstybinės pensijos Kitų šalių pensijos
Socialinės išmokos sveikatos priežiūrai	Ligos pašalpa (įskaitant sergančių vaikų slaugymą)
Socialinės išmokos negalios atveju	Šalpos (socialinė) pensija ikipensinio amžiaus asmenims Invalidumo pensija ikipensinio amžiaus asmenims Slaugos ar priežiūros (pagalbos) išlaidų tikslinė kompensacija Transporto išlaidų kompensacija neįgaliesiems Kitos pajamos
Socialinės išmokos našliams ir našlaičiams	Našlių, našlaičių (maitintojo netekimo) pensija ikipensinio amžiaus asmenims Laidojimo pašalpa
Socialinės išmokos šeimai ir vaikams	Motinstės, tėvystės, motinstės (tėvystės) pašalpa Vienkartinė išmoka vaikui Išmoka vaikui Išmoka privalomosios tarnybos kario vaikui Vaiko globos (rūpybos) išmoka Vienkartine išmoka įsikurti globojamiems vaikams Vienkartine išmoka nėščiai moteriai
Socialinės išmokos bedarbiams	Nedarbo socialinio draudimo išmoka (bedarbio pašalpa)
Pagalba nepasiturintiems	Socialinė pašalpa Kompensacija už buto(namo) šildymą kietuoju kuru
Kita	Stipendija
Išmokos	Piniginės socialinės išmokos senatvėje Socialinės išmokos šeimai ir vaikams Socialinės išmokos našliams ir našlaičiams Socialinės išmokos negalios atveju Socialinės išmokos sveikatos priežiūrai Socialinės išmokos bedarbiams Stipendija
Disponuojamos pajamos	Pirminės neto pajamos Išmokos
Galutinės pajamos (tik analizuojant 2008 metus)	Disponuojamos pajamos - Pridėtinės vertės mokestis

2 lentelė. EUROMOD išvestiniais duomenimis paremta pajamų samprata ir pajamų komponentai

Pajamų samprata	Ją sudarantys pajamų komponentai
Pirminės (bruto) pajamos (arba rinkos pajamos)	Užimtumo pajamos Individualiai dirbančiųjų pajamos Pensijos iš privačių fondų Išeitinės išmokos Pajamos iš investicijų Pajamos iš nuomos Pajamos iš vaikų iki 16 metų Privatūs transferai iš kitų namų ūkių Alimentai
Darbuotojo socialinio draudimo įmokos	Darbuotojo socialinio draudimo įmokos (pensijai, ligos ir motinystės pašalpa, privalomojo sveikatos draudimo įmokos) Savarankiškai dirbančiojo socialinio draudimo įmokos (pensijai, ligos ir motinystės pašalpai, privalomojo sveikatos draudimo įmokos)
Gyventojų pajamų mokestis	Asmens pajamų mokestis
Tiesioginiai mokesčiai	Asmens pajamų mokestis Darbuotojo socialinio draudimo įmokos
Pirminės (neto) pajamos	Pirminės (bruto) pajamos -Darbuotojo socialinio draudimo įmokos -Gyventojų pajamų mokestis
Socialinio draudimo išmokos	Senatvės pensija Negalios pensija Našlių pensija Išankstinės pensija Motinystės pašalpa Motinystės (tėvystės) pašalpa Tėvystės pašalpa Nedarbo draudimo išmoka Ligos išmoka
Socialinės paramos išmokos	Pašalpos būstui Socialinė pašalpa Savivaldybių ir NVO parama Išmoka vaikui Vienkartinė išmoka gimus vaikui Globos (rūpybos) išmoka Su mokymusi susijusios išmokos vienkartinė išmoka nėščiai moteriai
Išmokos	Socialinio draudimo išmokos Socialinės paramos išmokos
Disponuojamos pajamos	Pirminės (bruto) pajamos - Tiesioginiai mokesčiai Išmokos

3 PRIEDAS. Analizėje naudojami pajamų nelygybės ir perskirstymo rodikliai

Gini koeficientas

Bene populiariausias mokslinėje literatūroje nelygybės vertinimo rodiklis. Gini koeficientas apskaičiuojamas remiantis Lorenzo kreive, kuria parodoma, kokią visų pajamų dalį gauna tam tikra populiacijos dalis¹⁶⁸.

Vieną iš galimų Gini formulių pateikia van Kerm (2009, p.1) bei Jenkins (1998, p. 132), taip pat Bellù ir Liberati (2006, p.10)¹⁶⁹:

$$G(y) = -2 \text{Cov} \left(\frac{y}{\mu(y)}, (1 - F(y)) \right), \quad (1)$$

kur y - pajamos, $\mu(y)$ – pajamų vidurkis, o $F(y)$ yra pajamų sudėtinė pasiskirstymo funkcija.

Gini koeficiento reikšmė kinta nuo nulio iki vieneto (kuo didesnė koeficiento reikšmė, tuo didesnė pajamų nelygybė, 0 atspindi tobulos lygybės pasiskirstymą, 1 – tobulą nelygybę, kai vienas žmogus uždirba visas pajamas).

Šį koeficientą nesunku apskaičiuoti, lengva interpretuoti, jis nejautrus imties dydžiui (pvz., galima lyginti skirtingų dydžių populiacijas), apžvelgia visą populiacijos pasiskirstymą vienu metu (o ne tik atskiras jos dalis), neturi normatyvinio aspekto. Pagrindinė šio koeficiento kritika kyla dėl jo didesnio jautrumo vidutinėms, nei pajamų pasiskirstymo krašte esančioms, pajamoms. Pajamų transferas iš turtingesnio skurdžiau gyvenančiam asmeniui turės daug didesnę poveikį Gini koeficientui, jeigu jis vyks pajamų pasiskirstymo viduryje¹⁷⁰ (Cowell, 2000; Maio, 2007; Skučienė, 2008; Spinakis et al, 2011).

¹⁶⁸ pvz., tobulai lygus pajamų pasiskirstymas būtų visuomenėje, kai „skurdžiausi“ 20 proc. populiacijos žmonių uždirbtų 20 proc. visų pajamų, pusė populiacijos už dirbtų 50 proc. visų pajamų ir t.t Tuomet Lorenzo kreivė taptų 45 laipsnių įstrižaine). Kuo didesnė pajamų pasiskirstymo nelygybė, tuo Lorencio kreivė labiau nutolsta nuo tobulos lygybės linijos (pvz., kai „skurdžiausi“ 20 proc. populiacijos uždirba tik 10 proc. visų pajamų, pusė populiacijos – 20 proc. ir pan.).

¹⁶⁹ Šie autoriai pateikia daugiau Gini skaičiavimo formulių. Taip pat Kerm (2009) pastebi, kad Gini koeficientas dažniau išreiškiamas šia formule: $G = 1 - 2 \int_0^1 L(y)dy$ (vienas minus dukart plotas po Lorencio kreivės y , jei y yra pajamos. Parodo visų pajamų dalį, kurią turi 100 xp populiacijos procentas palyginus su p).

¹⁷⁰ Cowell'as (2000) pateikia pavyzdį: iš asmens, turinčio 10100 svarų atidavus vieną svarą žmogui, uždirbančiam 10000 turės didesnę poveikį mažinant Gini koeficientą nei vieno svaro pervedimas iš žmogaus, uždirbančio 1100 – gaunančiam 1000 svarų

Nuoseklus skaičiavimo požiūris remiantis Gini koeficientu: daliniai mokesčių ir išmokų poveikiai

Kaip jau minėta, pateikta daug Gini skaičiavimų variacijų. Šiame darbe remiamasi būtent Jenkins (1999) formule (Wang, Caminada, 2011, p.8):

$$G = 1 + \left(\frac{1}{n}\right) - \left[\frac{2}{n^2\mu}\right] \sum_{i=1}^n (n-i+1)y_i, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Formulėje (2), n reiškia individų skaičių, μ rodo vidutines individų pajamas, o y_i - atskiro individo pajamas. Panaudojant šią formulę (2), atliekama Gini koeficiento dekompozicija nuo pirminių pajamų matuojamų Gini koeficientu iki disponuojamų pajamų ir įvertinami perskirstomuosius mokesčių ir išmokų poveikiai. Pajamos gali būti matuojamos su ar be išmokų ir /ar mokesčių (Wang, Caminada, 2011, p.8):

$$y_i = y_i^{pir} + \alpha I_i - \beta M_i, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad \alpha, \beta \in \{0, 1\} \quad (3)$$

y_i^{pir} reiškia pirmines individo i pajamas, I_i – visas i individo išmokas, M_i – visus individo i mokesčius. Priklausomai nuo α ir β , individualios pajamos yra apibrėžiamos visų piniginių pajamų suma, tokių kaip uždarbis, įvairios socialinės išmokos (pvz., pensijos, šeimos išmokos, negalios išmokos ir kt.). Kai $\alpha=0$ ir $\beta=0$, Gini koeficientas atspindi pajamas prieš mokesčius ir išmokas; jeigu $\alpha=1$ ir $\beta=1$, tai Gini atspindės pajamų pasiskirstymą atspindės po išmokų ir mokesčių; jeigu $\alpha=0$ ir $\beta=1$, tuomet pajamų nelygė po mokesčių, bet prieš išmokas; galiausiai kai $\alpha=1$ ir $\beta=0$, yra matuojama pajamų nelygė po išmokų, tačiau neatėmus mokesčių (Wang, Caminada, 2011). Galimas ir detalesnis dalinio (atskiros išmokos ar jų grupės, kaip ir atskirų mokesčių) perskirstomojo efekto įvertinimas.

Tai leidžia apskaičiuoti pajamų nelygę (Gini koeficientą) be tam tikrų išmokų ar mokesčių, ir galiausiai dalinį tos išmokos ar mokesčio efektą.

Reynolds-Smolensky'io indeksas

Perskirstymo lygiui matuoti pasitelkiamas Reynolds-Smolensky'io indeksas, kuris išreiškia Gini koeficientų skirtumą tarp pirminių pajamų pasiskirstymo bei disponuojamų pajamų pasiskirstymo po valstybės

intervencijos per mokesčius ir išmokas (taip pat galima vertinti tik vieno atskiro instrumento perskirstymą) (O'Donoghue et al., 2004; Wang, Caminada 2011):

$$RE = G_{pir} - G_{disp}, \quad (4)$$

kur RE yra perskirstymo lygis, G_{pirm} – pirminių pajamų pasiskirstymo Gini koeficientas, G_{disp} – disponuojamų pajamų pasiskirstymo Gini koeficientas.

Šiuo atveju yra vertinamas perskirstymas tarp individų tam tikru laiko momentu (ne viso gyvenimo bėgyje).

Kaip minėta, galima atlikti įvertinti atskirų mokesčių ar išmokų dalinius poveikius, pvz.:

$$RE_I = G_{pir} - G_{pirm+I} \quad (5)$$

$$RE_M = G_{pir+M} - G_{pirm} \quad (6)$$

P_I ir P_M atspindi dalinį visų išmokų I ir dalinį visų mokesčių M perskirstomąjį poveikį. Galiausiai, norint nelygybę „išskaidyti“ į dar smulkesnes dalis ir analizuoti pagal atskirą pajamų šaltinį (atskirą išmoką ar mokestį), tai galima padaryti pagal šias formules: ar atskiro mokesčio poveikį:

$$RE_{Ik} = G_{pir} - G_{pirm+Ik} \quad (7)$$

$$RE_{MI} = G_{pir+I} - G_{pirm+I-MI} \quad (8)$$

P_{Ik} P_{MI} atspindi dalinį atskiros išmokos I_k ir dalinį atskiro mokesčio M_l poveikį perskirstymui. Wang ir Caminada (2011), kaip ir O'Donoghue et al (2004) atkreipia dėmesį, kad dėl skirtingų vardiklių, visų dalinių perskirstomųjų poveikių suma nėra lygi 100 proc. (visuminio perskirstymo). Wang ir Caminada (2011, p.10) siūlo pritaikyti koregavimo faktorių, kuris išreiškiamas kaip visuminis perskirstymas (formulė 4) (=100 proc.) padalintas iš visų instrumentų dalinių poveikių sumos, ir tokiu būdu ištaisyti pervertinimą. Šiame darbe visiems daliniams atskirų instrumentų poveikių vertės bus pateiktos jau pritaikius koregavimo faktorius.

Generalizuotas Gini

Generalizuotas Gini (S-Gini, arba išplėstas Gini koeficientas) suteikia daugiau lankstumo vertinant socialines programas nei paprastas Gini, kadangi

leidžia atsižvelgti į pajamas pasiskirstymo kraštuose arba kitaip, į skirtingus nelygybės vengimo laisptus (Bellù ir Liberati, 2006). Pasak van Kerm (2009, p.2), generalizuoto Gini variantą pirmieji pasiūlė Donaldson ir Weymark (1980, 1983) bei Yitzahi (1983):

$$G(y; v) = -2 \text{Cov} \left(\frac{y}{\mu(y)}, (1 - F(y))^{v-1} \right) \quad (9)$$

v yra parametras nurodantis “nelygybės vengimo” laipsnį. Standartinis Gini atitinka parametrą $v=2$, kai tuo tarpu $v=3$ daugiau svorio suteikia žemesnėms pajamoms (didesnis nelygybės vengimas), o $v=1,5$ – aukštesnėms (mažesnis nelygybės vengimas arba didesnės nelygybės toleravimas)¹⁷¹. Taigi skaičiuojant generalizuotą Gini, didėjantis v reiškia didesnę dėmesį nelygybei žemesnėje pajamų pasiskirstymo dalyje. S-gini, galima teigti, įtraukia socialinės gerovės funkciją, kuomet vienam pasiskirstymui teikiama didesnė reikšmė nei kitam (Jenkins, van Kerm, 2009; Immervoll, Richardson, 2011).

Kakwanio progresyvumo indeksas

Progresyvumas yra matuojamas naudojant Kakwanio indeksą (Kakwani, 1977), kuris išreiškiamas kaip skirtumas tarp mokesčio ar išmokos koncentracijos koeficiento (C) ir pajamų pasiskirstymo prieš mokesčius ar išmokas, matuojamo Gini koeficientu (G) (cit. pagal Immervol ir Richardson, 2011, p.44). Kakwanio progresyvumo indeksą galima išreikšti šia formule:

$$P = C - G \quad (10)$$

Kakwanio indeksas įvertina mokesčio ar išmokos pasiskirstymo nutolimą nuo proporciškumo (Immervoll, Richardson, 2011, p.45). Mokestis ar išmoka, kuri pasiskirsčiusi proporciškai pajamoms iki išmokų ar iki mokesčių, turi nulinio laipsnio progresyvumą (koncentracijos koeficientas lygus Gini koeficientui) ir nėra jokio perskirstomojo poveikio nepaisant mokesčio ir išmokos dydžio. Kakwanio indekso reikšmė varijuoja nuo +1 (maksimalus progresyvumas) iki -2 (maksimalus regresyvumas). Reikia atkreipti dėmesį,

¹⁷¹ Didėjant v , mažesnis skaičius žemesnių pajamų gauna didesnę svorį ir didėjantis skaičius žmonių gauna nulį svorį. Daugiau apie Gini ir generalizuotą Gini galima pasiskaityti Bellù ir Liberati (2006).

kad išmokų atveju variacija yra traktuojama skirtingai nuo kasdienės kalbos, kur nelygybę mažinantys instrumentai yra vadinami progresiniais. Technine prasme, išmokos paprastai yra regresinės, kadangi socialinės išmokos mažėja didėjant pajamų lygiui (Immervol ir Richardson, 2011). Kuo didesnis išmokų regresyvumas ir didesnis mokesčių progresyvumas, tuo didesnis išlyginamasis poveikis¹⁷².

Koncentracijos indeksas

Kaip jau minėta, Kawanio progresyvumo indeksui matuoti reikalinga apskaičiuoti koncentracijos indeksą, kuris nurodo kiek nukreiptos (į skurdesnius asmenis) yra mokesčių ar išmokų struktūros palyginus su duotu pajamų pasiskirstymu. Kitaip tariant, Kakwani 1986 metais pasiūlytu koncentracijos koeficientu yra matuojamas mokesčių ar išmokų disproporciškumas (Anyaegbu, 2011). Dėl šios ypatybės kai kurie autoriai koncentracijos indeksą vadina efektyvumu (*angl.* Efficiency arba efficiency targeting) (Wang ir Caminada, 2011). Koncentracijos koeficientas yra glaudžiai susijęs su Gini koeficientu, tačiau apskaičiavimui yra naudojama koncentracijos kreivė, o ne Lorenzo kreivė. Van Kerm (2009, p.2) pateikia vieną iš galimų koncentracijos koeficiento skaičiavimo formulių:

$$C(y, x) = -2 \text{Cov} \left(\frac{y}{\mu(y)}, (1 - H(x)) \right), \quad (11)$$

kur $H(x)$ yra sudėtinė pasiskirstymo x funkcija, $C(y,x)$ atspindi kiek y (pajamos) yra koncentruotos apie stebėjimus aukštesnėje eilėje (van Kerm, 2009, p.2).

Šio indekso reikšmė varijuoja nuo -1 (pvz., jeigu skurdžiausias asmuo gauna visas išmokas) iki +1 (jeigu turtingiausias asmuo gauna visas išmokas), 0 nurodo, kad visi gauna vienodo dydžio išmokas (Wang ir Caminada, 2011 p. 16). Tuo tarpu mokesčių atveju galima spręsti kas moka mokesčius: jeigu

¹⁷² Kakwani atliko perskirstymo rodiklio dekompoziciją, siekdamas į modelį įtraukti horizontalaus ir vertikalų lygiateisiškumą (*angl.* horizontal and vertical equity) sampratas. Vėliau horizontalaus nelygiateisiškumas buvo pakeistas "pergrupavimu" (*angl.* reranking). Taigi šiuo metu perskirstymo (RE) poveikis gali būti išskirtas į Kakwani vertikalų poveikį (V^K) ir Atkinson-Plotnick'o pergrupavimo indeksą (R^{AP}) (Urban, 2009).

daugiau mokesčių moka turtingesni – koncentracijos koeficientas bus didesnis. Mokesčių koncentracijos koeficientas, anot Joumard et al.(2012), atspindi ne tik mokesčių sistemos progresyvumą, bet ir pajamų prieš mokesčius sklaidą (pvz., didesnis koncentracijos koeficientas bus šalyje, kur pirminės pajamos pasiskirsčiusios nelygiau, nepaisant vienodo mokesčių sistemos dizaino abiejose šalyse).

Koncentracijos koeficientas šiame darbe skaičiuojamas naudojant pirmines pajamas (disproporciškumas pirminėms pajamoms).

Dydžio vertinimas

Viena iš persikirstymo varomųjų jėgų, kaip teigia O'Donoghue et al (2004), yra instrumento svarba (arba dydis). Dydis suprantamas kaip atskiro instrumento (visų mokesčių, kuriuos sumoka namų ūkiai (ar išmokos kurias gauna) proporcija palyginus su pajamomis iki išmokų ar pajamomis iki atskaičius mokesčius (Immervoll, Richardson,2011, p.45). Paprastai mokesčių dydžiui apskaičiuoti yra naudojamos bruto pajamos (pirminės pajamos pridėjus išmokas, tačiau dar neatskaičius mokesčių) (Anyaegbu, 2011; Wang ir Caminada, 2011). Tokiu atveju išmokoms dydžio reikšmė yra neigiama, o mokesčiams – teigiama. Anyaegbu (2011) išmokų ar mokesčių dydį siūlo tiesiog vadinti vidutiniu mokesčio ar išmokos tarifu.

Vertinant efektyvų PVM tarifą (dydį), sumokamas mokestis lyginamas su namų ūkių disponuojamomis pajamomis ir namų ūkio išlaidomis (kitų mokesčių ir išmokų dydžiai vertinami naudojant individualaus lygmens duomenis).

Kiti dažnai tyrimuose naudojami rodikliai

Kaip jau minėta, pajamų nelygybės vertinimui yra pasitelkiami ir kiti (nei tik Gini koeficientas) matai, iš kurių dažniausiai naudojami: Atkinsono indeksas, generalizuotas entropijos indeksas (Theilo indeksas, vidutinis logaritminis nuokrypis), ranginiai matavimai (deciliniai, kvintiliniai,

kvartiliniai santykiai) (Nolan et al, 2011; Skučienė, 2008; Maio, 2007; Cowell, 2000).

Ranginiai matavimai parodo santykį tarp skirtingų pajamų pasiskirstymo dalių: decilinis santykis (parodant 10 procentų turtingiausių pajamų santykį su 10 proc. skurdžiausių), kvintinis santykis (20 proc. turtingiausių su 20 proc. skurdžiausių), kvartilinis (25 ir 25 proc.). Juos yra lengva interpretuoti, gerai parodo skirtumus pajamų pasiskirstymo kraštuose, tačiau susilaukia kritikos dėl tik dalies pasiskirstymo atspindėjimo, kaip ir nerodo pasiskirstymo rango viduje (Nolan et al., 2011; Spinakis et al, 2011; Skučienė, 2008)

Atkinsono indeksas leidžia vertinti jautrumą skirtinguose pajamų pasiskirstymo galuose. Jautrumo parametrai gali varijuoti nuo 0 iki begalybės (pirmu atveju tyrėjui nesvarbu nelygė, antruoju – svarbu tik pačių skurdžiausių pozicija). Šis indeksas tarsi atsvara Gini koeficientui, kuris koncentruotas į pajamų pasiskirstymo vidurį. Praktikoje naudojamas vertės 0,5, 1, 1,5 arba 2 (kuo didesnė reikšmė, tuo jautriau pajamų pasiskirstymo žemesniame gale). Indeksas parodo kokios visų pajamų dalies reiktų pasiekti tokiam pačiam socialinės gerovės lygiui koks yra dabar, jei pajamos būtų tobulai pasiskirstę¹⁷³ (Maio, 2007; Nolan et al., 2011). Atkinsono indekso reikšmės kinta nuo 0 iki 1 (kai 0 parodo lygaus pasiskirstymo būseną).

Generalizuotos entropijos (GE) indeksai taip pat įtraukia jautrumo parametrus, kurie suteikia svorį skirtingiems pajamų pasiskirstymo galams. Tipiškai yra naudojami 4 GE matavimai: GE(-1), GE(0), GE (1) ir GE(2). Kuo pozityvesnis jautrumo parametras, tuo jautresnis yra GE pajamų pasiskirstymo viršui. Teoriškai GE varijuoja nuo 0 (lygaus pasiskirstymo būseną) iki begalybės (didėjančius nelygėms lygius). GE patrauklus savo dekompozicinėmis galimybėmis, kadangi gali būti analizuojamas pagal komponentines dalis (pvz., populiacijos subgrupės ar pajamų šaltinius). Leidžia įvertinti poveikius tiek tarp grupių, tiek ir pačios grupės viduje. Su GE susijęs vidutinis logaritminis nuokrypis (*angl.* mean log deviation), kuris yra

¹⁷³ Pvz., jeigu Atkinsono indekso reikšmė yra 0,20, tai reiškia, kad norint pasiekti tą patį gerovės lygį koks yra dabar, reikia (1-0,2=) 80 proc. dabartinių pajamų.

panašus į GE (0) indeksą, tuo tarpu Theil'o entropijos matas (populiariausias iš generalizuotų entropijos indeksų) lygiagretus GE (2) indeksui (Maio, 2007; Nolan et al.,2011).

4 PRIEDAS. Gyventojų nuomonių pasiskirstymas

3 lentelė. Skirtingų pajamų gyventojų nuomonės, apie tai kaip turėtų būti paskirstomos pajamos, pasiskirstymas 2008 metais

Pajamų pasiskirstymas /Respondento pajamos	Žemos	Vidutinės	Aukštos	Viso
Pajamos turėtų būti paskirstomos vienodžiau	12,1	7	4,5	7,6
2	7,1	7,3	5,4	6,5
3	11,6	11,3	8	10,1
4	12,4	16,9	12,4	13,8
5	18,7	20,1	14,5	17,5
6	9,5	8,4	10	9,3
7	10	8	14,8	11,2
8	8,9	13,8	14,4	12,5
9	5	3,7	7,3	5,5
Turėtų būti labiau skatinamos individualios pastangos	4,7	3,4	8,6	5,8
Iš viso	100	100	100	100

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EVT duomenimis

5 PRIEDAS. Gyventojų pajamos (apskaičiuotos NŪBT duomenimis) ir jų sudėtis

4 lentelė. Gyventojų atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) 2004-2008 metais

	Pirminės	Senatvės ir našlystės	Ligos ir negalios	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Nepritek- liaus	Disponuo- jamos
2004	499,5	106,7	21,2	20,8	2,1	2,3	652,6
2005	594,2	114,4	23,9	25,3	1,8	1,9	761,5
2006	737,5	130,5	28,2	27,1	3,2	1,7	928,1
2007	963,6	159,5	38,9	32,1	4,5	2,2	1200,9
2008	1088,1	210,4	45,6	55,3	6,3	2,3	1408,0

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

5 lentelė. Pirmo decilio atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) ir disponuojamų pajamų sudėtis (proc.) 2004-2008 metais

	Pirminės	Senatvės ir našlystės	Ligos ir negalios	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Nepritek- liaus	Disponuo- jamos
2004	71,5	33,3	15,7	17,0	5,6	6,5	149,7
2005	102,9	40,8	20,6	22,1	4,0	7,1	197,5
2006	124,1	50,0	26,0	21,4	7,0	7,4	235,9
2007	170,3	77,9	34,7	27,9	5,1	14,1	329,9
2008	192,8	110,7	43,5	45,8	6,6	5,8	405,3
Disponuojamų pajamų sudėtis (proc.)							
2004	47,8	22,2	10,5	11,4	3,7	4,3	100,0
2005	52,1	20,7	10,4	11,2	2,0	3,6	100,0
2006	52,6	21,2	11,0	9,1	3,0	3,1	100,0
2007	51,6	23,6	10,5	8,4	1,5	4,3	100,0
2008	47,6	27,3	10,7	11,3	1,6	1,4	100,0

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

6 lentelė. Dešimto decilio atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) ir disponuojamų pajamų sudėtis (proc.) 2004-2008 metais

	Pirminės	Senatvės ir našlystės	Ligos ir negalios	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Nepritek- liaus	Disponuo- jamos
2004	1578,6	59,5	14,2	41,5	0,2	2,1	1696,0
2005	1829,4	62,3	17,4	48,6	0,4	0,0	1958,1
2006	2215,5	73,9	20,8	62,3	1,7	1,1	2375,4
2007	2754,6	72,5	21,6	95,7	1,5	0,2	2946,2
2008	2977,7	116,5	34,6	117,4	4,3	0,0	3250,5
Disponuojamų pajamų sudėtis (proc.)							
2004	93,1	3,5	0,8	2,4	0,0	0,1	100,0
2005	93,4	3,2	0,9	2,5	0,0	0,0	100,0
2006	93,3	3,1	0,9	2,6	0,1	0,0	100,0
2007	93,5	2,5	0,7	3,2	0,1	0,0	100,0
2008	91,6	3,6	1,1	3,6	0,1	0,0	100,0

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

7 lentelė. Antro decilio atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) ir disponuojamų pajamų sudėtis (proc.) 2004-2008 metais

	Pirminės	Senatvės ir našlystės	Ligos ir negalios	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Nepritek- liaus	Disponuo- jamos
2004	133,1	99,8	21,5	17,9	4,2	5,3	282,0
2005	155,2	131,5	27,9	22,8	1,9	5,1	344,4
2006	195,1	169,3	30,1	16,2	3,6	3,7	418,2
2007	241,2	226,2	39,7	16,7	6,1	3,7	533,5
2008	346,1	241,4	46,4	31,9	6,6	3,6	676,1
Disponuojamų pajamų sudėtis (proc.)							
2004	47,2	35,4	7,6	6,4	1,5	1,9	100,0
2005	45,1	38,2	8,1	6,6	0,5	1,5	100,0
2006	46,7	40,5	7,2	3,9	0,9	0,9	100,0
2007	45,2	42,4	7,4	3,1	1,1	0,7	100,0
2008	51,2	35,7	6,9	4,7	1,0	0,5	100,0

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

8 lentelė. Trečio decilio atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) ir disponuojamų pajamų sudėtis (proc.) 2004-2008 metais

	Pirminės	Senatvės ir našlystės	Ligos ir negalios	Šeimos ir vaikų	Nedarbo	Nepritekliaus	Disponuojamos
2004	170,3	149,1	22,9	13,1	3,0	4,0	362,4
2005	220,6	154,6	26,0	18,9	2,8	3,6	426,5
2006	279,6	185,2	31,5	18,7	3,0	1,2	519,3
2007	344,3	253,8	46,6	17,1	5,7	1,2	668,5
2008	444,6	295,8	55,3	33,8	3,3	4,1	836,8
Disponuojamų pajamų sudėtis (proc.)							
2004	47,0	41,2	6,3	3,6	0,8	1,1	100,0
2005	51,7	36,2	6,1	4,4	0,7	0,8	100,0
2006	53,8	35,7	6,1	3,6	0,6	0,2	100,0
2007	51,5	38,0	7,0	2,6	0,8	0,2	100,0
2008	53,1	35,4	6,6	4,0	0,4	0,5	100,0

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

9 lentelė. Skirtingų išmokų koncentracijos koeficientai 2004-2008 metais

Pajamų komponentai	Vertė	Standartinis nuokrypis	Pasikliautinis intervalas (95%)	
			Apatinė riba	Viršutinė riba
2004				
Senatvės išmokos	-0,528	0,006	-0,540	-0,516
Ligos išmokos	-0,048	0,082	-0,208	0,113
Negalios išmokos	-0,287	0,012	-0,311	-0,262
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,266	0,028	-0,320	-0,212
Šeimos ir vaikų išmokos	0,029	0,032	-0,034	0,092
Nedarbo išmokos	-0,357	0,025	-0,405	-0,308
Parama nepasiturintiems	-0,432	0,055	-0,540	-0,323
Stipendija	0,176	0,028	0,121	0,231
Visos išmokos	-0,404	0,007	-0,418	-0,390
2005				
Senatvės išmokos	-0,534	0,006	-0,547	-0,522
Ligos išmokos	-0,109	0,080	-0,265	0,047
Negalios išmokos	-0,350	0,014	-0,377	-0,323
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,297	0,054	-0,404	-0,190
Šeimos ir vaikų išmokos	-0,011	0,018	-0,047	0,024
Nedarbo išmokos	-0,387	0,034	-0,453	-0,321
Parama nepasiturintiems	-0,611	0,014	-0,638	-0,583
Stipendija	0,152	0,077	0,000	0,304
Visos išmokos	-0,418	0,006	-0,429	-0,408

Pajamų komponentai	Vertė	Standartinis nuokrypis	Pasikliautinis intervalas (95%)	
			Apatinė riba	Viršutinė riba
2006				
Senatvės išmokos	-0,538	0,007	-0,552	-0,525
Ligos išmokos	-0,209	0,064	-0,335	-0,084
Negalios išmokos	-0,283	0,018	-0,318	-0,249
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,137	0,090	-0,313	0,039
Šeimos ir vaikų išmokos	0,033	0,032	-0,029	0,095
Nedarbo išmokos	-0,270	0,042	-0,352	-0,188
Parama nepasiturintiems	-0,604	0,027	-0,657	-0,552
Stipendija	0,131	0,055	0,024	0,239
Visos išmokos	-0,404	0,008	-0,419	-0,389
2007				
Senatvės išmokos	-0,554	0,007	-0,567	-0,541
Ligos išmokos	0,329	0,079	0,174	0,485
Negalios išmokos	-0,312	0,015	-0,341	-0,283
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,210	0,037	-0,283	-0,138
Šeimos ir vaikų išmokos	0,083	0,023	0,039	0,127
Nedarbo išmokos	-0,262	0,045	-0,349	-0,174
Parama nepasiturintiems	-0,652	0,018	-0,687	-0,617
Stipendija	0,263	0,043	0,179	0,347
Visos išmokos	-0,410	0,007	-0,423	-0,396
2008				
Senatvės išmokos	-0,503	0,007	-0,517	-0,490
Ligos išmokos	-0,195	0,080	-0,351	-0,038
Negalios išmokos	-0,309	0,018	-0,345	-0,273
Našlių ir našlaičių išmokos	-0,288	0,033	-0,352	-0,223
Šeimos ir vaikų išmokos	0,017	0,016	-0,015	0,050
Nedarbo išmokos	-0,162	0,041	-0,243	-0,082
Parama nepasiturintiems	-0,496	0,023	-0,541	-0,452
Stipendija	0,293	0,104	0,088	0,497
Visos išmokos	-0,371	0,007	-0,384	-0,358

Saltinis: autorės skaičiavimai remiantis NŪBT duomenimis

6 PRIEDAS. Gyventojų pajamos (apskaičiuotos EUROMOD išvestiniais duomenimis) ir jų sudėtis

10 lentelė. Gyventojų atskirų pajamų komponentų dydžiai (Lt.) skirtinguose pajamų deciliuose 2005-2011 metais

	Pirminės	Soc.draudimo	Soc.paramos	GPM	SDĮ	Disponuojamos
2005						
1	126,7	62,3	46,1	8,4	16,3	210,4
2	225,5	154,5	30,5	25,7	18,4	366,4
3	295,2	210,4	17,6	41,7	18,6	462,9
4	422,4	209,1	16,6	74,0	21,7	552,5
5	522,5	235,2	16,0	103,3	24,0	646,5
6	711,3	190,6	19,2	147,2	29,9	744,1
7	925,6	161,1	22,8	204,3	42,2	863,1
8	1167,1	140,3	25,1	279,4	46,4	1006,6
9	1563,2	144,9	19,9	387,9	68,6	1271,5
10	2806,7	155,0	29,1	761,1	121,2	2108,5
Vid.	876,3	166,3	24,3	203,2	40,7	823,0
2006						
1	146,2	74,9	59,7	12,3	18,3	250,1
2	256,2	173,9	38,3	35,4	19,1	413,9
3	344,2	240,9	17,8	53,8	24,7	524,3
4	483,8	241,2	17,0	93,8	24,2	624,0
5	610,8	262,2	16,7	128,3	27,7	733,7
6	833,0	213,6	24,5	187,0	36,2	847,9
7	1116,6	169,4	20,2	263,0	50,9	992,3
8	1382,5	154,8	26,0	342,2	60,1	1161,0
9	1847,6	166,9	19,5	477,7	81,3	1475,0
10	3325,1	166,0	30,9	906,9	151,5	2463,6
Vid.	1034,2	186,4	27,0	249,9	49,4	948,3
2007						
1	239,6	107,8	64,3	25,2	26,8	359,6
2	374,7	277,7	24,6	53,1	26,1	597,8
3	562,0	299,9	23,4	90,7	36,7	757,8
4	758,4	285,4	30,5	133,2	48,1	892,9
5	894,3	322,2	36,1	163,2	42,3	1047,1
6	1194,9	237,8	52,9	233,1	47,6	1204,8
7	1485,5	255,4	27,6	311,1	61,0	1396,4
8	1855,4	222,4	47,4	407,3	71,9	1646,0
9	2374,3	196,5	39,2	516,7	94,8	1998,5
10	4272,1	218,4	75,5	997,8	164,1	3404,1
Vid.	1400,9	242,3	42,2	293,1	61,9	1330,4

	Pirminės	Soc.draudimo	Soc.paramos	GPM	SDĮ	Disponuojamos
2008						
1	301,0	129,8	94,3	33,2	31,9	460,0
2	445,4	357,0	40,1	66,2	27,0	749,4
3	715,0	353,3	34,4	112,8	46,3	943,5
4	895,8	385,7	37,8	150,2	57,3	1111,8
5	1073,9	388,1	76,8	183,8	54,9	1300,1
6	1473,3	316,9	41,9	268,5	61,0	1502,6
7	1780,0	346,2	40,8	352,6	72,5	1741,9
8	2230,0	306,5	57,4	454,5	84,8	2054,6
9	2902,3	262,8	52,4	573,8	125,1	2518,7
10	5042,5	399,8	95,1	1098,3	199,3	4239,8
Vid.	1684,5	324,5	57,1	329,0	76,0	1661,1
2009						
1	273,4	144,1	89,2	22,0	35,3	449,5
2	394,5	313,9	92,3	31,1	40,9	728,7
3	558,2	359,2	90,2	55,7	56,4	895,5
4	785,2	370,9	52,5	82,1	77,3	1049,3
5	934,3	409,5	59,5	105,4	91,2	1206,7
6	1151,3	428,8	64,3	134,4	105,1	1404,8
7	1511,1	406,1	48,3	193,9	141,0	1630,6
8	1992,0	333,1	60,0	274,9	186,6	1923,6
9	2551,0	359,9	55,3	354,9	242,9	2368,4
10	4687,7	424,5	107,4	716,5	403,1	4100,0
Vid.	1481,8	354,8	71,9	196,8	137,8	1573,9
2010						
1	193,2	157,2	82,5	17,7	45,0	370,3
2	336,5	245,3	115,4	24,9	42,7	629,6
3	459,7	346,7	75,1	41,7	55,6	784,2
4	643,8	378,2	53,7	68,2	77,0	930,5
5	804,0	431,9	32,7	89,9	86,7	1092,0
6	1047,2	414,1	39,8	121,1	109,7	1270,3
7	1374,6	367,4	48,8	169,0	133,9	1487,9
8	1823,3	342,2	46,4	246,2	180,0	1785,8
9	2495,8	287,1	46,0	344,5	254,7	2229,7
10	4556,2	373,0	95,7	693,0	406,2	3925,7
Vid.	1371,9	334,2	63,6	181,3	139,0	1449,3
2011						
1	200,8	153,4	99,5	19,5	54,4	379,8
2	356,4	278,6	88,8	27,0	45,4	651,3
3	517,4	349,4	69,1	50,5	70,1	815,3
4	686,2	380,4	57,5	74,8	82,5	966,7
5	838,3	444,3	31,0	95,4	95,6	1122,6
6	1143,7	384,4	37,0	134,5	121,5	1309,1

	Pirminės	Soc.draudimo	Soc.paramos	GPM	SDĮ	Disponuojamos
7	1436,4	370,8	49,0	178,2	141,2	1536,8
8	1934,8	322,7	49,4	265,5	199,0	1842,5
9	2626,2	274,9	48,0	363,3	275,9	2309,8
10	4746,8	356,2	98,4	721,8	427,3	4052,2
Vid.	1447,5	331,3	62,8	192,9	151,2	1497,6

Pastaba: GMP – gyventojų pajamų mokestis; SDĮ – socialinio draudimo įmokos.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis.

11 lentelė. Gyventojų disponuojamų pajamų kompozicija (proc.) skirtinguose pajamų deciliuose 2005-2011 metais

	Pirminės	Soc.draudimo	Soc.paramos	GPM	SDĮ	Disponuojamos
Pirmas decilis						
2005	60,2	29,6	21,9	-4,0	-7,8	100,0
2006	58,4	29,9	23,9	-4,9	-7,3	100,0
2007	66,6	30,0	17,9	-7,0	-7,4	100,0
2008	65,4	28,2	20,5	-7,2	-6,9	100,0
2009	60,8	32,1	19,9	-4,9	-7,8	100,0
2010	52,2	42,5	22,3	-4,8	-12,1	100,0
2011	52,9	40,4	26,2	-5,1	-14,3	100,0
Antras decilis						
2005	61,6	42,2	8,3	-7,0	-5,0	100,0
2006	61,9	42,0	9,3	-8,6	-4,6	100,0
2007	62,7	46,4	4,1	-8,9	-4,4	100,0
2008	59,4	47,6	5,4	-8,8	-3,6	100,0
2009	54,1	43,1	12,7	-4,3	-5,6	100,0
2010	53,5	39,0	18,3	-4,0	-6,8	100,0
2011	54,7	42,8	13,6	-4,1	-7,0	100,0
Trečias decilis						
2005	63,8	45,5	3,8	-9,0	-4,0	100,0
2006	65,7	45,9	3,4	-10,3	-4,7	100,0
2007	74,2	39,6	3,1	-12,0	-4,8	100,0
2008	75,8	37,4	3,6	-12,0	-4,9	100,0
2009	62,3	40,1	10,1	-6,2	-6,3	100,0
2010	58,6	44,2	9,6	-5,3	-7,1	100,0
2011	63,5	42,9	8,5	-6,2	-8,6	100,0
Dešimtas decilis						
2005	133,1	7,3	1,4	-36,1	-5,7	100,0
2006	135,0	6,7	1,3	-36,8	-6,2	100,0
2007	125,5	6,4	2,2	-29,3	-4,8	100,0
2008	118,9	9,4	2,2	-25,9	-4,7	100,0
2009	114,3	10,4	2,6	-17,5	-9,8	100,0
2010	116,1	9,5	2,4	-17,7	-10,3	100,0

	Pirminės	Soc.draudimo	Soc.paramos	GPM	SDĮ	Disponuojamos
2011	117,1	8,8	2,4	-17,8	-10,5	100,0
Bendrai						
2005	106,5	20,2	3,0	-24,7	-4,9	100,0
2006	109,1	19,7	2,9	-26,4	-5,2	100,0
2007	105,3	18,2	3,2	-22,0	-4,7	100,0
2008	101,4	19,5	3,4	-19,8	-4,6	100,0
2009	94,1	22,5	4,6	-12,5	-8,8	100,0
2010	94,7	23,1	4,4	-12,5	-9,6	100,0
2011	96,7	22,1	4,2	-12,9	-10,1	100,0

Pastaba: GMP – gyventojų pajamų mokestis; SDĮ – socialinio draudimo įmokos.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis

12 lentelė. Gini koeficientai skirtingoms pajamų sampratomis 2005-2011 metais

Pajamų sampratos (Gini)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Pirminės bruto pajamos	0,510	0,510	0,480	0,479	0,510	0,537	0,530
Pirminės bruto pajamos atėmus socialinio draudimo įmokas	0,514	0,514	0,485	0,483	0,513	0,543	0,536
Pirminės neto pajamos (atėmus socialinio draudimo įmokas ir gyventojų pajamų mokestį)	0,490	0,494	0,471	0,474	0,504	0,535	0,530
Pirminės neto pajamos atėmus socialinio draudimo išmokas	0,351	0,357	0,344	0,345	0,356	0,378	0,377
Pirminės neto pajamos atėmus socialinės paramos išmokas	0,471	0,474	0,457	0,457	0,476	0,504	0,501
Disponuojamos pajamos	0,337	0,342	0,334	0,333	0,334	0,353	0,354

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis EUROMOD išvestiniais duomenimis

7 PRIEDAS. Socialinių išmokų gavėjai ir išlaidos socialinėms išmokoms

13 lentelė. Socialinių išmokų gavėjai (proc. nuo populiacijos)

Išmokos	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 (I) ¹⁷⁴
Išmokos auginančioms vaikų šeimoms							
Išmoka gimus vaikui	0.86	0.87	0.89	1.03	1.02	1.02	0.49
Vaiko išmoka	9.43	9.42	10.36	16.70	14.79	4.57	3.52
Išmoka privalomosios karo tarnybos kario šeimai	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Globos (rūpybos pašalpa)	0.33	0.34	0.37	0.37	0.37	0.38	0.39
Vienartinė išmoka įsikurti	0.07	0.09	0.08	0.06	0.08	0.08	0.08
Parama neščiai moteriai	0.24	0.22	0.20	0.17	0.20	0.25	0.13
Motinstės pašalpa ^[1]	0.61	0.61	0.76	0.80	0.89	0.72	n.a.
Tėvystės pašalpa	n.a.	0.09	0.27	0.37	0.39	0.37	n.a.
Motinstės (tėvystės) pašalpa ^[2]	0.46	0.48	0.50	1.11	1.38	1.43	n.a.
Nedarbo ir socialinės paramos išmokos							
Socialinė pašalpa	1.58	1.11	1.08	1.11	2.19	5.45	7.34
Kompensacijos šildymui, karštam ir šaltam vandeniui	0.90	0.89	0.99	1.36	2.36	5.00	6.79
Nedarbo socialinio draudimo pašalpa ^[3]	0.45	0.45	0.53	0.68	2.10	5.77	2.84
Savivaldybės parama	n.a.	n.a.	n.a.	0.87	0.59	0.85	n.a.
Pensijų socialinis draudimas^[3]							
Senatvės pensija ¹⁷⁵	17.55	17.60	17.70	17.89	18.04	18.0	n.a.
Netekto darbingumo (invalidumo) pensija ^[3]	6.17	6.23	6.20	6.34	6.72	7.0	n.a.
Našlių ir našlaičių pensija	6.91	7.00	7.46	7.80	7.9	8.02	n.a.
Pirmo ir antro laipsnio valstybinės pensijos	0.14	0.20	0.19	0.21	0.25	0.24	n.a.
Nukentėjusių asmenų valstybinės pensijos	2.73	2.73	2.72	2.67	2.59	2.53	n.a.
Šalies pensijos kariams	0.34	0.35	0.37	0.39	n.a.	n.a.	n.a.
Mokslininkų pensijos	0.07	0.07	0.07	0.08	0.08	0.08	n.a.
Kompensacijos už specialias darbo sąlygas	0.26	0.26	0.27	0.27	0.26	0.25	n.a.
Socialinės paramos išmokos/pensijos	2.41	2.88	3.99	5.21	5.60	5.60	n.a.
Maitintojo netekimo pensija	0.48	0.41	0.34	0.28	0.24	0.21	n.a.
Išankstinė pensija	0.03	0.03	0.03	0.02	0.02	0.26	n.a.
Ligos ir nelaimingų atsitikimų socialinis draudimas							
Ligos išmoka	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Profesinės rehabilitacijos pašalpa	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	n.a.
Nelaimingų atsitikimų kompensacija	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	n.a.
Nedarbingumo pašalpa	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	n.a.
Nedarbingumo periodinė kompensacija ^[2]	0.07	0.09	0.11	0.13	0.15	0.15	n.a.

Pastabos: ^[1]atvejų skaičiumi; ^[2]Vidutinis mėnesinis gavėjų skaičius; ^[3]Vidutinis metinis gavėjų skaičius; n.a. – duomenų nėra.

Šaltinis: Lazutka et al (2012)

¹⁷⁴ Duomenys už pirmą metų pusmetį

¹⁷⁵ Apimant dirbančius ir anksti išėjusius į pensiją

14 lentelė. Išlaidos socialinėms išmokoms (kaip proc. nuo visų išlaidų išmokoms)

Išmokos	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Išmokos auginančioms vaikų šeimoms						
Išmoka gimus vaikui	0.51	0.47	0.39	0.34	0.38	0.45
Vaiko išmoka	4.65	4.03	3.60	4.51	3.84	1.17
Išmoka privalomosios karo tarnybos kario šeimai	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Globos (rūpybos pašalpa)	1.11	1.00	0.88	0.64	0.57	0.63
Vienartinė išmoka įsikurti	0.13	0.14	0.12	0.08	0.12	0.13
Parama nėščiai moteriai	0.04	0.03	0.02	0.01	0.01	0.02
Motinstės pašalpa	1.34	1.57	1.77	2.03	2.11	1.81
Tėvystės pašalpa	n.a.	0.09	0.24	0.30	0.28	0.26
Motinstės (tėvystės) pašalpa	2.42	2.60	3.50	7.22	9.80	10.69
Nedarbo ir socialinės paramos išmokos						
Socialinė pašalpa	0.94	0.69	0.66	0.74	1.56	4.68
Kompensacijos šildymui, karštam ir šaltam vandeniui	0.55	0.48	0.42	0.43	0.65	1.07
Nedarbo socialinio draudimo pašalpa	1.27	1.25	1.24	1.43	5.15	3.62
Savivaldybės parama	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	0.04	0.05
Pensijų socialinis draudimas						
Senatvės pensija	54.38	54.43	54.25	52.00	48.36	49.47
Netekto darbingumo (invalidumo) pensija	17.10	17.17	16.72	15.67	14.80	15.81
Našlių ir našlaičių pensija	3.70	3.43	4.05	3.35	3.02	3.24
Visų tipų valstybinės pensijos	4.93	5.22	4.15	3.58	3.13	3.05
Kompensacijos už specialias darbo sąlygas	0.56	0.57	0.56	0.52	0.47	0.41
Socialinės paramos išmokos/pensijos	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Maitintojo netekimo pensija	0.91	0.80	0.64	0.51	0.41	0.39
Išankstinė pensija	0.09	0.08	0.07	0.06	0.05	0.59
Ligos ir nelaimingų atsitikimų socialinis draudimas						
Ligos išmoka	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Profesinės reabilitacijos pašalpa	0.16	0.18	0.16	0.16	0.14	0.00
Nelaimingų atsitikimų kompensacija	0.02	0.01	0.01	0.01	0.02	0.02
Nedarbingumo pašalpa	0.13	0.17	0.20	0.19	0.19	0.18
Viso, kaip % of nuo visų išlaidų	100	100	100	100	100	100
Viso, milijonais litų	5,611	6,316	7,943	10,687	12,222	10,908

Šaltinis: Lazutka et al (2012)

8 PRIEDAS. PVM pokyčiai

15 lentelė. PVM tarifų dydžiai ir apmokestinami objektai 2008-2012 metais

<i>Konkrečiu tarifu apmokestinamos prekės / paslaugos</i>	2008	2009	2010-2012
Standartinis tarifas	18	19	21
Lengvatinis tarifas¹⁷⁶ Gyvenamųjų namų statybos, renovacijos, apšiltinimo paslaugoms, už kurias apmokama valstybės ir savivaldybių biudžetų, valstybės teikiamų lengvatinių kreditų ir valstybės specialiųjų fondų lėšomis.	9	19	21
Lengvatinis tarifas: 1) Keleivių vežimui reguliariais susisiekimo maršrutais, keleiviniais traukiniais; 2) Knygoms, laikraščiams, žurnalams ir kitiems periodiniams leidiniams; 3) Vaistams, medicininės paskirties kūno priežiūros priemonėms bei maisto produktams, specialios paskirties kūdikių maisto produktams; 4) Viešbučio tipo ir specialaus apgyvendinimo paslaugoms; 5) Ekologiškiems maisto produktams; 6) Šviežiai atšaldytai mėsei ir valgomiems subproduktams; 7) Žemės ūkio bendrovių paslaugos, teikiamoms savo nariams; 8) Gyvoms, šviežioms ir atšaldytoms žuvims; 9) Visų rūšių meno ir kultūros bei sporto renginiams.	5	19 (išskyrus (5% – 3 daliai; 9% – 2 daliai)	21 (išskyrus (5% – 3 daliai; 9% – 2 daliai)
Kompensuojamas tarifas: Tiekiamai šilumos energijai ir karštam vandeniui arba šaltam vandeniui, skirtam karštam vandeniui paruošti, bei šilumos energijai, sunaudotai šiam vandeniui pašildyti. (Iš apskaičiuoto 13 proc. PVM, Valstybė kompensuoja 8 proc., tad gyventojas moka 5 proc. – taikoma tik 2008-2009 metams).	13 (5)	13 (5)	9
Neapmokestinama: Socialinės paslaugos ir susijusios prekės; Švietimo ir mokymo paslaugos; Kultūros ir sporto paslaugos; Pelno nesiekiančių juridinių asmenų veikla; Pašto paslaugos; Radijo ir televizijos visuomenei teikiamos informavimo paslaugos; Draudimo paslaugos; Finansinės paslaugos; Azartiniai lošimai ir loterijos; Nekilnojamų pagal prigimtį daiktų nuoma; Nekilnojamų pagal prigimtį daiktų pardavimas ar kitoks perdavimas. Eksportuojamos ir pervežamos prekės ir susijusios paslaugos.	0	0	0

Šaltinis: Sudaryta autorės remiantis LR Gyventojų pajamų mokesčio įstatymu(2002)

¹⁷⁶ Šioje analizėje remiantis NŪBT metodika, didelės ir retai pasitaikančios išlaidos, tokios kaip namų renovacija ar kapitaliniai remontai nėra įtraukiami, kadangi stipriai iškreiptų analizę, kuri remiasi metinėmis išlaidomis. Jeigu tyrime būtų siekiama įvertinti viso gyvenimo pajamas, šios išlaidos būtų įtraukiamos. Todėl ir šis tarifas analizėje nebuvo taikomas.